

The background of the cover is a light gray. It is decorated with several abstract geometric elements: a horizontal bar at the top left with a yellow segment, a black segment, and a white segment; a vertical bar at the top right with a black segment and a white segment; a small green square to the left of the title; a black horizontal bar below the subtitle; a large white stepped geometric shape on the left side; a black vertical bar below it; a green circle and a white circle overlapping on the right side; and a white stepped geometric shape at the bottom right.

LARS DAVIDSSON

I linje med partiet?

Maktspel och lojalitet i
den svenska riksdagen

SNS Förlag

I linje med partiet?

Lars Davidsson

I linje med partiet?

**Maktspel och lojalitet
i den svenska riksdagen**

SNS Förlag

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon: 08-507 025 00
Telefax: 08-507 025 25
E-post: order@sns.se
www.sns.se

SNS – Studieförbundet Näringsliv och Samhälle – är ett fristående nätverk av ledande beslutsfattare i privat och offentlig sektor med engagemang i svensk samhällsutveckling. Syftet är att skapa underlag för rationella beslut i viktiga samhällsfrågor genom forskning och debatt.

SNS bedriver samhällsforskning med forskare från universitet och högskolor i Sverige och utlandet, ger ut böcker på eget förlag samt arrangerar konferenser, kurser och lokala medlemsmöten. SNS är en allmännyttig ideell förening som finansieras genom medlemsavgifter, forskningsanslag, bokförsäljning och konferensavgifter samt genom årsavgifter från företag, myndigheter och organisationer.

Kopieringsförbud

Detta verk är skyddat av upphovsrättslagen!
Kopiering, utöver lärares rätt att kopiera för undervisningsbruk enligt Bonusavtal, är förbjuden.

I linje med partiet?
Maktspel och lojalitet i den svenska riksdagen
Lars Davidsson
Första upplagan
Första tryckningen

© 2006 Författaren och SNS Förlag
Omslag: Patrik Sundström
Tryck: 08 Tryck Stockholm, 2006
ISBN13 978-91-85355-58-7
ISBN10 91-85355-58-5

INNEHÅLL

Förord 7

1. Riksdagen och reformerna 11

- 1.1 Att avvika från partilinjén i sekelskiftets riksdagar 12
- 1.2 Partigruppen och det dagliga riksdagsarbetet 23
- 1.3 Partilinjé och partiloyalitet – några centrala begrepp 26
- 1.4 Spelen kring partilinjén – på jakt efter en teori 31
- 1.5 Bokens disposition 38

2. Ledamöterna och Leviathan 39

- 2.1 Ledamöters mål med parlamentsarbete 41
- 2.2 Lagstiftarnas Leviathan 44
- 2.3 En teori om delegation och återdelegation 55
- 2.4 Avvikelser som delegationsproblem 61
- 2.5 Makten över partilinjén och partilinjens makt 65

3. Frågor och forskningsverktyg 86

- 3.1 Hypoteser om reformernas effekter 86
- 3.2 Empirisk prövning av teorin 99
- 3.3 Metodologiska problem och undersökningsdesign 102
- 3.4 Studiens tre undersökningar 106
- 3.5 Sammanfattning 132

4. Utskottsspelet – om makten över partilinjén 134

- 4.1 Tidigare forskning 135
- 4.2 Aktörer i utskottsspelet 141
- 4.3 Ledamoten som ensam agent 149
- 4.4 Gruppledningen som ensam principal 161
- 4.5 Principalens dominans i konfliktsituationer 174
- 4.6 Utskottsspelets olika former 177

5. Reformerna i Utskottsspelet 181

- 5.1 Att vilja avvika i Utskottsspelet 182
- 5.2 Att kunna avvika i Utskottsspelet 191
- 5.3 Att vilja och kunna avvika i Utskottsspelet 206

6. Kammarspelet – om partilinjens makt 212

- 6.1 Tidigare forskning 214
- 6.2 Ledamoten som ensam agent 217
- 6.3 Gruppledningen som ensam principal 226
- 6.4 Agentens frihet i konfliktsituationer 230
- 6.5 Kammarspelets olika former 239

7. Reformerna i Kammarspelet 244

- 7.1 Tidigare forskning 246
- 7.2 Att vilja avvika i Kammarspelet 248
- 7.3 Att kunna avvika i Kammarspelet 258
- 7.4 Att faktiskt avvika i Kammarspelet 268
- 7.5 Att vilja, kunna och faktiskt avvika i Kammarspelet 286

8. I linje med partiet? 292

- 8.1 Delegation och återdelegation i parlamentariska partigrupper 292
- 8.2 Personvalsreformen – press på de utsatta 302
- 8.3 Budgetreformen – pengarnas makt 308
- 8.4 Den avvikande generationen 310
- 8.5 Slutord 315

Referenser 324

Appendix. Källor till kontrollvariabler 336

Summary 338

Att skriva en avhandling är ett märkligt projekt. Bortsett från bristen på storlagenhet liknar det på många sätt en expedition till en okänd kontinent, mer än ett vanligt arbete. Liksom forna tiders upptäckare har man i början en mycket vag uppfattning om vad det egentligen är man söker. Man letar bland teoriernas sjökort och stjärnkartor efter vägledning eller åtminstone en stjärna att navigera efter. Man vandrar omkring på metodologins skeppsvarv och diskuterar virke och segel till sin lilla farkost med kvantare och kvallare. Så sätter man ut mot horisonten, obemärkt och ganska ensam i sin lilla båt. Empirin tycks lika nyckfull som havsvindarna, ibland så förlig att man knappt kan hålla rodret, ibland stormigt motsträvig, oftast i frustrerande stiltje. Farkosten måste ofta lappas och lagas med flytvirke och tång när den visar sig felbyggd. Och ändå liknar friheten på forskningens havsvidder och känslan av vinden i ryggen när data samarbetar inget vanligt arbete.

Varje hoppfull upptäckare behöver en välvillig mecenat. I mitt fall har Studieförbundet Näringsliv och Samhälles författningsprojekt generöst bistått med de nödvändiga resurserna. Även ur akademisk synvinkel har det varit en stor förmån att vara en del av SNS författningsprojekt.

Upptäckaren gör också klokt i att konsultera goda rådgivare, i mitt fall först och främst mina tre handledare: Olof Peterson, Jörgen Hermansson och Helena Wockelberg. Min handledartrio har bistått med många vetenskapliga pärlor under åren, i stort som smått. Men det jag är allra mest tacksam för är deras hjälp med konstruktivt perspektivskiftande. Många gånger har jag nämligen gått till handledarmöten övertygad om att det nya problem jag just upptäckt är vad som slutligen kommer att sänka projektet. Men under mötets gång har jag på något osannolikt vis övertygats om att det där allvarliga problemet nog inte behöver vara så allvarligt egentligen. Det kanske inte ens är ett problem, om man tänker närmare på saken. Faktiskt är det antagligen snarast en fördel. Borde jag inte lyfta fram det som ett viktigt bidrag? Utan att riktigt veta hur det gått till har jag lämnat handledarmötet med ny tillförsikt och endast ett vagt minne av att det var något jag borde vara bekymrad över.

Förutom handledarna har många andra, på och utanför Uppsala-institutionen, genom sina kommentarer bidragit till att göra avhandlingen

bättre. I olika sammanhang har Ann-Cathrine Jungar, Katarina Barrling Herrmansson och Sverker Gustavsson kommit med insiktsfulla synpunkter och nödvändiga påpekanden. Martin Brothén gav värdefulla råd om hur man bör och – viktigare – inte bör utforma en enkät. I arbetets slutskede var kommentarer från Thomas Persson, Björn Lindberg, Ingvar Mattson och Peder Nielsen ovärderliga i arbetet med att bringa klarhet, struktur och skärpa till ett i många avseenden ofärdigt manus. I ett ännu senare skede var Marie Ottosson på SNS Förlag mycket hjälpsam och oändligt tålmodig när färdigt manus skulle bli till bok. Tack till er alla!

En milstolpe i avhandlingsarbetet var möjligheten att under riksmötet 2002/03 själv få träda in i empirin, tack vare riksdagens stipendium för doktorander i statsvetenskap. Jag blev mycket väl mottagen varhelst jag hamnade under året på Helgeandsholmen, men ett särskilt tack vill jag passa på att rikta till Ulf Christoffersson, Per Persson, Hans Hegeland, Magnus Isberg och Lars Seger för trevlig samvaro och stor hjälpsamhet.

I Teatrums korridorer och lunchrum har tack och lov inte allt varit arbete. Ett varmt tack går till mina kompanjoner i Generation 2000, för intellektuell och mindre intellektuell stimulans under doktorandtiden. Ett stort tack också till Annika Mokvist Ugglå och Gelu Calacean, som räddade mången måndagsmorgon ur arbetsamhetens dystra käftar, liksom till Wendy Maycraft Kall, som dessutom hjälpte mig med avhandlingens engelska sammanfattning.

Vänner och *mellyn* av olika sorter har när det som bäst behövs visat att det finns en värld – eller snarare flera – utanför arbetet. Tack till klanen Bengtsson med barn och ingifta, Orc, Katarina, Johan, Jonas, Maria, Lotta och många andra. Viktigast av vänner är min bror Erik, som alltid står vid min sida. Avhandlingen hade också varit mycket sämre underbyggd utan hans hjälp med datainmatning och intervjuutskrift.

Utan min Jenny hade det inte blivit någon avhandling alls och inte mycket annat roligt heller. I nöd och lust lovade vi och så har det verkligen blivit. Arbetet med avhandlingen har väl för dig mest varit nöd, men nu är det i alla fall klart och mina heldagsarbeten framför datorn ett minne blott. Tack för att du är där både bra och dåliga dagar och gör dem alla magiska! Och tack också till Super-David, glädjespridaren, utforskaren, storätaren och simfantomen. Nu kommer pappa hem och leker.

Boken tillägnas mina fantastiska föräldrar, Majvor och Sune, för villkorslös kärlek, ständig omtanke och den ovärderliga insikten att det är roligt att veta saker. Inget gör mig stoltare än att vara er son.

* * *

Den lilla båten glider in mot den öde stranden. Upptäckaren hoppar ur båten och vadar de sista metrarna genom det klara vattnet innan han faller ihop i strandkanten och kör ner händerna djupt i den våta sanden. ”Aldrig mer!”, tänker han med sex års sjögång fortfarande rullande genom kroppen.

Men så lyfter han blicken mot den stiglösa skog som väntar bara ett stenkast från vattnet. Märkliga stenformationer eller kanske byggnader bryter trädkronornas valv ett stycke in i skogen och läten av okända djur skär då och då genom vågornas stilla skvalpande. Upptäckaren tar sig mödosamt på fötter och ett nytt ljus har tänts i ögonen, inte olikt det som tändes en gång för sex år sedan. Efter ett djupt andetag börjar han gå mot skogen och är snart uppslukad av trädens skuggor.

Uppsala i mars 2006

Lars Davidsson

1. Riksdagen och reformerna

*"Jag har i tolv år suttit i riksdagen och omväxlande tryckt på ja- och nejknappar. Aldrig tidigare i mitt liv har jag känt mig så nullifierad. Jag, som från min tidigare barndom protesterat mot allt som tyckts mig orättvist, förvandlades [...] till en knapptryckande robot. Jag lärde att det är partieliten och inte personer som styr Sverige. [...] Går man emot partiets uppfattning, även när partiets uppfattning är uppåt väggarna [...] är den oppositionelle riksdagsledamotens dagar räknade."*¹

*"Så jag kunde ju ta upp mina hjärtefrågor, naturligtvis. Jag hade ju också väldigt stor makt och inflytande, tyckte jag. [...] Vi pratade också med gruppleddningen, så klart att vi gjorde, men väldigt mycket så kunde man ta upp egna saker som man själv tyckte, helt enkelt. Nu stämde det ju ganska väl, det var inte så ofta som jag var precis på kollisionskurs, men [...]. Alltså, personen sätter sin prägel på politiken. Absolut, det kände jag."*²

Enskilda riksdagsledamöters inflytande i sina partier kan framställas på olika sätt. Vanligast i den allmänna debatten är kanske beskrivningar som påminner om det första av ovanstående citat. Ledamöterna utmålas som – i bästa fall – lojala partikämpar eller – i värsta fall – maktlösa röstmaskiner åt partierna. På senare tid har emellertid en delvis annan bild framskyntat i forskningen om parlamentariker i Sverige och utomlands. De beskrivs – mer i linje med det andra citatet – som individer med personliga mål för sitt parlamentsarbete och med betydande möjligheter att genom strategiskt handlande uppnå dessa mål. Som framgår av citatet finns i många fall ingen motsättning mellan uppfyllandet av ledamotens och partiets mål. Men ibland ställs ledamoten inför situationer där hon måste välja om hon skall avvika från partiets intressen för att uppnå sina egna.

Två institutionella reformer under 1990-talet har bidragit till att ställa frågan om förhållandet mellan individuella riksdagsledamöters mål och deras partiers mål på sin spets. I riksdagsvalet 1998 kunde väljarna för första gången göra ett personval mellan ett partis kandidater. Därmed fick leda-

1. Hugo Hegeland (m), f.d. riksdagsledamot "Personvalens betydelse överskattad" Göteborgsposten 1994-12-12.

2. F.d. centerpartistisk ledamot, intervju 2004-06-03.

möterna ett betydligt större individuellt ansvar för det egna omvalet. Det är inte på samma sätt självklart att vad som är bäst för partiet alltid är bäst för ledamoten, när hon konkurrerar även med partikamraterna. Drygt ett år tidigare – vid arbetet med 1997 års budget – tillämpades för första gången den reformerade statliga budgetprocess som tillkom i efterdyningarna av det tidiga 1990-talets ekonomiska kris. I den nya budgetprocessen betonas tydligare ekonomisk stringens, helhetsperspektiv och full finansiering av förslag. Det har därmed blivit viktigare än tidigare för partierna att se till att ledamöterna inte försöker uppfylla sina individuella mål på bekostnad av partiets ekonomiska trovärdighet.

Man skulle alltså kunna förvänta sig motverkande effekter på förhållandet mellan partiets och ledamotens intressen av de två nästan samtidiga reformerna. Personvalsreformen kan antas leda till att ledamoten blir mer intresserad av och i viss mån också får större möjligheter att avvika från partiets intressen, till förmån för sina egna. Budgetreformen kan däremot antas medföra att möjligheterna att avvika från partiets intressen minskar, åtminstone i frågor med effekter på budgeten.

Denna bok handlar om individuella ledamöters roll i formandet och upprätthållandet av deras partiets politiska linje i parlamentet. Den handlar också om hur riksdagsledamöters benägenhet att avvika från denna partilinje har förändrats under det senaste decenniet, mot bakgrund av de nya förutsättningar som personvals- och budgetreformerna medfört.

Kapitel 1 inleds med en diskussion om enskilda parlamentsledamöters betydelse generellt och i den svenska riksdagen. Därefter presenteras de två reformerna som förväntas ha påverkat riksdagsledamöternas benägenhet att avvika från partilinen. Studiens huvudsyfte presenteras. Avsnitt 1.2 ger en kort introduktion till partigruppernas organisation och ledamöternas arbete i riksdagen. I avsnitt 1.3 definieras några av studiens mest centrala begrepp. Avsnitt 1.4 diskuterar de luckor som finns i den vetenskapliga litteraturen om partiloyalitet och partigrupper. Med dessa luckor som utgångspunkt formuleras studiens teoretiska syfte. Slutligen presenteras i avsnitt 1.5 bokens fortsatta disposition.

1.1 Att avvika från partilinen i sekelskiftets riksdagar

I statsvetenskapliga teorier beskrivs ibland politiska partier som enhetliga aktörer. Ännu oftare görs ett sådant antagande. Ett antagande om partier som enhetliga aktörer är detsamma som att säga att individuella partirepresentanters beteende – exempelvis parlamentsledamöters partiloyalitet – inte spelar någon roll för förståelsen av hur politiska system fungerar. I detta

avsnitt beskrivs hur antagandet om partier som enhetliga aktörer kommit att ifrågasättas, både i allmänhet och för den svenska riksdagen. Därefter presenteras de två institutionella reformer som antas ha förändrat förutsättningarna för svenska riksdagsledamöters partiloyalitet under 1990- och 2000-talen. Avsnittet avslutas med att studiens huvudsyfte formuleras och avgränsas.

Partier och representanter i parlamentariska system

Sedan parlamentarismens genombrott har staten styrts och demokratiserats genom politiska partier. De flesta partier erbjuder heltäckande, ideologiskt grundade politiska lösningar på samhällsproblemen och underlättar därmed för väljare att finna lämpliga förtroendevalda, utan att behöva sätta sig in i alla enskilda frågor. En av partiernas viktigaste uppgifter är således att förse väljarna med ett överblickbart utbud av politiska representanter.³

En annan viktig uppgift för partierna i parlamentariska stater är att fungera som långsiktiga ledamotskoalitioner, som garanterar regeringsstabilitet mellan valen. När regeringen är politiskt ansvarig inför parlamentet – vilket är parlamentarismens definierande egenskap – kan inte dess överlevnad vara en fråga för ständig förhandling och omprövning mellan enskilda parlamentsledamöter.⁴

Ett vanligt sätt att statsvetenskapligt beskriva partiernas representativa roll, i synnerhet i parlamentariska demokratier, har varit Partiansvarsmodellen.⁵ I Partiansvarsmodellen antas varje väljare ha ett paket av politiska åsikter som är viktiga för honom eller henne. I valtider presenterar konkurrerande politiska partier sina respektive program, i samma form till hela väljarkåren. Väljaren antas sedan jämföra partiernas program med sitt eget åsiktspaket och rösta på det parti vars program ligger närmast. De representanter som valts för varje parti förutsätts förbli enade och gemensamt göra sitt bästa för att förverkliga det program partiet gick till val på.

Ställd på sin spets innebär Partiansvarsmodellen att partier antas vara enhetliga aktörer. Vilka individuella partirepresentanter som väljs till parlamentet spelar ingen roll, då de alla förväntas både ha lovat samma saker *före* valet och sträva efter att uppnå samma saker *efter* valet. Enskilda parlamentsledamöter bedöms inte ha något eget inflytande över politikens utformning. Annorlunda uttryckt antas partiloyaliteten vara fullständig såväl före som efter valet.

3. Downs (1957), Katz (1980), Aldrich (1995), Snyder, jr. & Ting (2002).

4. Sartori (1997), Heidar & Koole (2000b).

5. Presentationen av Partiansvarsmodellen (*the Responsible Party Model*) har hämtats från Pierce (1999). Jfr Klingemann et al. (1994). *The Responsible Party Model* har i andra sammanhang givits den svenska översättningen Mandatmodellen, vilket framstår som onödigt intetsä-gande. Jfr Holmberg (2000), Oscarsson (2003).

På senare tid har det emellertid – även från forskare som ägnar sig åt klassiska fält inom parlamentarismforskningen – ifrågasatts om inte Partiansvarsmodellen och antagandet om partier som enhetliga aktörer fått för stort inflytande över problemformuleringen.

Inom exempelvis koalitionsforskningen har det konventionella antagandet om partier som enhetliga aktörer befunnits allt mindre fruktbart.⁶ Det är inte partier som förhandlar om formandet och upplösandet av regeringskoalitioner, utan individuella partirepresentanter – ofta partiledare – med egna mål och intressen.⁷ Förhandlarna måste också ta hänsyn till olika fraktioner⁸ eller till och med individuella ledamöter⁹ inom partiernas parlamentariska grupper.

Kritiken mot Partiansvarsmodellens dominans och antagandet om partiet som enhetlig aktör återfinns också bland forskare som studerar det dagliga parlamentsarbetet i utskott och partigrupper.¹⁰ Thomassen och Andeweg (2004) konstaterar exempelvis att "[t]here is a growing understanding that the role of individual members of parliament in the process of political representation should not be underestimated, not even in pure parliamentary systems."¹¹ Dessa forskare pekar ut två huvudargument för att individuella ledamöter – i motsats till vad Partiansvarsmodellen förutspår – kan ha inflytande över politikens utformning och varför det således kan spela stor roll vilka individer som representerar partierna i parlamenten.

För det första formas, fastställs och förankras partiernas politiska linje – och därmed den nationella politiken – i stor utsträckning inom de parlamentariska partigrupperna. I många parlament tillämpar partigrupperna en arbetsfördelning där ledamöterna genom sin utskottsplacering blir sitt partis specialister inom vissa politiska sakområden. I partigruppernas diskussioner har individuella parlamentsledamöter – inte minst inom sina specialområden – goda möjligheter att utöva inflytande över partilinjens utformning.

För det andra finns utrymme för individuella ledamöter att fungera som representanter för mer än bara sitt parti. I de flesta länders valsystem blir ledamöten exempelvis – vare sig hon vill det eller inte – representant för en viss geografisk region. Genom bakgrund, erfarenheter och personlighet kan hon också se sig som representant för olika sociala, religiösa eller ekono-

6. Laver & Shepsle (1999), Bidrag till ECPR Granada 2005 Conference Workshop #25. Jfr Riker (1962), Laver & Schofield (1990), Laver & Shepsle (1996) och Müller & Strøm (2000).

7. Luebbert (1986).

8. Mitchell (1999).

9. Strøm (1994).

10. Esaiasson (2000) och Thomassen & Andeweg (2004).

11. Thomassen & Andeweg (2004), s. 50.

miska intressen. Denna alternativa intresserepresentation ger sällan utslag i parlamentsvoteringarna, men ledamöterna bedriver den via andra kanaler.

Individuella parlamentsledamöter kan således ha inflytande både på och vid sidan av partilinjen. Gäller det också i den svenska riksdagen?

Riksdagsledamöter som röstboskap?

Sverige skulle i vissa avseenden kunna beskrivas som ett tydligt empiriskt exempel på Partiansvarsmodellen. Riksdagsledamöternas valkampanjer har bedrivits i partiernas regi och med i stort sett samma budskap över hela landet.¹² I riksdagen har partisammanhållningen i voteringar också varit exceptionellt hög. Situationen är likartad i övriga nordiska länder, vilket får en forskare att konstatera att "[t]o a remarkable extent, parties in the Nordic parliaments behave as unitary actors, and party voting is no less dominant than it had been decades ago."¹³

Flera relativt nygjorda studier tyder emellertid på att Partiansvarsmodellen även för den svenska riksdagen ger en i många stycken ofullständig – om än inte direkt felaktig – bild av förhållandet mellan enskilda ledamöter och deras partier. Två exempel kan ges.¹⁴

I sin studie av hur utskottsplatser tillsätts inom riksdagens partigrupper kommer Hagevi (1998) fram till att ledamöterna i stor utsträckning själva kan påverka i vilket utskott de skall representera sitt parti. Väl i utskottet har ledamöterna goda möjligheter att påverka partilinjen för att uppnå sina individuella mål. Hagevi sammanfattar:

”Det första huvudresultatet i denna studie är att riksdagsledamöterna agerar strategiskt för att maximera sitt inflytande över partilinjen och riksdagsbesluten i de sakfrågor som ligger dem närmast om hjärtat. [...] Utskottsmakten gör att ledamöterna har inflytande över partilinjen.

Det andra huvudresultatet är att riksdagen har individualiserats sedan 1960-talet. Detta har skett genom att det nya utskottsväsendet ger ledamöterna möjlighet att förverkliga sina mål och påverka partilinjen.”¹⁵

Esaiasson och Holmberg (1996) finner i sin bredare analys av riksdagens arbete stöd för Partiansvarsmodellen när det exempelvis gäller ledamöternas representationsuppfattning, valkampanjernas utformning och sammanhållning i voteringar. Men det är inte hela bilden.

12. Jfr Esaiasson & Holmberg (1996), s. 164f.

13. Jensen (2000), s. 217.

14. För fler exempel på studier som betonar de individuella ledamöternas betydelse för politikens utformning (inom partiernas ram), se Oskarsson & Wängnerud (1995), Wängnerud (1998), Isberg (1999) och Brothén (2002). För exempel på studier som presenterar en mer kollektivistisk syn på partierna i riksdagen, se Gahrton (1983), Arter (1984) och Wallenberg (1989).

15. Hagevi (1998), s. 245.

”That the parties are important actors in parliament should not be taken to mean, however, that they are the only relevant actors. MPs have a great many channels at their disposal for influencing public policy-making beyond their votes in chambers. When they use other channels, furthermore, other considerations (in addition to party loyalty) influence their actions.”¹⁶

Författarna pekar på att ledamöterna tar hänsyn till lokala och sektoriella intressen, liksom till sina personliga intressen och erfarenheter. De har också tillgång till fler instrument än voteringarna för att påverka politikens utformning. Därför kan de inte reduceras till utbytbara verktyg för sina partier. Den teoretiska rekommendationen blir därför att den kollektivistiska Partiansvarsmodellen måste kompletteras med mer individualistiska teorier, även när man studerar parlamentariska system med starka partier som det svenska:

”We are convinced that it matters quite a lot which particular persons on the parties’ lists actually make it into parliament. To the extent that individualist models are an expression of the US perspective on political representation, European scholars would be well-advised to borrow ideas from the other side of the Atlantic.”¹⁷

Inblickarna i den svenska empirin tyder på att även svenska parlamentariker kan utöva inflytande både på och vid sidan av partilinjen. Det är heller inte självklart att deras intressen i alla delar sammanfaller med partigruppens. I sådana lägen ställs ledamoten inför valet att vara lojal mot partigruppens intressen – dvs. partilinjen – eller att avvika till förmån för sina egna intressen. Ledamöterna kan i vissa ärenden ha både intresse för och möjlighet att avvika från partilinjen, även om det mer sällan sker i voteringar.

Nya förutsättningar under 1990-talet

Som nämndes inledningsvis är en utgångspunkt för denna studie att förutsättningarna för ledamotens val mellan att vara lojal mot och att avvika från partilinjen kan ha förändrats under 1990- och 2000-talen genom två institutionella reformer: personvalsreformen 1998 och budgetreformen 1997. I detta delavsnitt presenteras reformerna, med särskilt fokus på varför de antas ha haft effekt på ledamöternas intresse och möjligheter att avvika från partigruppens intressen, trots att huvudmotiven för reformerna var helt andra. Resonemangen utvecklas sedan i större detalj när studiens hypoteser formuleras i kapitel 3.

16. Esaiisson & Holmberg (1996), s. 314.

17. Esaiisson & Holmberg (1996), s. 316. De anser dock fortfarande Partiansvarsmodellen vara den bästa *enskilda* modellen för hur parlamentariska demokratier fungerar.

Personvalsreformen – visionen om att förena två goda ting

Vid partiöverläggningar hösten 1993 enades riksdagspartierna om att införa ett moment av personval i det svenska valsystemet. Politikerna ville genom personvalsmomentet synliggöra partiernas kandidater och på så sätt stärka banden mellan väljare och valda, med målet att öka förtroendet för det politiska systemet och dess representanter. Samtidigt betonades starkt att systemet även i fortsättningen primärt skulle vara ett partival, för att motverka avideologisering och överdriven personfixering.¹⁸

Frågan om personval hade dessförinnan varit föremål för debatt under mycket lång tid. Konfliktlinjen hade ungefärligen gått mellan de båda blocken, med högerblocket som förespråkare för personval och vänsterblocket som skeptiker och motståndare. Oenigheten hade medfört att tre utredningar sedan 1960-talet lämnat förslag på införandet av någon typ av personröstning i valsystemet, utan att förslagen förelagts riksdagen i proposition.¹⁹ Det förslag som slutligen kom att ligga till grund för personvalssystemet var det som förordades av Personvalskommittén i SOU 1993:21.²⁰

Reformen innebär att väljarna genom en markering framför ett namn på ett partis valsedel kan ange en personpreferens bland de, liksom tidigare, av partidistrikten godkända och rangordnade kandidaterna. Kandidater som blivit ”kryssade” på 8 procent eller fler av riksdagsvalsedlarna för ett parti i en valkrets tilldelas de mandat som partiet vunnit i valkretsens i första hand. För dessa kandidater tilldelas mandat i ordning efter antalet personröster. Bland kandidater som inte nått 8-procentsgränsen fördelas sedan övriga mandat enligt det gamla systemet, dvs. enligt partiets listordning. Om ingen av ett partis kandidater i en valkrets når över gränsen används enbart partiernas egen listordning vid fördelningen av mandat, på samma sätt som före reformen.

18. SOU 1993:21, s. 50f.

19. Författningsutredningen undersökte möjligheterna att inom det proportionella valsystemet ge valen en mer markerad karaktär av personval och presenterade ett förslag (SOU 1963:17) som innebar obligatoriskt personval med partirekommendationer av vissa kandidater samt en minskning av valkretsarna. Grundlagberedningen övervägde också personvalsfrågan i sitt slutbetänkande (SOU 1972:15), men lämnade inget förslag utan hänsköt frågan till Personvals- och valkretsutredningen. Den senare presenterade ett förslag (SOU 1977:94) som innebar ett frivilligt personval på partilistor, där personrösterna gjordes avgörande för vilken kandidat som valdes. Folkstyrelsekommittén föreslog (SOU 1987:6) att väljarna skulle få möjlighet att flytta en kandidat högst upp på ett partis valsedel.

20. Införandet av personval möjliggjordes genom ett tillägg i Regeringsformens 3 kap. 1 §, vilken numera lyder: ”Riksdagen utses genom fria, hemliga och direkta val. Vid sådant val sker röstning på parti med möjlighet för väljarna att avge särskild personröst.” Personvalssystemets närmare reglering infördes i den nya Vallagen (1997:157), vilken trädde i kraft 1 juni 1997 (prop. 1996/97:70, 1996/97 KU:16). Denna lag ersattes den 1 januari 2006 av en ännu nyare vallag (prop. 2004/05:163, 2005/06:KU9). I den senare görs emellertid inga ändringar som är relevanta för denna studie.

Personvalssystemet har hittills tillämpats i två riksdagsval, 1998 och 2002.²¹ Vid dessa val utnyttjade 29,9 respektive 26,0 procent av väljarna möjligheten att personrösta, dvs. andelen minskade något.²² Däremot ökade andelen av de valda riksdagsledamöterna som uppgav sig ha bedrivit en personvalskampanj från 37 procent 1998 till 52 procent 2002.²³ Även antalet valda ledamöter som hade fått minst 8 procent av sitt partis röster i den egna valkretsen steg något, från 79 till 87 stycken, motsvarande knappt en fjärdedel av riksdagsledamöterna. Socialdemokraterna var efter båda valen det parti som hade lägst andel personvalda ledamöter, medan centerpartiets samtliga 18 ledamöter efter valet 1998 var personvalda, liksom 18 av 22 ledamöter efter valet 2002. De allra flesta personvalda i samtliga partier var dock ledamöter som varit placerade på valbar plats på sitt partis valsedel och därför skulle blivit invalda i alla fall. Antalet direkt personvalda, dvs. sådana som kom in i riksdagen trots att de stod utanför valbar plats på sina partiers listor, sjönk från 12 ledamöter 1998 till 10 ledamöter 2002.²⁴

Utvärderingen av 1998 års personval studerade inte reformen med avseende på dess effekt på kandidaternas agerande i riksdagen. I utvärderingen av 2002 års personval noterades att de personvalda uppvisade en något högre individuell aktivitet än listvalda, i termer av enskilda motioner och frågor för skriftliga svar. Däremot kunde ingen signifikant högre avvikelsebenägenhet i voteringar utläsas.²⁵

I de utrednings- och förarbeten som föregick personvalsreformen hade eventuella effekter på arbetet och partisammanhållningen i de politiska församlingarna inte fått någon större uppmärksamhet. I utredningsbetänkandet som innehöll grunderna för förslaget konstaterades mycket kortfattat att det "något överraskande [...] inte varit möjligt att finna några klara belägg" för antagandet att ett högt inslag av personval kunde leda till "partisplittring".²⁶ De potentiellt negativa effekter av en personvalsreform som ägnades stor uppmärksamhet var i stället betydelsen för jämställdheten mellan män och kvinnor, risken för att kandidaternas ekonomiska resurser eller andra ovidkommande omständigheter skulle avgöra vem som blev vald och risken för att mindre grupper skulle kunna styra person-

21. Personvalssystemet prövades i sju försökskommuner redan vid riksdagsvalet 1994. Det har även tillämpats vid landstings- och kommunalvalen 1998 och 2002, samt vid Europaparlamentsvalen 1995, 1999 och 2004.

22. Nielsen (2003), s. 33f.

23. Brothén (2004), s. 248.

24. Valmyndigheten (2005).

25. Nielsen (2003), s. 51ff.

26. SOU 1993:21, s. 59.

valet, i synnerhet vid lågt valdeltagande.²⁷ Den sistnämnda risken var, tillsammans med önskan att behålla ett system med huvudsakligen partival, skälet till att utredningen förordade en tröskel på 5–10 procent av partiets röster i valkretsen för att personrösternas ordning skulle ersätta partiernas nomineringsordning.²⁸

I statsvetenskaplig forskning antas emellertid förekomsten av ett personvalsmoment i ett lands valsystem göra det svårare att upprätthålla god partisammanhållning i parlamentet.²⁹ Ett personvalsmoment tvingar kandidater att ta ett större personligt ansvar för att bli vald, eftersom hon konkurrerar även med partikamrater. Detta leder till att hon måste bygga upp en – åtminstone delvis – egen politisk profil med personliga ställningstaganden. Om och när hon senare blir invald eller omvald förväntar sig hennes väljare och de som eventuellt bidragit till hennes kampanj att dessa ställningstaganden skall infrias i någon form av politisk handling i parlamentet. Därmed kan hennes individuella intressen oftare komma i konflikt med partigruppens och hennes *intresse* för att avvika förväntas öka. Att ha ett personligt mandat från väljarna kan emellertid också förväntas öka den demokratiska legitimiteten i hennes parlamentsarbete och göra det svårare för hennes parti att disciplinera henne. Således kan även hennes *möjligheter* att profilera sig, inklusive avvikelser från partigruppens intressen, förväntas öka.

Budgetreformen – självbindning och centralisering i krisens spår

Den process som i denna bok kallas ”budgetreformen” är i själva verket ett komplex av reformer i den statliga budgetberedningen. De flesta av dessa förändringar infördes eller kodifierades genom den lag (1996:1059) om statsbudgeten som trädde i kraft den 1 januari 1997.

Vissa av de under 1990-talet genomförda förslagen hade föregåtts av ett längre utredningsarbete.³⁰ De flesta av reformerna hade emellertid sitt ursprung i den svåra ekonomiska kris som Sverige genomgick i början av decenniet.³¹ Krisens inverkan på reformarbetet var tydlig: ”Varje sanerings-

27. SOU 1993:21, kap 5 och 6.

28. SOU 1993:21, s. 122 ff. Tröskeln fastställdes i riksdagsbehandlingen till 8 procent för riksdagsval och 5 procent för kommunal- och landstingsval, samt val till Europaparlamentet.

29. Exempelvis Sartori (1976), Katz (1980), Katz (1986), Rasch (1999), Karvonen (2001), Owens (2003), Carey (2004), Hix (2004) och Depauw & Martin (2005).

30. Folkstyrelsekommittén hade i sitt betänkande (SOU 1987:6) föreslagit att riksdagen samtidigt med ställningstagandet till de allmänna riktlinjerna för den ekonomiska politiken skulle fatta beslut om ekonomiska ramar för utskottens beredningsområden, för att motverka ”ytlighet och kortsiktighet” i budgetarbetet. Budgetpropositionsutredningen (SOU 1990:83) hade också diskuterat förändringar som införande av bruttoredovisning och en uppstramning i anslagsfloran.

program som inte åtföljs av institutionella förändringar riskerar att endast ge temporära förbättringar av den statsfinansiella situationen”.³²

Även om budgetreformen var ett komplex av sammanhängande förändringar inom riksdag, regeringskansli och förvaltning presenteras i det följande bara de tre moment i *riksdagens* budgetbehandling som antas vara relevanta för studiens frågeställningar.³³ Den absolut viktigaste förändringen i detta avseende är införandet av den s.k. rambeslutsmodellen i budgetberedningen. Rambeslutsmodellen innebär att riksdagens beslut om statens budget delas upp i två steg. I det första steget beslutas om en utgiftsram som fastställer storleken på de utgiftsområden som budgeten är indelad i.³⁴ Regeringens beräkningar av statens inkomster godkänns också. Förslaget bereds i finansutskottet efter hörande av fackutskotten och riksdagen beslutar sedan om hela utgiftsramen på en gång. I det andra steget fastställs – för vart och ett av utgiftsområdena – storleken på alla enskilda anslag genom ett och samma beslut, med begränsningen att den tidigare fastlagda ramen för utgiftsområdet inte får överskridas. Eventuella utgiftsökningar måste således finansieras genom motsvarande utgiftsneddragningar inom området, eftersom inga inkomstförstärkningar kan tillkomma i detta skede.

I både rambeslutet och de senare besluten för utgiftsområdena ställs hela paketförslag mot varandra. Det innebär att en majoritet som är missnöjd med delar av den av regeringen föreslagna utgiftsfördelningen – för ramar eller inom ett visst utgiftsområde – måste vara enig om alla delar av en alternativ sådan fördelning.³⁵ Därmed försvinner möjligheterna för ”hopande majoriteter” att besluta om enskilda delar av budgeten. Intentionen med modellen var både att strama upp budgetprocessen genom att försvåra ofinansierade utgiftshöjningar och att stärka regeringens möjligheter att få sitt budgetförslag godkänt av riksdagen.

Två mindre förändringar antas också vara av relevans för studien i och med att de förstärker rambeslutsmodellens effekter. För det första infördes

31. En ESO-rapport, Molander (1992), framställde den svenska budgetprocessen som mycket svag vid en internationell jämförelse. Ekonomikommisionen anförde i sitt betänkande (SOU 1993:16) att den ekonomiska krisen delvis orsakats av institutionella förhållanden och presenterade en lång rad förslag på förändringar (av bland annat budgetprocessen) i syfte att på lång sikt råda bot på dessa problem. Det ankom på Riksdagsutredningen (1993/94:TK2, 1993/94:TK3) att svara för den konkreta utformningen av många av de reformförslag för budgetberedningen som senare antogs.

32. Ds 1995:73, s. 20

33. Översikten bygger på Mattson (2000).

34. För närvarande indelas budgeten i 27 utgiftsområden (UO), vilka anges i Riksdagsordningen 5 kap. 12.1 §. Som exempel på utgiftsområden kan nämnas Försvar samt beredskap mot sårbarhet (UO 6), Hälsovård, sjukvård och social omsorg (UO 9) och Samhällsplanering, bostadsförsörjning och byggande (UO 18).

35. Jfr Riksdagskommitténs betänkande (2000/01:RS1), bilaga 4, s. 65f.

bruttoredovisningsprinciper i budgeten, dvs. utgifter måste specificeras som utgifter och kan inte ”kvittas” mot inkomster. För det andra ställer den nya budgetprocessen också krav på att regeringens budgetproposition skall vara heltäckande, dvs. alla inkomster och utgifter skall presenteras samtidigt (och brutto), och inte som tidigare i löpande särpropositioner.³⁶

Att de ovan nämnda förändringarna av riksdagens budgetbehandling får effekt på ledamöternas benägenhet att avvika från sin partigrupps intressen är inte uppenbart. Möjligheten diskuterades heller inte i vare sig förarbeten till eller utvärderingar av reformen.³⁷

I denna studie antas emellertid budgetreformen ha *minskat ledamöternas möjligheter att avvika* från sin partigrupps intressen i budgetfrågor. För det första är det inte längre formellt möjligt för en ledamot att avvika på ett sätt som bryter mot principen att utgiftshöjningar skall finansieras genom omfördelningar inom utgiftsområdet, genom att exempelvis rösta för ett sådant förslag. För det andra antas reformen, främst genom införandet av rambeslutsmodellen, ha inneburit ett större tryck på alla partier – även oppositionspartier – att presentera fullständiga och konsekventa budgetalternativ. Därmed ökar incitamenten för partigruppen att övervaka och bestraffa ledamöter som avviker. Ledamöternas möjligheter att avvika förväntas även av detta skäl ha minskat. För det tredje antas reformen också – exempelvis genom finansutskottets stärkta ställning – i viss mån ha centraliserat beslutfattandet i budgetfrågorna inom partigrupperna, på samma sätt som inom regeringen och mellan regering och riksdag. Även denna effekt antas bidra till att ledamöternas möjlighet att avvika från sin partigrupps intressen har minskat efter budgetreformen.

Studiens huvudsyfte och avgränsningar

Båda de nästan samtidiga institutionella reformerna förväntas ha förändrat förutsättningarna för individuella ledamöters förhållande till sina partigrupper i den svenska riksdagen. Reformernas effekter förväntas också gå i varandra motverkande riktningar. Därmed framstår frågan om hur partisammanhållningen i riksdagen förändrats under 1990- och 2000-talet som mycket intressant att studera.

Studiens huvudsyfte är att undersöka hur svenska riksdagsledamöters benägenhet att avvika från sin partigrupps intressen i riksdagsarbetet förändrats under perioden 1994–2002, med avseende på intresset för att avvi-

36. Eventuella därefter tillkommande utgifter får enbart presenteras i två tilläggspropositioner enligt principen om beslut i ett enda paket, utan möjlighet att förändra enskilda delar, tillämpas.

37. Utvärderingar av budgetreformen finns i särskilde utredaren Svante Öbergs betänkande (SOU 2000:61) och Riksdagskommitténs betänkande (2000/01:RS1).

ka, möjligheterna att avvika, samt graden av faktiska avvikelser. I syftet ingår också att analysera hur införandet av personval respektive reformeringen av den statliga budgetprocessen påverkat benägenheten att avvika i dessa avseenden.

Så formulerat innehåller huvudsyftet två avgränsningar. Den första avgränsningen gäller *undersökningsperioden*, som har satts att omfatta de två mandatperioderna 1994–1998 och 1998–2002. Denna avgränsning har valts för att i så hög grad som möjligt omsluta de tidpunkter då de förändrade systemen började tillämpas – budgetreformen 1997 och personvalsreformen 1998. Det vore i och för sig önskvärt med längre tidsintervall när man vill mäta effekten av institutionella förändringar. En kombination av metodologiska och praktiska skäl har emellertid fått sätta gränserna till cirka fyra år före och fyra år efter de studerade reformernas startpunkter. Undersökningsperioden inleds riksmötet³⁸ 1994/95 för att begränsa minnesproblematiken hos källorna och för att isolera undersökningen från potentiella effekter av ett regeringsskifte.³⁹ Slutpunkten, riksmötet 2001/02, är vald med hänsyn till inledandet av en ny mandatperiod och tidsramen för bokens färdigställande.

Den andra avgränsningen gäller vilka *aktiviteter* som skall studeras. I denna studie kommer endast förändringar i ledamöternas attityder till och utförande av arbetsuppgifter som är direkt knutna till det dagliga arbetet i riksdagshuset att undersökas. Närmare bestämt studeras ledamöternas arbete i utskottsgrupperna, ledamöternas voteringar i kammaren, samt ledamöternas individuella initiativ.⁴⁰ Ledamöternas internationella kontakter, valkretsarbete, kampanjande, deltagande i utredningar och andra aktiviteter som kan följa av riksdagsledamotskapet ingår således inte i undersökningen.

38. Riksdagens verksamhetsår kallas riksmöten och sträcker sig numera från september till juni. Från och med riksmötet 1994/95 omfattar en ordinarie mandatperiod fyra riksmöten.

39. De socialdemokratiska regeringarna som suttit vid makten under undersökningsperioden – Carlsson III (94–96), Persson I (96–98) och Persson II (98–02) – föregicks av den borgerliga fyrpartiregeringen Bildt (91–94). De socialdemokratiska regeringarna har varit likartade i så måtto att de alla har varit minoritetsregeringar som styrts med hjälp av relativt institutionaliserade budgetsamarbeten med icke-regeringspartier: med centerpartiet (95–98) samt med miljöpartiet och vänsterpartiet (98–02).

40. Till individuella initiativ räknas enskilda motioner, olika typer av frågor till statsråd, ansökningar till konstitutionsutskottet och liknande aktiviteter, vilka ledamöten är konstitutionellt garanterad att själv initiera. Se nästa avsnitt.

1.2 Partigruppen och det dagliga riksdagsarbetet

Studiens huvudsyfte är att undersöka ledamöternas förhållande till sin partigrupp i det dagliga riksdagsarbetet. Således kan det vara lämpligt att inledningsvis ge en kortare introduktion till partigrupperna⁴¹ respektive det dagliga riksdagsarbetet. Därför presenteras i detta avsnitt först definitionen av en partigrupp och kriterierna för gruppmedlemskap. Grundorganisationen och de benämningar på olika aktörer inom partigruppen som fortsättningsvis kommer att användas i studien introduceras också. Därefter ges en kort beskrivning av beslutsprocesser och arbetsuppgifter i det dagliga riksdagsarbetet.

Riksdagens partigrupper

Sverige saknar, till skillnad från exempelvis Tyskland, en offentligrättslig definition av vad en parlamentarisk partigrupp är. Den definition av en *parlamentarisk partigrupp* som används i denna studie är en organiserad grupp av parlamentsledamöter, vilka har valts in på samma partis valsedlar.⁴² Stadgemässigt skiljer sig riksdagsgrupperna åt när det gäller kraven för gruppmedlemskap. I realiteten kan dock för alla partier sägas gälla att grundkriteriet för medlemskap i partigruppen är att man är invald på partiets valsedlar. Endast hos socialdemokraterna och vänsterpartiet krävs uttryckligen partimedlemskap för gruppmedlemskap. För socialdemokraternas, vänsterpartiets och centerpartiets riksdagsgrupper finns bestämmelser om att ledamöter som bryter mot stadgarna kan uteslutas ur gruppen.⁴³

41. I boken används det generella begreppet "partigrupp" och det svenska begreppet "riksdagsgrupp" synonymt när det gäller svenska förhållanden.

42. Definitionen är en modifierad version av den som föreslås i Heidar & Koole (2000b), s. 8. "an organised group of members of a representative body who belong to the same political party". Som synes har definitionen dels specificerats till just parlamentsledamöter, dels har medlemskapskriteriet – gemensamt partimedlemskap – bytts mot att gruppmedlemmarna skall ha valts in på samma partis valsedlar.

43. I de moderata och kristdemokratiska riksdagsgruppernas arbetsordningar finns inga kriterier för gruppmedlemskap. I socialdemokraternas, vänsterpartiets och miljöpartiets fall anges inval på partiets lista som grundkriterium för medlemskap. Socialdemokraterna och vänsterpartiet tillåter emellertid efter gruppbeslut även att ledamöter invalda på andra partiers listor som så önskar ingår i gruppen. Ledamöter som "tillhör den politiska centerrörelsen" är medlemmar av centerpartiets riksdagsgrupp, medan folkpartiets riksdagsgrupp består av ledamöter som "är anslutna till Folkpartiet liberalerna". Socialdemokraterna och folkpartiet inkluderar även statsråd i gruppen och folkpartiet också de Europaparlamentariker som invalts på folkpartistiska listor.

Se Stadgar för den socialdemokratiska riksdagsgruppen (1998), Arbetsordning för Moderata Samlingspartiets riksdagsgrupp (2005), Arbetsordning för Folkpartiet liberalernas riksdagsgrupp (1994), Stadgar för Centerpartiets riksdagsgrupp (1994), Stadgar för Vänsterpartiets riksdagsgrupp (2000), Arbetsordning för Miljöpartiet de Grönas riksdagsgrupp (2003), samt Arbetsordning för Kristdemokraternas riksdagsgrupp (1996).

Riksdagsgrupperna grundorganisationer liknar också varandra, även om benämningarna på interna organ varierar något.⁴⁴ De benämningar som kursiverats är de som används i flertalet partier och som kommer att användas som partineutrala i boken. (Avvikande benämningar presenteras i fotnoterna.) *Gruppmötet*, dvs. alla ledamöter samlade, är riksdagsgruppernas högsta beslutande organ. Gruppen utser inom sig en styrelse, i de flesta grupper kallad *förtroenderådet*.⁴⁵ En ledamot ur förtroenderådet väljs att leda gruppens arbete, vanligen benämnd *gruppledaren*.⁴⁶ I de flesta grupper utses också en eller flera medlemmar av förtroenderådet till vice gruppledare, vilka tillsammans med gruppledaren och partiledaren utgör gruppleddningen eller *gruppresidiet*.⁴⁷ Beteckningen *gruppleddningen* kommer emellertid fortsättningsvis att användas som övergripande beteckning för gruppledaren och förtroenderådet.

Förutom den hierarkiska gruppstrukturen finns också den sakpolitiska organisation som används för att hantera utskottsarbetet. Ett partis ordinarie ledamöter och suppleanter i vart och ett av de 16 riksdagsutskotten församman till *utskottsgrupper*.⁴⁸ I centerpartiet och kristdemokraterna har man valt att även föra samman utskottsgrupper från ämnesmässigt närliggande utskott till en handfull *kommittéer*.⁴⁹ Arbetet leds i dessa kommittéer, liksom i utskottsgrupperna hos socialdemokrater och moderater, av en *utskottsgrupps-/kommittéordförande*.⁵⁰ Till sin hjälp har utskottsgrupperna

44. Beskrivningen av riksdagsgruppernas organisation bygger på partigruppernas stadgar, studiens intervju-material samt Isberg (1999), kapitel 6.

45. Motsvarande organ kallas gruppstyrelse i den socialdemokratiska gruppen och samordningsgrupp i den miljöpartistiska gruppen.

46. Motsvarande position kallas gruppordförande i den socialdemokratiska och den centerpartistiska gruppen. Miljöpartiet har två gruppledare, vilka alltid skall vara en man och en kvinna.

47. I den socialdemokratiska gruppen finns ett arbetsutskott till gruppstyrelsen som närmast motsvarar gruppresidiet hos övriga partier. I den ingår emellertid numera inte partiledaren, däremot ett par, tre gruppledamöter utöver ordinarie och vice gruppordförandena.

48. Under undersökningsperioden 1994–2002 hade centerpartiet, folkpartiet och miljöpartiet endast en ordinarie ledamot vardera i varje utskott. Kristdemokraterna och vänsterpartiet hade en ordinarie ledamot vardera per utskott under mandatperioden 1994–1998 och två vardera under mandatperioden 1998–2002. Moderaterna hade fyra ordinarie ledamöter i varje utskott under hela undersökningsperioden, medan socialdemokraterna minskade från åtta till sex ordinarie ledamöter mellan mandatperioderna 1994–1998 och 1998–2002. Eftersom kristdemokraterna hade så få representanter under mandatperioden 1994–1998 avstod man helt från representant i konstitutions-, lag-, trafik och jordbruksutskotten. Av samma skäl avstod miljöpartiet under mandatperioden 1998–2002 helt från representanter i lagutskottet.

49. Moderaternas utskottsgrupper kallas kommittéer fast de – med något undantag – inte är utskottsövergripande. Det kan noteras att även folkpartiet, vänsterpartiet och miljöpartiet formellt har haft utskottsövergripande organ, men att de i praktiken inte haft någon större funktion i det dagliga arbetet under undersökningsperioden. Se vidare kapitel 4.

50. De socialdemokratiska utskottsgruppsordförandena utgör, tillsammans med arbetsutskottet, gruppstyrelsen.

sakkunniga *grupptjänstemän* på partigruppskanslierna, som är knutna till ett eller flera utskott. Den administrativa chefen för dessa tjänstemän kallas *kanslichef*.

Vilka ledamöter som skall representera partiet i vilket utskott och vilka som skall vara ordförande för utskottsgrupper och kommittéer utses formellt av gruppmötet. I praktiken är beslutet delegerat till gruppledare, kanslichef samt förtroenderåd eller en valberedning som håller täta kontakter med gruppledaren.⁵¹ Hagevi (1998) finner emellertid i sin studie av utskottsledamöternas placering att det huvudsakliga kriteriet vid tillsättningen är ledamöternas egna önskemål, alltså självselektion.⁵² Däremot är gruppledarens inflytande över vem som tilldelas ordförandeposterna – som, åtminstone i de större partierna, också innebär presidieposter i utskottet – utslagsgivande.⁵³

Ledamöternas arbete i riksdagen⁵⁴

Arbetet med regeringens propositioner utförs primärt av politiker och tjänstemän inom regeringskansliet, men med kontinuerliga avstämningar med regeringspartiets/ernas berörda utskottsgrupper. När regeringen överlämnat en proposition till riksdagen har oppositionspartier och enskilda ledamöter 15 dagar på sig att väcka motioner med anledning av propositionen. Detsamma gäller när budgetpropositionen presenteras för riksdagen den 20 september, med den skillnaden att motförslagen då kan gälla allt som riksdagen får besluta om. Därför brukar denna period kallas *allmänna motions-tiden*.⁵⁵ Oppositionspartiernas motförslag delas in i parti- respektive kommittémotioner.⁵⁶ Båda motionstyperna anses vara uttryck för partiets politik, men partimotionerna har högre status och ställningstaganden i för partiet centrala frågor presenteras följaktligen i partimotioner.

51. Hagevi (1998), s. 86–95.

52. Hagevi (1998), kap. 8.

53. Hagevi (1998), s. 95ff.

54. Avsnittet är en sammanfattning av tryckt officiellt informationsmaterial från riksdagen och uppgifterna om hur riksdagen arbetar på riksdagens webbplats www.riksdagen.se.

55. Den överväldigande majoriteten av både oppositionspartiernas och de enskilda ledamöternas motioner väcks också under denna period. Den allmänna motionstiden inleds egentligen redan vid riksdagens öppnande någon vecka innan budgetpropositionen läggs. Eftersom åtminstone oppositionspartiernas motionsförslag är beroende av de beräkningar som presenteras i budgetpropositionen sker emellertid det huvudsakliga arbetet med detaljerna i motionerna först efter det att budgeten presenterats.

56. Det bör noteras att det bara är ledamöter, och inte partigrupperna som kollektiv, som har motionsrätt. Oppositionspartiernas parti- och kommittémotioner måste därför undertecknas av en grupp ledamöter i partiets namn. Partimotioner undertecknas normalt av förtroenderådets ledamöter med partiordföranden – eller gruppledaren om partiordföranden inte sitter i riksdagen – som förstanamn. Kommittémotioner undertecknas av berörd utskottsgrupp eller kommitté.

När motionstiden gått ut behandlas förslag och motförslag av berört utskott, som avlämnar ett betänkande.⁵⁷ Beslutspunkterna i betänkandet är sedan föremål för omröstning i kammaren. Dessförinnan har partiernas utskottsföreträdare presenterat partiets ställningstaganden på ett gruppmöte, antingen på initiativstadiet eller inför voteringen. Gruppmötet som föregår en votering är också det tillfälle då ledamöter som inte vill rösta med gruppmajoriteten förväntas anmäla detta.

Slutligen kan nämnas att oppositionspartier och enskilda ledamöter har möjlighet att uppmärksamma aktuella politiska problem genom att ställa frågor till statsråden via olika frågeinstitut.⁵⁸

1.3 Partilinje och partiloyalitet – några centrala begrepp

En förutsättning för att en partigrupp skall kunna agera kraftfullt i parlamentet är att ledamöterna förmår forma en gemensam linje och att deras lojalitet mot den valda linjen sedan upprätthålls. I detta avsnitt definieras partilinjens och en distinktion görs mellan de interaktioner inom partigruppen där partilinjens formas respektive upprätthålls. Därefter definieras även partiloyalitet och några besläktade begrepp.

Att forma och upprätthålla partilinjens

Huvudsyftet avgränsades till att studera ledamotens val mellan att vara lojal mot eller avvika från partigruppens intressen i tre typer av aktiviteter: arbetet i utskottsgrupperna, voteringar samt väckande av individuella initiativ. Om dessa bör studeras inom ramen för en och samma teoretiska modell eller inte beror på vilka förutsättningarna är för ledamotens agerande i respektive aktivitet. Några centrala förutsättningar presenteras i tabell 1.1 nedan.

Av tabell 1.1 framgår att den första förutsättningen för hur ledamoten agerar i en viss aktivitet gäller huruvida det finns en partilinje eller inte. Här skiljer sig utskottsarbetet från de två andra aktiviteterna, eftersom det är just i utskottsarbetet som partilinjens formas. *Partilinjens* kan preliminärt definieras som den ståndpunkt i en fråga vilken föreslagits av parti-

57. I koalitionsregeringar kan propositionerna förväntas vara förhandlade mellan partirepresentanter inom regeringskansliet redan innan de når riksdagen. Om regeringen inte har egen majoritet försöker regeringspartiets/-ernas ledamöter förankra propositionsförslagen hos andra partier i utskottet och kompromissa så att majoritet uppnås. Jfr Sannerstedt (1992).

58. I *interpellationer* ställs en skriftlig fråga, vilken sedan besvaras inom 14 dagar både skriftligen och muntligen av statsrådet, med möjlighet till debatt mellan ledamot och statsråd. *Skriftliga frågor* leder bara till ett skriftligt svar inom 4 dagar och inte till debatt. Vid de *muntliga frågestunder* med statsråden som hålls en gång i veckan kan ledamöterna ställa oförberedda frågor till statsråd och få ett direkt svar.

Tabell 1.1 Förutsättningarna för ledamotens handlande i olika typer av riksdagsaktiviteter.

	Utskottsarbete	Voteringar	Individuella initiativ
Finns en partilinj?	Nej, skapas	Ja	Ja
Konstitutionellt garanterade?	Nej	Ja	Ja
Avvikelser avläsbara utifrån?	Nej, mycket svårt	Ja, mycket lätt	Ja, lätt
Ärende i beslutsfas?	Ja	Ja	Nej

ets ansvariga utskottsrepresentant/er och inte förkastats av partigruppens ledning, eftersom den överensstämmer med deras bedömning av partigruppens intresse.⁵⁹

Formandet av partilinjens kan i sin tur indelas i initiering och fastställande. I *initieringsfasen* formulerar partierna sina egna ställningstaganden i propositioner och motioner. I *fastställandefasen* avgör partierna i utskottshanteringen om de skall ingå uppgörelser med andra partier eller inte. I regeringspartier förväntas initieringsfasen alltid ligga utanför parlamentet, i regeringskansliet. För majoritetsregeringar förväntas även det reella fastställandet av partilinjens normalt ske inom regeringen.

När en partilinjens blivit formad genom utskottsarbetet måste den också upprätthållas. Med att upprätthålla partilinjens menas de interaktioner genom vilka partigruppens ledning försäkras sig om att gruppmedlemmarna följer den beslutade linjen, i voteringar och individuella initiativ.

Nästa förutsättning gäller om huruvida ledamoten är konstitutionellt garanterad att utföra en aktivitet är eller inte. Även här går skiljelinjen mellan utskottsarbetet och övriga aktiviteter. I en svensk kontext garanteras exempelvis ledamöternas rätt att rösta, yttra sig i debatter, väcka motioner och ställa interpellationer och frågor i Regeringsformen och Riksdagsordningen.⁶⁰ Utskottsplatser är däremot en resurs som kontrolleras av partigrupperna, i den meningen att de i praktiken fördelas mellan grupperna, som sedan internt avgör vilka ledamöter som skall få besätta vilka platser.⁶¹

59. Definitionen är preliminär eftersom den i sin tur beror av definitionen av partigruppens intresse. Partigruppens intresse ges en preliminär definition nedan i detta avsnitt och en slutlig definition i avsnitt 2.2 i nästa kapitel.

60. Se exempelvis Regeringsformen 4:3–4, 4:7, 13:1, 13:5 och Riksdagsordningen 2:10.

61. Vid tillsättandet av utskottsplatser i riksdagen tillämpas bestämmelserna i Riksdagsordningen 7:3–4, av vilka framgår att det är partiernas representanter i valberedningen som nominerar ledamöter till utskotten och att beslutet fattas av kammaren. Detta innebär i praktiken att det inte är möjligt att bli vald till ett utskott utan att ha sin partigrupps stöd. Det är emellertid möjligt för en ledamot som lämnat sin partigrupp att behålla sin utskottsplats mandatperioden ut; partigruppen har inte möjlighet att frånta ledamoten hennes plats.

Den tredje förutsättningen gäller hur svårt det är för intresserade utomstående aktörer – intresseorganisationer, media och ytterst väljarna – att upptäcka att en ledamot avvikit från partigruppens intressen eller inte. Denna aspekt är avgörande för hur intressant det är för ledamoten att profilera sig genom avvikelse i en viss aktivitet. Också i detta fall går skiljelinjen mellan utskottsarbete – där avvikelser från partigruppens intressen är mycket svåra för utomstående att upptäcka – och övriga aktiviteter – där avvikelser är lätta eller mycket lätta att upptäcka.

När det slutligen gäller frågan om ett ärende är i beslutsfas eller inte vid utförandet av en viss aktivitet går skiljelinjen mellan utskottsarbete och voterings å ena sidan och individuella initiativ å den andra. När ett ärende är i beslutsfas kan en ledamots ställningstagande ha en bindande effekt för partigruppen som helhet. I utskottsarbetet binder ledamöterna sitt parti offentligt vid vissa ställningstaganden. Även ledamotens agerande i votingen har en bindande effekt för partigruppen som helhet.

Med undantag för den sista aspekten går skiljelinjen mellan utskottsarbetet och övriga aktiviteter. Denna skiljelinje bör vara styrande för utvecklandet av en teori för interaktionerna inom partigrupperna. De första två förutsättningarna förväntas vara av särskild vikt att ta hänsyn till.

Distinktionen mellan att forma partilinen och att upprätthålla partilinen är fundamental, i det att ledamoten i formandet entydigt agerar på sitt partis uppdrag, medan hon vid upprätthållandet av partilinen också kan sägas agera på väljarnas uppdrag. Denna distinktion återspeglas också i de konstitutionella förutsättningarna. Tillgången på utskottsplatser är en resurs som kontrolleras av partigruppen. De aktiviteter som innebär upprätthållande av partilinen är däremot resurser som ledamoten själv kontrollerar i egenskap av väljarrepresentant.

Skillnaden mellan att upprätthålla partilinen i beslutsfas – dvs. i votingar – respektive i icke-beslutsfas – dvs. i enskilda motioner, interpellationer och frågor osv. – förväntas också vara mycket betydelsefull. Partigruppernas ledning kan antas avsätta betydligt större resurser för att se till att partilinen verkligen upprätthålls när ledamöternas ställningstagande binder partiet.

Sammanfattningsvis kommer distinktionen mellan interaktioner där partilinen formas respektive upprätthålls vara styrande i utvecklingen av teorin. I båda typerna av interaktioner kan ledamöterna ställas inför valet mellan att vara lojal mot eller att avvika från partigruppens intressen.

Sammanhållning, disciplin och lojalitet

Begreppen *party cohesion*, *party discipline* och *party unity* har använts relativt synonymt inom partilojalitetslitteraturen. Det arbete med att skapa en klarare begreppsbildning som inleddes av Ozbudun (1970) har i ett par artiklar från senare år förts närmare hamn.⁶² Hazan (2003) skriver:

”Parliamentarians will either toe the party line of their own accord, or measures will have to be implemented that constrain their behaviour so that the party stays united. [...] Herein lies the distinction between cohesion on its own (agreement, or shared preferences) and discipline (the enforcement of obedience).”⁶³

Med utgångspunkt från de distinktioner som görs av Hazan används följande definitioner i denna bok.

Partisammanhållning (*cohesion*) definieras som graden av preferensöverensstämmelse med partigruppens intresse bland ledamöterna av en partigrupp under en given mandatperiod. *Partidisciplin* (*discipline*) definieras som graden av positiva och negativa sanktioner från partigruppens ledning i syfte att stimulera ledamöterna i en partigrupp att agera i enlighet med partigruppens intresse. *Partilojalitet* (*unity of action*), slutligen, definieras som den grad till vilken ledamöterna i en partigrupp agerar i enlighet med partigruppens intresse. Centralt i alla dessa definitioner är begreppet *partigruppens intresse*, vilket i sin tur preliminärt kan definieras som den ståndpunkt i en fråga vilken partigruppens ledning bedömer sig kunna få accepterad av en informerad majoritet av gruppmötet.⁶⁴

Partilojalitet antas vara en funktion av partisammanhållning och/eller partidisciplin på det sätt som visas i figur 1.1 nedan.

Partilojalitet är ett mått på hur ledamöterna *agerar* i valet mellan att vara lojal mot eller avvika från partigruppens intressen. Som illustreras i figur 1.1 påverkas ledamöternas agerande av två faktorer: *ledamöternas attityder* (partisammanhållning) och *partigruppernas lednings agerande* (partidisciplin).⁶⁵

Partigruppernas ledning antas ha små möjligheter att påverka nivån på

62. Bowler et al. (1999) och Hazan (2003). Jfr Ozbudun (1970).

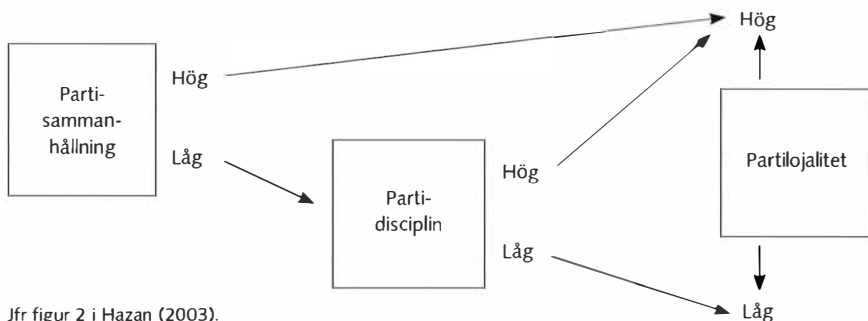
63. Hazan (2003), s. 4.

64. Den preliminära definitionen preciseras i kapitel 2.

Normalt sett kommer begreppet *partilinj* av språkliga skäl att användas i stället för det tyngre begreppet *partigruppens intressen* i diskussioner om upprätthållandet av partigruppens intressen, eftersom en partilinj vid det laget är fastställd. Partilinj förutsätts vara lika med just partigruppens intresse i frågan. För att de båda begreppen skall vara synonyma krävs emellertid antagandet att gruppleddningen dessförinnan – i *formandet* av partilinj – har låtit sig styras av vad den tror sig kunna få accepterad av en majoritet på gruppmötet.

65. Varför det är partigruppernas ledning som förväntas vara ansvarig för att upprätthålla partilojaliteten utvecklas närmare i kapitel 2.

Figur 1.1 Sambandet mellan partisammanhållning, partidisciplin och partiloyalitet.

Jfr figur 2 i Hazan (2003).

partisammanhållningen under mandatperioden.⁶⁶ Givet att partiets nomineringsprocedur inte är alltför decentraliserad kan ledningen däremot på förhand försöka vinnlägga sig om en god partisammanhållning, genom att verka för att "rätt" kandidater nomineras.

"Getting and keeping control over who gets into the legislative caucus can help (or, in some cases, can hinder) cohesion. Once in the parliament, however, the cast of players is fixed and cannot be changed."⁶⁷

Partidisciplin är onödig om partisammanhållningen är tillräckligt hög, men samtidigt förmodligen omöjlig om partisammanhållningen är alltför låg. Ledamöter i en partigrupp med extremt disparata åsikter kan helt enkelt inte förväntas acceptera sanktioner från gruppmajoritetens representanter.⁶⁸

För att partiloyaliteten skall vara hög krävs att antingen partisammanhållningen eller partidisciplinen är hög. (Jfr avsnitt 2.4)

66. Ledamöternas grundläggande policypreferenser antas kunna förändras i ett längre perspektiv, men antas vara konstanta i ett kort till medellångt perspektiv, som en mandatperiod.

67. Bowler et al. (1999), s. 14.

68. Bowler et al. (1999), s. 5.

1.4 Spelen kring partilinjen – på jakt efter en teori

För att kunna uppnå huvudsyftet behövs en teoretisk grundmodell för hur parlamentsledamöters förhållande till sin partigrupp fungerar i det dagliga parlamentsarbetet. I detta avsnitt beskrivs hur existerande teorier har vissa luckor som gör dem mindre ändamålsenliga att använda i denna studie. Samtidigt visas att någon variant av de principal-agentteorier som använts för att analysera den parlamentariska delegationskedjan skulle kunna vara mer fruktbar. Partigrupper har dock hittills inte inkluderats som analysobjekt för dessa teorier. Även i den parlamentariska principal-agentdiskursen finns alltså en lucka. Att utveckla en teori som kan fylla luckorna i båda diskurserna är studiens bisyfte som formuleras och avgränsas i slutet av avsnitt 1.4.

"Att rösta eller inte rösta?" borde inte alltid vara frågan

Som nämndes inledningsvis används antagandet om partier och partigrupper som enhetliga aktörer – dvs. ett antagande om (så gott som) fullständig partiloyalitet – i många samhällsvetenskapliga teorier. Trots, eller möjligen på grund av, att så är fallet har inte forskningen om partiloyalitet i parlamentariska system varit särskilt livaktig – i synnerhet inte på det teoretiska planet – vare sig det gäller orsaker, mekanismer eller uttryck. Bowler et al. (1999) sammanfattar forskningsläget på följande sätt:

"For a variety of scholars, then, the existence of unified blocs of legislators is a major part of the political landscape, constituting a central normative requirement, a beginning assumption, or a part of the parliamentary game. However, despite being so centrally important to the theory and practise of parliamentary government, discussion of this topic is relatively underdeveloped."⁶⁹

En stor del av den forskning som har bedrivits har haft formen av länderstudier, med resultat som inte alltid låtit sig överföras till andra system. Även de studier som haft en komparativ ansats förefaller ha svårt att skilja ut faktorer vars effekter på partiloyaliteten är robust generaliserbara över länder och tid.⁷⁰

Ett problem inom partiloyalitetslitteraturen – i synnerhet den som intresserar sig för parlamentariska system – är bristen på grundläggande mik-

69. Bowler et al. (1999), s. 4.

70. Owens (2003), Depauw & Martin (2005). Jfr Olson (2003), s. 174f. "Our review of the existing literature, over a wide range of countries and a long time period, suggests, however, that there are few, if any, consistent systemic factors affecting either policy cohesion or parliamentary party discipline [...] The examples of parliamentary party unity in this volume similarly defy categorisation by broad systemic factors."

romodeller för hur interaktionerna mellan aktörer inom partigrupperna ser ut. En vanlig typ av studie är att forskaren undersöker effekten av en eller flera typer av systemeffekter – valsystemets utformning, förbundsstat/enhetsstat – på partiloyalitetsnivån. I vissa fall beskrivs en teoretisk mekanism till mikronivån, dvs. hur och varför effekten förväntas påverka agerandet hos huvudaktörerna inom partigruppen, den enskilde ledamoten och gruppens ledning. Saknas gör emellertid mer övergripande modeller för hur ledamöternas och ledningens fullständiga målfunktioner ser ut och hur de studerade effekterna påverkar och motverkas av de olika komponenterna i en sådan målfunktion. Rasch (1999) skriver:

”It is relevant to consider several different mechanisms when trying to explain the degree of discipline of parliamentary party groups. Such mechanisms may not necessarily work in the same direction: some might be expected to weaken party discipline, others to strengthen it. To my knowledge no broad theory (or lawlike explanation) has yet been developed in this field to show how the various mechanisms are related and when they are, so to speak, switched on or off.”⁷¹

Den främsta förklaringen till att partiloyalitetsforskningen är eftersatt, liksom till svårigheten att göra jämförande studier och att finna generaliserbara resultat, torde ligga i det faktum att forskningen om partiloyalitet nästan uteslutande fokuserats på ledamöters voteringsbeteende. Att i kammaromröstningar fatta för nationen bindande beslut är naturligtvis en av parlamentarikers mest betydelsefulla uppgifter och intresset för partiloyaliteten i voteringarna är varken förvånande eller malplacerat. Forskningsekonomiskt är voteringsdata också relativt lätta att samla in och att tolka, i jämförelse med andra typer av data.

”The difficulties of ‘inside’ research are perhaps one reason much of the political science literature on parliamentary party groups concentrates on what can be observed – the pattern of the votes in plenary session. Plenary sessions, unlike both party group and committee meetings, are typically open to the public, about which written records are published and are increasingly available through electronic sources.”⁷²

Samtidigt medför emellertid den *ensidiga fokuseringen* på voteringsdata att den parlamentariska partiloyalitetsforskningen brottas med svårlösta metodologiska och teoretiska problem. För att studera och förklara partiloyaliteten i omröstningar krävs nämligen att parlamentet tillämpar registrerade voteringar där individuella ledamöters röster kan identifieras. Svårighe-

71. Rasch (1999) s. 122.

72. Olson (2003), s. 169.

ten vid komparativa studier ligger i att registrerade voteringar förekommer i väldigt varierande grad i olika länders parlament.⁷³ Registrerade voteringar innebär emellertid svårigheter även för inomnationella studier, eftersom de inte i något parlament tillämpas vid samtliga voteringar. Alla parlamentära voteringsdata blir därmed behäftade med någon grad av selektionsproblem.⁷⁴ Voteringsdata kan heller inte separera effekterna av partisammanhållning respektive partidisciplin på den uppmätta partiloyaliteten.⁷⁵

De metodologiska problemen med den ensidiga fokuseringen på voteringsdata är väl uppmärksammade i forskningen. Mindre uppmärksammat, men kanske viktigare, är att ensidigheten också medför teoretiska problem. Voteringar är visserligen den mest centrala aktiviteten som parlamentsledamöter ägnar sig åt, men långt ifrån den enda. Även om man begränsar sig till det snävt interna parlamentsarbetet kan ledamöter i de flesta parlament också förväntas agera som sina partiers utskottsföreträdare, delta i kammardebatter, väcka egna motions- eller ändringsförslag, ställa frågor till regeringsföreträdare, delta i granskningskommittéer osv. I alla sådana aktiviteter – inte bara i voteringar – kan en ledamot ställas inför valet mellan att agera i enlighet med sina egna intressen och sin partigrupps intressen, om dessa skiljer sig åt.

Det teoretiska analysobjekt som partiloyalitetsforskare förväntas vara ute efter att studera är spänningsfältet mellan den enskilde ledamotens intressen och intressena hos (den aktör som företräder) hennes partigrupp. I termer av forskningsdesign borde ledamotens voteringsmönster i förhållande till partilinjén därför betraktas som en av flera tänkbara *operationaliseringar* av detta teoretiska analysobjekt. I stället behandlas voteringslojaliteten i de flesta studier som om den *i sig* vore det teoretiska analysobjekt man vill studera. Att så är fallet framgår inte minst av att partiloyalitet i många studier, på ett teoretiskt plan *definieras*, snarare än operationaliseras, som just voteringslojalitet.⁷⁶

Minst fyra skäl talar för att intressekonflikten mellan ledamot och par-

73. En studie av 19 europeiska parlament fann att sådan registrerad röstning var ovanlig (*exceptional*) i nära hälften av fallen. Saalfeld (1995), s. 538ff.

74. Döring (1995). Omröstningar kan också ha olika karaktär. Om mer än två förslag står emot varandra används system med förberedande voteringar innan en slutvotering. (Jfr Rasch (1999), s. 133f.) Olika voteringar har vidare olika vikt för partiledningarna, vilket torde spela roll för avvikelsegraden. (Jfr Carrubba et al. (2004)) Beslutet att använda registrerade voteringar kan i sig vara en disciplineringsåtgärd från en gruppleddningarnas sida. Jfr Saalfeld (1995).

75. Krehbiel (1993, 1999). Jfr Kam (2001) som dock använder sig av enkätdata i kombination med voteringsdata för att separera effekterna.

76. Jfr exempelvis Olson (2003), s. 164 "The terms party 'cohesion' and 'discipline', as a practical matter, both refer to unified voting by members of parliament by political party affiliation."

tigrupp bör studeras även för andra aktiviteter än kammarvoteringar. En första nackdel med att begränsa sig till voteringsdata är att partilinjen i moderna parlament normalt sett redan är fastslagen långt före voteringen. Därmed avhänder sig forskaren möjligheten att studera ledamotens intresse för och möjligheter att avvika från sin partigrupps intressen i *formandet* av partilinjen.⁷⁷

Vidare kan både ledamotens intresse för och hennes möjligheter att avvika förväntas variera, beroende på vilken aktivitet som studeras. En ledamot kan till exempel vara *intresserad av* att avvika från sin partigrupps intressen i en viss fråga i så måtto att hon själv önskar formulera ett alternativt förslag i ett enskilt initiativ, även om detta förslag inte kommer att bli föremål för votering.⁷⁸ Däremot är hon i en votering mellan sitt partis och andra partiers förslag i samma fråga helt ointresserad av att avvika.⁷⁹ Hennes *möjligheter* att avvika i voteringen – om hon så önskat – hade samtidigt också varit mindre än när det gäller att väcka en motion, eftersom partigruppen kan antas övervaka och sanktionera voteringsavvikelser hårdare, då de är mer skadliga för gruppens intressen.

En intressant metodologisk konsekvens är att nivån på ledamöternas möjligheter att avvika från partigruppens intressen riskerar att underskattas, om man – som i merparten av partilojalitetsforskningen – begränsar sig till att endast studera voteringsavvikelser. Bilden av i synnerhet nordiska parlamentariker, som nära nog enhälliga 'ja'-sägare till sina partier, kan delvis vara ett resultat av fokuseringen på voteringsdata, vilket är den aktivitet i det interna parlamentsarbetet där avvikelsemöjligheterna kan förväntas vara minst.⁸⁰

Ett angränsande argument för att bredda operationaliseringsarsenalen gäller de fall där forskaren – liksom i denna studie – är intresserad av att mäta förändring. Givet svårigheterna med att i naturliga, icke-experimentella data isolera olika kausalfaktorer är det ofta lämpligt att använda *känsliga* mätinstrument, för att underlätta möjligheterna att fånga upp eventuella förändringstecken. Då lämpar sig voteringsdata – som kan förväntas vara minst känsliga för förändring – sämre än avvikelседata för andra aktiviteter.

77. Jfr Hazan (2003), s. 8. "[E]xamining voting behavior is not enough, because we must look inside parties as well at what takes place before voting decisions are made. Parties are internal coalitions, comprising factions as well as fragmented and non-aligned tendencies. It is during this entire process that levels of cohesion will be appraised, and assorted tools of party discipline will be put to the test."

78. Ledamotens intresse kan exempelvis botten i en önskan att långsiktigt skapa opinion eller att signalera aktivitet till viktiga väljargrupper.

79. Eftersom hon, trots allt, föredrar det egna partiets ståndpunkt i förhållande till övriga partiers.

80. Jfr Jensen (2000).

Sammantaget talar ovanstående resonemang för att uppfyllandet av studiens huvudsyfte skulle gagnas av ett vidare teoretiskt grepp än vad som generellt förekommer i partiloyalitetslitteraturen. Mer specifikt behövs en mikroteori som på ett generellt plan behandlar spänningsförhållandet mellan ledamotens och hennes partigrupps intressen, hur detta förhållande varierar i olika ledamotsaktiviteter (inklusive formandet av partilinjen), samt de mekanismer som används för att hantera spänningsförhållandet. Var kan en sådan teori sökas?

En felande länk i den parlamentariska delegationskedjan

En teorifamilj vars tillämpning får spridning över allt bredare fält av statsvetenskaplig forskning är principal-agentteorierna (PA-teorier).⁸¹ Kärnan i PA-teorier är att en enskild aktör eller grupp av aktörer – principalen – som har rätt att utföra vissa handlingar, delegerar rätten att utföra dessa handlingar i principalens namn till en annan aktör – agenten.⁸² Förhållandet regleras av ett formellt eller informellt kontrakt mellan principal och agent, som gör agenten ansvarig inför principalen för de handlingar som utförs i principalens namn. Orsaken till delegation kan variera, men innefattar bland annat att principalen vill lösa samarbets- eller självbindningsproblem, tillgodogöra sig expertkunskap, effektivisera genom specialisering eller undkomma eget ansvar.⁸³ De effektivitetsvinster som principalen gör genom delegationen har emellertid ett pris i form av en delegationsförlust (*agency loss*).⁸⁴ Delegationsförlusten uppstår eftersom agenten inte fullt ut delar principalens intressen och principalen inte fullt ut kan informera sig om vad agenten gör för principalens räkning.⁸⁵ Principalen antas emellertid försöka minimera sin delegationsförlust på olika sätt.⁸⁶

På senare tid har PA-teori visat sig vara ett mycket fruktbart verktyg för att analysera hela den demokratiska styrelsekedjan i parlamentariska stater:

81. PA-teorier i modernare tappning utvecklades ursprungligen inom det ekonomiska fältet, bland annat för att studera relationen mellan aktieägare och bolagsstyrelser. (Jensen & Meckling 1976, Ross 1973) Via organisationsforskning överfördes PA-ramverket till statsvetenskapliga studier av styrning och kontroll inom offentlig förvaltning. (Moe 1984) PA-teorier är numera ofta använda analytiska verktyg, inte bara inom ekonomi, utan även inom statsvetenskap och sociologi, där de bygger vidare på tidigare studier av ansvarsutkrävande, hierarki och delegation inom politik och förvaltning i Webersk tradition. Kiser (1999) ger en jämförande översikt över PA-teoriernas användning inom de tre disciplinerna.

82. Kiewit & McCubbins (1991), s. 24.

83. Thatcher & Stone Sweet (2002) och Strøm (2003).

84. Lupia (2000), s. 18f. Lupia definierar *agency loss* som skillnaden mellan de handlingar agenten utför och de handlingar som principalen hade utfört om denne varit obegränsad i fråga om information och resurser.

85. Müller & Strøm (2004), s. 425.

86. Lupia & McCubbins (2000), s. 294f.

från väljare till parlamentsledamöter, från parlamentsledamöter till regeringsbildare, från regeringsbildare till ministrar och från ministrar till förvaltning.⁸⁷ PA-kedjan har också länkats från regering till organ på överstatlig nivå, framför allt EU.⁸⁸ Delegationerna i de tidiga stegen i den parlamentariska styrningskedjan går nästan uteslutande via partier.⁸⁹

I den parlamentariska delegations- och ansvarskedja som beskrivs i nämnda forskning begränsas parlamentsledamöters roll till att vara agenter gentemot väljarna och principal gentemot regeringsbildaren. Parlamentsledamöters roll måste emellertid – även i parlamentariska system – sägas vara större än att bara tillsätta och utkräva ansvar av regeringen på sina väljares uppdrag. Parlamenten och dess ledamöter ägnar sig också åt att fatta beslut om lagstiftning och budget. Partigrupperna har i detta arbete en betydelsefull roll som arenor för partierna att forma och upprätthålla sin politik på nationell nivå.⁹⁰

Trots det har principal-agentrelationerna inom partigrupperna i stort sett förbigåtts i den framväxande PA-litteraturen om den parlamentariska delegationskedjan. Detta är beklagligt av åtminstone två skäl.

För det första utgör partigrupperna ett mycket intressant inomteoretiskt studieobjekt. I övriga delar av den parlamentariska delegationskedjan, liksom i de flesta principal-agentrelation generellt, delegeras uppgiften till en agent som är skild från principalen. När det gäller uppgiften att forma och upprätthålla partilinjens måste emellertid principalens – partigruppens – medlemmar av konstitutionella skäl också fungera som agenter i utförandet av uppgiften. Att *gruppens ledamöter kollektivt* kan modelleras som principal i förhållande till partigruppernas ledning har länge hävdats i amerikansk parlamentslitteratur.⁹¹ Mindre uppmärksammat är emellertid att *enskilda ledamöter* – åtminstone i länder där partigrupperna är de dominerande aktörerna i parlamentet – samtidigt kan sägas fungera som agenter och gruppens ledning som principal, i arbetet med att forma och upprätthålla partiets politik.⁹² Ledamöternas unika dubbelroll gör principal-agentrelationerna inom parlamentariska partigrupper till intressanta studieobjekt.

För det andra skulle de teoretiska verktyg som PA-litteraturen erbjuder kunna bidra till att fylla de luckor som ovan noterades i partiloyalitetsforskningen. PA-teorierna är utvecklade för att studera just delegation av ansvar

87. Se framför allt bidrag i specialvolymen av *European Journal of Political Research* (2000) 37:3 och i Strøm et al. (2003).

88. Bidrag i Bergman & Damgaard (red.) (2000).

89. Müller (2000) och Müller & Strøm (2004).

90. Heidar & Koole (2000c), s. 265.

91. Cox & McCubbins (1993) och Bawn (1998). Jfr Hechter (1983).

92. Resonemanget utvecklas i större detalj i kapitel 2.

respektive ansvarsutkrävande inom organisationer, vilket borde kunna utgöra grunden för en mikroteori om avvikelser från partigruppens intressen. Från ett principal-agentperspektiv handlar partiloyalitet om hur ansvar delegeras och kan utkrävas mellan aktörer inom partigruppen när partiets politiska linje skall formas och upprätthållas. Som nämnts har PA-teori använts för att analysera den allmänna frågeställningen om hur partierna fungerar som mekanism för delegation och ansvarsutkrävande i den parlamentariska delegationskedjan.⁹³ I en studie – Depauw (2003) – används verktyg ur PA-teorin också för att analysera det specifika problemet med partiloyalitet i parlamentariska partigrupper.⁹⁴ Inte heller Depauw grundar emellertid sin analys i någon mer övergripande teori för hur interaktionen inom partigrupperna normalt går till. En principal-agentteori för partigruppernas inre arbete kan utvecklas vidare.

Studiens bisyfte och avgränsningar

Den korta översikten indikerar att det finns teoretiska luckor såväl i diskursen om partiloyalitet som i den parlamentariska principal-agentlitteraturen. I partiloyalitetslitteraturen saknas en teori som på ett tillfredsställande sätt på mikronivån förklarar det val mellan att vara lojal mot eller avvika från partigruppens intressen som den individuella ledamoten ställs inför, interaktionen med andra aktörer inom partigruppen, samt hur dessa val och interaktioner varierar mellan olika delar av parlamentsarbetet. I den parlamentariska PA-litteraturen har de principal-agentförhållanden som finns inom partigrupper i parlamentariska system – och som kan förväntas vara mycket betydelsefulla för partiernas policyutformning på nationell nivå – inte givits någon närmare beskrivning.

Studiens bisyfte är därför att fylla de teoretiska luckor som identifierats i partiloyalitets- respektive principal-agentlitteraturen. Detta görs genom att utveckla en teori för när, hur och varför ledamöter väljer att avvika från sin partigrupps intressen i formandet och upprätthållandet av partiets politiska linje. Teorin skall sedan också prövas empiriskt på fallet Sverige.

Avgränsningen av den empiriska prövningen hänger naturligtvis samman med att huvudsyftet är att pröva effekten av de institutionella reformerna på just Sverige. Dessutom utgör Sverige ett intressant fall att pröva en sådan teori på. Sverige har framställts som en god empirisk illustration av Partiansvarsmodellen och antagandet om partier som enhetliga aktörer, inte minst mot bakgrund av den höga nivån på voteringslojaliteten. Om en

93. Se framför allt Strøm (2000), Müller (2000), Strøm (2003) och Müller & Strøm (2004).

94. Depauw (2003).

mikroteori som bygger på att enskilda ledamöters beslutsalkyler och samspel med andra aktörer inom partigruppen kan ge värdefulla insikter i parlamentsarbetet, får empiriskt stöd i en svensk kontext, bör teorin också kunna bidra till förståelsen av andra parlamentariska system. Målet är att utforma en teori med en sådan generalitetsgrad att den kan bidra till förståelsen av ledamöters val mellan att vara lojal och att avvika från partigruppens intressen för parlamentariska stater i allmänhet.

1.5 Bokens disposition

I detta inledande kapitlet har studiens huvud- och bisyfte presenterats och vissa centrala begrepp definierats. Dessutom har organisationsstrukturen och det dagliga arbetet i riksdagens partigrupper introducerats, liksom de båda institutionella reformer som utgör studiens fokus.

I kapitel 2 utvecklas en teori för hur interaktionen mellan enskilda ledamöter och partigruppens ledning ser ut. Interaktionen formaliseras också i två enklare spelteoretiska modeller. En distinktion görs mellan spelet om makten över partilinjens – kallat Utskottsspelet – och spelet om partilinjens makt – kallat Kammarspelet – där det förstnämnda handlar om hur partilinjens formas och det sistnämnda hur partilinjens upprätthålls.

I kapitel 3 formuleras först hypoteser om hur personvals- respektive budgetreformen påverkar ledamöternas och ledningens agerande i Utskottsspelet respektive Kammarspelet. Därefter omformuleras den i kapitel 2 utvecklade teorin till sex påståenden som skall prövas empiriskt i senare kapitel. Sedan presenteras studiens metodologiska vägval och de tre undersökningar som används för att uppfylla huvud- och bisyftet.

Därefter följer bokens fyra empiriska kapitel. I två kapitel prövas de teoretiska påståendena med hjälp av enkät- och intervjudata, såvitt avser Utskottsspelet (kapitel 4) respektive Kammarspelet (kapitel 6). I två kapitel prövas studiens hypoteser om reformernas effekter i Utskottsspelet (kapitel 5) respektive Kammarspelet (kapitel 7). Förutom enkät- och intervjudata används för denna prövning även data från en undersökning av ledamöternas enskilda motioner.

Boken avslutas med att resultaten sammanfattas och övergripande slutsatser formuleras i kapitel 8.

2. Ledamöterna och Leviathan

I kapitel 1 noterades att ny forskning tyder på att individuella parlamentsledamöter kan spela en större roll än vad som tidigare hävdats även i en så partidominerad miljö som den svenska riksdagen. Samtidigt konstaterades att det finns en lucka i den teoretiska litteraturen om partiloyalitet i parlamentariska demokratier, när det gäller teorier som på mikronivå behandlar spänningsförhållandet mellan den individuella ledamotens och hennes partigrupps intressen. För denna studiens syften vore en sådan individualistisk teori att föredra framför en mer kollektivistisk.

Utgångspunkten när studiens teori skall utvecklas blir därför Gary Cox och Matthew McCubbins (1993, 1994) principal-agentinspirerade arbeten om partigrupper i den amerikanska kongressen. Cox och McCubbins hävdar att parlamentsledamöter sluter sig samman med likasinnade i partigrupper och underkastar sig ett ledarskap, för att effektivare kunna uppfylla sina mål i parlamentsarbetet. Detta ledarskap, en lagstiftarnas Leviathan, har till uppgift att övervaka gruppens gemensamma intressen och sanktionera de ledamöter som gynnar det egna intresset på gruppens bekostnad. Teorin visar på mikronivå varför ledamöterna som individer kan tjäna på att agera gemensamt och hur spänningarna mellan deras individuella intressen och gruppens intressen kan minskas genom införandet av en ledarskapsagent.

Men Cox och McCubbins teori lämnar samtidigt intressanta frågor ofullständigt besvarade. I deras teori beskrivs gruppleddningen som ledamöternas agent. Men en teori om partiloyalitet måste huvudsakligen fokusera på ledamoten som en mer eller mindre lydig agent till partigruppen eller gruppleddningen. Det är också oklart hur andra aktörer påverkar relationerna mellan ledamöter och gruppleddning eller om denna relation varierar beroende på vilken aktivitet ledamoten deltar i.

Uppgiften i detta kapitel blir att rätta ut dessa frågetecken och utveckla en teori för när, hur och varför ledamöter väljer att avvika från sin partigrupps intressen i formandet och upprätthållandet av sitt partis politiska linje i parlamentet. Som grund för studiens teoriutveckling finns antagandet om att politiska aktörer är rationella. Med det menas att aktörers handlingar tolkas i termer av att de genom strategiska val försöker uppfylla på för-

hand bestämda mål med effektivast möjliga medel.¹ Från den rationalistiska traditionen hämtas också grundläggande spelteori som analytiskt redskap. Spelteori används för att modellera interaktioner mellan rationella aktörer inom en viss institutionell ram.

I avsnitt 2.1 diskuteras vilka mål individuella riksdagsledamöters har med sitt parlamentsarbete. Därefter presenteras i avsnitt 2.2 Cox och McCubbins teori om hur dessa mål kan främjas genom att individuella ledamöter underkastar sig ett ledarskap, en lagstiftarnas Leviathan. Parti-gruppens ledning, som agent för partigrupsmedlemmarnas gemensamma intressen, är teorins andra aktör. Avsnittet avslutas med att även ledningens målfunktion identifieras. I avsnitt 2.3 konstateras att det nyss nämnda förhållandet mellan ledamot och ledning kan betecknas som en *principal-agentrelation*. Några välkända analytiska verktyg från *principal-agentlitteraturen* introduceras. Därefter noteras att det förutom delegationen från ledamöter till ledning samtidigt sker en *återdelegation* inom partigrupperna, då det i stället är ledamoten som fungerar som agent till ledningen. Det är i *denna* *principal-agentrelation* som en ledamots lojalitet mot partigruppens intressen i det dagliga forandet och upprätthållandet av partiets politik ställs på prov. I avsnitt 2.4 diskuteras aktörernas nytta av att spela olika strategier, med utgångspunkt i de mål de vill uppfylla. Gruppledningarnas två typer av problem i främjandet av partiloyalitet preciseras. I det sista avsnittet 2.5 utmejslas de två återdelegationsspel som ledamöter och ledning spelar om ledamöternas lojalitet mot partigruppens intressen. Den första spelmodellen, kallad Utskottsspelet, gäller hur partiets politiska linje skall formas i utskottsarbetet. Det andra spelmodellen, kallad Kamarspelet, gäller hur partilinjen skall upprätthållas i voteringar och individuella initiativ. Avsnitt 2.6 avslutar.

1. Jfr definitioner av rationella aktörer och rationellt handlande i Downs (1957), s. 5 "[An actor] who moves toward his goals in a way which, to the best of his knowledge, uses the least possible input of scarce resources per unit of valued output" eller enklare i Morrow (1994), s. 17 "Rational behaviour means choosing the best means to gain a predetermined set of ends". Det kan noteras att antagandet gäller förväntad effektivitet – maximalt resultat/nytta till lägst kostnad – i valet av måluppfyllande strategier. Ett antagande om rationella aktörer innebär *inte* 1) att aktörerna antas vara "rationella" gällande vilka mål de vill uppfylla, 2) att aktörerna antas besitta fullständig information, eller 3) att aktörernas mål begränsas till snävt självintresse. Se exempelvis Hermansson (1990), s. 5, Shepsle & Bonchek (1997), s. 15ff och Cox (2004).

2.1 Ledamöters mål med parlamentsarbete

En ledamot antas komma till parlamentet med personliga mål för sitt parlamentariska arbete.² De mål som avses är dock inte i första hand dagspolitiska mål av typen att se vissa lagförslag genomdrivna på bekostnad av andra. Med parlamentsledamöternas personliga mål menas i stället mål på en högre abstraktionsnivå; ett slags "meta-mål" för vilka de konkreta, dagspolitiska målen kan sägas vara medel, strategier eller delmål.

Utgångspunkten i denna studie är att en parlamentsledamot drivs av en kombination av tre sådana mål. Ledamoten vill säkra sitt omval (*omvals-målet*), bidra till skapandet av vad ledamoten anser vara god offentlig politik (*polycymålet*), samt uppnå maktpositioner inom partigruppen och parlamentet (*maktmålet*).³

Vissa forskare har ifrågasatt om policy bör betraktas som något mer än ett medel för ledamöterna för att nå omval och makt.⁴ Policy är den enda av de tre storheterna som är direkt observerbar och politiker beskriver vanligen sina ambitioner i termer av policy som kommer att gynna allmänintresset, oavsett deras sanna bevekelsegrunder.⁵

Det förefaller emellertid vanskligt att a priori avskriva policy som ett mål i sig själv för ledamöter. För det första är det teoretiskt oklart varför ledamöter skulle vara ointresserade av policy när såväl väljare som partiaktivister – från vilka ledamöter ofta rekryteras – är det.⁶ För det andra finns empiriskt stöd för att (skillnader i) policy spelar roll för politikernas möjligheter att samarbeta med varandra, exempelvis vid regeringsbildning.⁷ Svenska riksdagsledamöter framhåller också policyrelaterade faktorer som viktigast vid bland annat valet av utskottsplacering.⁸

2. I vissa parlamentsstudier (t.ex. Longley & Hazan (2000)) talas i termer av roller i stället för mål och institutionella begränsningar eller spelregler. Det torde dock i de flesta fall vara möjligt att förena de båda synsätten. Strøm definierar parlamentariska roller som "strategies, driven by preferences, and constrained by rules". (Strøm citerad i Longley & Hazan (2000)), s. 2) Med en sådan definition är roller endast detsamma som upprepade strategier (rutiner) för att nå vissa mål; strategier vilka begränsas av de institutionella förutsättningarna. Samtidigt gör det rollbegreppet mindre intressant i sig eftersom det i sin tur kan brytas ned i mindre, analyserbara enheter; mål, tillåtna strategier samt övriga regler/institutioner/begränsningar.

3. Att ledamöters drivs av just en kombination av dessa tre mål föreslogs i en inflytelserik studie av kongressledamöters utskottspreferenser från 1970-talet. Fenno (1973). Fennos tremålsteori har senare använts även för att analysera parlamentsledamöters agerande i stort, i så skilda kontexter som den amerikanska Kongressen, Europaparlamentet och den svenska riksdagen. Se exempelvis Aldrich (1995) och Sinclair (1995), Faas (2003) och Hagevi (1998).

4. Laver (1997) och Kanthak (2004).

5. Kalt & Zupan (1990).

6. Wittman (1983), Aldrich (1995), s. 208 och Strøm & Müller (1999), s. 14.

7. Jfr Laver & Budge (1992) och Bäck (2003).

8. Hagevi (1998), s. 154.

Ledamotens agerande i parlamentet antas bero på vem som kontrollerar uppfyllelsen av hennes tre personliga mål.⁹ Policymålets uppfyllelse kontrolleras till stora delar av partigrupperna. Utan stöd av sin partigrupp kommer inte en ensam ledamot att få sina policyförslag omvandlade till faktisk politik.¹⁰ Men eftersom policymålet är subjektivt formulerat kontrollerar även ledamoten själv dess uppfyllelse.¹¹

Partier är centrala aktörer när det gäller uppfyllandet av maktmålet och omvalsmålet i partidominerade system. Strøm föreslår följande uppdelning av måluppfyllelsen: *reselection (renomination)*, *reelection*, *party office* och *legislative office*.¹² Maktmålets uppfyllelse föreslås ligga i händerna på parlamentet som institution respektive hos partigruppen. Men i Sverige och de flesta andra parlamentariska länder torde skillnaden vara betydelselös, eftersom partigrupperna i allt väsentligt har kontrollen även över sådana positioner som är knutna till parlamentet som institution.¹³

Kontrollen över uppfyllelsen av omvalsmålet varierar i högre grad. Kontroll över nomineringen tillhör generellt partierna, men kan sägas variera såväl mellan partier som mellan länder längs två dimensioner; centraliseringsgrad och inklusionsgrad. Centraliseringsgraden avgör på vilken nivå i partiets nationella organisation som makten över nomineringen ligger; hos dess lokala företrädare i valkretsen eller i det nationella partihögkvarteret. Inklusionsgraden avgör vilken grupp som i praktiken fattar beslutet om partiets valsedel; en liten partiledarklick, ett medlemsmöte eller till och med registrerade väljare.¹⁴ I Sverige fattar partiernas valkretsorganisationer de formella besluten om valsedelns utseende, men även den lokala valberedningen och, i förekommande fall, provval bland de lokala medlemmarna har stort inflytande.¹⁵ I länder med högre centraliserings- och inklusionsgrad kan partigruppens ledare – som centrala nationella aktörer i partiet – utöva direkt inflytande över nomineringen till partiets valsedlar. Men även i en svensk kontext finns antagligen vissa möjligheter för partigrup-

9. Makt kan definieras som kontroll över resurser som är attraktiva för någon annan. Hernes (1975): "A[n actor is powerful if he controls what others are interested in – in fact, control over what other actors want constitutes his resources." Jfr Coleman (1994).

10. Aldrich (1995), s. 35 och Müller & Strøm (2004).

11. Det är ledamotens *subjektiva* uppfattning om vad som utgör god offentlig politik som styr måluppfyllelsen.

12. Strøm (1997), s. 160.

13. Müller (2000), s. 319, Strøm (2003), s. 67 och Isberg (1999), s. 17ff.

Eftersom denna studie begränsar sig till ledamöternas ambitioner och agerande på den parlamentariska arenan kan kontrollen över maktmålet i huvudsak begränsas till just partigruppen, snarare än partiorganisationen utanför parlamentet.

14. Narud et. al. (2002), s. 12f. och Lundell (2004). Jfr Gallagher & Marsh (1988) och Norris (1997).

15. Johansson (1999), s. 31 ff.

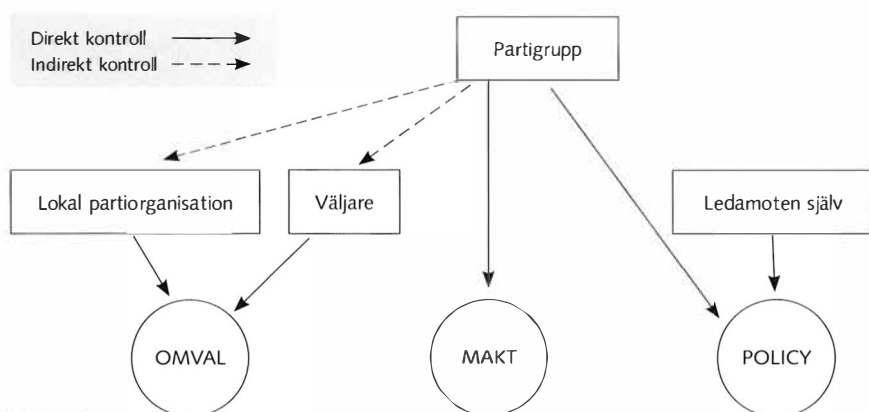
pernas ledare att utöva informella påtryckningar på lokala partiorganisationer i nomineringsarbetet.

Kontrollen över själva omvalet ligger ytterst hos väljarna. Väljarnas möjligheter att sätta sig över partiets nominering beror på valsystemets inslag av personval.¹⁶ I det svenska systemet före personvalsreformen var väljarnas möjligheter näst intill obefintlig i detta avseende.

Men även det nationella partiet – i vilket partigruppen är en inflytelserik aktör – har indirekt kontroll över omvalet. Som diskuterades i kapitel 1 bedrivs valkampanjer i parlamentariska partier primärt på samma nationella plattform i alla valkretsar. Väljarnas val mellan partier antas huvudsakligen bero på deras åsikter i nationella frågor. För kandidaten spelar det därför ingen roll hur högt placerad hon är på partiets valsedel, om partiet inte vinner några mandat att fördela i valkretsen. Således kan de nationella partierna och partigrupperna sägas ha en indirekt kontroll över uppfyllelsen av omvalsmålet, genom sin förmåga att locka väljare.

I många situationer kan det vara rimligt att betrakta något av de tre målen som ett medel för något av de andra. Men eftersom alla tre målen tillför en teoretisk komponent som inte uppenbart och fullständigt täcks in av de andra två, bör modellen tillåtas rymma alla. Det förefaller också onödigt att redan på ett teoretiskt plan frånhända sig möjligheten att ta hänsyn till potentiella målkonflikter eller att olika mål är olika styrande på olika arenor.¹⁷

Figur 2.1 Ledamöters mål och de aktörer som kontrollerar måluppfyllelsen.

16. Carey & Shugart (1995) och Mitchell (2000).

17. Jfr Sjöblom (1968).

Riksdagsledamöter antas således i denna studie drivas av en kombination av strävan att säkra sitt omval (V), att bidra till skapandet av vad ledamoten anser vara god offentlig politik (P) samt att uppnå maktpositioner inom partigruppen och parlamentet (M). Eftersom det antas att alla dessa tre mål kan vara – om än inte alltid är – separata mål är målfunktionen additiv. Formaliserat kan ledamoten därför sägas försöka maximera sin nytta (u_{ledamot}) enligt funktionen $u_{\text{ledamot}} = u_V + u_P + u_M$.

2.2 Lagstiftarnas Leviathan

Ledamöter i riksdagen, liksom i de flesta andra parlament, måste inte tillhöra en partigrupp. Ändå stannar i stort sett alla riksdagsledamöter kvar i sina partigrupper. Vad beror det på?

I någon mening kan svaret sägas finnas i figur 2.1 ovan; partigrupperna kontrollerar uppfyllelsen av minst två av ledamöternas personliga mål. Svaret väcker emellertid en ny fråga. Varför har riksdagsledamöter – som inte kan fråntas sina mandat och som är suveräna att fatta vilka beslut de vill – valt att överlämna kontrollen över uppfyllelsen av sina personliga mål till partigrupper?

Svaret på den nya frågan borde ligga i att ledamöterna anser att medlemskap i en partigrupp gynnar den individuella måluppfyllelsen mer än att stå utanför. I detta avsnitt skall möjliga orsaker till det diskuteras. För att finna förklaringen görs ett tankeexperiment där individuella ledamöter först befinner sig i en situation utan partigrupper eller andra inomparlamentariska institutioner. Denna situation jämförs sedan med vad som händer när partigrupper förs in i modellen.

Ledamöters måluppfyllelse i en institutionsfri modell

Ledamöterna i ett parlament väljer att inta olika positioner i en policyrymd utifrån strävan att maximera sin uppfyllelse av ovan diskuterade mål. Eftersom ingen ledamot kan besluta enväldigt, utan alla frågor i slutändan avgörs med ett majoritetsbeslut där varje ledamöter bara har en röst, uppstår incitament för varje ledamot att försäkra sig om andra ledamöters stöd för förslag som ligger så nära den egna idealpositionen som möjligt.

I en institutionsfri miljö antas ledamöterna försöka genomföra detta genom att spontant organisera ad hoc-allianser i olika frågor som kommer upp till beslut. Genom att kompromissa eller kohandla försöker ledamöter få till stånd majoriteter för förslag som ligger så nära deras idealposition som möjligt. En sådan icke-institutionaliserad strategi har emellertid

två typer av svagheter; den medför höga transaktionskostnader och den riskerar att leda till s.k. samarbetsproblem.¹⁸

Ett första transaktionskostnadsproblem ligger i att en ensam ledamot tvingas avsätta stora resurser för att informera potentiella väljare om de beslut hon varit med om att genomdriva. Väljarna måste i sin tur också vara villiga att bära kostnader för att uppfatta och ta till sig denna information. Ju mer skiftande allianser ledamoten ingår i, desto villigare måste hon och hennes väljare vara att bära kostnaderna för att avge och uppfatta information om dessa allianser.¹⁹

Ett andra problem av denna typ bottnar i den kostnad som det innebär att sondera terrängen för skapandet av allianser och för att producera förslag. Att ta initiativ till att skapa en kompromiss eller kohandel som omfattar ett stort antal ledamöter medför en betydande resursåtgång för en ensam ledamot. När alliansen väl är skapad kan dock alla som ingår relativt kostnadsfritt ta del av dess fördelar. Situationen inbjuder till *free-riding*, där individer kan ta del av kollektiva nyttigheter utan individuell kostnad. En följd riskerar att bli att inga allianser framförhandlas.²⁰

Det sistnämnda dilemmat har tydliga inslag också av samarbetsproblematik, dvs. att vad som är rationellt handlande för en individ riskerar att leda till ett kollektivt irrationellt resultat.²¹ En annan svaghet i ad hoc-modellen som berör båda typerna av problem kommer ur det faktum att politiken saknar en resurs av samma universalitetsgrad som pengar kan sägas inneha på marknaden.²² Detta medför – på transaktionskostnadssidan – att det blir svårare för ledamöter att framförhandla en kompromiss eller kohandel som uppfattas som "likvärdig" för alla medlemmar av den potentiella alliansen.²³

Men problemet bottnar också i att ledamöterna saknar möjligheter att befästa sina allianser genom sanktionerbara "kontrakt". Detta medför, liksom vid alliansskapande ovan, incitament för *free-riding*. I själva beslutssi-

18. Samarbetsproblem skall förstås som en svensk översättning av det mer precisa begreppet "*collective action problem*". Kategoriseringen har hämtats från Müller (2000), s. 312ff, där den emellertid formuleras omvänt ("Vilka problem är partier är till för att lösa?").

19. Müller (2000), s. 313.

20. Cox & McCubbins (1993), s. 125.

21. Ett vanligt kriterium på ett "kollektivt irrationellt resultat" är ett utfall som är Pareto-dominerat av något annat utfall, dvs. ett utfall som där minst en aktör får lägre nytta än vid ett annat möjligt utfall, utan att någon av de andra får det bättre. Hermansson (1990), s. 252f.

22. Müller (2000), s. 315.

23. Detta beror dels på att det "objektivt" sett kan vara svårt att exempelvis jämföra komponenterna i en kohandel som byter miljövard mot socialförsäkringar, dels på att det är svårt för de potentiella alliansdeltagarna att räkna ut hur mycket förslagen "subjektivt" är värda för övriga deltagare (vilket gör att det är svårt att veta om man blir "lurad" eller inte).

tuationen maximerar nämligen den individuella ledamoten sin nytta genom att inte fullfölja sin del av alliansen, så länge hon inte riskerar sanktioner. Detta gäller oavsett hur övriga alliansdeltagare agerar. Problemtypen brukar gå under beteckningen Fångarnas Dilemma.

I vissa situationer kan denna typ av samarbetsproblem lösas om ledamöternas tidshorisont förlängs. Om ledamöterna skall förhandla med varandra om nya uppgörelser kontinuerligt under hela mandatperioden, förändras incitamentsstrukturen så att det blir kostsammare att bryta ingångna överenskommelser, eftersom det blir svårare att ingå allianser för den som brutit mot en tidigare överenskommelse.²⁴

Denna lösning tenderar emellertid att vara relativt bräcklig, eftersom den i sig ger upphov till ett *nytt* samarbetsproblem, gällande vem som skall bära kostnaden för att bestraffa den som brutit mot en överenskommelse. Oavsett om straffet måste utmätas i form av att en sådan ledamot förnekas möjligheten att ingå nya allianser eller om man har tillgång till andra bestraffningsåtgärder, är utdelande av bestraffningar alltid kostsamma även för bestraffaren. Detta medför att det finns incitament för individuella ledamöter att låta andra stå för bestraffningen och själv försöka kringgå restriktionen.²⁵

Två faktorer som tjänar att förvärra problematiken är hög gruppstorlek och svårigheter att observera varandras handlingar.²⁶ Ju fler ledamöter som skall involveras i alliansskapande och bestraffningar, desto större blir samordningsproblemen. Detta beror delvis på att en större grupp gör att det är svårare att övervaka att alla gör det man kommit överens om; man får ett problem med icke-observerbarhet.²⁷ Icke-observerbarhetsproblemet kan dock uppstå även i en mindre grupp, särskilt om aktörerna utför likartade handlingar eller agerar kollektivt, eller om själva handlingen i sig är icke-observerbar (exempelvis röstningsbeteendet i en sluten votering).²⁸

Som framgått finns betydande svårigheter för ledamöter att uppfylla sina mål i en värld utan partier.

Ledamöters måloppfyllelse i en modell med partier

På vilket sätt kan institutioner och, mer specifikt, partigrupper, hjälpa ledamöter att övervinna de problemen med höga transaktionskostnader och samarbetsdilemman? Utgångspunkten för en modell som kan förklara vilken roll partigruppen spelar för ledamoten hämtas från en principal-agent-

24. Cox & McCubbins (1993), s. 100.

25. Cox & McCubbins (1993), s. 102.

26. Cox & McCubbins (1993), s. 100f.

27. Hechter (1983), s. 24f.

28. Banks (1995).

teori som i sin ursprungliga version formulerats av Gary Cox och Matthew McCubbins.²⁹

Cox och McCubbins börjar med frågan vad som händer om man i den institutionsfria modellen inför möjligheten för ledamöterna att organisera sig i parlamentariska partigrupper. På vilket sätt skulle detta kunna avhjälpa ledamöternas transaktionskostnad- och samarbetsproblem? Deras svar är att lösningen ligger i att en vertikal differentiering införs mellan ledamöterna. En grupp ledamöter med likartade preferenser upphöjer frivilligt någon eller några av gruppens medlemmar till gruppledare och förser dessa med resurser att övervaka och sanktionera övriga medlemmar. Man skapar – med åsyftning på Hobbes' statsteori – en lagstiftarnas Leviathan.

En sådan Leviathan kan avhjälpa många av de problem som ledamöterna i de tidigare diskuterade modellerna mötte. För det första reduceras transaktionskostnaderna för ledamöterna genom att de till stora delar överförs på partiorganisationen och ytterst ledningen. Organisering i partigrupper med en gemensam plattform reducerar väljarnas kostnad att uppfatta information om kandidaters ståndpunkter. När ståndpunkterna skall föras ut agerar ledningen som språkrör för en stor grupp ledamöter.³⁰ Ledningen bär också huvudkostnaden för att producera förslag till allianser, både internt och i uppgörelser med andra grupper.³¹

Än viktigare är kanske den permanenta organiserings roll när det gäller att övervinna samarbetsproblemen. Skapandet av partier och partigrupper medför att allianser ingås mellan aktörer som med mycket högre sannolikhet kan förväntas återkomma även kommande mandatperioder. Ledningen, som representant för en teoretisk sett oändlig aktör, har längre tidshorisonter, vilket i sig minskar risken för brutna överenskommelser.³²

Detta förutsätter att problemet med icke-observerbarhet löses. Så sker genom att ledningen förser med resurser att övervaka ledamöternas beteende.

29. Cox & McCubbins (1993, 1994). Utvecklingar har gjorts av bl.a. Aldrich (1995) och Bawn (1998), medan grunddragen återfinns redan i Hechter (1983). Teorin utvecklades för amerikanska förhållanden, men den har också överförts till en parlamentarisk kontext i bl.a. Müller (2000) och Müller & Ström (2004). Vad överföringen från ett maktdelningssystem med två partier till ett parlamentariskt flerpartisystem betyder för möjligheten att tillämpa teorin på svenska förhållanden diskuteras nedan. Skillnaderna kan dock sammanfattningsvis inte sägas vara större än att teorin kan bidra med värdefulla insikter om förhållandet mellan ledamot och partigrupp i Sverige.

30. Müller (2000), s. 313.

31. Cox & McCubbins (1993), s. 131. Jfr Aldrich (1995), s. 36.

32. Cox & McCubbins (1993), s. 100. Jfr Aldrich (1995), s. 23.

Wittman (1995), s. 20f. påpekar att partier är särskilt viktiga för att undkomma "the last period problem", dvs. att ledamöter som inte planerar att kandidera för en ny mandatperiod har starka incitament för att inte hålla ingångna avtal.

de. Samarbetsproblemens lösning förutsätter också att brott mot ingångna uppgörelser bestraffas. Även här träder ledningen in och avlägsnar problemet med att försöka samordna kostsamma och skadliga kollektiva bestraffningar.³³ Ledningen förses med resurser av annat slag än allianser, som tillgång till pengar, information, attraktiva positioner osv. samt auktoritet att använda dessa resurser i belönande och bestraffande syfte. På så sätt kan ledamöterna som kollektiv, via ledningen, försvara sig mot den urholkning av partiets namn som blir resultatet om enskilda ledamöter kostnadsfritt kan agera i strid med partiets intresse i parlamentet.³⁴

En uppenbar risk är dock att en ledning med sådana befogenheter kan missbruka sin makt och utnyttja de resurser som den tilldelats för sina egna syften. Den viktigaste försäkringen mot en sådan utveckling är att ledningspositionerna görs valbara. Ledamöterna behåller rätten att tillsätta och avsätta ledningen beroende på hur väl den förefaller tillvarata deras intressen.³⁵

Givet att ledarskapet tyglas av bl.a. sin avsättlighet och givet att det medför axlandet av många av de individuella ledamöternas kostnader, hur kommer det sig att någon ledamot accepterar denna börda? Svaret finns primärt i det faktum att de ledamöter som väljs att axla ledarmanteln kompenseras för kostnaderna de därmed tvingas bära. Kompensationen består i att ledarna får besätta de främsta positionerna inom statsapparaten som partiet får tillgång till, exempelvis regerings-, talmans- och utskottsordförandeposter.³⁶ Sådana poster antas vara attraktiva för ledamöter eftersom de ger möjlighet till större måluppfyllelse såväl i fråga om maktmål och polymål som omvalsmål.

Samspelet mellan tillgång och efterfrågan på sådana positioner är det som slutligen bidrar till att göra gruppledningen till en stor fördel för ledamöterna i en parlamentarisk partigrupp. I och med att tillgången på poster av den typ som ledningen belönas med är beroende av partiets framgång, förmås ledningen att internalisera kollektivets intressen. För att maximera sin egen måluppfyllelse skall ledningen sträva efter att maximera kollektivets måluppfyllelse. Behovet av att åstadkomma framgångar för kollektivet i syfte att få tillgång till de positioner som gynnar den egna måluppfyllelsen tjänar också som en ytterligare spärr mot att ledningen missbrukar sin maktposition.³⁷

33. Jfr Hechter (1983), s. 25.

34. Cox & McCubbins (1993), s. 93.

35. Cox & McCubbins (1993), s. 104f. Andra dellösningar är att göra ledningen kollektiv (dvs. maktindelning) eller att förlänga dess tidshorisont.

36. Cox & McCubbins (1993), s. 132. En annan faktor är att ledningen kompenseras genom att man antas bli garanterad förhållandevis säkra omvalsmöjligheter.

37. Cox & McCubbins (1993), s. 125ff.

Partiets kollektiva intressen förenas med ledningens individuella intressen. Cox och McCubbins sammanfattar teorin på följande sätt.

"[B]y creating a leadership post that is both attractive and elective, a party can induce its leaders to internalize the collective electoral fate of the party. In Olsonian terms, creation of a position whose occupant is *personally* motivated to pursue *collective* interests serves to make the party a privileged group."³⁸

Leviathan i en parlamentarisk kontext

Cox och McCubbins' teori är ursprungligen utvecklad för en amerikansk kontext, i polemik mot de då dominerande teorier som hävdade att partier spelade en mycket begränsad roll för ledamöternas arbete i Kongressen.³⁹ Huvudpunkterna i Cox och McCubbins' och liknande teorier har av europeiska forskare även befunnits fruktbara för att analysera partier och parti-grupper i en parlamentarisk kontext.⁴⁰

Det kan ändå vara av värde att diskutera hur väl några centrala punkter i teorin fungerar i europeiska, parlamentariska system.⁴¹ En punkt på vilken teorin torde vara *lättare* att tillämpa i parlamentariska stater är grundtesen att partier i hög grad kontrollerar uppfyllelsen av ledamöternas personliga mål. Nomineringssystemen och de proportionella eller blandade valsystem i flerpersonsvalkretsar som är vanliga i Europa borgar för att partier kontrollerar omvalsmålet. Partiernas dominans i den politiska processen och i kontrollen över tillsättandet av offentliga positioner betyder att detsamma gäller för policy- och maktmålen.⁴²

Policyförverkligande som ett mål i sig saknas i den ursprungliga teorin. Det behöver inte minska tillämpbarheten. Att inkludera policymålet i leda-

38. Cox & McCubbins (1993), s. 132f.

39. Cox och McCubbins polemiserade främst mot betoningen av *utskottens* betydelse för att – genom horisontell differentiering – lösa ledamöters samarbets- och *social choice*-cyklicitetsproblem. Se exempelvis Shepsle (1979, 1986) och Weingast & Marshall (1988) som representanter för den distributiva teorin och Krehbiel (1991) som representant för informationsteorin. På senare tid har försök gjorts att försöka förena de partidominerade och de utskottsdominerade teorierna, exempelvis Aldrich (1994) och Shepsle & Weingast (1995). I en svensk och europeisk kontext är partiernas dominerande roll i parlamentet okontroversiell. Jfr Isberg (1999), s. 17 och Müller (2000), s. 316. Därför är de utskottsdominerade teorierna inte relevanta teoretiska alternativ.

40. Müller (2000) och Müller & Strøm (2004).

41. Det kan i sammanhanget vara lämpligt att påpeka att tillämpningen av Cox och McCubbins ledarskapsmodell på svenska förhållanden inte är beroende av ett antagande om att de svenska partigrupperna *bildades* ur en institutionsfri miljö på precis det sätt som teorin beskriver. Jfr Erlingsson (2005). Det centrala är att mekanismer liknande de som teorin beskriver kan antas vara det som får ledamöter att (fortsätta) tillhöra partigrupper. Jfr Müller & Strøm (2004), s. 434.

42. Jfr diskussion i Müller (2000), s. 327.

möternas kalkyl upphäver knappast de problem med höga transaktionskostnader och samarbetsproblem som fanns i den institutionsfria modellen.⁴³ Att inkludera policymålet i potentiella *ledares* nyttomaximeringskalkyler borde heller inte medföra att dessa får minskade incitament att acceptera ledarposten eller minskade incitament att internalisera kollektivets intressen. Det förefaller inte troligt att potentiella ledare skulle bedöma att de har större chanser att uppfylla sitt policymål utanför ledningen, snarare tvärtom.

På en viktig punkt skiljer sig emellertid förutsättningarna i den amerikanska ursprungskontexten och i en europeisk parlamentarisk kontext. Ett bärande element i teorin om partigruppens ledning som en Leviathan är att ledamöterna själva har makten att byta ut ledare som inte tillfredsställande internaliserar gruppens intressen. Det parlamentariska styrelseskicket, liksom förekomsten av en stark partiorganisation *utanför* parlamentet i Sverige och många andra europeiska länder gör denna del av teorin mer osäker.⁴⁴

En svensk partigrupp kan visserligen rösta bort de ledare som är valda ur gruppen, men detsamma gäller inte exempelvis partiledare och andra inflytelserika partiföreträdare utanför riksdagen.⁴⁵ I den mån dessa utövar ledarskap över riksdagsgruppen så som modellen anger, så är detta ledarskap inte valbart i teorins mening. I synnerhet för partier i regeringsställning kan verkligheten avvika från teorin.

Samtidigt innebär den parlamentariska styrelsekedjan att statsministern (eller partiets ledande företrädare i en koalitionsregering) knappast kan behålla sin position utan förankring i riksdagsgruppen. Vidare begränsar sig denna studie till det dagliga formandet och upprätthållande av partiernas politik i riksdagen, i vilket ledare som inte är ansvariga inför riksdagsgruppen kan antas ha ett jämförelsevis mindre inflytande.

Sammanfattningsvis bedöms Cox och McCubbins teori ge ett, även för

43. Inte heller Cox och McCubbins själva förefaller se något problem med att inkludera policy i ledamöternas målfunktion: "[W]e have focused solely on collective dilemmas that entail electoral inefficiencies. Another perspective on parties might focus instead on collective dilemmas entailing policy inefficiencies. [...] For the purposes of our discussion here, however, the differences between these two views are inconsequential." Cox & McCubbins (1993), s. 134.

44. Hagevi (2000), s. 159f. placerar de svenska riksdagsgrupperna i kategorin "integrerade", eftersom banden är starka till både partiets regeringsföreträdare och den externa partiorganisationen genom personalunioner och regelbundna formella och informella möten. Jfr Mül-ler (2000), s. 317ff.

45. Stadgar för den socialdemokratiska riksdagsgruppen (1998), Arbetsordning för Moderata Samlingspartiets riksdagsgrupp (2005), Arbetsordning för Folkpartiet liberalernas riksdagsgrupp (1994), Stadgar för Centerpartiets riksdagsgrupp (1994), Stadgar för Vänsterpartiets riksdagsgrupp (2000), Arbetsordning för Miljöpartiet de Grönas riksdagsgrupp (2003), samt Arbetsordning för Kristdemokraternas riksdagsgrupp (1996).

parlamentariska förhållanden, relevant svar på vilken funktion partigruppen fyller för ledamöterna. Genom att vara samlade i en grupp som för över vissa centrala resurser och uppgifter på ett valt ledarskap löser ledamöterna sina problem med höga transaktionskostnader och samarbetsdilemman. Genom att ledarskapets uppfyllande av sina individuella mål är beroende av kollektivets framgång, har ledarskapet givits incitament att internalisera ledamöternas kollektiva intressen.

Gruppledningens valbarhet är dock ett så centralt element i den teori som skall utvecklas i kapitel 2 att det är en av de delar som kommer att underställas empirisk prövning.⁴⁶

Partigrupper och dess ledares mål

Nästa fråga blir hur gruppledningarnas internalisering av partigruppens intressen går till? För att finna ett svar måste partigruppens målfunktion, ledarnas målfunktion och hur den förra internaliseras i den senare preciseras.

Partigruppernas mål modelleras efter partiets mål, då partigrupper i de allra flesta fall är ett partis parlamentariska gren. Debatten om partiets målfunktioner uppvisar, föga förvånande, stora likheter med diskussionen om vad som driver enskilda parlamentsledamöter. Müller och Strøm drar samman trådar från tre olika traditioner och menar att det mest ändamålsenliga är en modell som inkluderar samtliga.⁴⁷ Partigrupper antas sträva efter att maximera måluppfyllelsen i fråga om partiets valframgång (PV), tillgång till maktpositioner (PM) och policyförverkligande (PP).⁴⁸ Den symmetri med ledamöternas mål som uppstår är naturligtvis ingen slump om partigrupper är medel för att förbättra ledamöters möjligheter att förverkliga sina individuella mål. Liksom för de enskilda ledamöterna kan i vissa situationer ett av de tre målen vara instrumentellt i förhållande till ett annat. Samtidigt är det inte svårt att tänka sig målkonflikter. Därför framstår en tremålsmodell som lämplig även här.⁴⁹ Partigruppens nyttofunktion kan sägas vara additiv enligt följande $u_{\text{partigrupp}} = u_{\text{PV}} + u_{\text{PM}} + u_{\text{PP}}$.

46. Den närmare formuleringen av vad som skall provas görs i avsnitt 3.2.

47. Strøm (1990) och Müller & Strøm (1999).

48. I original *vote-seeking*, *office-seeking* och *policy-seeking*.

49. Müller & Strøm (1999), s. 5ff.

Müller och Strøm argumenterar visserligen för att valframgångsmålet bör ses som rent instrumentellt i förhållande till de andra två, men väljer ändå att inkludera det som en separat faktor i sin modell (s. 9–11). Även om argumentet är svagare än för de andra två målen, går det att hävda att valframgång bör vara ett eget mål för partier. Förutom anekdotiska evidens i form av i övrigt svårförklarliga glädjeyttringar på valvåkor hos partier som vare sig förbättrat sina möjligheter att få sin politik genomförd eller hamna i regeringsställning, kan valframgång ge ett parti fördelar i form av ökade ekonomiska och mobilisatoriska resurser som inte kan kopplas till särskilda ämbeten eller förverkligade partiprogram.

Därmed kan den definition av begreppet partigruppens intressen som gjordes i avsnitt 1.3 i föregående kapitel kompletteras. *Partigruppens intresse* är den ståndpunkt i en fråga vilken partigruppens ledning bedömer sig kunna få accepterad av en informerad majoritet av gruppmötet, eftersom ståndpunkten har ett tillräckligt högt nyttovärde ($u_{\text{partigrupp}} = u_{PV} + u_{PM} + u_{PP}$) för denna majoritet. Därmed kompletteras också den preliminära definitionen av *partilinjen* från avsnitt 1.3.⁵⁰ Av definitionen framgår att olika ståndpunkter motsvarande olika kombinationer av måluppfyllelse skulle kunna utgöra gruppens intresse och att det ytterst är gruppledningen som väljer jämviktspunkt.⁵¹ Definitionen klargör också att partigruppens intresse inte bara involverar policyhänsyn (PP), utan även hänsyn till partiets valframgång (PV) och tillgång till maktpositioner (PM).

Hur ser ledarnas målfunktion ut? Eftersom ledarskapspositionen är institutionellt skapad kan man utgå från att ledarnas mål i grunden är desamma som den enskilde ledamotens: omval, makt och policy. Men ledarnas institutionella position har sedan modifierat denna målfunktion, så att de internaliserar partigruppens mål som sina egna.

Cox och McCubbins för endast in ett av partigruppens mål – valframgångsmålet i form av bevarad majoritetsstatus – i ledarnas målfunktion. I ett tvåpartisystem, som det Cox och McCubbins utgår ifrån, behöver man inte skilja på ett partis valframgångsmål och dess maktmål. I en parlamentarisk kontext bör man däremot förvänta sig att gruppledarna måste ta hänsyn till dessa partigruppsmål separat.⁵² Som tidigare diskuterats förefaller det heller inte rimligt att tro att partigruppen är ointresserad av policy. Ledarna förväntas därmed vara tvungen att ta hänsyn även till detta parti-

50. Partilinjen definierades som den ståndpunkt i en fråga vilken föreslagits av partiets ansvariga utskottsrepresentant/er och inte förkastats av partigruppens ledning, eftersom den överensstämmer med partigruppens intresse.

51. Jfr Aldrich' beskrivning av hur ledningen kan utforma en kollektiv ståndpunkt, som visserligen är beroende av de individuella ledamöternas ståndpunkter, men som samtidigt är distinkt och grundad i partiets/ledningens problemformulering. "It might seem that the party and its leaders are not 'powerful' because all the action is in understanding when there is a partisan consensus. The party leadership 'merely' has to translate that consensus into legislation – important tasks, to be sure, but hardly the stuff of politics and power. But that is not correct. Floor majorities could be fashioned on any number of bases. The trick is to ensure that it is done according to a primarily partisan definition of the alternatives considered. [...] To put the point more theoretically, solving this kind of collective action or coordination problem is also solving the potential instability of majority rule, and the party will be 'strong' when it helps its members win what they collectively desire as partisan rather than winning what might be achievable from a majority formed on some other basis." Aldrich (1995), s. 217f.

52. Bawn (1998) s. 224 föreslår att valframgångsmålet modifieras till att gälla maximering av det förväntade antalet mandat, snarare än bevarad majoritetsstatus för partiet. Detta framstår också som en rimlig modifiering att göra i ett parlamentariskt flerpartisystem, där enskilda partier sällan kan hoppas på att få egen majoritet.

gruppsmål. Partigruppens ledare förväntas därmed vara tvungna att internalisera alla gruppens mål i sin egen målfunktion.

Hur sker då internalisering? Uppenbarligen är ledarens personliga maktmål det centrala i en sådan analys. Det som skiljer ledaren från en vanlig ledamot är att han eller hon i högre grad får sitt maktmål uppfyllt, i utbyte mot att han eller hon tillvaratar partigruppens kollektiva intressen. Eftersom ledarskapsfunktionen i enlighet med teorin är valbar och sittande ledare därmed beroende av gruppmajoritetens stöd, kan en ledare som inte tillvaratar kollektivets intresse förväntas avsättas, även om detta inte sker omedelbart.⁵³ Därför förväntas också ledarens mål att bli omvald som ledare (dvs. uppfyllelsen av det personliga maktmålet) bero av hur väl partigruppens mål uppfylls, och det behöver inte modelleras separat.⁵⁴ Således modelleras ledarens målfunktion genom att lösa in partigruppens målfunktion i ledarens personliga, enligt följande: $u_{ledare} = u_v + u_p + (u_{pv} + u_{pm} + u_{pp})$.

I länder med centraliserade nomineringar kan en del i den incitamentsstruktur som skall få ledarna att internalisera partigruppens intressen vara att ge dem en säker möjlighet till återval. Därigenom blir det personliga omvalsmålet (u_v) väl tillgodosett och det behöver inte konkurrera med uppfyllelsen av partigruppens mål. Även i länder med mer decentraliserade nomineringssystem – som Sverige – torde dock u_v bli väl tillgodosett genom att ledarna är kända representanter för partiet och därmed attraktiva att placera högt på valsedlarna.

I jämförelse med Cox och McCubbins modell har ledarna tillförts ett policymål, vilket utgör ett potentiellt hot mot fokuseringen på att internalisera partiets intressen.⁵⁵ Men ledarna har – tack vare sin gynnsamma institutionella position – goda möjligheter att förvänta sig att hänsyn tas till hennes policymål i formulerandet av partiets politik. Även om skillnader mellan partigruppens kollektiva intressen och ledarens personliga policymål (u_p) är en något större källa till ofullständig internalisering, antas även detta mål bli väl tillgodosett i de flesta fall.

Även hänsyn till policybeslut som fattats inom partiets utomparlamentariska organisationer skulle kunna vara en försvårande faktor för internali-

53. Att en ledare som inte tillvaratar kollektivets intressen inte omedelbart blir avsatt kan sägas bero på två faktorer. I ett första steg verkar den informationsasymmetri som råder mellan ledaren och gruppen för att det inte alltid är lätt för gruppen att avgöra hur väl dess intressen tillvaratas. (Jfr diskussion i 2.3) I ett andra steg medför även ett byte av ledare – i termer av politiska strider och osäkerhet om den nya ledarens tillförlitlighet – en kostnad som måste vägas mot den sittande ledarens avvikelser från gruppens intressen. Jfr Cox & McCubbins (1993), s. 129ff och Bawn (1998), s. 231.

54. Jfr Bawn (1998), s. 235.

55. Jfr Longley & Hazan (2000), s. 3.

seringen av partigruppens kollektiva intressen, jämfört med i en amerikansk kontext. I övergripande frågor torde partikongressbeslut kunna utöva ett begränsande inflytande på ledamöternas möjligheter att fritt utforma partiets politik, men även beslut i andra partiorgan, som partistyrelse och partiledning är faktorer att räkna med för partigruppen. Ju större hänsyn ledarskapet måste ta till externa organs beslut i formandet och upprätthållandet av partiets politik i parlamentet, desto svårare är det att hävda att ledarskapet internaliserar *partigruppens* intressen.

Samtidigt begränsar sig studien till dagspolitiken i riksdagen, över vilket externa aktörer kan förväntas ha mindre inflytande än över partiets politik i stort. Därför modifieras inte teorin *à priori* för att infoga hänsyn till externa partibeslut i ledarskapets målfunktion. I stället prövas frågan om vissa externa partiorgans inflytande över dagspolitiken i riksdagen empiriskt i den kommande undersökningen.⁵⁶

I det svenska fall som teorin senare skall prövas på empiriskt, utövas ledarskap i partigrupperna både av gruppledaren och av gruppens styrelse, förtroenderådet. Dessa aktörer har därför givits den gemensamma beteckningen gruppleddningen.⁵⁷

Att ledarskapet inte är begränsat till en enskild individ utan till en liten grupp antas snarare gynna än missgynna internaliseringen av partigruppens intressen. Gruppleddningens medlemmar kan normalt antas övervaka varandra och fungera som brandlarm om delar av ledningen prioriterar sina egna intressen på gruppens bekostnad.⁵⁸

Undantaget utgörs av en situation där maximeringen av u_V och/eller u_P är väldigt likartad för gruppleddningens ledamöter, dvs. om samma typ av åtgärd skulle gynna ledamöterna på samma sätt i uppfyllelsen av antingen deras personliga omvals- eller policymål. För detta krävs att gruppleddningen är homogen med avseende på valkrets eller ideologi på ett sätt som dessutom skiljer sig från partigruppen. Att en sådan situation skulle uppstå är inte otänkbart, men relativt osannolikt givet att gruppleddningens ledamöter måste ha gruppmajoritetens förtroende för att behålla sina poster.⁵⁹

Gruppleddningens målfunktion antas därför vara densamma som den enskilde ledarens: $u_{\text{ledning}} = u_V + u_P + (u_{PV} + u_{PM} + u_{PP})$. Måluppfyllelsen av

56. Se avsnitt 3.2.

57. Se avsnitt 1.3.

58. Cox & McCubbins (1993), s. 105. Att principalen är kollektiv kan emellertid också innebära problem i form av att principalens aktörer har svårt att enas om en gemensam ståndpunkt eller att samarbetsproblem inom den kollektiva principalen uppstår. Kiewiet & McCubbins (1991), s. 26f.

59. Det kan nämnas att Isberg och Johansson (1993), s. 217–221 finner att riksdagsgruppernas förtroenderåd historiskt varit relativt representativa, åtminstone gällande kön och region, med någon övervikt för Stockholmsregionen.

ledningens individuella omvals- och policymål antas relativt sällan komma i konflikt med internaliseringen av gruppens mål.

2.3 En teori om delegation och återdelegation

Teorin om ledares internalisering av partigruppens intressen tillhör den breda familj inom samhällsvetenskaperna som kallas principal-agentteorier. Som nämndes i kapitel 1 har principal-agentteori på senare tid använts för att analysera styrelsekedjan i parlamentariska demokratier. Principal-agentrelationerna inom de parlamentariska partigrupperna har dock uppmärksamats i begränsad utsträckning i denna litteratur. Men förhållandet mellan ledamöter och ledare i partigrupper är av stort teoretiskt intresse eftersom dessa aktörer fungerar som både principal och agent i förhållande till varandra.

I detta avsnitt introduceras först de huvudsakliga analysverktyg som hämtas från allmän principal-agentteori. Därefter utvecklas den teori om formandet och upprätthållandet av partilinjens som en process av delegation och återdelegation inom partigrupperna, vilken utgör grunden för föreliggande studie.

Delegationsproblem och möjliga lösningar

Delegation kan lösa olika typer av effektivitets- och samarbetsproblem för en eller en grupp aktörer, principalen. Men delegation är inte en kostnadsfri lösning för principalen utan kan i sig själv medföra nya kategorier av problem. Delegationsproblem – dvs. att agentens handlingar inte alltid är optimala från principalens utgångspunkter – grundar sig på två typer av möjlig asymmetri i principal-agentrelationen: preferensasymmetri och informationsasymmetri. Med preferensasymmetri avses att agentens intressen inte med automatik är desamma som principalens. Med informationsasymmetri avses att agenten generellt kan antas vara bättre informerad än principalen på vissa för delegationen centrala punkter, exempelvis gällande agentens sanna intressen och förmågor och vilka handlingar denne utfört. Det räcker med att en av dessa asymmetrier förekommer för att delegationsproblemet skall uppstå.⁶⁰

Det vanligaste sättet att kategorisera delegationsproblem är att dela upp dem i sådana som inträffar före respektive efter att en agent utsetts. Problem före valet av en agent brukar kallas *adverse selection*, vilket översatts till urvalsproblem. Problem som uppstår efter valet av agent brukar kallas

60. Lupia & McCubbins (1998), s. 92.

moral hazard, vilket översatts till handlingsproblem.⁶¹

Med urvalsproblem menas de svårigheter principalen har att välja en agent vars intressen överensstämmer med principalens egna och som har förmågan att uppfylla dem. Problemen uppstår i och med att en principal inte har möjlighet att direkt observera en potentiell agents sanna preferenser och förmåga, utan tvingas förlita sig på agentens egna beskrivningar och på dennes tidigare agerande.⁶²

När en agent har utsetts och trätt i tjänst kan även handlingsproblem tillkomma. Handlingsproblemen riskerar att uppstå i och med att principalen inte kostnadsfritt kan informera sig om vilka handlingar agenten utför i principalens namn och hur dessa handlingar skall värderas i förhållande till principalens intressen. Den ursprungliga anledningen till delegation är ju ofta att principalen saknar förmåga, intresse eller information för att själv utföra de delegerade handlingarna. Därmed skapas ett utrymme för agenten att utföra handlingar som principalen inte skulle ha godkänt om denne varit fullt informerad.⁶³

Vilken typ av åtgärder kan då principalen vidta för att försöka lösa de problem som är förenade med delegation? Kiewiet och McCubbins pekar ut fyra typer av åtgärder: (1) kontraktsumformning, (2) screening och selektionsmekanismer, (3) övervakning och rapporteringskrav samt (4) skapande av vetopunkter.⁶⁴ De två förstnämnda är *ex ante*-åtgärder som framför allt är ämnade att lösa urvalsproblem innan eller i samband med att delegationen upprättats. De två sistnämnda är *ex post*-åtgärder som framför allt är

61. Lupia (2003), s. 41. Lupia nämner den klassiska härledningen av de båda problemtyperna ur försäkringslitteraturen. För exempelvis sjukförsäkringar uppstår *adverse selection* i det att försäkringsgivare inte kan bedöma en potentiell försäkringstagares sjukbenägenhet. Efter att exempelvis en livförsäkring ingåtts kan *moral hazard* uppstå i det att försäkringstagaren kan ägna sig åt mer riskfyllt beteende, vilket försäkringsgivaren vare sig kan övervaka eller förhindra.

Som Kiewiet och McCubbins (1991), s. 26f. påpekar kan man också tänka sig åtminstone två andra typer av delegationsproblem. Den första typen – *Madison's dilemma* – kan beskrivas som det allmänna problemet med att en aktör som förses med resurser som ger makt över en annan aktör kan komma att missbruka dessa. Den andra typen av problem kan uppstå om principal och/eller agent är kollektiva eller multipla. Hos en kollektiv principal kan exempelvis samarbetsproblem kan återkomma, i form av att principalen inte kan uttrycka en enhetlig, stabil preferens gällande agentens handlingar. En agent med multipla principaler kan – medvetet eller omedvetet – tvingas skada en principal för att handla i en annan principals intressen. Liknande svårigheter uppstår med kollektiva eller multipla agenter. Jfr diskussion i Ström (2000), s. 267f.

Madison's dilemma och problem med kollektiva/multipla principaler eller agenter kan analyseras inom ramen för uppdelningen i urvals- och handlingsproblem och således inte är nödvändiga som separata analyskategorier.

62. Lupia (2003), s. 43.

63. Lupia (2003), s. 42.

64. Kiewiet & McCubbins (1991), s. 27–34.

ämnade att lösa handlingsproblem efter att delegationen är i funktion.⁶⁵

Med hjälp av kontraktsumformningsåtgärder försöker principalen etablera gemensamma intressen mellan sig och agenten. I typfallet sker detta genom att relationen utformas så att agenten får del av principalens vinst. Screening och selektionsåtgärder är i stället inriktade på att, genom att informera sig om potentiella agenter, försöka finna agenter vars intressen redan initialt förefaller ligga så nära principalens som möjligt.⁶⁶

Övervakning och rapporteringskrav är ämnade att försöka reducera informationsasymmetrin gentemot en redan vald agent. En första möjlighet är att tvinga agenten att rapportera kontinuerligt om sina aktiviteter. Denna strategi medför emellertid risken att agenten inte är ärlig i sin rapportering. En annan strategi är övervakning eller vad Kiewiet och McCubbins kallar "polispatrullsåtgärder". Dessa är inriktade på att samla av agenten oberoende information om dennas aktiviteter. Även polispatrullsåtgärder har emellertid nackdelar; de är kostsamma och begränsade i sin omfattning. En tredje strategi kan därför vara åtgärder av den typ som Kiewiet och McCubbins betecknar "brandlarm". De innebär att principalen försöker bygga upp ett nät av tillförlitliga externa observatörer som kan varna om agenten agerar på ett skadligt sätt.⁶⁷ Denna *ex post*-mekanism varierar, som synes, med avseende på från vem principalen låter informera sig; agenten (rapporteringskrav), principalen själv (polispatrullering) eller tredje part (brandlarm).

Vetopunkter, slutligen, är aktörer som i bestämda situationer måste godkänna, alternativt kan förhindra, utförandet av en handling från agents sida. Dessa aktörer kan vara andra agenter eller utomstående.⁶⁸

Delegation och återdelegation

Den huvudsakliga delegationskedjan i parlamentariska demokratier går från parlamentsledamöter till regering och vidare ned i ministerier och förvaltning. Enligt Cox och McCubbins teori delegerar ledamöter även ansvar till ledare i partigrupperna, för att förbättra sin individuella måluppfyllelse. Ledamöterna – eller, mer exakt, en majoritet av gruppens ledamöter – fungerar som principal, för vilken gruppledningen är agent. Det som delegeras till gruppledningen är ansvaret för att forma och upprätthålla gruppens *kollektiva* intresse, dvs. partigruppens politiska linje.

Men gruppledningen kan inte ensam fullgöra den uppgift som delegerats till dem. Även parlamentariska ledare har ett behov av att delegera delar

65. Strøm (2000), s. 271.

66. Kiewiet & McCubbins (1991), s. 27ff.

67. Kiewiet & McCubbins (1991), s. 31ff.

68. Kiewiet & McCubbins (1991), s. 33f.

av uppgiften vidare. Av konstitutionella skäl är de individuella parlamentsledamöterna i den egna partigruppen de enda som kan fungera som agenter vid en sådan delegation. Uppgiften från ledamöterna som kollektivt att forma och upprätthålla partilinjén, delegeras därför tillbaka – återdelegeras – till individuella ledamöter.

Det finns åtminstone två anledningar till gruppledningens behov av att återdelegera. För det första kontrolleras vissa av de resurser som ledarna behöver för att kunna utföra sin uppgift av ledamöterna *personligen*, i deras egenskap av agenter för sina väljare.⁶⁹ Ledningen är inte garanterad några motsvarande rättigheter om den inte tillhör ett regeringsparti. Oavsett om partiet är i regeringsställning eller opposition har ledningen normalt sett inte möjlighet att exempelvis "blockrösta" för sina ledamöters räkning.⁷⁰

Det andra skälet att ledningen är beroende av ledamöterna som agenter är av mer praktisk natur. Även för de uppgifter där ledningen kontrollerar resurserna – framför allt utskottsarbetet, men även viss initiativrätt – måste den ta ledamöter till hjälp för att forma och upprätthålla partiets politik. Ledningen har helt enkelt inte tid eller praktisk möjlighet att själv formulera alla politiska initiativ eller besätta alla utskottsplatser.⁷¹ För formandet av partilinjén är begränsningen mindre för regeringspartier, eftersom initiativrätten delegerats vidare till regeringen. För upprätthållandet av partiets politik i utskottsarbetet är dock också ledare för partigrupper i regeringspartier beroende av sina ledamöter.

Det är centralt att notera att återdelegationen inte är detsamma som att ledamöterna återfår ansvaret för uppfyllandet av sina egna, personliga mål. Mellan ledamöternas tre individuella mål och gruppens tre likartade mål står en aggregeringsprocess, varigenom målen för många ledamöter skiljs åt. Eftersom olika majoriteter kan bildas längs olika policydimensioner beroende på hur en fråga ställs har ledningen, tack vare sin kontroll över dagordningen, stort inflytande över aggregeringsprocessens utfall (jfr 2.2).

69. Mer specifikt kan kontrollen av dessa rättigheter sägas vara reglerade av kontraktet mellan väljare och ledamöter, inte av kontraktet mellan ledamöter och ledare. I avsnitt 1.3 beskrevs frågan om huruvida ledamöten är konstitutionellt garanterad att utföra en aktivitet eller inte som en viktig förutsättning för hur ledamöten agerar i formandet och upprätthållandet av sitt partis politik. Denna parallell utvecklas närmare i avsnitt 2.4 nedan, när distinktionen görs mellan återdelegationen i utskottsarbetet respektive övriga parlamentsaktiviteter.

Müller (2000), s. 326f. nämner att detta förhållande gäller i de allra flesta länders parlament, men med Indien som undantag, där ledamöter som bryter mot partilinjén i voteringar förlorar sin plats i parlamentet om inte avvikelserna är en del av en partisplittring i vilken minst en tredjedel av ett partis ledamöter avviker.

70. Ett undantag utgörs emellertid av det spanska (och katalanska) parlamentet, där viktad kollektiv röstning ofta tillämpas. En partirepresentant röstar för hela partigruppen och representanternas röster viktas därefter på basis av partiets storlek. Stefuriuc & Rivas-López (2005).

71. Jfr Müller & Strøm (2004), s. 428f.

Spänningen i relationen mellan ledningen och ledamoten bottenar i de incitament som ledamoten har att låta sina egna intressen påverka sina handlingar i rollen som agent för utförandet av partigruppkollektivets intressen. Även i återdelegationen kan det antas finnas delegationsproblem. Det kommer att dyka upp situationer i vilka ledamoten lockas att agera i enlighet med sin individuella måluppfyllelse, även i sin roll som partiets agent.

Som nämnts är återdelegationen från ledning till ledamöter inom parlamentariska partigrupper dåligt uppmärksammat i principal-agentforskningen. Müller nämner att "[w]hile the MPs play a role in holding the party leader accountable (i.e. making sure that he or she indeed acts in the interests of the party), it is the party leader who delegates specific tasks to MPs and monitors how they are implemented".⁷² Tankegången utvecklas emellertid inte bortom noteringen att en liknande återdelegation sker från regeringschefer till ministrar och att ministrarna kan förväntas vara svårare att kontrollera än ledamöterna, men att ledamöter å andra sidan är svårare att bestraffa än ministrar, eftersom de inte kan avsättas av sin principal.⁷³

Likartade tankegångar utvecklas i större detalj av Andeweg, som dock enbart diskuterar förhållandet inom regeringar. Han skriver:

Once a government is in place [...] it can delegate the implementation of its projects directly to the bureaucracy, but with very few exceptions the link between government and civil service is indirect, with ministers appointed as heads of departments, serving as the government's bridgeheads in the departments. In that sense, the government can be seen as the principal, and the ministers as its agents, who in their turn are the principals delegating to departmental agents or agencies. *However, the process of delegation from government to ministers appears to differ fundamentally from delegation processes elsewhere in this democratic chain. The complication is that, as we commonly understand the term, the government, which delegates to heads of departments, also consists of heads of departments (with exceptions for the prime minister and ministers without portfolio). In other words, the principal is made up of its own agents.*⁷⁴ (I.D kursiv.)

Andeweg ställer upp problemet annorlunda än vad som ovan gjorts. Han talar om cirkeldelegation, snarare än delegation och återdelegation. Cirkeldelegation består hos Andeweg i att ministrar – i egenskap av regeringskollektiv – delegerar till sig själva – i egenskap av portföljministrar – och därmed sägs fungera som både principal och agent i samma delegationsrelation. I denna modell blir premiärministern en "extra principal"; ett av flera tänk-

72. Müller (2000), s. 325.

73. Müller (2000), s. 326.

74. Andeweg (2000), s. 377 (min kursivering).

bara medel för aktörer längre ned i delegationskedjan att övervaka portföljministrar och förhindra delegationsförluster.⁷⁵

Det kan diskuteras om Andewegs eget empiriska exempel – förhållandet mellan regeringsbildaren, regeringen och dess enskilda ministrar – är en särskilt god illustration av hans cirkeldelegationsbegrepp. Den demokratiska legitimiteten från de folkvalda i parlamentet tillkommer i första hand regeringsbildaren, som sedan i sin tur utser och kan avsätta portföljministrar.⁷⁶ Portföljministrarnas status som principal i förhållande till andra ministrar och i synnerhet till regeringsbildaren själv framstår därför som mycket svag. Deras plats i den parlamentariska kedjan är beroende av deras egen principal, regeringsbildaren. I de allra flesta länder, inklusive Sverige, finns inte heller något krav på att ministrar måste hämtas ur parlamentet och därmed ha en egen, starkare legitimitetsgrund.⁷⁷ Däremot har ministrar en stark principalroll i förhållande till tjänstemän inom sitt departement och i övrig förvaltning, eftersom tjänstemännen – direkt eller indirekt – är beroende av ministern för sin plats i den demokratiska delegationskedjan.

Andewegs cirkeldelegationskoncept – att (delar av) en principal fungerar som agent åt sig själv – passar i många avseenden bättre in på förhållandet mellan ledamöterna i en partigrupp. I detta fall är ingen av ledamöternas demokratiska legitimitet beroende av övriga ledamöter och de har samma principalstatus.

Införandet av ett valt ledarskap förändrar situationen i partigruppen från en Andewegsk cirkeldelegation till ett system av delegation och återdelegation. Det är därför mer analytiskt fruktbart att modellera relationerna inom partigruppen som delegation och återdelegation. Delegationen från ledamöter till ledning är så institutionaliserad att det förefaller orimligt att inte uppfatta ledningen som en egen aktör i delegationskedjan. Med ledningens ansvar att forma och upprätthålla partilinjen följer även resurser – främst i termer av utnämningssmakt – vilka den normalt sett antas ha stor frihet att begagna sig av.⁷⁸ Även om ledamöterna behåller rätten att avsätta ledningen, förväntas rättigheten sällan utnyttjas. Delegationen förväntas vara långsiktig snarare än tillfällig till sin karaktär. Vidare innebär delegationen en aggregeringsprocess, i vilken ledningen genom sin dagordningskontroll förväntas spela en avgörande roll för det sätt på vilket de enskilda ledamöternas individuella preferenser omvandlas till gruppens kollektiva. (Jfr definitionen av partigruppens intressen i avsnitt 2.2.) I den övervägan-

75. Andeweg (2000), s. 381.

76. I koalitionsregeringar är regeringsbildarens makt i detta avseende i praktiken mer begränsad.

77. Jfr tabell 4.9 i Bergman et al. (2003), s. 150–151.

78. Jfr Müller & Strøm (2004), s. 439.

de majoriteten av de interaktioner som gäller individens lojalitet mot gruppens intressen, är det ledningen – snarare än partigruppen som kollektiv – som agerar principal gentemot de enskilda ledamöterna som agenter. Delegationsrelationerna i parlamentariska partigrupper kan bäst beskrivas som en cirkeldelgation vilken förändrats till ett system av delegation och återdelegation genom införandet av ett valt ledarskap.

2.4 Avvikelser som delegationsproblem

I detta avsnitt diskuteras vilka värden som står på spel för ledamot och gruppleddning i formandet och upprätthållandet av partilinjens. Utgångspunkten är den tidigare diskussionen om aktörernas mål. I detta sammanhang definieras också ledamotens intresse för respektive möjligheter att avvika från partigruppens intressen. Slutligen beskrivs gruppleddningens två typer av delegationsproblem.

Nyttan med att avvika och att övervaka

Hur ledamöter och ledning kommer att agera i återdelegationen avgörs av nyttan de hoppas vinna eller riskerar att förlora genom att välja olika strategier. Ledamoten kan välja mellan att vara lojal eller att avvika. Ledningen kan välja mellan att övervaka eller ha förtroende för sin agent. Innan de båda spelarnas strategival kan analyseras måste diskussionen återknytas till de båda spelarnas individuella mål.

I avsnitt 2.1 konstaterades att ledamotens individuella målfunktion innehöll de tre målen omval, policy och makt och kunde skrivas $u_{\text{ledamot}} = u_V + u_P + u_M$. Nyttovärdena av utfallen härleddes till dessa tre mål och betecknas V, P och M. Om ledamoten kan få någon nyttovinst av att avvika beror på vem som kontrollerar måluppfyllelsen. Om måluppfyllelsen ligger helt i partigruppens och dess lednings händer kan ledamoten aldrig tjäna på att avvika. Den eventuella nyttovinst ledamoten kan få av att avvika förväntas därför vara knuten till omvalsmålet eller policymålet (eller båda), eftersom uppfyllelsen av dessa inte enbart kontrolleras av gruppleddningen. Ledamotens nyttovinst av en avvikelse betecknas fortsättningsvis $(\Delta P + \Delta V)$. Uttrycket utläses som skillnaden i ledamotens måluppfyllelse av policy- och omvalsmålen mellan att avvika och att vara lojal mot partigruppens intressen, eller $((P_{\text{avvika}} - P_{\text{lojal}}) + (V_{\text{avvika}} - V_{\text{lojal}}))$. Av de tusentals ärenden som en ledamot tar ställning till under en mandatperiod antas i de allra flesta fall $(\Delta P + \Delta V) = 0$ för ledamoten, dvs. hon har inget intresse för att avvika.⁷⁹

Till skillnad från omvals- och policymålen gynnas maktmålet aldrig av

79. Jfr Müller & Strøm (2004), s. 435.

att ledamoten avviker, eftersom gruppledningen ensam kontrollerar ledamotens måluppfyllelse. Gruppledningen antas tvärtom använda sin totala kontroll över ledamotens maktmål som sanktionsmedel om ledamoten avviker. Denna sanktion betecknas fortsättningsvis ΔM , vilket utläses som skillnaden i ledamotens måluppfyllelse av maktmålet mellan att avvika och att vara lojal mot partigruppens intressen eller $(M_{\text{lojal}} - M_{\text{avvika}})$.

Denna sämre måluppfyllelse måste inte bestå i att ledamoten frantas en maktposition utan innebär antagligen oftare att ledamoten i framtiden får se sig förbisedd vid tillsättandet av attraktiva poster. Att ledningen på detta sätt kan använda sin kontroll över tillgången till inflytelserika positioner antas vara ett viktigt medel för att upprätthålla partilojaliteten.⁸⁰ Det bör emellertid noteras att den försämrade måluppfyllelsen av maktmålet bara kommer till stånd om ledamoten avviker *och* ledningen upptäckt detta genom övervakning.

I de fall ledningen övervakar ledamoten tillkommer också en kostnad i form av krav på ledamoten att rapportera, att ledamoten blir övervakad eller att ledamoten måste inhämta godkännande för sina beslut från en tredje part. Denna alternativkostnad – i form av tidsåtgång, arbetsinsats, osv. – antas inte slå mot måluppfyllelsen av något mål mer än de andra och den beskrivs därför separat som C.

Om fokus flyttas till ledningen upprepas från avsnitt 2.2 att dess målfunktion antas vara $u_{\text{ledning}} = u_v + u_p + (u_{pv} + u_{pm} + u_{pp})$. Nyttovärdena från dessa mål skrivs V, P, PV, PM respektive PP. Om gruppledningen har internaliserat gruppens intressen är $V = P = 0$. Eftersom huvudintresset i föreliggande studie är delegationsförluster i återdelegationen från ledning till ledamot, snarare än i den ursprungliga delegationen från ledamöter till ledning, antas $V = P = 0$ i den fortsatta diskussionen.⁸¹

Att ledamoten avviker innebär en kostnad för gruppen – och därmed ledningen – motsvarande skillnaden mellan att ledamoten är lojal och att hon avviker eller $(\Delta PV + \Delta PM + \Delta PP)$. Förutom dessa nyttovärden antas komma en kostnad C när ledningen övervakar ledamoten och en kostnad B som motsvarar olägenheten av att sanktionera en avvikande ledamot.⁸² Eftersom dessa kostnader inte kan förutses försämrade uppfyllelsen av vissa mål mer än andra modelleras de separat.

Med dessa preciseringar av vad som står på spel i interaktionen mel-

80. Müller (2000), s. 323 och Damgaard (1995). Empiriska exempel ges i bland annat Rasch (1999), Kanthak (2004) och Piper (1991).

81. Det vore dock intressant och fullt möjligt att utveckla modellen till att ta hänsyn till delegationsförluster i den ursprungliga delegationen från gruppmötet till ledningen.

82. I termer av att behöva planera om befordringsgångar, inte kunna utnyttja tillgänglig kompetens fullt ut osv.

lan ledamot och ledning kan ett par viktiga begrepp ur huvudsyftet definieras (jfr avsnitt 1.1). En ledamots *intresse för att avvika* från partigruppens intressen definieras som skillnaden i ledamotens målpuppfyllelse av policy- och omvalsmålen mellan att avvika och att vara lojal mot partigruppens intressen, eller $(\Delta P + \Delta V)$. En ledamots *möjligheter att avvika* från partigruppens intressen definieras som hindren mot att ledamoten avviker i form av dels kostnader för att bli övervakad (C) och bestraffad (ΔM) för en avvikelse från partigruppens intresse, dels vilka strategier och vilken information som spelarna har tillgång till.⁸³

Gruppledningens två delegationsproblem

Distinktionen mellan ledamotens intresse för och hennes möjligheter att avvika kan kopplas till tidigare introducerade begrepp. Begreppen kan kopplas till var sitt av de två delegationsproblem – urvalsproblemet och handlingsproblemet – som gruppledningen som principal ställs inför i återdelegationsspelen och de lösningar som står till buds, vilket framgår av tabell 2.1.

Först kan i tabell 2.1 noteras att det är ledamöternas intresse för att avvika som är grunden till principalens urvalsproblem. Urvalsproblemen består i att principalen inte med säkerhet kan välja agenter vars intressen sammanfaller med hennes egna, eftersom hon saknar tillförlitlig information om agentens preferenser. I förhållandet mellan gruppledning och ledamot i parlamentariska partigrupper handlar urvalsproblemet om att ledningen inte med säkerhet vet hur stort intresse ledamoten har för att avvika från partigruppens intresse.

Omvänt är ledamotens möjligheter att avvika grunden till principalens

Tabell 2.1 Gruppledningens två typer av problem i återdelegationsspelen

	Urvalsproblem	Handlingsproblem
Orsak på individnivå	Ledamotens intresse för att avvika	Ledamotens möjligheter att avvika
Målet vid problemlösning	Partiloyalitet genom partisammanhållning	Partiloyalitet genom partidisciplin
Medel vid problemlösning	Kontraktsutformning Screening och selektion	Övervakning och sanktioner Skapa vetopunkter

83. I någon mening kan gränsdragningen mellan intressen och möjligheter sägas vara godtycklig. Om exempelvis en produkt har givits ett väldigt hög pris kan detta av en potentiell kund uppfattas antingen som att det minskar hans möjligheter att köpa produkten eller att det höga priset gjort honom ointresserad av att köpa den. I denna studie har utgångspunkten vid valet av vilka faktorer som bedöms påverka intresset för respektive möjligheterna att avvika varit vilken uppdelning ledamöterna själva förmodas ha gjort.

handlingsproblem. Handlingsproblemen består i att principalen inte med säkerhet kan veta om de handlingar som agenten utför ligger i principalens intresse eller inte. I förhållandet mellan gruppleddning och ledamot i parlamentariska partigrupper handlar handlingsproblemet om att informationsasymmetrin mellan ledning och ledamot skapar möjligheter för den sistnämnda att avvika.

Att uppnå partiloyalitet genom att skapa partisammanhållning respektive att upprätthålla partidisciplin kan i sin tur ses som lösningarna på de två typerna av delegationsproblem. Hög partisammanhållning innebär att principalens urvalsproblem är låga, eftersom de potentiella agenternas preferenser i hög grad överensstämmer med principalens. Omvänt är lösningen på principalens handlingsproblem att denne på olika sätt försöker övervaka och sanktionera sina ledamöter, dvs. ökar graden av partidisciplin.

Ur avsnitt 2.3 kan utläsas vilka medel som står till buds för att uppnå partisammanhållning och partidisciplin. För att skapa hög partisammanhållning gäller det för gruppleddningen att i möjligaste mån utforma kontraktet mellan sig och ledamoten på ett sådant sätt att ledamotens intresse för att avvika minimeras. Den viktigaste faktorn i detta avseende är att se till att ledamoten får sådan frihet som agent att hon upplever att hennes individuella mål kan uppfyllas inom ramen för uppfyllandet av partigruppens mål. Ledamoten kan exempelvis tillåtas sätta sin egen prägel på delar av partiets politik. Partisammanhållningen stärks också i den mån ledningen har möjlighet att samla information om potentiella ledamöters åsikter (screening) och välja dem som har bäst förutsättningar att fungera som en lojal agent (selektion).

Att övervaka och vid behov sanktionera ledamoten är gruppleddningens grundläggande medel för att upprätthålla hög partidisciplin. Beroende på omständigheterna kan gruppleddningen själv utföra kontroller av hur ledamoten agerar i ett visst ärende. Men de kan också välja att låta ledamoten själv rapportera om sina handlingar. Ett tredje alternativ är att gruppleddningen tar hjälp av utomstående aktörer, vilka kan fungera som brandlarm om ledamoten avviker. Gruppleddningen antas fortfarande vara tvungen att göra ett aktivt val att övervaka ledamoten. Men självrapportering och brandlarm kan – givet att de bedöms trovärdiga – reducera gruppleddarens kostnader för att övervaka. Detsamma gäller om gruppleddningen kan skapa vetopunkter. Vetopunkter är utomstående aktörer hos vilka ledamoten är tvungen att förankra sina ställningstaganden under vissa givna förutsättningar. Om ledamoten inte får vetopunktens godkännande för sin föreslagna åtgärd sänder detta en tydlig signal till gruppleddningen om att ledamoten försöker avvika.

Det kan i sammanhanget noteras att om urvalsproblemen minimeras kommer också handlingsproblemen att minska, medan det omvända för-

hållandet inte nödvändigtvis är sant. Annorlunda uttryckt är ledamoten möjligheter att avvika av mindre betydelse om hon helt saknar intresse för att avvika.⁸⁴ Handlingsproblemen försvinner emellertid inte fullständigt även om urvalsproblemen skulle vara obefintliga. Anledningen är att ledamoten kan vara osäker på gruppledningens faktiska preferenser och därför avvika utan uppsåt.

Vilket av dessa två problem är störst för gruppledningen i formandet och upprätthållandet av partilinjens? Som framgår av nästa avsnitt 2.5 beror det på de skilda förutsättningar för ledamotens agerande som råder i olika aktiviteter.

2.5 Makten över partilinjens och partilinjens makt

För att precisera teorin om delegation och återdelegation ytterligare kommer spelteoretisk modellering att användas. Som framgick av diskussionen i avsnitt 1.3 varierar förutsättningen för ledamotens lojalitet mot partigruppens intressen i återdelegationen med vilken typ av aktivitet det gäller. Den tydligaste skillnaden i förutsättningar finns mellan å ena sidan utskottsarbetet och å andra sidan voteringar och individuella initiativ. Därför kommer två spelteoretiska modeller att utvecklas för att beskriva respektive återdelegationsrelation. Spelmodellen som beskriver återdelegationen i utskottsarbetet har kallats Utskottsspelet. Spelmodellen som beskriver återdelegationen i de två andra aktiviteterna har kallats Kammarspelet.

Ett problem för gruppledningen i båda spelen är att de inte säkert kan veta om ledamoten har något intresse för att avvika i det ärende som spelet gäller, dvs. storleken på $(\Delta P + \Delta V)$. Utskottsspelet och Kammarspelet betecknas därför som spel med perfekt, men ofullständig information.⁸⁵ Gruppledningens ofullständiga information rörande ledamotens intresse för att avvika modelleras spelteoretiskt som sannolikheter, i de fall där bedömningen kan påverka gruppledningens strategival

Beskrivningarna av de två spelen inleds med en beskrivning av vad som karaktäriserar respektive spelsituation. Därefter följer den formella modelleringen och spelens jämviktspunkter identifieras. Slutligen diskuteras i substantiella termer vilka variabler – partigruppens storlek, ärendets art, parlamentariska majoritetsförhållanden osv. – som kan förväntas göra någon

84. Detsamma framgår indirekt av figur 1.1 i föregående kapitel.

85. Med perfekt information menas att aktörerna vid varje ny handling är medvetna om alla föregående handlingar, både egna och motspelarens. Spel med ofullständig information karaktäriseras av att minst en av spelarna inte känner till motspelarens förväntade nyttovärde av minst ett spelutfall.

eller några jämviktspunkter mer sannolika än andra. Denna diskussion struktureras genom en uppdelning i de urvalsproblem respektive handlingsproblem som gruppledningen står inför i spelet.

Utskottsspelet – om makten över partilinjén

Utskottsspelet handlar om huruvida ledamoten skall vara lojal mot parti-gruppens intressen eller inte när hon i utskottsarbetet föreslår vad som skall vara partiets linje. Det kännetecknas av att ledningen har god kontroll över valet av ledamot som motspelare, men är i ett betydande informationsunderläge när spelet har börjat. Urvalsproblemen är med andra ord begränsade, medan handlingsproblemen är stora. Vidare är spelets utfall inte möjligt att avläsa utanför utskottsgruppen, varför det benämns Utskottsspelet.

Utskottsspelet spelas mellan en enskild utskottsledamot och gruppledningen. Genom spelet beslutas i praktiken partiets linje inom utskottsledamotens ansvarsområde. Spelet inleds med att ledningen väljer att ha förtroende för ledamoten eller att övervaka henne. Valet beror på gruppledningens subjektiva bedömning av ledamotens intresse för att avvika, samt på kostnaderna för att ledamoten avviker och kostnaden för att övervaka ledamoten. Därefter väljer ledamoten mellan att vara lojal eller att avvika. Ledamoten väljer på hennes (faktiska) intresse för att avvika – i termer av storleken på $(\Delta P + \Delta V)$ – och hennes möjligheter att avvika – i termer av om hon är övervakad eller inte, med de kostnader som det kan medföra. Om gruppledningen väljer att övervaka, men ledamoten ändå väljer att avvika, antas ledaren ensidigt kunna korrigera partiets linje. Detta medför att ledamoten inte får del av någon nyttovinst av avvikelser, dvs. $(\Delta P + \Delta V) = 0$. Ledamoten antas i dessa fall dessutom automatiskt bestraffas med ΔM , för att stävja framtida avvikelser.

I den mån andra aktörer har inverkan på spelet modelleras detta som förändringar i nyttovärdena för ledamoten eller gruppledningen. I termer av principal-agentteori antas övriga aktörer därmed inte vara ”konkurrerande agenter” till den aktuella ledamoten. Med det menas att ingen aktör kan lägga fram ett alternativt förslag av sådan kvalitet att ledningen skulle kunna välja att helt förkasta ursprungsförslaget och spela Utskottsspelet med denna aktör i stället. Däremot kan dessa aktörer fungera som brandlarm eller vetopunkter, vilka reducerar ledningens kostnad för att övervaka, C.⁸⁶

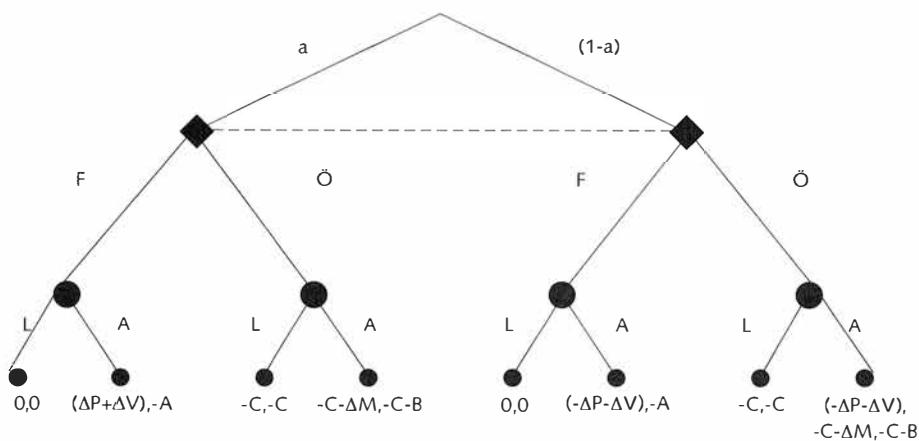
86. Strøm (2000), s. 275. Strøm påpekar att ”multiple agents can be either competitive or mutual checks, but not both at the same time. If the policy process permits agent competition, for example by having different executive agencies compete for the right to implement policy, then these agents cannot simultaneously check one another. If on the other hand, strong institutional checking (veto) powers are vested in agencies that serve the same principals, then these agencies are not truly competitive in the sense that the principal can favor one and ignore the other.”

Spelteoretisk modellering och möjliga jämviktspunkter

Nedanstående figur 2.2 är en modell över hur Utskottsspelet spelas. Gruppledningens ofullständiga information har betydelse för deras inledande strategival i spelet. Därför införlivas deras *subjektiva* bedömning av storleken på $(\Delta P + \Delta V)$ i ledamotens kalkyl i spelmodellen. Bedömningen kan förväntas bero på sådana faktorer som ärendets betydelse för ledamotens valkrets, ledamotens tidigare avvikelsebenägenhet osv. Ledningens bedömning illustreras i spelet genom att situationen när gruppledningen *tror* att ledamoten har intresse för att avvika, dvs. när de tror att $(\Delta P + \Delta V) > 0$ i ledamotens nyttokalkyl, tilldelas sannolikheten a . Den omvända situationen, när gruppledningen tror att ledamoten *inte* är intresserad av att avvika, dvs. när de tror att $(\Delta P + \Delta V) < 0$, tilldelas sannolikheten $(1-a)$.⁸⁷

Gruppledningens osäkerhet gällande ledamotens intresse för att avvika illustreras i figur 2.2 genom två spelträd, där ledningen tror att den befinner sig på det vänstra trädet med sannolikheten a och på det högra trädet

Figur 2.2 Modell över Utskottsspelet.

Teckenförklaring i tabell 2.2 nedan.

87. En förenkling har gjorts i så måtto att en avvikelse från partigruppens intressen aldrig antas ge $(\Delta P + \Delta V) = 0$, vilket skulle innebära att en ledamot skulle få exakt samma nytta av en viss avvikelse som att vara lojal mot partigruppens intressen. I princip är en sådan situation möjlig. I praktiken torde de vara mycket ovanliga. Antingen delar ledamoten partigruppens intressen och förlorar då på att avvika eller så gör hon det inte och tjänar på att avvika.

Tabell 2.2 Teckenförklaring till modell över Utskottsspelet.

	Gruppledning	Ledamot
Beslutsnoder	◆	●
Strategier	F = Förtroende för agenten Ö = Övervaka agenten	L = Vara lojal A = Avvika
Nyttoutfall	-A = $-(\Delta P V + \Delta P P + \Delta P M)$ = kostnaden av att ledamoten avviker	$(\Delta P + \Delta V)$, $(-\Delta P - \Delta V)$ = värde/kostnad av att avvika från partigrup- pens intressen
	-C = kostnad av att övervaka ledamoten	-C = kostnad av att bli övervakad
	-B = kostnad av att bestraffa ledamoten	$-\Delta M$ = kostnad av att bli besträffad
Information	a = sannlikhetsbedömning att $(\Delta P + \Delta V)$ skall vara positivt för ledamoten $(1-a)$ = sannlikhetsbedömning att $(\Delta P + \Delta V)$ skall vara negativt för ledamoten, dvs. $(-\Delta P - \Delta V)$	

Observera att nyttovärden med samma beteckning används för olika nyttovärden för de olika aktörerna, dvs. -C för ledamoten är inte detsamma som -C för gruppledningen.

med sannolikheten $(1-a)$.⁸⁸ Om $a = 1$, dvs. gruppledningen anser sig vara säker på att ledamoten är intresserad av att avvika, kommer de alltid att övervaka. Om $a = 0$, dvs. gruppledningen anser sig vara säker på att ledamoten inte är intresserad av att övervaka, kommer de alltid att ha förtroende för ledamoten.

Om $1 > a > 0$, dvs. gruppledningen är osäker på om ledamoten är intresserad av att avvika eller inte, beror deras strategival på skillnaden i förväntad nytta (EU) mellan att välja strategierna övervakning respektive förtroende, enligt följande:

$$\begin{aligned} & EU(\text{övervakning}) - EU(\text{förtroende}) > 0 \\ & a(-C - (-A)) + (1-a)(-C - 0) > 0 \\ & a > C/A \end{aligned}$$

⁸⁸. Den streckade linjen anger att gruppledningen fattar sitt strategival under ofullständig information. Ledningen vet alltså inte säkert om den befinner sig i en situation som i det vänstra spelträdet – där ledamoten är intresserad av att avvika – eller om den befinner sig i en situation som i det högre spelträdet – där ledamoten inte är intresserad av att avvika.

Om gruppledningen bedömer sannolikheten för att ledamoten är intresserad av att avvika som högre än C/A kommer de att övervaka ledamoten, annars inte. C är i detta fall kostnaden för att övervaka ledamoten. Ju högre kostnaden är desto troligare måste ledningen bedöma det vara att ledamoten är intresserad av att avvika för att hon skall välja att övervaka. $A = (\Delta PV + \Delta PP + \Delta PM)$ är nyttoförlusten av att ledamoten avviker i termer av försämrad måluppfyllelse för partigruppen. Ju högre denna nyttoförlust är desto lägre behöver sannolikheten att ledamoten skall bedömas vilja avvika, för att ledningen ändå skall välja att övervaka. Om gruppledningen övervakat ledamoten och därigenom upptäckt att hon avvikit antas hon i Utskottsspelet alltid bli bestraffad med ΔM till en kostnad av B för gruppledningen.⁸⁹

När ledningen valt strategi är det ledamotens tur att – med full information om vad ledningen valt – avgöra om hon skall avvika eller vara lojal. Om ledamoten faktiskt *har* intresse för att avvika, dvs. $(\Delta P + \Delta V) > 0$, kommer hon alltid att avvika om gruppledningen inte övervakar henne. Om hon blir övervakad eller om $(\Delta P + \Delta V) < 0$ kommer hon alltid att vara lojal mot partigruppens intressen.

Hur kan då Utskottsspelet förväntas utfalla? Det vanligaste sättet att bestämma vilka utfall som är stabila i ett spel är att identifiera dess Nash-jämviktspunkter.⁹⁰ Utskottsspelet har fyra sådana.⁹¹

Om $(\Delta P + \Delta V) > 0$ för ledamoten

1. $\{\bar{O}, (A, L)\}$ om GL *tror* att $(\Delta P + \Delta V) > 0$ med sannolikheten $a > C/A$
2. $\{F, (A, L)\}$ om GL *tror* att $(\Delta P + \Delta V) > 0$ med sannolikheten $a < C/A$

Om $(\Delta P + \Delta V) < 0$ för ledamoten

3. $\{\bar{O}, (L, L)\}$ om GL *tror* att $(\Delta P + \Delta V) > 0$ med sannolikheten $a > C/A$
4. $\{F, (L, L)\}$ om GL *tror* att $(\Delta P + \Delta V) > 0$ med sannolikheten $a < C/A$

Situationen där gruppledningen övervakar, men ledamoten ändå avviker är aldrig en jämviktspunkt i Utskottsspelet. Om gruppledningen väljer att övervaka ledamoten är den således garanterad att slippa avvikelser. Noteras kan att jämviktspunkt 2 – där $(\Delta P + \Delta V) > 0$ samtidigt som $a < C/A$ – innebär

89. Eftersom bestraffningen antas vara automatisk finns den inte med som ett strategival i modellen över Utskottsspelet.

90. Ett spelutfall är en Nash-jämviktspunkt om ingen av spelarna tjänar på ett ensidigt byte av strategi. Gates & Humes (1997), s. 35.

91. Inom klamrarna anges först gruppledningens strategival, följt av ledamotens strategival givet att gruppledningen har spelat förtroende- respektive övervakningsstrategin. Tolkningen av exempelvis den första jämviktspunkten är alltså att gruppledningen kommer att övervaka och ledamoten vara lojal (men hypotetiskt hade ledamoten avvikit om ledningen inte övervakat).

att ledamoten avviker utan att gruppledningen upptäcker detta, eftersom gruppledningen underskattat ledamotens intresse för att avvika. Det omvända gäller för jämviktspunkt 3, där gruppledningen överskattat ledamotens intresse för att avvika och övervakar ”i onödan”.

Vilka utfall som kan förväntas vara vanligast förekommande beror på storleken på spelets parametrar. Utfall 1 och 2 blir vanligare ju högre $(\Delta P + \Delta V)$ är i ledamotens kalkyl. Utfall 1 och 3 blir vanligare ju högre a och $A = (\Delta P V + \Delta P P + \Delta P M)$ är samt ju lägre C är i gruppledningens kalkyl.

Vikten av organisation

Den kanske viktigaste variabeln för principalers möjligheter att minimera delegationsförluster kan förväntas vara partigruppens grad av organisation.⁹² Två aspekter förväntas genomgripande påverka hur delegationsproblemen och lösningar i Utskottsspelet varierar mellan olika partigrupper.

Den första organisationsaspekten är regeringsinnehav. I regeringsställning har initierandet av partilinjens delegerats ut från partigruppen till regeringen. Detta beskär utskottsledamöternas inflytande, i jämförelse med ledamöter i oppositionspartier. Men det är fortfarande gruppledningen som är ytterst ansvarig för att upprätthålla ledamotens lojalitet mot partigruppens intressen.

Den andra organisationsaspekten är partigruppens storlek. Givet att utskottsplatser tillsätts proportionellt till partigruppstorleken kan den viktigaste faktorn förväntas vara hur många ledamöter som partigruppen representeras av i varje utskott. Antalet utskottsledamöter påverkar i sin tur hur utskottsverksamheten organiseras. Men även faktorer som karaktären på mötena i partigruppen och storleken på den tjänstemannastab som är knuten till partigruppen antas variera med partigruppens storlek och ha betydelse för delegationsproblem och lösningar.

Urvalsproblem och lösningar

Urvalsproblematiken kan i Utskottsspelet förväntas vara förhållandevis begränsad. Eftersom ett enskilt spel gäller en mycket specifik politisk sektor dyker frågor som berör ledamotens valkrets upp relativt sällan, vilket innebär att omvalsrelaterade incitament att avvika (ΔV) ofta är små.⁹³ Vidare betyder det faktum att insynen från valkrets och allmänhet i Utskottsspelet är låg att ledamoten har svårt att kommunicera eventuell profilering till

92. Lupia (2003), s. 44f.

93. Jfr Isberg (1999), s. 187.

dessas för att uppnå ΔV , åtminstone utan att samtidigt undgå upptäckt från ledningen.⁹⁴

Den urvalsproblematik som finns i Utskottsspelet borde därmed huvudsakligen komma från policyrelaterade incitament att avvika (ΔP). Men genom att ledningen antas kontrollera nyckelresursen till ledamotens uppfyllnad av policymålet – utskottsplaceringen – finns goda möjligheter att med hjälp av kontraktsutformning, samt screening och selektion reducera ΔP .

Kontraktsutformningens betydelse för att reducera urvalsproblemen av ΔP är emellertid inte entydig. I principal-agentlitteraturen betonas att principalen i utformandet av kontraktet delvis tvingas välja mellan att ge agenten goda incitament och att låta agenten bära huvuddelen av delegationsrisken.⁹⁵ Om ledamoten ges stor diskretion, både i valet av utskottsplacering och i arbetet med att utforma partiets politik, ges ledamoten goda incitament att anstränga sig för att klara sin uppgift.⁹⁶ Samtidigt innebär vida ramar för agenten att principalen bär en större risk, om agenten skulle visa sig gynna det egna intresset på gruppens bekostnad (ha högt ΔP).

Båda aspekterna av hög organisation förväntas medföra snävarare kontrakt. För ett regeringsparti har ledamotens diskretion minskat högst betydligt, genom att initiativrätten lyfts ut ur delegationen. Men även för stora partier blir varje ledamots kontrakt snävarare, eftersom fler utskottsledamöter innebär att varje ledamots ansvarsområde minskar. Högorganiserade partigrupper förväntas därför snarast sträva mot att bredda sina agents kontrakt, för att undvika delegationsförluster.⁹⁷

Lågorganiserade partier kan tvärtom försöka göra kontrakten snävarare, för att minska risken för att agenten avviker. En metod för gruppledningen är att minska ledamöternas självselektion till utskotten och försöka välja ledamöter som bedöms ha lågt ΔP inom varje givet ansvarsområde.⁹⁸ Politiska dokument som partiprogram, regeringsförklaringar, koaliti-

94. Annorlunda uttryckt är kostnaderna för väljare och partidistrikt höga för att övervaka ledamotens agerande i Utskottsspelet. Jfr Faas (2003), s. 845.

95. Lupia (2003), s. 48.

96. Strøm (2000), s. 276.

97. Den typ av delegationsförluster ledningen i dessa situationer oroar sig för kallas ibland underlåtenhet (*shirking*), dvs. att agenten inte har tillräckliga incitament för att handla i principalens intresse. Underlåtenhet kan i sin tur indelas i passivitet som ett resultat av att agenten upplever kostnaderna av att agera i principalens intressen som generellt för höga (*leisure-shirking*) och passivitet som ett resultat av att agenten föredrar andra policy-lösningar än principalen och därför avstår från att göra sitt yttersta (*dissent-shirking*). Müller (2000), s. 320f.

98. Små partier kan även antas ha andra skäl att begränsa ledamöternas självselektion, exempelvis att de har ett snävarare utbud av attraktiva utskottsplatser och behöver försäkra sig om tillgång till god specialkompetens inom färre områden. Jfr Damgaard (1995), s. 314.

tionsöverenskommelser osv. och beslut på partikongresser är en möjlig väg att sätta ramar för kontrakten. Förutsättningen är emellertid dels att dokumentet är tillräckligt detaljerat inom ansvarsområdet, dels att inte ledamoten själv formulerat texten.⁹⁹ En likartad metod är att lyfta ut viss initiativrätt till andra organ eller arbetsgrupper inom partiet. Även här är emellertid förutsättningen att arbetsgruppens förslag är detaljerat och inte formulerat av ledamoten.¹⁰⁰

Screening och selektion är effektivare sätt för ledningen att minska storleken på ΔP . För att nå attraktiva positioner, exempelvis utskottsplaceringar, måste ledamöter ofta ha haft en lång karriär i partiet eller på annat sätt visat sig vara lojal.¹⁰¹ Genom att prioritera ledamöter med längre tjänstetid för viktigare utskottsplaceringar, dvs. tillämpa en senioritetsnorm, får ledningen möjlighet att försäkra sig om att ledamotens ΔP generellt är lågt i viktigare utskott.¹⁰² Omvänt ställs ledningen inför problem om partigruppen får en tillströmning av nya ledamöter, eftersom dessas ΔP är mindre känd. Detsamma gäller om nya frågor dyker upp på den politiska dagordningen, eftersom även etablerade ledamöters ΔP i dessa frågor är mindre känd.¹⁰³ Graden av organisation väntas däremot inte påverka ledningens möjligheter till screening och selektion i någon högre utsträckning, annat än just om ledamotsantalet hastigt ökar, exempelvis efter ett val.¹⁰⁴

Slutligen bör noteras att $(\Delta V + \Delta P)$ antas vara konstant för en given ledamot över kort till medellång tid.¹⁰⁵ Ledamotskap i ett utskott medför emellertid intensiva kontakter med företrädare för organisationer, företag och tjänstemän inom utskottets ansvarsområde. Om sådana kontakter leder till att sektorsföreträdare kan sägas vinna inflytande över ledamotens (framtida) karriär skulle de kunna få en position som alternativa principaler till ledamoten.¹⁰⁶ En sådan utveckling skulle kunna öka ledamotens $(\Delta V + \Delta P)$

99. Jfr Andeweg (2000), s. 384f.

100. Observera att dessa organ här antas fungera som "konkurrerande agenter", inte som vetopunkter; i den mån de i princip kan framlägga ett förslag som i princip kan ligga till grund för ett Utskottsspel med gruppledaren.

101. Müller (2000), s. 328.

102. Damgaard (1995), s. 314. Det är dock viktigt att notera att detta i högre grad gäller en senioritetsnorm som avser tid i parlamentet, än en norm som avser tid i utskottet. Även en senioritetsnorm av det senare slaget kan indirekt verka som en screening-mekanism, i så måtto att ledamöter som inte fullgör sitt uppdrag kan räkna med att bli omplacerad.

103. Strøm (2000), s. 283.

104. Å ena sidan måste information inhämtas om en större mängd ledamöter och ett större "pussel" läggas för ledningen i ett stort parti. Å andra sidan finns fler platser tillgängliga och därmed större möjligheter till flexibilitet.

105. $(\Delta V + \Delta P)$ kommer naturligtvis att variera från fråga till fråga, men $\sum (\Delta V + \Delta P)$ under exempelvis ett år antas vara relativt konstant.

106. Jfr Kiewet & McCubbins (1991), s. 27.

genom att hon anpassar medlen för sin måluppfyllelse till de preferenser som är rådande inom sektorn (*going native*).¹⁰⁷

Handlingsproblem och lösningar

Om urvalsproblemen i Utskottsspelet är begränsade kan handlingsproblemen antas vara desto större. Orsaken är att återdelegationen från gruppledning till ledamot i detta fall beror på att ledningen önskar tillägna sig expertis genom att ledamoten specialiserar sig inom sitt ansvarsområde.¹⁰⁸ Detta innebär dock samtidigt att ledamoten har ett informationsövertag i förhållande till ledningen, vilket hon kan utnyttja om hon inte blir övervakad.¹⁰⁹ Lösningarna på handlingsproblem – övervakning och sanktioner, samt vetopunkter – kan ses som medel för ledningen att neutralisera informationsövertaget, genom att hon spelar en övervakningsstrategi.

Generellt är naturligtvis handlingsproblemen större för ledningen ju viktigare ärendet och ledamotens lojala agerande är, dvs. ju större $A = (\Delta PV + \Delta PP + \Delta PM)$ är.¹¹⁰ Det kan gälla partiets ideologiska hjärtefrågor, som är viktiga för partiets medlemmar (högt ΔPP). Det kan gälla frågor som inte nödvändigtvis hör till partiets idémässiga kärna, men som är medalt och väljarmässigt gångbara och därmed viktiga för partiets valstrategi (högt ΔPV). Slutligen kan det röra frågor som vare sig är centrala för partiet ideologiskt eller kan fungera som väljarmagneter, men som är viktiga för den regeringskoalition eller det politiska block som partiet tillhör (ΔPM). De kan exempelvis vara hjärtefrågor för ett koalitionsparti.¹¹¹ Åtminstone ΔPM förväntas generellt vara högre för regeringspartier, eftersom dessa har mer att förlora. ΔPM förväntas också vara högre ju jämnare den parlamentariska situationen är.¹¹² När $A = (\Delta PV + \Delta PM + \Delta PP)$ är högt av någon av dessa anledningar förväntas således ledningen med större sannolikhet spela en övervakningsstrategi.

107. Jfr den norska Maktutredningen, exempelvis Hernes (1983), särskilt s. 287ff. Maktutredningens slutsatser har ansetts varit bidragande till att det norska utskottsväsendet reformerades 1993, bl a i syfte att minska sektorsintressenas inflytande inom vissa utskott. Rommetvedt (1996), s. 14. Segmenteringshypotesens grund i den norska empirin har emellertid ifrågasatts av senare forskning. Se Rasch & Rommetvedt (1999) för en sammanfattning.

Jfr också Andeweg (2000), s. 390f. som diskuterar en alternativ, icke-rationalistisk mekanism för samma fenomen.

108. Jfr Müller & Strøm (2004), s.429 och Damgaard (1995), s. 314.

109. Rasch (1999), s. 127f. Jfr Damgaard (1995), s. 315 och van Schendelen (1976), s. 242f.

110. Maltzman (1997), s. 32ff. Maltzman noterar också att handlingsproblemen generellt är större ju viktigare utskottet är. Detta kan emellertid ledaren i viss mån kompensera för genom screening och urval.

111. Ett tydligt exempel på en sådan fråga i 2000-talets svenska politik är försöket med vägavgifter i Stockholms innerstad.

112. Bowler et al. (1999), s. 13f.

Inte bara urvals- utan även handlingsproblem kan förväntas vara särskilt uttalat i situationer där en fråga är ny på den politiska dagordningen, eftersom ledamotens informationsövertag antas vara större. Dessutom torde värdet av att avvika vara större i en fråga där partiets linje ännu till stor del inte är präglad av tidigare beslut.¹¹³ Situationen kan beskrivas som att ledningen är osäker på storleken på både sina och ledamotens värdering av olika utfall, $A = (\Delta PV + \Delta PM + \Delta PP)$ respektive $(\Delta P + \Delta V)$, och därmed också på storleken på a i spelmodellen i figur 2.2. Även i denna typ av frågor är det troligare att ledningen spelar övervakningsstrategin.

Risken med dessa nyttoförluster måste vägas mot kostnaden för att övervaka (C) och bestraffa (B). De viktigaste faktorerna för att hålla nere kostnaden för övervakning förväntas vara de båda aspekterna av hög organisation. Müller och Strøm framhåller att "[p]arties with strong parliamentary support are well positioned to monitor their representatives. [...] In large parties the informational advantage of individual MPs over other party officials (other MPs, cabinet members, etc.) tends to be small, though in smaller parties it can be considerable."¹¹⁴ Ett stort parti har större resurser att bygga upp en kontrollorganisation som – även om en investeringskostnad krävs – förväntas betala sig i termer av lägre kostnader att löpande spela en övervakningsstrategi.¹¹⁵

Om man till att börja med ser till effekten av partiets storlek antas ett stort parti genom sitt numerära antal ha möjlighet att skapa en hierarkisk ordning även inom partiets utskottsgrupper. En hierarki inom utskottsgrupperna kan fungera som vetopunkter i systemet, vilket gör att kostnaden för övervakning (C) reduceras.

Med ett större antal ledamöter i varje utskott ökar också antalet interna brandlarm som kan uppmärksamma ledningen på eventuella avvikelser,

¹¹³. Jfr Müller (2000), s. 326. "Hidden information is particularly relevant to the extent party goals are not fixed once and forever but are a function of parameters over which the executive members enjoy informational advantages."

¹¹⁴. Müller & Strøm (2004), s.438f.

¹¹⁵. Det kan noteras att det inte är svårt att ställa upp ett argument där storlek har en *negativ* effekt på möjligheten att övervaka. Hechter (1983), s. 25 skriver exempelvis: "Note finally that the cost of monitoring is much higher in large or spacially dispersed groups than it is in small or spatially concentrated ones. Thus if small groups are more viable than large ones [...], this advantage is principally due to the relative costliness of monitoring in large groups."

Anledningen till att det omvända sambandet förväntas gälla i Utskottsspelet är att man där inte kan göra Hechters implicita antagande att alla gruppmedlemmar utför samma uppgift. I Utskottsspelet är ledamöterna specialister, men gruppledningen i en liten partigrupp måste ändå övervaka de specialiserade ledamöternas arbete över ett lika brett politiskt spektrum som gruppledningen i en stor partigrupp. Därmed förväntas de större resurser som ledningen för den större partigruppen har tillgång till – i form av en organisation som kan tjäna som brandlarm och/eller vetopunkter och ge lägre kostnader för polispatrullering – göra handlingsproblemen mindre.

eftersom preferensheterogeniteten förväntas öka.¹¹⁶ Även den större tjänstemannaorganisationen kan utgöra mer effektiva brandlarm, givet att tjänstemännen inte är knutna till enskilda ledamöter utan partigruppens resurser samlas och kontrolleras av ledningen.¹¹⁷

Slutligen kan ledningen sanktionera ledamoten om denne skulle upptäckas med att avvika genom försämrade karriärmöjligheter (ΔM). Av spelmodellen i figur 2.2 framgår att en sådan bestraffning emellertid är onödig för att påverka utfallet i ett enskilt fall i Utskottsspelet. Givet att ledamoten vid en upptäckt avvikelse fräntas nyttovinsten av $(\Delta P + \Delta V)$ genom att ledningen korregerar partilinjens till en position som bättre överensstämmer med partigruppens intressen har ledamoten ändå inga incitament att avvika i ett sådant läge. Ledningen kan dock använda sig av sanktioner i förebyggande syfte, för att statuera exempel. På lång sikt kan ledningens bristande förtroende för ledamoten i framtida spel – modellerat som att sannolikheten a höjs – vara en viktigare avskräckande faktor för ledamoten än ΔM .

Givet att $(\Delta P + \Delta V)$ i de flesta fall bedöms vara lågt i Utskottsspelet förväntas jämviktspunkterna 3 och 4 vara betydligt vanligare utfall än jämviktspunkterna 1 och 2. Att ärendena är i beslutsfas i Utskottsspelet och stora värden $A = (\Delta PV + \Delta PM + \Delta PP)$ står på spel för gruppledningen skulle kunna tala för att jämviktspunkterna 1 och 3 är vanligare utfall än 2 och 4. Mot detta talar emellertid att övervakningskostnaden C kan vara betydande om ledningen inte har möjlighet att bygga upp ett väl fungerande system av brandlarm och vetopunkter. Att ledningen har goda skäl att tro att ledamöterna ofta saknar intresse för att avvika, dvs. att a ofta är lågt, talar också för att jämviktspunkterna 2 och 4 skulle vara vanligare utfall.

Sammanvägt kan antingen jämviktspunkten 3 eller 4 antas vara det vanligaste utfallet i Utskottsspelet.

Kammarspelet – om partilinjens makt

Kammarspelet spelas mellan gruppledningen och varje enskild ledamot i partigruppen. Spelet gäller om ledamoten skall vara lojal mot partigruppens intressen när det gäller upprätthållandet av partilinjens i voteringar och väckande av individuella initiativ. Spelet kännetecknas av att ledningen har begränsad kontroll över valet av ledamot som motspelare, men har god information om ledamotens agerande under spelets gång. Urvalsproblemen är således större än handlingsproblemen. Utfallet av detta spel blir också möjligt att avläsa för intresserade både utom och inom partigruppen genom ledamotens agerande i kammaren och det benämns därför Kammar-spelet.

¹¹⁶ Strøm (2000), s. 278.

¹¹⁷ Rasch (1999), s. 127 och Müller & Strøm (2004), s. 438f. Jfr Andeweg (2000), s. 382.

Liksom var fallet i Utskottsspelet finns det inte heller i Kammarspelet ”konkurrerande agenter” till den enskilde partigruppsledamoten, eftersom ingen annan än ledamoten själv antas ha rätt att rösta eller väcka individuella initiativ i hennes namn. Även i Kammarspelet antas andra aktörer dock kunna fungera som källor till information till ledningen, som reducerar dess övervakningskostnad, C.

Det finns två viktiga skillnader mellan Kammarspelet och Utskottsspelet. En sådan skillnad är att ledningen i Kammarspelet inte har konstitutionella möjligheter att tvinga en avvikande ledamot att följa partiets linje, även om hon upptäckt att ledamoten inte varit lojal mot gruppens intressen. Om ledningen övervakat ledamoten, men ledamoten ändå indikerar att hon vill avvika tillkommer därför en ny spelrunda. I den antas ledningen först få en möjlighet att tala ledamoten tillrätta och få henne att avstå från att avvika eller att låta avvikelsen passera. Därefter måste ledamoten bestämma sig för om hon vill stå fast vid sin avvikelse eller låta sig övertalas att vara lojal. Om ledamoten står fast vid sitt beslut avgör ledningen slutligen om ledamoten skall bestraffas för avvikelsen eller inte. I detta fall vinner ledamoten fördelarna med att avvika ($\Delta V + \Delta P$), men drabbas samtidigt av ΔM .

Den andra skillnaden viktiga skillnaden mellan Kammarspel och Utskottsspel är att ledamotens intresse för att avvika ($\Delta V + \Delta P$) generellt kan förväntas vara högre än i Utskottsspelet. Varför så är fallet diskuteras nedan.

Spelteoretisk modellering och möjliga jämviktspunkter

Även i Kammarspelet – som modelleras i nedanstående figur 2.3 – spelar gruppledningens bedömning av ledamotens incitament att avvika roll för det inledande strategivalet. Det faktum att ledamoten är konstitutionellt garanterad att stå fast vid sin avvikelse gör emellertid att ledningens bedömning får betydelse på ett annat sätt än i Utskottsspelet. Ledamotens rätt att avvika medför att ledningen inte kan hindra henne från att inkassera nyttan av att avvika, ($\Delta P + \Delta V$). Däremot kan ledningen – om de valt att övervaka ledamoten – minska hennes nytta genom att sanktionera henne med ΔM till en kostnad av B för ledningen.¹¹⁸ I ett sådant läge värderar ledamoten att avvika under övervakning till $(\Delta P + \Delta V) - \Delta M$.

Eftersom både övervakning och bestraffning är kostsamma för ledningen har de emellertid ingen anledning att övervaka ledamoten om de tror att hon tänker avvika även om hon blir sanktionerad, dvs. om $(\Delta P + \Delta V) - \Delta M > 0$. Om de däremot tror att ledamoten är intresserad av att avvika $(\Delta P + \Delta V) > 0$, men inte om hon blir bestraffad $(\Delta P + \Delta V) - \Delta M < 0$ kan det finnas anledning att övervaka.

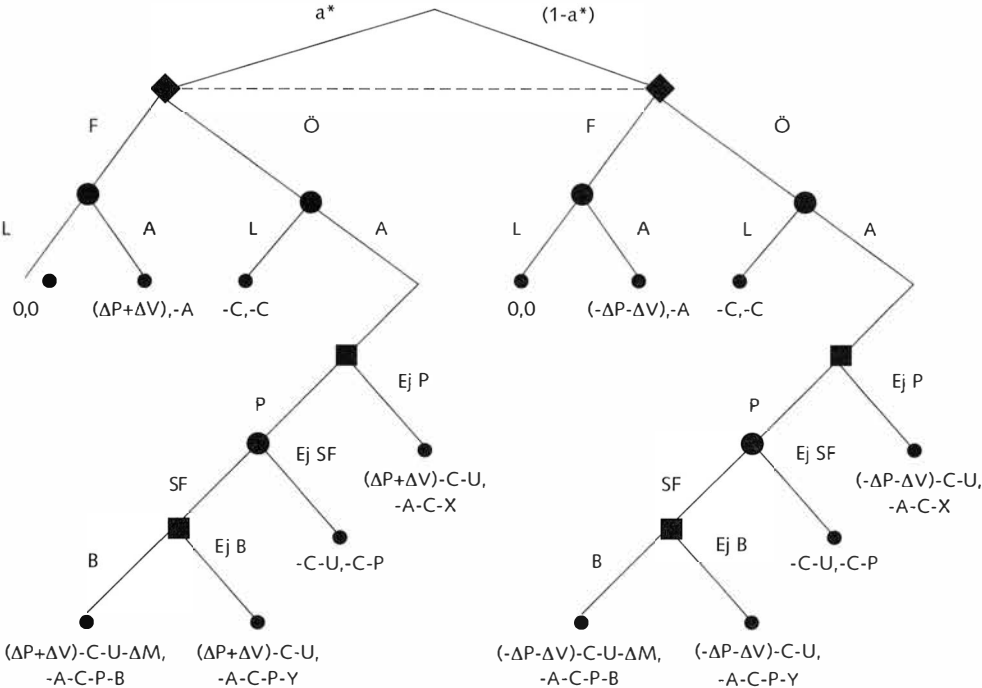
¹¹⁸ Storleken på sanktionen, ΔM , och kostnaden för att bestraffa, B, antas vara positivt korrelerade så att det är kostsammare för ledningen att sanktionera ledamoten hårt.

I Kammarspelet är det därför storleken på ledamotens intresse för att avvika ($\Delta P + \Delta V$) *givet* att intresset bedöms vara lägre än ledamotens kostnad för att bli bestraffad ΔM som är avgörande för gruppledningens strategival. Således står sannolikheten a^* i nedanstående figur 2.3 för situationen när gruppledningen bedömer att $\Delta M > (\Delta P + \Delta V) > 0$, medan $(1 - a^*)$ står för situationen när gruppledningen bedömer att $(\Delta P + \Delta V) < 0$.

Som framgår av figur 2.3 fortsätter Kammarspelet i den händelse gruppledningen övervakar och ledamoten ändå avviker. Först bestämmer gruppledningen om de vill försöka övertala ledamoten att låta bli att avvika – strategi P. Om ledningen försöker övertala, väljer ledamoten om hon ändå vill stå fast – strategi SF – vid avvikelser. Om ledamoten står fast vid avvikelserna måste gruppledningen avgöra om de vill bestraffa henne – strategi B.

I modellen har också införts nyttovärden för de nya strategierna. Eftersom de inte uppenbart kan härledas till någon av parametrarna i aktörernas nyttofunktioner bokförs de som generella kostnader. För ledamoten har

Figur 2.3 Modell över Kammarspelet.

Teckenförklaring i tabell 2.3 nedan.

Tabell 2.3 Teckenförklaring till modell över Kammarspelet.

	Gruppledning	Ledamot
Beslutsnoder	◆	●
Strategier	F = Förtroende för agenten Ö = Övervaka agenten P, Ej P = Försöker/försöker inte övertala ledamoten att avstå från att avvika B, Ej B = Bestraffar/bestraffar inte ledamoten	L = Vara lojal A = Avvika SF, Ej SF = Ledamoten står fast/inte fast vid sin avvikelse
Nyttoutfall	-A = $-(\Delta PV + \Delta PP + \Delta PM)$ = kostnaden av att ledamoten avviker -C = kostnad av att övervaka ledamoten -X = kostnad av att inte göra något åt ledamoten avvikelse -P = kostnad av att försöka övertala ledamoten -B = kostnad av att bestraffa ledamoten -Y = kostnad av att försöka övertala ledamoten, men sedan inte fullfölja bestraffning	$(\Delta P + \Delta V)$, $(-\Delta P - \Delta V)$ = värde/kostnad av att avvika från partigruppens intressen -C = kostnad av att bli övervakad -U = kostnad av att ha blivit upptäckt med att avvika -ΔM = kostnad av att bli bestraffad
Information	a* = sannolikhetsbedömning att $\Delta M > (\Delta P + \Delta V) > 0$ för ledamoten. (1-a*) = sannolikhetsbedömning att $(\Delta P + \Delta V)$ skall vara negativt för ledamoten, dvs. $(-\Delta P - \Delta V)$	

Observera att nyttovärden med samma beteckning inte är lika stora mellan aktörerna, dvs. -C för ledamoten är inte detsamma som -C för gruppledningen.

tillförts en automatisk kostnad för att bli upptäckt med en avvikelse (U). Denna kostnad kan tolkas i termer av försämrat rykte hos ledningen och partigruppen. Tillkommit har också kostnader för gruppledningen. Om ledningen väljer att inte försöka övertala ledamoten att låta bli att avvika antas de förutom nyttoförlusten av avvikelsen i sig $A = (\Delta PV + \Delta PP + \Delta PM)$ få betala en ytterligare kostnad (X). Denna kostnad kan tolkas i termer av förlorad trovärdighet som principal. Om ledningen i stället väljer att försöka övertala ledamoten att avstå från att avvika antas även detta medföra en mindre kostnad, (P). Slutligen antas ledningen, om den försöker övertala ledamoten

moten men misslyckas och inte anser sig ha råd att bestraffa ledamoten få betala en kostnad (Y). Liksom X kan även denna kostnad tolkas i termer av förlorad trovärdighet för gruppledningen.

I analysen antas att $Y > X > (B+P)$. Det innebär att gruppledningen antas bedöma det mindre kostsamt att försöka övertala och när så krävs bestraffa ledamoten $(-B-P)$ än att låta en upptäckt avvikelse passera $(-X)$. Båda dessa alternativ har antagits vara mindre kostsamma än att försöka övertala ledamoten, men sedan inte fullfölja en sanktion om ledamoten står fast vid sin avvikelse $(-Y)$. Vad som händer om detta antagande förändras diskuteras vidare nedan.

Gruppledningen kommer alltid att låta bli att övervaka ledamoten om de inte anser sig kunna ge en bestraffning som är större än nyttan för att avvika för ledamoten, dvs. om gruppledningen tror att $(\Delta P + \Delta V) > \Delta M > 0$ för ledamoten.¹¹⁹ Situationen är annorlunda om gruppledningen tror att ledamoten har incitament att avvika, men själv är beredd att ge ett straff som de tror uppfattas hårdare än nyttan av avvikelsen, dvs. om gruppledningen tror att $\Delta M > (\Delta P + \Delta V) > 0$ för ledamoten. Då beror gruppledningens inledande strategival på hur sannolikt, a^* , de bedömer denna situation vara. Anledningen är att ledamoten under sådana omständigheter kommer att vara lojal om hon blir övervakad, men inte annars. Enligt samma beräkning som för Utskottsspelet ovan lönar det sig för gruppledningen att övervaka om den bedömer att $a^* > C/A$.

Om den faktiska nyttan av att avvika för ledamoten är $(\Delta P + \Delta V) > \Delta M > 0$ kommer hon alltid att avvika och alltid vara beredd att stå fast vid sin avvikelse. Om $\Delta M > (\Delta P + \Delta V) > 0$ kommer hon alltid att avvika om hon inte blir övervakad, men alltid vara lojal om hon *blir* övervakad. Om $(\Delta P + \Delta V) < 0$ kommer hon alltid att vara lojal.

Kammarspelets har därför följande nio Nash-jämviktspunkter.¹²⁰

119. Då ledningen inte är villig att betala kostnaden för att bestraffa ledamoten, kan den lika gärna strunta i att övervaka, och undgå de därmed följande kostnaderna.

120. För varje jämviktspunkt beskrivs inom klamrarna de båda aktörernas respektive optimala strategier i varje beslutsnod i Kammarspelet. Jämviktspunkterna beskriver således även aktörernas hypotetiska beslut i beslutsnoder som spelet aldrig i praktiken når, pga. de tidigare strategivalen. Den första jämviktspunkten kan exempelvis uttolkas som att ledningen inledningsvis kommer att välja att ha förtroende för ledamoten (F), och om spelet hypotetiskt går vidare skulle de ha försökt övertala ledamoten (P) samt bestraffat henne om hon inte låtit sig övertalas (B). För ledamoten anges först den optimala strategin om ledningen har förtroende respektive övervakat. I detta fall kommer ledamoten att avvika oavsett om ledningen har förtroende eller övervakar (A,A). Därefter skulle ledamoten hypotetiskt ha stått fast vid sin avvikelse (SF). Eftersom ledningen väljer att ha förtroende för ledamoten kommer spelet emellertid inte att gå vidare efter att ledamoten avvikit.

Om $(\Delta P + \Delta V) > \Delta M > 0$ för ledamoten

1. $\{F;P;B,(A,A;SF)\}$ om GL *tror* att $(\Delta P + \Delta V) > \Delta M > 0$
2. $\{\ddot{O};P;B,(A,A;SF)\}$ om GL *tror* att $\Delta M > (\Delta P +) > 0$ med $a^* > C/A$
3. $\{F;P;B,(A,A;SF)\}$ om GL *tror* att $\Delta M > (\Delta P + \Delta V) > 0$ med $a^* < C/A$

Om $\Delta M > (\Delta P + \Delta V) > 0$ för ledamoten

4. $\{F;P;B,(A,L;Ej SF)\}$ om GL *tror* att $(\Delta P + \Delta V) > \Delta M > 0$
5. $\{\ddot{O};P;B,(A,L;Ej SF)\}$ om GL *tror* att $\Delta M > (\Delta P + \Delta V) > 0$ med $a^* > C/A$
6. $\{F;P;B,(A,L;Ej SF)\}$ om GL *tror* att $\Delta M > (\Delta P + \Delta V) > 0$ med $a^* < C/A$

Om $(\Delta P + \Delta V) < 0$ för ledamoten

7. $\{F;P;B,(L,L;Ej SF)\}$ om GL *tror* att $(\Delta P + \Delta V) > \Delta M > 0$
8. $\{\ddot{O};P;B,(L,L;Ej SF)\}$ om GL *tror* att $\Delta M > (\Delta P + \Delta V) > 0$ med $a^* > C/A$
9. $\{F;P;B,(L,L;Ej SF)\}$ om GL *tror* att $\Delta M > (\Delta P + \Delta V) > 0$ med $a^* < C/A$

I sex av jämviktspunkterna väljer gruppledningen att ha förtroende för ledamoten (1, 3–4, 6–7 samt 9). De motsvarar situationer då hon bedömer det vara lönlöst att övervaka, antingen eftersom hon tror att ledamoten kommer att avvika i alla fall eller för att hon tror att ledamoten kommer att vara lojal. Ledamoten sviker förtroendet i fyra av fallen (1, 3–4 samt 6). Det motsvarar de tillfällen då ledamoten har intresse för att avvika, dvs. $(\Delta P + \Delta V) > 0$.

I övriga tre jämviktspunkter (2, 5 och 8) övervakas ledamoten. I jämviktspunkt 8 skulle ledamoten ändå ha varit lojal, men i jämviktspunkt 5 hade ledamoten avvikit om hon inte blivit övervakad. Det är endast i jämviktspunkt 2 som spelet i praktiken går vidare efter den inledande rundan. Anledningen till att så sker är att gruppledningen i detta fall underskattat ledamotens incitament att avvika.

Som nämndes ovan har i presentationen av jämviktspunkterna antagits att $Y > X > (B+H)$. Om detta antagande ändras så att $(Y+H), (B+H) > X$ kommer gruppledningen att låta upptäckta avvikelser passera, dvs. spela strategin Ej P. Vid X, $(B+H) > (Y+H)$ kommer gruppledningen i stället att försöka övertala ledamoten, men inte bestraffa ledamoten om hon verkligen vill fullfölja, dvs spela strategin P följt av strategin Ej B.

Slutligen kan noteras att ledamoten alltid kommer att stå fast vid sin avvikelse om Kammarspelet går så långt. Ledamoten ställs nämligen bara inför beslutet i situationen i jämviktspunkt 2, där hon alltid anser att avvikelsen är värd eventuell bestraffning, dvs. $(\Delta P + \Delta V) > \Delta M > 0$. För att ledamoten skall avstå från att inte stå fast vid avvikelsen krävs att hon blir lovad en kompensation som överstiger $(\Delta P + \Delta V) - \Delta M$.

Urvalsproblem och lösningar

Det finns anledning att anta att ledarens urvalsproblem både är större och svårare att hantera i Kammarspelet jämfört med i Utskottsspelet, dvs. att ledamotens ($\Delta P + \Delta V$) oftare är större än 0.

Till skillnad från den smala politiska sektor i vilken en given ledamot deltar i ett Utskottsspel, spelar varje ledamot i princip Kammarspelet om alla ärenden som faller inom parlamentets beslutsmakt. Både valkretsens och ledamotens egna intressen kan därmed oftare antas ha anledning att komma i konflikt med partilinjens och $(\Delta P + \Delta V) > 0$ förväntas gälla ett betydligt större antal gånger i Kammarspelet än i Utskottsspelet. En avgörande skillnad är också att utfallet av Kammarspelet är avläsbart utanför partigruppen, utan större kostnad för partidistrikt och väljare.¹²¹ Därmed ökar ledamotens möjligheter att inkassera nyttovinster av profilering i form av avvikelse.

Ledningens möjligheter att åtgärda urvalsproblemen är också mer begränsade i Kammarspelet. Förutsättningarna för både kontraktsutformning och screening och selektion är markant annorlunda, eftersom ledaren inte har kontroll över de viktigaste resurserna – själva ledamotskapet och de rättigheter som tillkommer en ledamot. Dessa regleras i stället av principal-agentkontraktet mellan ledamoten å ena sidan och partiets distriktsorganisation samt väljarna å andra sidan. I ett läge där ledamoten tvingas välja mellan hänsynen till valkretsintressen och partigruppens intressen förväntas hon prioritera valkretsen, i den mån nominering eller omval annars hotas.¹²² Givet att nomineringsprocessens centraliserings- eller inklusionsgrad är låg (jfr 2.1) har ledningen små möjligheter att genom screening och selektion påverka detta. Eftersom ledamotens rättigheter att avvika i Kammarspelet inte kontrolleras av ledningen får också förändringar av incitamenten att avvika större genomslag i ledamotens beslutskalkyl. Urvalsproblemen förväntas alltså vara större i Kammarspelet än i Utskottsspelet.¹²³

121. Faas (2003), s. 845 påpekar att ett villkor för att en ledamot skall prioritera sitt omvalsmål i parlamentsarbetet är att det finns möjlighet för nomineringsorganisation och väljare att övervaka ledamotens beteende i parlamentet. Dessa möjligheter är små i det strängda Utskottsspelet, men betydande i Kammarspelet.

122. Müller (2000), 323 och Müller & Strøm (2004), s. 437. Jfr Faas (2003), s. 844f.

123. I jämförelse med politiska system utan starka partier, kan ändå urvalsproblemen i Sverige allmänt sett förväntas vara begränsade. ΔV begränsas av att partiernas organisationer sträcker sig längs hela kedjan från lokal till nationell nivå. (Müller (2000), 318) Även ΔP kan förväntas vara hanterbart, då svenska partier är idébaserade och politiker ofta gör en relativt lång karriär, under vilken deras och partiets åsikter antas närma sig varandra. En lång karriär i partiets tjänst kan också ses som en screening-process, under vilken partiet har möjlighet att bilda sig en uppfattning om potentiella kandidaters för- och nackdelar (Müller & Strøm (2004), s. 426) En sammanhängande orsak till begränsade urvalsproblem är det faktum att en politiker som etablerat sig i ett parti har små möjligheter att med bibehållen trovärdighet byta parti. (Müller (2000), s. 324f.)

Handlingsproblem och lösningar

Om urvalsproblemen generellt kan sägas vara större och åtgärdsalternativerna för dessa mindre i Kammar-spelet än i Utskottsspelet, så kan det omvända förmodas vara fallet för handlingsproblemen. Till skillnad från i Utskottsspelet är syftet med delegationen i Kammar-spelet inte att tillägna sig expertis och informationsförhållandena mellan principal och agent är följaktligen betydligt mer jämställda.

På samma sätt som i Utskottsspelet förväntas ledarens nyttoförlust av ledamotens avvikelse $A = (\Delta PV + \Delta PM + \Delta PP)$ variera med frågans vikt och den parlamentariska situationen.¹²⁴ För Kammar-spelet kan man emellertid också förvänta sig en variation som beror på vilken typ av ledamotsaktivitet spelet gäller. Om ledamotens strategival kommer i ett ärendes beslutsfas förväntas $A = (\Delta PV + \Delta PM + \Delta PP)$ vara högre än om så inte är fallet. Skillnader mellan ledamotsaktiviteterna framgår av tabell 2.4.

Tabell 2.4 visar att voteringar och det slutliga ställningstagandet i utskottsarbetet är att betrakta som de ledamotsaktiviteter i vilka beslut fattas som är bindande för partiet och parlamentet. (Jfr tabell 1.1 i avsnitt 1.3.) Så inte är fallet för väckandet av individuella initiativ. Nyttoförlusten av att ledamoten avviker $A = (\Delta PV + \Delta PM + \Delta PP)$ förväntas vara betydligt högre i de Kammarspel som gäller voteringar än de som gäller väckandet av individuella initiativ.

Ledarens kostnader för att effektivt övervaka ledamoten, C , antas vara väsentligt lägre i Kammar-spelet än i Utskottsspelet. En första faktor som bidrar till att reducera kostnaden är att ledningen i Kammar-spelet kan använda den i Utskottsspelet fastställda partilinjens som ett effektivt brandlarm för att värdera ledamotens agerande.¹²⁵

En andra faktor som minskar kostnaden att effektivt övervaka ledamoten är att utfallet i Kammar-spelet är offentligt avläsbart. Individuella initiativ inlämnas i ledamotens namn och voteringar är öppna och registrera-

Tabell 2.4 Ledamotsaktiviteter och ärendens beslutsfas.

	Utskottsspel	Kammarspel
Ärendet i beslutsfas	Utskottsarbete	Voteringar
Ärendet ej i beslutsfas		Individuella initiativ

¹²⁴ Jfr Ozbudun (1970), s. 307f.

¹²⁵ I analogi med diskussionen om hantering av urvalsproblem i Utskottsspelet är emellertid en förutsättning att ledamoten inte själv varit med och utformat partilinjens på området.

de.¹²⁶ I synnerhet för vöteringar innebär det att ledningen kan ta reda på vilken strategi ledamöten valt till mycket lägre kostnad (C) än i Utskottsspelet. Detta leder i sin tur till att effektiviteten i den minst kostsamma formen av övervakning – ledamöten självrapportering – ökar, eftersom ledamöten kan antecipera att avvikelser ändå kommer att upptäckas.

De institutionella förutsättningarna för att övervaka effektivt till låg kostnad som ges av spelets struktur medför att betydelsen av intern organisation för ledningens kostnad för att övervaka, C, antas vara betydligt lägre än i Utskottsspelet. Kostnaden C förväntas därför heller inte på samma sätt variera mellan regeringspartier och opposition eller mellan stora och små partier.

Eftersom ledningen inte i lika hög grad kan välja sina agenter i Kammarspelet som i Utskottsspelet förväntas dess subjektiva bedömning av ledamöten intresse för att avvika (a^*) initialt vara mindre exakt. På sikt kommer emellertid det omvända att gälla, eftersom ledningens lägre kostnad för att övervaka gör att den oftare råd att övervaka ledamöten och på så sätt kan förbättra sin bedömning snabbare än i Utskottsspelet.

Slutligen blir storleken på sanktionen för att stå fast vid en avvikelse, ΔM , betydligt mer betydelsefull i Kammarspelet än i Utskottsspelet. Anledningen är att ledamöten få nyttan av att avvika ($\Delta P + \Delta V$) även i situationer där ledningen har övervakat. Ledningen kan emellertid fortfarande bestraffa ledamöten med ΔM . Som diskuterats ovan gäller gruppledningens osäkerhet i Kammarspelet därför inte bara om $(\Delta P + \Delta V) > 0$, utan framför allt förhållandet mellan $(\Delta P + \Delta V)$ och bestraffningen. Därmed blir frågan hur högt värde gruppledningen har råd att sätta på ΔM av central betydelse i Kammarspelet.

Vilka jämviktspunkter som kan förväntas vara de vanligaste utfallen i Kammarspelet beror till stor del på om ärendet är i beslutsfas eller inte. Generellt kan intresset för att avvika förväntas vara högre i Kammarspelet än i Utskottsspelet, eftersom profilering kan observeras av utomstående aktörer. Om ärendet är i beslutsfas, dvs. i Kammarspel om vöteringar, kan $(\Delta P + \Delta V)$ emellertid i de flesta fall bedöms vara lågt, eftersom de inbegriper så många ärenden. Endast en bråkdel av vöteringarna kan förväntas vara intressanta för ledamöten personligen eller hans valkrets. Jämviktspunkterna 7–9 kan därför antas vara de vanligaste utfallen. I Kammarspel om individuella initiativ är det däremot ledamöten själv som avgör om vilka ären-

126. Hechter (1983), s. 49 "The legislator's dependence on party leaders explains party voting solidarity so well not because politicians are particularly self-interested actors, but rather because the roll-call vote itself provide party leaders with a costless means of monitoring the relevant behavior of members." Jfr Saalfeld (1995) om effekten på partiloyalitet av anonymitet eller öppenhet i parlamentsvöteringar.

den spelet skall spelas. Därmed kan $(\Delta P + \Delta V)$ förväntas vara högt avsevärt oftare än i Utskottsspelet och Kammarspel om voteringar. Jämviktspunkterna 1–6 förväntas vara de vanligaste utfallen. Den jämförelsevis låga kostnaden för att övervaka (C) i båda typerna av Kammarspel medför att jämviktspunkterna 2, 5 och 8 kommer att vara vanliga utfall. För Kammarspel i beslutsfas är ledningens nyttoförlust av att ledamoten avviker $A = (\Delta PV + \Delta PM + \Delta PP)$ generellt hög, vilket bidrar till att göra jämviktspunkterna 2, 5 och 8 ännu vanligare utfall i denna typ av spel.

I Kammarspel som inte är i beslutsfas är det svårare att göra någon generell bedömning. Å ena sidan vet ledningen att ledamoten ofta är intresserad av att avvika. Detta gör att a^* generellt kommer att vara högt, vilket borde göra jämviktspunkterna 2, 5 och 8 till vanliga utfall. Men å andra sidan antas ledningen i många fall inte anse det vara värt att betala en hög kostnad (B) för att bestraffa ledamoten i ärenden som inte är i beslutsfas. Detta gör att ledningen ofta har anledning att tro att $(\Delta P + \Delta V) > \Delta M$, vilket borde göra jämviktspunkterna 1, 4 och 7 till vanliga utfall.

Sammanvägt kan jämviktspunkten 8 antas vara det vanligaste utfallet i Kammarspel om ärenden i beslutsfas. Någon av jämviktspunkterna 1, 2, 4 eller 5 antas vara det vanligaste utfallet i Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas.

Empirisk prövning av teorin om delegation och återdelegation.

I detta kapitel har teorin om delegation och återdelegation formulerats. Den hävdar att ledamöterna i en partigrupp delegerar makten att forma och upprätthålla partilinjen i enlighet med partigruppens intressen till en ledarskapsagent. Denna agent väljs och kan avsättas av gruppen och har internaliserat gruppens intressen i sin egen nyttofunktion.

Men den valda gruppledningen kan inte ensam utföra den ålagda uppgiften. Av praktiska och konstitutionella skäl kommer ledningen att återdelegera makten att forma och upprätthålla partilinjen till individuella ledamöter som agenter. I denna återdelegationsrelation måste ledamoten avgöra om hon skall vara lojal mot partigruppens intressen eller avvika till förmån för sina egna.

I studiens bisyfte ingår att en ändamålsenlig teori inte bara skall formuleras utan också empiriskt prövas. Teorins grundläggande beståndsdelar skall identifieras och deras empiriska stöd sedan prövas mot studiens data-material. Teorin om delegation och återdelegation kan sägas ha tre sådana beståndsdelar. De två första definierar spelarna i de två spelen om återdelegation. Den tredje delen fastställer relationen mellan ledamotens konstitutionella rätt att delta i en aktivitet och hennes nyttovärde av att avvika under övervakning i de båda återdelegationsspelen.

I kapitel 3 omformuleras teorins tre delar i empiriskt prövbara påståenden för Utskottsspelet respektive Kammarspelet. I kapitel 4 prövas sedan påståendena för Utskottsspelet och i kapitel 6 görs samma sak för Kammarspelet.

3. Frågor och forskningsverktyg

I detta kapitel skall studiens huvud- och bisyften preciseras och avgränsas till frågor som kan ställas till det empiriska materialet. Vidare skall studiens empiriska material och de forskningsverktyg som använts för att samla in och analysera materialet presenteras.

I avsnitt 3.1 formuleras de fem hypoteser genom vilka personvalsreformens och budgetreformens effekter på riksdagsledamöternas benägenhet att avvika från sin partigrupps intressen under perioden 1994–2002 skall prövas. Därefter omformuleras i avsnitt 3.2 de grundläggande delarna av teorin om delegation och återdelegation i parlamentariska partigrupper till sex empiriskt prövbara påståenden. Därefter vidtar presentationen av studiens empiriska undersökningar. I avsnitt 3.3 diskuteras studiens två huvudsakliga metodproblem. Dessa metodproblem kräver en mixad undersökningsdesign av trianguleringstyp för att kunna lösas tillfredsställande. I avsnitt 3.4 presenteras studiens tre empiriska undersökningar: en enkätundersökning, en intervjuundersökning och en dokumentstudie av ledamöternas enskilda motioner. Avsnitt 3.5 sammanfattar och avslutar.

3.1 Hypoteser om reformernas effekter

I detta avsnitt skall studiens hypoteser om de två reformernas effekter utmejslas. Detta sker i tre steg för var och en av reformerna. I det första steget diskuteras i allmänna termer hur det politiska systemet och parlamentsledamöters lojalitet till sin partigrupps intressen kan antas ha påverkats av reformen. I det andra steget analyseras de förväntade förändringarna i ledamotens och gruppledningens beslutsalkyler. Efter en diskussion om hur de förväntade effekterna skiljer sig mellan Utskottsspelet och Kammarspelet är hypoteserna färdiga att formuleras, för varje reform och varje spel.

För att ligga så nära en empirisk operationalisering som möjligt formuleras hypoteserna som förändringar i ledamotens intresse respektive (subjektivt uppfattade) möjlighet att avvika från partilinjén.¹ En förändring av

1. Jfr Elster (1989), kap 2, som hävdar att aktörers handlingar drivs av deras *desires* och begränsas av deras *beliefs* (*about opportunities*).

ledamotens intresse att avvika motsvarar en förändring i ($\Delta P + \Delta V$) i ledamotens beslutsalkyl. En förändring av ledamotens möjligheter att avvika kan vara ett resultat av en förändring i någon av tre faktorer. Antingen är det ett resultat av en förändring i det institutionella ramverket, dvs. en förändring av tillgängliga strategier, spelare eller information. Det kan också bero på en förändring i ΔM , dvs. straffet för att avvika. Slutligen kan det bero på en förändring i a eller a^* , dvs. i gruppledningens förtroende för ledamoten. Förändringen av förtroendet kan i sin tur vara ett resultat av ledamotens tidigare handlingar, bero på att ledningens kostnad för att övervaka (C) förändrats eller bero på att ledningens nyttoförlust vid en avvikelse ($A = (\Delta PV + \Delta PP + \Delta PM)$) förändrats.

Förutom denna attityddel – förändringar i intresse och/eller möjlighet att avvika – har varje hypotes också en beteendedel. Ledamoten antas allt annat lika avvika i högre, lägre eller oförändrad utsträckning som ett resultat av reformerna.

Avslutningsvis diskuteras hur reformernas effekter samspelar med varandra och vad detta kan innebära för nettoeffekten på spelen mellan ledamot och gruppledning.

Personvalsreformen – generella förväntningar och hypoteser

Det svenska valsystem som tillämpades från grundlagsreformen till och med 1998 års val kan beskrivas som ett renodlat particentrerat, snarare än personcentrerat, system.² Det starkt proportionella valsystemet, i kombination med partivalsedlar vars rangordning i praktiken var omöjliga för väljarna att ändra på, gjorde att kandidaternas valframgång berodde på partiets framgång och placeringen på valsedeln, snarare än på en personlig relation till väljarna.³ Från och med 1998 års val ges väljarna möjlighet att med en markering avlägga en personröst för en kandidat på ett partis valsedel. Om minst 8 procent av partiets väljare i valkretsen personröstat på en kandidat kommer denne först i tur vid fördelning av partiets riksdagsmandat från valkretsen såvida inte någon annan kandidat fått ännu fler personröster.⁴ Införandet

2. Prop. 1996/97:70, s. 113f.

3. Jfr. Mitchell (2000) s. 341.

Som väljare fanns innan 1998 års val visserligen möjligheten att stryka en enskild kandidat från ett partis valsedel och även att skriva till ett eget namn. I proposition 1996/97:70 med förslag till ny vallag konstaterades emellertid (s. 131): "Det har aldrig i ett riksdagsval hänt att namnordningen förändrats på grund av strykningar. Det hänger samman med att det i princip krävs att mer än femtio procent av väljarna enar sig bakom en och samma strykning för att strykningen skall kunna få genomslag. Det synes sålunda som om hittillsvarande system endast gett ett sken av väljarinflytande. Möjligheten att skriva till ett namn har endast i mycket speciella fall haft någon reell betydelse när det gäller att bestämma namnordningen inom ett parti."

4. Om fler än en kandidat fått mer än 8 procent av partiets personröster i valkretsen avgör alltså antalet personröster rangordningen dem emellan. Se Vallagens (1997:157) 18 kap. 38 §

av möjlighet till personval från och med 1998 års val innebar en principiell nyhet i den svenska demokratin. Men hur stora är incitamenten för svenska ledamöter att skaffa sig personröster efter personvalsreformen?

Det har utvecklats olika klassifikationsmodeller av valsystem för att mäta deras inslag av parti- respektive personvalselement. En av de enkla- re är Mitchells tredelning i *party-centered*, *intermediate* och *candidate-centered systems*.⁵ Denna klassifikation har emellertid nackdelen att den utgår från skillnader mellan de förväntade effekterna av valsystemen, snarare än från skillnader mellan valsystemen i sig. Därmed säger modellen inget om vilka aspekter av ett valsystem som gör det parti- respektive personcentrerat. Det gör också att förändringar är svåra att mäta, men Sverige är enligt denna klassifikation antagligen ett particentrerat system, även efter personvalsreformen.

Högre precision finns i Carey och Shugarts klassifikationsmodell.⁶ De identifierar tre grundläggande parametrar i ett valsystem som förväntas påverka graden av parti- respektive personcentrering. Var och en av dessa parametrar rangordnas mellan 0 och 2, där 2 förväntas medföra högst personcentrering. Den första parametern är nomineringen (*ballot*). Där har Sverige gått från partinominerade listor vars rangordning inte kan ändras av väljarna (0), till partinominerade men förändringsbara listor (1).⁷ Den andra parametern är röstsammanförning (*pool*). Där har ingen förändring skett i Sverige. Nu, liksom förut, räknas partiröster samman vid fördelningen av mandat (0).⁸ Den tredje parametern är röster (*votes*). Där har Sverige gått från en enda röst på parti (0) till en enda röst på subpartinivå, dvs. på en kandidat eller en partifraktion (2).⁹

Förutom de tre grundläggande parametrarna framför Carey och Shugart också hypotesen att valkretsens storlek påverkar graden av personcentrering. Sambandet antas emellertid inte vara enkelriktat, utan interagerar med värdet på nomineringsparametern, så att personcentreringen förväntas

5. Mitchell (2000).

6. Carey & Shugart (1995). Carey och Shugarts modell prövas empiriskt i Depauw & Martin (2005)

7. Se dock vidare resonemang om klassificering av det svenska personvalssystemet för denna parameter nedan.

Den mest personcentrerade värdet på nomineringen (2) motsvaras av att partierna saknar kontroll över kandidatnomineringen, som i stället avgörs av exempelvis namninsamling, betalning av en registreringsavgift, genom primärval osv. Carey & Shugart (1995), s. 421.

8. Här är övriga värden (1) att röster förs samman över kandidater på olika listor eller över olika partilistor, dvs. på subpartinivå, respektive (2) att röster inte sammanförs alls. Carey & Shugart (1995), s. 421f.

9. Det mellanliggande värdet (1) motsvarar här att väljaren får lägga flera röster, inom ett och samma val eller över tid (val i flera omgångar). Carey & Shugart (1995), s. 422f.

vara *negativt* korrelerad med valkretsens storlek om nomineringsvariabeln är 0, men *positivt* korrelerad med valkretsens storlek om nomineringsvariabeln är 1 eller 2. Orsaken sägs vara att om listordningen kan ändras av väljarna ökar incitamenten för kandidater att profilera sig med stigande valkretsstorlek, eftersom kandidaten då får fler konkurrenter. Om listordningen inte kan ändras förväntas i stället stigande valkretsstorlek minska incitamenten för att kandidaten etablerar en personlig relation med väljarna.¹⁰

Trots Careys och Shugarts ambitioner i termer av generaliserbarhet och precision saknar deras analysmodell en för den för den svenska personvalsreformen central aspekt av nomineringsparametern.¹¹ Denna noteras däremot av Karvonen (2001), som påpekar att "[man] måste kunna skilja mellan personvalssystem där personrösterna är det enda kriteriet för valet av individuella representanter och sådana där även andra faktorer (vanligen listordning) kan påverka detta val".¹² Nomineringsparametern kan sägas ha ett ytterligare variabelvärde (0,5), som motsvarar en situation där kandidatvalet beror både av partiets rangordning och väljarnas val.

Förutom att komplettera Carey och Shugarts modell har en sådan modifikation viktiga implikationer för deras hypotes om effekten av valkretsstorleken. I vissa valsystem – exempelvis Sveriges – finns ett tröskelvärde i form av en andel av partiets röster i valkretsen, som stödet för en kandidat måste överstiga för att väljarnas personröst skall påverka fördelningen av partiets mandat. Då kan det positiva sambandet mellan valkretsens storlek och kandidaternas incitament att söka personröster ifrågasättas.

Höga värden på valkretsens storlek medför att kandidaterna måste uppnå ett högt absolut antal personröster för att en personlig kampanj skall gynna deras möjligheter att väljas. Det finns därmed anledning att förvänta sig att det tvärt emot Carey och Shugarts hypotes är kandidater i *små* valkretsar som kommer att söka personröster. I små valkretsar krävs inte särskilt stora absoluta röstmängder för att personvalet skall få effekt och varje vunnen väljares röst är mycket värd. Eftersom tröskelvärdet innebär att vilken absolut röstmängd som krävs för att personvalet skall få effekt också beror av partiets storlek, kan även partistorleken förväntas vara negativt korrelerad med kandidaternas incitament att söka personröster.

Tröskelvärdet medför att kandidatens listplacering i kombination med partistorleken skapar olika incitament att söka personröster för olika kandidater. En högt listplacerad kandidat i ett parti som kan förvänta sig att vinna ett stort antal mandat i valkretsen har små incitament att söka per-

10. Carey & Shugart (1995), s. 43 of.

11. Jfr Carey & Shugart (1995), s. 420 och 418.

12. Karvonen (2001), s. 27

sonröster. Det är osannolikt att många av kandidaterna som inte står på valbar plats är tillräckligt populära för att nå över tröskelvärdet. Ju färre antal mandat partiet kan förvänta sig att vinna och ju längre ned på listan en kandidat är placerad, desto större är incitamenten att söka personröster. För att kandidater på sista valbara plats inte skall klara att bli invalda räcker det med att en enda kandidat under valbar plats klarar tröskelvärdet. Av ovan diskuterade skäl gäller denna risk en större andel kandidater i små partier i små valkretsar. För partier som endast kan räkna med ett mandat från en valkrets är även den högst placerade kandidaten omvalsmässigt utsatt och kan förväntas ha incitament att söka personröster.

Ett högt inslag av personval i ett valsystem har bl.a. antagits leda till minskad politisk stabilitet, större omsättning av ledamöter, högre väljarrörlighet och högre valdeltagande.¹³ För denna studie är det emellertid frågan om ett högre inslag av personval leder till förändringar i partiloyaliteten i parlamentet som är av primärt intresse. Katz (1980) har tydligast formulerat hypotesen om den förväntade riktningen på en sådan effekt:

”Depending on how preference voting is structured, its existence creates either the opportunity or the necessity for electoral competition. Such competition should operate as a powerful discourager of intraparty unity in all spheres. [...] [T]he expectation is that parties competing where a preference vote is allowed will be less cohesive than others.”¹⁴

Hypotesen är således att personvalsreformen kommer att leda till lägre partiloyalitet, eftersom ledamöternas intresse för att avvika ökar. Katz menar att detta i sin tur beror på två faktorer. För det första har ledamoten större anledning att prioritera sina egna åsikter på partiets bekostnad, eftersom hans återval inte enbart beror på partiet, utan också på honom själv. För det andra har ledamoten – genom att han i viss utsträckning varit tvungen att skaffa sig en egen kampanjbas – ingått löften och utvecklat lojaliteter som skiljer sig från andra kandidater från samma parti.¹⁵

Hur skall då effekten av personvalet tolkas med ledning av den teori som utvecklades i föregående kapitel. För det första förväntas reformen ha gjort att omvalsmålet generellt blivit viktigare för ledamöterna, eftersom de

13. Jfr Karvonen (2001), s. 34f.

14. Katz (1980), s. 54f.

15. Katz (1986), s. 101.

De två orsakerna förefaller ha sin motsvarighet i ledamotens beslutsalkyl i form av ökning av ΔP respektive ΔV . Eftersom det handlar om en effekt av valsystemet kan emellertid ledamoten endast prioritera sina egna åsikter på partiets bekostnad i den utsträckning han därmed också prioriterar de som valt honom. Båda orsakerna kommer därför huvudsakligen att få effekt i form av en ökning av ΔV .

nu fått större individuellt ansvar för dess uppfyllande. Men man kan också förvänta sig att nyttovärdet av att avvika ökar, genom en effekt via omvalsmålet, ΔV .

Ur ett principal-agentperspektiv innebär personvalsreformen att gruppledarnas urvalsproblem kan förväntas öka. Ledamöterna gör oftare bedömningen att uppfyllandet av deras eget omvalsmål kommer i konflikt med deras roll som agent för uppfyllandet av partiets kollektiva mål. Som ovan diskuterats kan ΔV generellt förväntas vara högre för ledamöter ju mindre deras parti är, ju mindre deras valkrets är och ju närmare gränsen för valbar plats de förväntar sig bli placerade på sitt partis lista i nästa val. ΔV förväntas också vara högre ju viktigare det enskilda ärendet är för ledamotens valkrets.

Det ökade urvalsproblemet dämpas i viss utsträckning av det faktum att ledamotens omvalsmål (V) och partiets valframgångsmål (PV) är sammanlänkade så länge valsystemet fortfarande baseras på partilistor. I den mån gruppledningen tror att en ledamot kan åstadkomma en nettovinst i röster för partiet om hon ges visst spelrum att profilera sig kan det ligga i ledningens intresse att inte lägga resurser på att övervaka och bestraffa sådan profilering.¹⁶ Således kan personvalsreformen förväntas leda till en viss förändring även av gruppledningens nyttokalkyl, i termer av att ΔPV sjunker. I det fall personvalet möjliggjort att en kandidat bedöms kunna attrahera nya väljare om denne tillåts avvika från partilinjens får ΔPV till och med ett negativt värde i ledningens kalkyl. Ju viktigare ärendet är för väljarna i ledamotens valkrets, desto lägre kan ΔPV förväntas vara. Samtidigt kan personvalet, i den mån det leder till ökad ideologisk spridning och/eller ökade svårigheter att upprätthålla parlamentariska allianser med andra partier, också bidra till en ökning av ΔPP och/eller ΔPM . Nettoeffekten på gruppledarens nyttoförlust vid en avvikelse ($\Delta PV + \Delta PP + \Delta PM$) kan därför variera. En rimlig bedömning torde vara att starkare incitament att låta ledamöter avvika knappast gäller ärenden i beslutsfas. I bedömningen av individuella initiativ skulle däremot partiets förbättrade valframgångschanser av att låta enskilda ledamöter avvika (negativt ΔPV) kunna förväntas uppväga nyttoförlusten av en avvikelse i termer av ideologisk splittring och försämrade alliansmöjligheter ($\Delta PP + \Delta PM$). Därmed antas personvalsreformen kunna öka möjligheterna att avvika, genom att ($\Delta PV + \Delta PP + \Delta PM$) sjunker, men endast för ärenden som inte är i beslutsfas.

16. Jfr. Döring (2003), s. 151.

Utskottsspelet

Personvalsreformen förväntas generellt sett leda till att nyttan av att avvika för ledamoten ökar, som en följd av att ledamoten får ett ökat intresse av att på ett mer direkt sätt tillgodose väljargrupperns önskemål för att säkra sitt återval. Intresset för att avvika ($\Delta P + \Delta V$) stiger för ledamoten.

Men i föregående kapitel konstaterades att uppfyllande av omvalsmålet inte förväntas vara framträdande i Utskottsspelet, dels eftersom utskottsspecialiseringen gör att utfallet sällan är av större intresse för just ledamotens valkrets, dels eftersom kostnaderna för väljare och lokal partiorganisation att övervaka ledamoten agerande i Utskottsspelet är höga.¹⁷

Personvalets effekt, i termer av en ökning av ledamotens ΔV , är beroende av att ledamoten har möjlighet att kommunicera sin profilering till väljarna. Om väljarna inte vet att ledamoten närmat sig deras ståndpunkt i förhållande till sitt partis linje kan en sådan markering inte få någon positiv effekt för ledamotens möjligheter till omval. Tankegången utvecklas av Isberg (1999):

”För att kunna ha någon effekt på personval och partival måste individualismen komma till uttryck i ett beteende som är iakttagbart utifrån. Den som inte låter sin individuella profil synas utanför de slutna dörrarna till partigrupperna och utskottens sammanträdesrum kan inte räkna med några personvalseffekter av sitt riksdagsarbete. Den hårda specialisering som kännetecknar riksdagsarbetet kan också vara ett problem från personvalssynpunkt. De flesta riksdagsledamöter kan inte hoppas på att företräda partiet i frågor som är av särskilt värde ur personvalssynpunkt. Den individuella profilen måste därför i de flesta fall skapas utanför det egentliga partigrupsarbetet, genom att ledamöterna väcker enskilda motioner och ställer interpellationer och frågor till statsråden.”¹⁸

Som Isberg konstaterar är det svårt för ledamöterna att profilera sig i Utskottsspelet för att gynna sina chanser till personval. Individuell profilering – om med det menas att i någon mening *offentligt* skilja den egna profilen från partiets – innebär i praktiken att ledamoten låter gruppleadaren upptäcka en avvikelse utan att övervaka. Eftersom ledaren i Utskottsspelet alltid antas korrigera det förslag som skall föreläggas partigruppens så att ledamoten inte kan inkassera nyttovinsten av avvikelsen ($\Delta P + \Delta V$) blir individuell profilering i form av offentliggjord avvikelse en förlustaffär för ledamoten i Utskottsspelet.¹⁹

17. Jfr Faas (841), s. 845.

18. Isberg (1999), s. 187.

19. Det vore möjligt att tänka sig att personvalet stimulerar en svagare form av individuell profilering i Utskottsspelet, som inte innebär avvikelse utan att ledamoten tvärtom profilerar sig just genom att vara partiets talesman inom sitt ansvarsområde i utskottet. Mot en generell sådan

Det konstaterades tidigare att den generella förväntningen på personvalsreformens effekt också inkluderade ett moment av att en viss profilering från ledamöters sida kunde gynna partiets valframgångsmål (låg eller till och med negativ ΔPV). En sådan eventuell effekt förväntas emellertid knappast slå igenom i ledarens agerande i Utskottsspelet, eftersom spelet gäller ett ärendes beslutsfas, där ($\Delta PP + \Delta PM$) generellt förväntas vara höga.

Därmed kan följande hypotes uppställas om personvalsreformens effekt på agerandet i Utskottsspelet.

Hypotes 1: Personvalsreformen antas inte ha påverkat vare sig ledamöternas intresse för eller möjligheter att avvika i Utskottsspelet. Därav följer att – allt annat lika – ingen förändring av hur ofta de avviker från parti-gruppens intressen heller antas.

Kammarspelet

Till skillnad från i Utskottsspelet kan man i Kammarspelet förvänta sig att personvalsreformen får effekt på ledamotens attityder och beteende. Kostnaden för lokala aktörer – partidistrikt, intresseorganisationer, lokala media, väljare – att övervaka ledamoten är betydligt lägre eftersom spelets utfall är direkt observerbart även för dessa. Kammarspelet spelas om alla typer av frågor, vilket ökar sannolikheten att ett givet spel gäller frågor som direkt berör ledamotens valkrets. Dessa båda faktorer bidrar till att ΔV i genomsnitt antas vara högre efter reformen. Effekten förstärks av att ledamoten i Kammarspelet har möjlighet att inkassera nyttan av att avvika ($\Delta P + \Delta V$) även om ledningen valt att övervaka.

Även för gruppleddningens del förväntas personvalsreformen förändra Kammarspelet i riktning mot att tillåta viss individuell profilering hos ledamöterna, då individuell profilering kan öka partiets möjligheter att röst-maximera så att ΔPV minskar eller till och med är negativ. Ledningen antas heller inte vara beredd att bestraffa ledamöter som avviker på detta sätt, dvs. ΔM sjunker. Som tidigare diskuterats förväntas emellertid denna effekt endast slå igenom i frågor som inte är i beslutsfas.

Personvalsreformens effekt kan i Kammarspelet för ledamotens del förväntas variera i enlighet med vad som tidigare diskuterades i generella termer. ΔV förväntas öka mer för omvalsmässigt utsatta ledamöter, för ledamöter från små partier och för ledamöter från små valkretsar. ΔV förväntas öka ju viktigare ett ärende är för väljarna i valkretsen.

Personvalets effekt i Kammarspelet kan för gruppleddarens del framför allt förväntas variera med ärendets betydelse för ledamotens valkrets (lägre

utveckling talar dock fortfarande att endast ett mindre antal ledamöter kan antas ha ansvarsområden som är av särskilt intresse för deras valkretsar.

ΔPV och lägre ΔM), då profilering från en ledamot i sådana frågor kan vara särskilt gynnsamt för partiets röstmaximering. Men personvalsreformen kan också sägas ha medfört en stärkning av personvalda ledamöters legitimitet, eftersom de har ett direkt mandat från väljarna. Detta skulle i sin tur kunna medföra att kostnaden, B , för gruppledningen att bestraffa sådana ledamöter på den öppna arenan blir högre, vilket gör sanktionens negativa effekt på ledamoten ΔM lägre. Både minskningen av ΔPV (vilket innebär en minskning av $A = (\Delta PV + \Delta PP + \Delta PM)$ i figur 2.3 i föregående kapitel) för ledningen och minskningen av ΔM för ledamoten leder till att ledningen i mindre utsträckning kommer att välja att övervaka i Kammarspelet. Därmed kan möjligheterna att avvika antas ha ökat, i synnerhet i frågor rörande ledamöternas egen valkrets och för personvalda ledamöter.

Därmed kan följande hypoteser uppställas om personvalreformens effekt på agerandet i Kammarspelet.

Hypotes 2: Personvalsreformen antas i Kammarspelet ha ökat ledamöternas intresse för att avvika. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 2a: Intresset för att avvika antas ha ökat mer för ledamöter från små valkretsar. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 2b: Intresset för att avvika antas ha ökat mer för ledamöter från små partier. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 2c: Intresset för att avvika antas ha ökat mer för ledamöter som förväntar sig att bli lågt placerade på sitt partis lista i kommande val. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 2d: Intresset för att avvika antas ha ökat mer i frågor som berör ledamöternas egen valkrets. Därav följer att ledamöterna – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen i sådana frågor.

Hypotes 3: Personvalsreformen antas i Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas ha ökat ledamöternas möjligheter att avvika. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 3a: Möjligheterna att avvika antas ha ökat mer för personvalda ledamöter. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 3b: Möjligheterna att avvika antas ha ökat mer i frågor som berör

ledamöternas egen valkrets. Därav följer att ledamöterna – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen i sådana frågor.

I avsnitt 2.5 diskuterades vilka jämviktspunkter som kommer att vara de vanligaste spelutfallen i återdelegationsspelet. Ledamotens ökade intresse för att avvika ($\Delta P + \Delta V$) gör att jämviktspunkterna 1–6 förväntas bli vanligare utfall i Kammarspellet efter personvalsreformen. Ledningens högre kostnad för att bestraffa personvalda ledamöter antas leda till att utfallen 2, 5 och 8 blir mindre vanliga i Kammarspel med personvalda ledamöter. Minskningen av ΔPV och ΔM i Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas gör att jämviktspunkterna 1, 4 och 7 bli vanligare utfall, i synnerhet för ärenden som rör ledamotens valkrets. Sammanvägt förväntas jämviktspunkterna 1–6 bli något vanligare utfall i Kammarspel om voteringar. Det motsvarar utfall där ledamoten avviker om hon inte blir övervakad. I Kammarspel om individuella initiativ förväntas i synnerhet jämviktspunkterna 1 och 4 bli vanligare utfall. Det motsvarar utfall där ledningen visar förtroende, men ledamoten avviker.

Budgetreformen – generella förväntningar och hypoteser

I en utvärderingsrapport från början av 1990-talet bedömdes den dåvarande statliga budgetprocessen i institutionella termer vara bland de minst strama i Europa. Detta hävdades vara en bidragande orsak till svårigheter att åtgärda strukturella ekonomiska problem i Sverige.²⁰ Rapporten använde sig av en bedömningsmall där faktorer som stark ställning för finansministeriet inom regeringen, begränsade möjligheter för parlamentet att ändra enstaka budgetposter, översynsmöjligheter och vetopunkter för regeringen i förvaltningens bruk av anslag, tydlig och fullständig redovisning i budgetdokumenten, samt instrument för att främja långsiktig planering ansågs vara indikatorer på en stram budgetprocess.²¹ Efter reformeringen, som trädde i kraft 1997, bedömdes den svenska budgetprocessen snarare tillhöra de stramare i Europa.²² Den nya budgethanteringen beskrevs, i kontrast till den tidigare, som en uppifrån-och-ner-process.²³

Att reformeringen av den statliga budgetprocessen i stramare riktning skulle kunna ha implikationer för riksdagsledamöternas lojalitet mot sin

20. Molander (1992). Liknande bedömningar gjordes också i Ekonomikommisionens betänkande (SOU 1993:16) och i viss mån i Riksdagsutredningens rapport om budgetprocessen (1993/94:TK 2).

21. Bedömningsmallen hämtades huvudsakligen från en studie av von Hagen (1992).

22. Jfr Molander (2000), s. 207.

23. Riksdagskommitténs betänkande (2000/01:RS1), s. 62.

partigrupps intressen är möjligen mindre uppenbart än när det gäller införandet av personval. Reformens syfte var att skapa bättre förutsättningar för att hantera ekonomiska problem och någon eventuell effekt på partiloyaliteten i riksdagen diskuterades heller inte i någon av de statliga utvärderingar som gjorts av budgetreformen.²⁴ Det finns ändå anledning att förvänta sig att reformen haft en begränsande effekt på ledamöternas möjligheter att avvika från partilinjens i utgiftsfrågor. Reformen antas verka genom två mekanismer.

Den första mekanismen kan tolkas i termer av en begränsning av ledamotens möjligheter att spela den avvikande strategin. En viktig del av budgetreformen är övergången till en s.k. rambeslutsmodell, vilken innebär att riksdagen i ett första beslut fastställer storleken på de utgiftsområden som budgeten är indelad i. I ett andra steg fattas beslut om de enskilda anslagen inom varje utgiftsområde, men alla anslag inom ett utgiftsområde fastställs genom samma beslut och summan av anslagsutgifterna får inte överstiga den tidigare fastställda ramnivån för utgiftsområdet.²⁵ Detta innebär dels att höjningar av anslag måste finansieras inom utgiftsområdet, dels att majoriteten bakom beslutet måste vara enig om storleken på alla anslag inom utgiftsområdet.²⁶ För riksdagsledamöternas interaktion med sina gruppledning innebär detta en förändring i ledamotens utbud av strategier. I de situationer där en avvikande strategi skulle innebära en utgiftshöjning som inte finansieras inom samma utgiftsområde är ledamoten förhindrad att över huvud taget spela avvika-strategin.²⁷ Ledamotens möjligheter att avvika från partigruppens intressen i utgiftsfrågor har alltså genom denna mekanism minskats av budgetreformen.

Budgetreformen väntas även ge en likartad effekt via en andra mekanism. Riksdagspartiernas parti- och gruppledare deltar nämligen, som representanter för sina partier, förutom i de interna spelen i partigruppen även i spel mellan varandra och med media och väljare om valframgång och regeringsinnehav. I dessa spel är ekonomisk trovärdighet en viktig faktor, iute bara för regeringspartier utan även för oppositionspartier. Därför förväntas även oppositionspartierna vara tvungna att utveckla budgetalternativa

24. Särskilde utredaren Svante Öbergs betänkande (SOU 2000:61) och Riksdagskommitténs betänkande (2000/01:RS1).

25. Mattson (2000), s. 62ff.

26. Jfr Riksdagskommitténs betänkande (2000/01:RS1), bilaga 4, s. 65f.

27. Hypotetiskt skulle man kunna tänka sig en situation där den lojala strategin skulle innebära stöd för ett inom utgiftsområdet ofinansierat förslag, medan en avvikelse innebär stöd för ett finansierat förslag. I sådana situationer skulle därmed budgetreformen i stället inskränka ledamotens möjligheter att *vara lojal* mot sitt parti. Av skäl som diskuteras nedan förväntas emellertid i praktiken de förslag gruppledaren (som agent för partigruppen som kollektiv) står bakom vara finansierade i enlighet med budgetprocessens bestämmelser.

tiv som i avgörande avseenden är anpassade till den nya, stramare och mer genomskinliga budgetprocessen, trots att de vet att deras förslag inte kommer att vinna.

Det är i första hand rambeslutsmodellen och kravet på en enhetlig budget i kombination med bruttoredovisningsprincipen, som sätter prägeln även på oppositionspartiernas budgetalternativ.²⁸ Rambeslutsmodellen och enhetlighetskravet tvingar partierna att presentera sina budgetalternativ i likformiga och sammanhållna paket, medan bruttoredovisningsprincipen tvingar dessa paket att tydligt specificera varje anslag som innebär en utgift för staten.²⁹ På så sätt underlättas jämförelser mellan partiernas förslag, vilket sätter likartad press på dem vad gäller sammanhållning och finansiering. Därmed ökar budgetreformen nyttan för gruppleadare i såväl regerings- som oppositionspartier av att inte låta sina ledamöters agerande spreta i utgiftsfrågor, för att partiet skall framstå som budgetpolitiskt trovärdigt inför media och väljare (högre ΔPV) och inför andra partier (högre ΔPM).

Budgetreformens effekt via den andra mekanismen, tar formen av en ökning av ($\Delta PV + \Delta PM$), vilket motsvarar en ökning av $A = (\Delta PV + \Delta PP + \Delta PM)$ i spelmodellerna i kapitel 2. Om nyttoförlusten av att ledamoten avviker (A) stiger behöver inte ledningens subjektiva bedömning av ledamotens intresse för att avvika (a/a^*) var lika högt för att de skall välja att övervaka. Även budgetreformens andra mekanism leder därmed till att ledamotens möjligheter att avvika från partilinjen minskar i utgiftsfrågor.

Utskottsspelet och Kammarspelet

Inget tyder på att budgetreformen skulle förändra ledamöternas intresse för att avvika från partigruppens intressen vare sig i Utskottsspelet eller Kammarspelet. Den begränsning av ledamöternas möjligheter att avvika från partigruppens intressen som budgetreformen förväntas leda till i utgiftsfrågor antas däremot få genomslag i både Utskottsspel och Kammarspel. Effekten förväntas också, till skillnad från personvalsreformen, påverka alla ledamöter i ungefär lika hög grad.

28. Ett annat viktigt element i den nya budgetprocessen, fastställandet av treåriga utgiftstak för staten, förefaller däremot inte på samma sätt påverka oppositionspartiernas agerande, eftersom oppositionen inte presenterat alternativa förslag till utgiftstak, utan i praktiken accepterat regeringens förslag. En trolig orsak är att erforderliga utredningsresurser för att utföra nödvändiga beräkningar inte finns i riksdagen, utan bara i regeringskansliet. Riksdagskommitténs betänkande (2000/01:RS1), s. 75f.

29. Jfr Mårtensson (2005), s. 59f.

Hypotes 4: Budgetreformen antas inte ha påverkat ledamöternas intresse för att avvika i vare sig Utskottsspel eller Kammarspel. Därav följer att – allt annat lika – ingen förändring av hur ofta de avviker från partigruppens intressen heller antas.

Hypotes 5: Budgetreformen antas i både Utskottsspel och Kammarspel om utgiftsfrågor ha minskat ledamöternas möjligheter att avvika. Därav följer att de – allt annat lika – i lägre grad antas avvika från partigruppens intressen i sådana frågor.

Budgetreformens första mekanism minskar ledamöternas möjligheter att överhuvudtaget avvika i både Utskottsspel och Kammarspel. Därmed blir utfall där lojalitet är dominerande strategi vanligare för ledamöten. Således blir jämviktspunkterna 3 och 4 vanligare utfall i Utskottsspelet. Detsamma gäller jämviktspunkterna 7–9 i Kammarspelet. Den andra mekanismen ökar $A = (\Delta PV + \Delta PP + \Delta PM)$ i ledningens beslutsräkning. Därmed sjunker kravet på a och a^* i Utskottsspel respektive Kammarspel för att ledningen skall övervaka. Då blir jämviktspunkterna 1 och 3 vanligare utfall i Utskottsspelet och jämviktspunkterna 2, 5 och 8 vanligare utfall i Kammarspelet. Sammanvägt antas budgetreformen ha medfört att jämviktspunkten 3 blivit ett vanligare utfall i Utskottsspelet och jämviktspunkten 8 ett vanligare utfall i Kammarspelet. Det motsvarar utfall där ledningen övervakar ledamöten trots att hon skulle varit lojal i alla fall.

Sammanfattning

Om man slår ihop de förväntade effekterna i hypoteserna 1–5 finner man för det första att ingen av reformerna förväntas påverka ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet. Möjligheten att avvika i Utskottsspelet förväntas emellertid ha minskat i utgiftsfrågor, som ett resultat av budgetreformens båda mekanismer. I termer av beteende förväntas därmed ledamöterna i högre utsträckning agera lojalt mot partigruppens intressen i utgiftsfrågor, medan ingen förändring förväntas i andra typer av frågor.

I Kammarspelet ger de två reformerna varandra motverkande effekter. Medan personvalsreformen antas göra att ledamöternas intresse och i någon mån också hennes möjligheter att avvika har ökat, förväntas budgetreformen ha medfört att möjligheterna att avvika minskat i utgiftsfrågor. Trots att de är varandra motverkande förväntas det vara möjligt att separera effekterna av reformerna genom att studera skillnader i beteende mellan utgiftsfrågor och övriga frågor. Tabell 3.1 utgör ett grundläggande analyschema för en sådan jämförelse.

En viktig kvalificering gällande effekten på de faktiska avvikelserna i såväl Utskottsspel som Kammarspel är att hypoteserna innehåller villko-

Tabell 3.1 Analyschema för reformernas effekter i Kammarspelet.

Om avvikelsefrekvensen efter reformerna ...	<i>i utgiftsfrågor</i>	<i>medan den i övriga frågor</i>	<i>har följande reform/er haft effekt:</i>
	har ökat	har ökat	personval, ej budget
	har minskat	har minskat	budget, ej personval
	har minskat, är oför- ändrad eller har ökat mindre än i icke- utgiftsfrågor	har ökat	personval & budget
	är oförändrad	är oförändrad	ingen effekt

ret allt annat lika. Det är inte otänkbart att även effekter från andra faktorer än personvalsreformen och budgetreformen påverkat avvikelsegraden under undersökningsperioden. I möjligaste mån måste sådana faktorer identifieras och kontrolleras för i analysen.

3.2 Empirisk prövning av teorin

I studiens bisyfte angavs att den teori om delegation och återdelegation i parlamentariska partigrupper som utvecklades i föregående kapitel skall prövas empiriskt på förhållandena i den svenska riksdagen. Att teorin visar sig empiriskt hållbar i ett svenskt sammanhang är en förutsättning för att den skall kunna användas för att analysera effekterna av personvalsreformen och budgetreformen på ledamöternas benägenhet att avvika från sin partigrupps intressen. Exempelvis förutsätter vissa formuleringar i de enkätfrågor som skall användas i hypotesprövningen att en av de grundläggande beståndsdelarna i teorin är empiriskt korrekt; att det är gruppledningen som slutligt godkänner utskottsledamotens förslag i formandet av partilinjén.

Men den empiriska prövningen av teorin på fallet Sverige kan också säga något om hur generaliserbar teorin är. Sverige har beskrivits som ett exempel på den i kapitel 1 diskuterade Partiansvarsmodellen, eftersom partiloyaliteten är mycket hög och utrymmet för enskilda ledamöter att såväl påverka som avvika från partiets gemensamma intressen bedömts vara begränsat. Om en individbaserad teori som den som utvecklades i föregående kapitel är tillämplig på Sverige kan den antas vara möjlig att tillämpa även på parlamentariska system som i mindre grad överensstämmer med Partiansvarsmodellen.

Empiriskt prövbara påståenden

Teorin har tre grundläggande delar. De två första delarna definierar de båda aktörerna – principalen och agenten. Den individuella ledamoten fungerar som agentspelare, medan den ledning som valts och kan avsättas av grupp-mötet fungerar som principalspelare. Inga konkurrerande agenter eller alternativa principaler antas finnas i återdelegationsspelet. Den tredje delen gäller vilken av aktörerna som dominerar i en konfliktsituation. Detta avgörs av om huruvida ledamotens deltagande i den aktivitet spelet gäller är en del av kontraktet mellan gruppleddning och ledamot eller en del av kontraktet mellan ledamot och väljare. Om ledamotens deltagande är en del av kontraktet mellan ledamot och väljare är ledamoten dominerande. Då kan ledningen inte ensidigt korrigera ledamotens val av ståndpunkt och avvikelse kan löna sig även för en övervakad agent. Om ledamotens deltagande är en del av kontraktet mellan gruppleddning och ledamot är gruppleddningen dominerande. Då kan ledningen ensidigt korrigera ledamotens val av ståndpunkt och därför kommer avvikelser aldrig att löna sig när ledamoten är övervakad.

För den empiriska prövningen formuleras teorins tre delar till påståenden för Utskottsspelet respektive Kammarspelet.

1. Vem är agent?

Påstående 1a. Varje enskild ledamot är i Utskottsspelet ensam ansvarig agent för initierandet och/eller fastställandet av partilinjen inom någon del av eller hela sitt utskotts ansvarsområde. Ingen annan aktör förväntas fungera som konkurrerande agent.

Påstående 1b. Varje enskild ledamot är i Kammarspelet ensam ansvarig agent för det egna upprätthållandet av partilinjen i samtliga ärenden. Ingen annan aktör förväntas fungera som konkurrerande agent.

2. Vem är principal?

Påstående 2a. Principal i Utskottsspelet är den gruppleddning som valts och kan avsättas av partigruppens medlemmar. Ingen annan aktör förväntas fungera som alternativ principal.

Påstående 2b. Principal i Kammarspelet är den gruppleddning som valts och kan avsättas av partigruppens medlemmar. Ingen annan aktör förväntas fungera som alternativ principal.

3. Vem dominerar vid konfrontation?

Påstående 3a. Principalen kan ensidigt korrigera partilinjen i Utskottsspelet om agenten avviker och principalen vidtagit åtgärder för att upptäcka detta.

Påstående 3b. Principalen kan inte ensidigt upprätthålla partilinjen i Kammarspelet om agenten avviker, även om principalen vidtagit åtgärder för att upptäcka detta.

Påstående 1a och 1b definierar agenten i respektive spel. För Utskottsspelet antas specialiseringen inom partigrupperna vara så långtgående att varje ledamot har ett eget ansvarsområde, inom vilket han är ensam ansvarig agent. När ett ärende dyker upp som faller inom en ledamots ansvarsområde spelas därför Utskottsspelet mellan den ansvarige ledamoten och gruppledningen om vilken linje som skall föreslås partigruppen. I den mån partiet har mer än en utskottsledamot antas dessa inte kunna fungera som konkurrerande agenter i Utskottsspelet. Det innebär att de inte antas besitta sådan expertis att de kan presentera ett alternativt förslag för gruppledningen som Utskottsspelet skulle kunna spelas om i stället. Övriga utskottsledamöter och andra aktörer kan däremot fungera som brandlarm eller vetopunkter.

En viktig inskränkning i påstående 1a gäller regeringspartiers utskottsledamöter. Eftersom initierat av partilinjens i regeringspartier är delegerat till regeringen antas den ansvarige utskottsledamoten inte vara agent i denna del av partilinjens förande. I majoritetsregeringar och ibland även minoritetskoalitioner gäller inskränkningen av påstående 1a också fastställandet av partilinjens, eftersom förhandlingar huvudsakligen sker mellan partier och deras regeringsföreträdare.

För Kammarspelet antas alla ledamöter vara ensamt ansvariga för det egna agerandet i upprätthållandet av partilinjens i samtliga ärenden som partigruppen tar ställning till. I Kammarspelet blir det än mindre rimligt än i Utskottsspelet att se andra aktörer som konkurrerande agenter, eftersom ingen annan än ledamoten själv antas ha konstitutionell rätt att agera för ledamoten i hans ställe. Även i Kammarspelet kan andra aktörer dock fungera som källor till information och därmed reducera ledningens kostnad för att övervaka (C).

Påstående 2a och 2b definierar principalen i respektive spel. Denna del av teorin återknyter till diskussionen i avsnitt 2.2 om att gruppledningen måste väljas och kunna avsättas av gruppmötet, om den skall ges kontroll över gruppens gemensamma resurser. Kravet gäller teorin som helhet, varför ett likadant antagande görs i båda spelen. För Utskottsspelet gäller att gruppledningen antas vara den aktör som slutgiltigt godkänner eller förkastar utskottsledamotens förslag i initierandet och fastställandet av partiets linje inom utskottsledamotens ansvarsområde. Analogt med Utskottsspelet, gäller för Kammarspelet att gruppledningen också antas vara den aktör som, tillsammans med partigruppens ledamoten, beslutar hur den senare skall agera i upprätthållandet av partilinjens. I den mån andra politiska ledare utövar inflytande väntas det inte gälla det dagliga riksdagsarbetet, alternativt inte vara av en sådan grad att de fungerar som alternativa principaler. De kan däremot fungera som brandlarm eller vetopunkter.

Påstående 3a och 3b anknyter till spelmodellerna i avsnitt 2.5. För

Utskottsspelet görs påstående 3a att om ledningen spelat den övervakande strategin har hon möjlighet att ensidigt korrigera det förslag som skall föreslås partigruppen, så att det bättre överensstämmer med (vad hon uppfattar som) gruppens intressen. Påstående 3b skiljer Kammarspelet från Utskottsspelet. Eftersom ledamöterna är konstitutionellt garanterade att votera och väcka individuella initiativ kan ledningen inte korrigera spelets utfall på samma sätt som i Utskottsspelet. Ledaren kan emellertid fortfarande sanktionera den som står fast vid sin avvikelse.

Sammanfattning

I avsnitt 3.2 har de tre grundläggande beståndsdelarna i teorin om delegation och återdelegation i parlamentariska partigrupper preciserats till sex påståenden; tre för Utskottsspelet och tre för Kammarspelet. Påståendena 1a, 2a och 3a om Utskottsspelet prövas empiriskt i kapitel 4. Påståendena 1b, 2b och 3b om Kammarspelet prövas empiriskt i kapitel 6.

3.3 Metodologiska problem och undersökningsdesign

Studiens undersökningsdesign kan beskrivas som metodologisk triangulering, i det att analyser av enkätdata, intervjudata och dokumentdata kombinerats för att maximera resultatens tillförlitlighet.

Den huvudsakliga utgångspunkten för studiens metodologiska vägval har varit pragmatism och ändamålsenlighet, snarare än ontologisk och epistemologisk renlärighet av den typ som stundtals präglat debatten mellan förespråkare för kvalitativa respektive kvantitativa metoder.³⁰ Fokus vid valet av undersökningsdesign har således varit att finna lösningar på studiens specifika metodproblem, samtidigt som de gängse metodologiska kriterierna validitet, reliabilitet och generaliserbarhet uppfylls i högsta möjliga grad.

En andra, mer teoretiskt grundad, utgångspunkt vid valet av undersökningsdesign har varit metodologisk diversifiering. Forskningen om parlamentarisk partiloyalitet har ofta bedrivits genom vad som kan kallas dokumentstudier av voteringar. Som diskuterades i kapitel 1 kan emellertid denna källkategoris *dominans* inom forskningsfältet i sig sägas vara ett problem. Studier av voteringsavvikelser säger inget om partiloyaliteten i andra typer av aktiviteter, inklusive vid formandet av partilinjens. Eftersom de är viktiga för partiledningarna förväntas andelen avvikelser från partigruppens intressen också vara lägre i voteringar än för andra ledamotsaktivi-

30. En översikt ges i Read & Marsh (2002).

teter. Därmed riskerar man att överskatta graden av partiloyalitet. Fokuseringen på en ledamotsaktivitet med generellt låg avvikelsegrad medför också problem med brist på variation i den beroende variabeln. Därmed är voteringar – exempelvis för denna studies del – mindre lämpade för att fånga upp förändringar i ledamöternas avvikelsebenägenhet över tid och mellan länder.³¹

I resten av avsnitt 3.3 presenteras först studiens två huvudsakliga metodproblem. Därefter diskuteras varför en undersökningsdesign som kombinerar kvantitativa och kvalitativa metoder genom metodologisk triangulering är lämplig för att lösa metodproblemen. I nästa avsnitt 3.4 diskuteras de tre ingående undersökningarna i större detalj.

Studiens två metodproblem

Den huvudsakliga utgångspunkten för valet av undersökningsdesign har varit att den skulle vara ändamålsenlig i förhållande till studiens specifika metodproblem. Dessa problem kan sammanfattas i två frågor: hur mäta förändring i efterhand och hur studera interna beslutsprocesser av känslig natur?

Det första problemet har sin grund i att forskningsprojektet påbörjades efter att de studerade institutionella förändringarna redan hade inträffat. Därmed saknades möjlighet att utforma en undersökning där mätningar utfördes vid tidpunkterna $t_{\text{före förändringen}}$ respektive $t_{\text{efter förändringen}}$. En möjlighet är att i efterhand vända sig till centrala aktörer och be dem skatta förändringen. Problemet med ett sådant upplägg är att en del av forskningsuppgiften i praktiken överförs till källorna själva. Givet detta torde den enda materialkategori som skulle kunna lösa problemet vara dokumentstudier, för vilka det är möjligt att samla in observationer från $t_{\text{före förändringen}}$ av samma kvalitet som om en mätning faktiskt utförts vid $t_{\text{före förändringen}}$. Dessa kan sedan *av forskaren* jämföras med observationer från $t_{\text{efter förändringen}}$ och på så vis mäta förändringen.

En dokumentstudie är emellertid ett sämre val för att lösa studiens andra metodproblem – hur man bäst studerar interna processer gällande känsliga ämnen. Såväl Utskottsspelet som Kammarspelet är partiinterna processer, även om spelarnas strategival i Kammarspelet så småningom blir avläsbart utifrån.³² Givet att det parlamentariska systemet bygger på partier som enhetliga aktörer utgör individuella avvikelser med nödvändighet också ett känsligt ämne för aktörer inom partierna. Båda dessa faktorer blir pro-

31. Jfr Baker et al. (1999), s. 74.

32. Det är emellertid bara beteendet i Kammarspelet som kan studeras utifrån, inte spelarnas bevekelsegrunder för agerandet.

blem för den som forskar om partiloyalitet. Problemen kan knappast lösas med dokumentstudier, då dokumentation av interna processer om känsliga ämnen ofta är obefintlig och/eller svåråtkomlig för forskaren.³³ Andra typer av källor behöver därför användas, som tillåter forskaren att stiga in i de interna rummen, företrädesvis via aktörerna själva, genom exempelvis enkäter eller intervjuer. Sådana data är de enda som kan användas för att pröva studiens teoretiska påståenden och de hypoteser som gäller Utskottsspelet.

Det förefaller således svårt att finna en enskild metod som kan lösa studiens båda metodproblem samtidigt. Därför finns det anledning att diskutera en kombination av flera olika typer av undersökningar.

Metodologisk triangulering

Att inom ramen för samma forskningsprojekt kombinera data från såväl kvalitativa som kvantitativa metoder blir allt vanligare.³⁴ Kombinationsstrategier förekommer i olika varianter, men den som är mest relevant för att lösa studiens metodproblem har kallats *mixed methodology* eller metodologisk triangulering.³⁵

I trianguleringsdesignen används en kombination av metoder eftersom en enskild typ av data inte kan användas för att besvara alla aspekter av forskningsfrågan. Ett annat skäl kan vara att kombinationen av metoder ökar studiens som helhet kvalitet, då de olika metoderna fungerar som kontroller av varandra.³⁶

Båda dessa aspekter är relevanta för denna studie. Som framgick ovan förefaller inte de båda huvudsakliga metodproblemen kunna lösas med användande av en och samma materialkategori. Givet att olika typer av data därför måste användas kommer dessa också att variera med avseende på de metodologiska kvalitetskriterierna validitet, reliabilitet och generaliserbarhet. Målet är att studiens undersökningsdesign skall kunna lösa metodproblemen med höga nivåer på samtliga dessa kvalitetskriterier. Med

33. Den enda typ av dokumentstudie som möjligen skulle kunna hantera ett sådant problem vore om partierna förde noggranna diskussionsprotokoll vid sina gruppmöten och forskaren fick möjlighet att ta del av dessa. Bland de svenska partigrupperna förs dock diskussionsprotokoll endast av socialdemokraterna. Dessa protokoll görs emellertid inte tillgängliga för utomstående förrän efter tjugo år. Ett undantag utgörs av Andersson (1996).

34. Read & Marsh (2002), s. 236.

35. Jfr Creswell (1994) och Denzin (1970).

Huvudalternativet kan kallas tvåfas-design. Här används kvantitativa respektive kvalitativa metoder i olika steg i forskningsprocessen. En version är att först samla in kvalitativa data ur vilka hypoteser kan formuleras som sedan prövas med kvantitativa data. Omvänt kan kausala samband först etableras genom analys av kvantitativa data, varefter de kausala mekanismerna undersöks med kvalitativa data. Jfr Padgett (1998) och Teorell (2001).

36. Read & Marsh (2002), s. 241.

rätt kombination av metoder borde en sådan kvalitetssäkring vara möjlig.

Studiens teoretiska påståenden och hypoteser kommer av dessa skäl att prövas med data från tre olika källor; en enkätundersökning bland ”vanliga” riksdagsledamöter, en intervjuundersökning med både gruppleddare och vanliga ledamöter samt en dokumentundersökning av ledamöternas enskilda motioner (fortsättningsvis kallad motionsundersökningen).

Nedanstående tabell 3.2 är en översikt över hur dessa tre undersökningar förväntas bidra till att lösa de två metodproblemen, med säkerställande av en hög grad av validitet (V), reliabilitet (R) och generaliserbarhet (G). Grunden för klassifikationerna diskuteras närmare för var och en av undersökningarna i nästa avsnitt 3.4.

Av tabell 3.2 framgår att trianguleringsstrategin är nödvändig – och egentligen inte tillräcklig – för att säkra studien metodologiskt, om de båda metodproblemen skall kunna lösas optimalt med hög validitet, reliabilitet och generaliserbarhet. Problemet med att studera känsliga, interna beslutsprocesser går att lösa tillfredsställande ur alla tre aspekter, tack vare en kombination av enkät- och intervjuundersökningarna. Problemet med att förändring bör mätas av forskaren kan lösas tillfredsställande ur reliabilitets- och generaliserbarhetssynpunkt, med hjälp av motionsundersökningen. Idealt sett skulle emellertid undersökningen ha kompletterats med exempelvis en intervjuundersökning vid tiden $t_{\text{före förändringen}}$ för att även validitetsaspekten skulle vara fullgott säkrad.

Den valda undersökningsdesignen uppfyller också önskemålet om metodologisk diversifiering, i förhållande till tidigare forskning om parlamentarisk partiloyalitet. I stället för att studera voteringsavvikelser används tre andra materialkategorier. Motionsundersökningen är visserligen – liksom voteringsstudierna – en dokumentundersökning, men då både ledamöternas intresse för och möjligheter att avvika i motionsskrivande förväntas vara större än i voteringar torde metoden vara betydligt känsligare för att mäta förändring.

Tabell 3.2 Undersökningarnas bidrag till att lösa de två metodproblemen.

	Enkät-undersökning	Intervju-undersökning	Motions-undersökning	Totalt
Hur mäta förändring i efterhand?	(R & G)	(V)	R & G	(V), R & G
Hur studera interna beslutsprocesser av känslig natur?	R & G	V		V, R & G

3.4 Studiens tre undersökningar

Studiens teoretiska påståenden och hypoteser kommer att prövas på material från en enkätundersökning, en intervjuundersökning och en dokumentstudie av enskilda motioner. I detta avsnitt diskuteras var och en av de tre undersökningarna i termer av styrkor och svagheter, urval, genomförande och utformning samt analys och redovisning.

Innan diskussionen om de olika undersökningarna tar vid kan det vara lämpligt att notera vilka data som används för att pröva de olika teoretiska påståendena och hypoteserna. De teoretiska påståendena prövas huvudsakligen med hjälp av intervjudata. För påståendena 1a och 2a – definitionen av agent och principal i Utskottsspelet – kan intervjudata kompletteras med data från enkäten. Hypoteserna 1–5 med underhypoteser prövas med hjälp av enkät- och intervjudata, när det gäller reformernas effekt på attityder, dvs. intresset respektive möjligheterna att avvika.

Attityddelen av underhypotes 2c – att personvalsreformen ökar intresset för att avvika i högre grad för utsatta ledamöter – kan inte prövas, eftersom antalet observationer blir för lågt i enkätdata och underhypotesen är för komplicerad att pröva med intervjudata. Inte heller attityddelen för underhypoteserna 2d och 3b – att personvalsreformen ökat intresset respektive möjligheterna att avvika i högre grad för ärenden som rör ledamotens valkrets – har kunnat prövas, eftersom vare sig enkät- eller intervjudata kunnat mäta effekt för särskilda ärendetyper.

Hypotesernas och underhypotesernas beteendedel – effekten på faktiska avvikelser – har prövats med motionsdata. På detta material kan även underhypoteserna 2c, 2d och 3b prövas. Effekterna av 2d och 3b kan emellertid inte åtskiljas. Det går inte att avgöra om en eventuell ökning av avvikelsegraden i regionala motioner beror på ökat intresse eller ökade möjligheter. Detsamma gäller de generella hypoteserna 2 och 3; om avvikelsegraden ökat efter personvalsreformen kan man inte utifrån motionsdata avgöra om ökat intresse eller ökade möjligheter är orsaken. Hypoteserna 1, 4 och 5 kan inte prövas för Utskottsspelet vad gäller beteende, eftersom ingen av undersökningarna med någon större grad av reliabilitet kan mäta förändringar i ledamöternas faktiska agerande i utskottsarbetet.

Enkätundersökningen

Enkätundersökningar har antagligen varit en viktigare källa för svenska parlamentsforskare än för kolleger i andra länder. Huvudanledningen är den serie av enkäter – Riksdagsenkäterna – som tack vare svarsfrekvenser på och över 95-procentsnivån kunnat bidra med unikt heltäckande data om hur

svenska ledamöter ser på sig själva och sin verksamhet.³⁷ Även för denna studie har en enkätundersökning genomförts, vilken primärt kommer att bidra till prövandet av de fem hypoteserna, men även i viss mån till prövandet av de sex teoretiska påståendena.

Undersökningens styrkor och svagheter

En enkätundersöknings största fördel i jämförelse med andra typer av undersökningar i allmänhet och med "djupare" intervjuundersökningar i synnerhet är resultatens större generaliserbarhet. Generaliserbarheten bottnar i att en låg kostnad per svarsperson medför att antalet fall (N) kan göras högt.³⁸ Vid enkätundersökningar av större populationer dras ett slumpmässigt urval. För den enkätundersökning som utförts för denna studies del har populationen av intresse begränsat sig till ett par hundra individer. Det har därför varit möjligt att genomföra en totalundersökning, vilket naturligtvis är idealiskt ur generaliserbarhetssynpunkt.³⁹

En annan styrka med enkätundersökningen är att den kan bidra med data om såväl Utskotts- som Kammarspelet. Det faktum att Utskottsspelet sker på en arena som är stängd för utomstående betraktare medför att tillgången på källor är sämre än för Kammarspelet. Den viktigaste datakällan för analys av Utskottsspelet blir att tillfråga aktörerna själva, genom exempelvis en enkät (eller intervju).

Enkätundersökningens största svaghet är det faktum att ledamöterna endast tillfrågats om sin inställning till att avvika från partilinjens vid *ett* tillfälle, efter att de institutionella förändringar som är teoretiskt intressanta inträffat. Därmed måste enkätfrågorna formuleras så att ledamöterna själva uppmanas att implicit mäta förändringen mellan tidpunkterna $t_{\text{före förändringen}}$ och $t_{\text{efter förändringen}}$. Bättre hade varit om en enkätundersökning hade tillsänts riksdagsledamöter vid vart och ett av dessa två tidpunkter, varpå skillnader i svaren analyserats av forskaren.⁴⁰ Att så inte varit möjligt att göra innebär att svarspersonerna uppmanas ta ställning till förhållanden som ligger mer

37. Riksdagsenkäterna har utförts i statsvetenskapliga institutionens i Göteborg regi åren 1969, 1985, 1988, 1994, 1996, 1998 samt 2002. Till forskning vars huvudsakliga data hämtats från dessa enkäter hör Holmberg & Esaiasson (1988), Hagevi (1995), Oskarsson & Wängnerud (1995), Esaiasson & Holmberg (1996), Widfeldt (1997), Wängnerud (1997), Hagevi (1998) och Brothén (2002). Annan forskning om riksdagsledamöter för vilka enkätdata varit en centrala källa är exempelvis Pierre (1986), Johansson (1999), Jungar & Ahlbäck Öberg (2002), Brothén (2005) och Ahlbäck Öberg et al. (kommande).

38. Jfr John (2002), s. 218

39. Johnson et al. (2001), s. 183f.

40. Antingen genom en panelstudie, där samma svarspersoners tillfrågas både vid $t_{\text{före förändringen}}$ och $t_{\text{efter förändringen}}$, eller genom en tvärsnittsstudie, där svaren från ett urval av svarspersoner från $t_{\text{före förändringen}}$ jämförs med svaren från ett annat urval av svarspersoner från $t_{\text{efter förändringen}}$.

än 10 år tillbaka i tiden. Svårigheter att minnas kan därmed påverka validiteten i de svar som avges.⁴¹

I praktiken innebär upplägget således att svarspersonerna tar över en del av forskningsuppgiften genom att de själva tvingas ”mäta” förändringen. Därmed fungerar ledamöterna som ett mellanliggande tolkningsfilter, som kan påverka validiteten på ett negativt eller åtminstone svårberäkneligt sätt. Då människors attityder skall mätas är deras egna svar antagligen det mest valida måttet som står till buds.⁴² För attitydfrågor koncentreras validitetsrisken därför huvudsakligen till att svarspersonerna kan ge tendenslösa svar för att framställa sig själva i bättre dager.⁴³ För frågor som gäller beteenden eller – i än högre utsträckning – abstrakta storheter som ligger utanför individen, exempelvis maktförhållanden, kan också tillkomma problem som har med brister och/eller variation i svarspersonernas kognitiva förmåga att göra.

Urval och bortfall

Som nämnts medger den förhållandevis begränsade populationen att enkäten gjorts till en totalundersökning. Det enda urvalskriteriet för enkätundersökningen var att svarspersonerna skulle ha varit ledamöter under hela eller nästan hela undersökningsperioden, motsvarande två mandatperioder 1994–2002. Skälet till detta kriterium var att svarspersonerna måste ha rimlig möjlighet att jämföra tiden före och efter att reformerna först börjat tillämpas – budgetreformen 1997 och personvalsreformen 1998 – för att kunna besvara enkätfrågor om förändringar inom tidsperioden. I populationen inkluderades dock även ledamöter som kom in i riksdagen under år 1995. Regerings-skiftet 1994 och utnämmandet av de första ledamöterna till Europaparlamentet 1995 medförde nämligen att relativt många ledamöter lämnade riksdagen för nämnda organ och ersättare kom in under loppet av riksmötet 1994/95.

Två avgränsningar gjordes bland de 206 ledamöter som uppfyllde ovanstående kriterium. För det första definierades personer som varit partiledare och/eller gruppleddare för sina partiers riksdagsgrupper under perioden bort ur populationen. Givet att många av de i enkäten ingående frågorna behandlade förhållandet mellan gruppleddning och enskild ledamot ur den senares perspektiv var de inte meningsfulla att ställa till parti- eller gruppleddare. I efterhand bortdefinierades även miljöpartistiska ledamöter ur populationen, på grund av för få observationer. Endast två miljöpartister av fem möjliga besvarade enkäten.

41. Groves et al. (2004), s. 213ff.

42. Under vissa omständigheter kan även handlingar användas som medel för att belägga attityder, se Hadenius (1984).

43. Groves et al. (2004), s. 224f.

Populationen definieras därmed till samtliga personer som under perioden 1995–2002 varit ledamöter av riksdagen, förutom parti- och gruppleddare och miljöpartistiska ledamöter. Enkäten utgjorde en totalundersökning av denna population om 184 personer och förutsättningen för god generaliserbarhet är sålunda väl uppfylld.⁴⁴

Centralt för att slutsatser från enkätdata skall ha den goda generaliserbarhet som önskas är att svarsfrekvensen inte är för låg eller för varierande mellan olika analyskategorier. Av de 184 ledamöter som tillsändes enkäten besvarade 123 stycken – motsvarande 67 procent – enkäten. För att vara en elitenkät är svarsfrekvensen relativt normal och kan anses vara tillfredsställande.⁴⁵

Tabell 3.3. Enkätundersökningens svarsfrekvens i olika ledamotskategorier.

	Kvar i riksdagen		Lämnade 2002		Totalt	
	N	Andel (%)	N	Andel (%)	N	Andel (%)
Socialdemokrater	39/69	57	17/26	65	56/95	59
Moderater	13/21	62	24/30	80	37/51	73
Vänsterpartister	3/7	43	6/8	75	9/15	60
Kristdemokrater	4/5	80	4/5	80	8/10	80
Centerpartister	4/4	100	3/3	100	7/7	100
Folkpartister	3/3	100	3/3	100	6/6	100
Kvinnor	31/53	59	22/31	71	53/84	63
Män	35/56	63	35/44	80	70/100	70
Totalt	66/109	61	57/75	76	123/184	67

44. Det bör noteras att studiens teoretiska intresse egentligen omfattar hur alla typer av riksdagsledamöters attityder och agerande skiljer sig mellan tiden före respektive efter de två institutionella reformerna. Jämfört med detta teoretiska kriterium uppvisar populationen en skevhet (*selection bias*) i så måtto att alla ledamöter i undersökningens population definitionsmässigt hade suttit minst sju år i riksdagen år 2002. Personer med kortare erfarenhet i slutet av undersökningsperioden finns inte representerade. Det vore i princip intressant att kunna jämföra även nyvalda ledamöters attityder och agerande före respektive efter reformernas införande. Denna brist i generaliserbarheten är emellertid svår att åtgärda i enkätundersökningen, givet att ingen motsvarande undersökning genomfördes före reformernas införande.

45. De tidigare nämnda Riksdagsenkäternas nästan 100-procentiga svarsfrekvens är resultatet av ett mycket långvarigt samarbete mellan riksdagsförvaltningen och forskarna och därmed en orealistisk jämförelsepunkt. Enkätens svarsfrekvens ligger däremot på ungefär samma nivå som en av de senaste större forskningsenkäterna till svenska riksdagsledamöter – 68 procent (Jungar & Ahlbäck Öberg (2002)) – och något under de två andra – 81 procent (Brothén (2005)) respektive 88 procent (Hermansson, Wängnerud & Ahlbäck Öberg (kommande)). 60–70 procent förefaller vara normal nordisk nivå för ledamotsenkäter (Esaïasson & Heidar (2000), s. 11).

Minst lika viktigt som att svarsfrekvensen inte är för låg är att den inte heller är för skev inom viktiga analyskategorier. Svarsfrekvensen för olika kategorier av ledamöter framgår av tabell 3.3.

Som synes är skillnaden mellan kvinnor och män i tabell 3.3 relativt begränsad, med endast tre procentenheters variation kring medelvärdet. Skillnaden mellan ledamöter som fortfarande satt kvar i riksdagen och sådana som lämnat efter valet 2002 är mer framträdande. Detsamma gäller skillnaden i svarsfrekvens mellan partierna. En tydlig gräns går mellan ledamöter från partier inom det borgerliga blocket (78 procent) respektive inom det socialistiska (59 procent). Dessa skillnader är också statistiskt signifikanta.⁴⁶

Hur bekymmersamma kan dessa skillnader antas vara och vad kan göras åt dem? Little & Rubin (1987) skisserar tre principiella situationer givet att alla värden för en eller flera variabler, X , är kända för ett urval, m , men där endast n värden är kända för variabeln Y .⁴⁷ För enkätundersökningen motsvarar X olika bakgrundsvariabler av typen kön, parti, ålder, osv. för vilka samtliga värden är kända för samtliga individer i populationen. Y motsvarar enkätens samtliga frågor.

1. Sannolikheten för svar på Y beror på Y och antagligen även på X .
2. Sannolikheten för svar på Y beror på X , men inte på Y .
3. Sannolikheten för svar på Y är oberoende av både X och Y .

I fall 3 är data MCAR (*missing completely at random*). Då kan de kända värdena på Y tjäna som ett urval för alla m värden på Y . I fall 2 är data MAR (*missing at random*). Då kan de kända värdena på Y inte tjäna som ett urval för alla m värden på Y , men väl för fördelningar av Y för givna grupper av X . I fall 1 är bortfallsmekanismen inte försumbar (*non-ignora-*

46. För att få ett mått på bortfallets samband med olika bakgrundsvariabler har test med korrelationsmättet Cramer's V gjorts. Korrelationsmättet Cramer's V används för korrelationsanalys där minst en av variablerna mäts på nominalskalenivå. Mättet antar ett värde mellan 0 (ingen korrelation) och 1 (fullständig korrelation). För en pedagogisk förklaring av mättet Cramer's V s konstruktion, se Esaiasson et al. (2004), s. 394ff. Ledamotens benägenhet att besvara enkäten korrelerar på ett statistiskt signifikant sätt med såväl blocktillhörighet (Cramer's $V = 0,201$, sig. = 0,006) och fortsatt ledamotskap/icke-ledamotskap (Cramer's $V = 0,161$, sig. = 0,029) som med en dikotomiserad åldersvariabel (Cramer's $V = 0,189$, sig. = 0,010). Även partitillhörighet är så gott som signifikant på 95-procentsnivån (Cramer's $V = 0,244$, sig. = 0,052) och uppvisar det starkaste sambandet med svarsbenägenhet. Vare sig ledamotens kön eller ett dikotomiserat mått på anciennitet uppvisar däremot någon statistiskt signifikant korrelation med benägenheten att svara på enkäten.

47. Little & Rubin (1987), s. 14. Det faktum att Little & Rubin diskuterar ett urval, m , av en större population, medan studiens enkät är en totalundersökning av en population påverkar inte resonemangen i dessa delar.

ble). Då kommer skevheter att uppstå. Enligt Little & Rubin används antagandet om MAR ofta i survey-litteraturen, även i fall där det inte med självklarhet är realistiskt.⁴⁸ Om MAR kan antas gälla underlättas nämligen arbetet med att kompensera för bortfall vid inferensdragning, eftersom standardinstrument för bortfallshantering (stratifiering, viktning, enkla imputationer osv.) kan användas.⁴⁹

För enkätens del kan först konstateras att MCAR *inte* kan antas. Som framgår av bl.a. tabell 3.3 beror sannolikheten för svar på Y uppenbarligen av vissa X, exempelvis ledamotens partitillhörighet. Det innebär att sammanlagda mått på Y bland de som besvarat enkäten inte utan vidare kan användas för inferenser om sammanlagda mått på Y för hela populationen. Detta problem är emellertid – om MAR kan antas – enkelt åtgärdat genom en viktning av svaren på en central variabel. Partitillhörighet är den variabel som uppvisar den starkaste korrelationen med svarsbenägenhet. Dessutom är undersökningens teoretiska fokus ledamöterna som representanter för sitt parti. Därför har partitillhörighet valts som viktningssvariabel.

Frågan blir således om viljan att besvara enkäten – sannolikheten för svar på Y – visserligen är beroende av vilket parti personen tillhör (X) men oberoende av hur ledamöterna skulle ha besvarat enkätfrågorna (Y), dvs. om MAR kan antas? Givet att exempelvis socialdemokrater som grupp är mindre benägna att besvara enkäten, kan man ändå anta att de socialdemokrater som inte besvarat enkäten i genomsnitt skulle ha svarat ungefär som de socialdemokrater som faktiskt svarade?

Telefonkontakter med bortfallspersoner och underhandskontakter med personer i riksdagen indikerar att det bland just socialdemokratiska ledamöter funnits en mindre grupp ledamöter som ifrågasatt enkätens inriktning att mäta potentiella intressekonflikter inom partigrupperna.⁵⁰ Detta skulle kunna vara en bidragande förklaring till den lägre svarsfrekvensen hos socialdemokratiska ledamöter och det kan inte utan vidare uteslutas att denna grupp socialdemokraters svar inte skulle ha fördelat sig annorlunda än svaren från övriga socialdemokrater.

För att pröva om det ändå kunde bedömas rimligt att använda ett antagande om MAR har data från motionsundersökningen (se nedan) använts. I dessa data har undersökts om en ledamotens benägenhet att svara på enkäten uppvisar ett samband med om ledamoten avvikit från partilinjens i de

48. Little & Rubin (1987), s. 17.

49. Glynn et al. (1993).

50. Jfr diskussion nedan om enkätfrågornas formulering. De kritiska svarspersonerna hävdade i korthet att enkäten förutsatte att motsättningar existerar inom partigrupperna. De betonade i stället den kollektiva naturen och konsensusinriktningen i hur partiets politik formas i riksdagen.

motioner hon inlämnat. Ett sådant samband skulle tala för att de som inte besvarade enkäten tänker och handlar annorlunda när det gäller att avvika från partilinjén än de som besvarade enkäten. Då kan heller inte de senares faktiska enkätsvar användas för att dra slutsatser om de förras hypotetiska.

Något sådant samband finns emellertid inte vare sig för de socialdemokratiska ledamöterna i enkäturvalet, för ledamöter från det borgerliga respektive icke-borgerliga blocket i enkäturvalet eller för enkäturvalet som helhet.⁵¹ Därmed har MAR antagits för enkätens svarsmönster och bortfall kompenserats med vikning på variabeln partitillhörighet.

Genomförande och utformning

Enkäten bestod av sex större frågor, med delfrågor. Fasta svarsalternativ användes, men ledamöterna gavs utrymme att komma med ytterligare kommentarer efter varje fråga, samt i slutet av enkäten. I möjligaste mån gjordes svarskategorier tillämpliga för ledamöter från alla partier och frågor relaterades till det utskott ledamöten jobbat i, för att de skulle uppfattas som relevanta.⁵²

Av validitetsskäl formulerades frågorna så koncist och nära den faktiska frågeställningen som möjligt, samtidigt som antalet frågor begränsades i möjligaste mån. Avsikten med det senare var att begränsa bortfallet genom att hålla nere tiden för att fylla i enkäten, eftersom svarspersonerna är hårt tidspressade.⁵³ En nackdel med en kort och koncist formulerad enkät, särskilt i ett kontroversiellt ämne, kan vara att svarspersonen känner sig provocerad och i stället avstår från att svara av detta skäl.⁵⁴ Den senare reaktionen kan påvisas i några fall.⁵⁵ Det är svårt att spekulera i vad nettoef-

51. Analysenheten i motionsundersökningen är yrkanden (förslag) i motioner. För varje yrkande finns uppgift både om partitillhörigheten hos den ledamot som lämnade in motionen och uppgift om huruvida denna ledamot varit en del av enkäturvalet, liksom om ledamöten i så fall besvarat enkäten. Varje yrkande är också kodat efter hur nära det ligger partilinjén enligt en ordinal skala med fyra steg (Se närmare diskussion om kodningen nedan)

Om man ser ett samband mellan avvikelsegraden och huruvida ledamöten faktiskt besvarade enkäten eller inte, exempelvis inom gruppen av yrkanden som inlämnats av de socialdemokratiska ledamöter vilka fått chansen att besvara enkäten, får antagandet om MAR mindre stöd än om det inte finns något sådant samband.

Men när sambandet mellan enkätbesvarande och avvikelsegrad studeras för olika grupper visar det sig i samtliga fall vara mycket lågt och icke-signifikant. Eftersom avvikelsegrad kodats på ordinalskala används korrelationsmåttet Kendall's tau-b, som varierar från -1 (perfekt negativt samband) till 1 (perfekt positivt samband). Sambandet är inom gruppen socialdemokratiska ledamöter (tau-b = 0,029, sig. = 0,671), inom gruppen ledamöter från det nuvarande "regeringsblocket" (tau-b = 0,049, sig. = 0,421), inom gruppen ledamöter från det borgerliga blocket (tau-b = 0,077, sig. = 0,167), samt inom hela enkäturvalet (tau-b = 0,017, sig. = 0,669). Resultaten är likartade även om avvikelsebenägenheten kodas om till en dikotom variabel.

52. Johnson et al. (2001), s. 279.

53. Jfr Brothén (2005), s. 23 & s. 38f.

54. Johnson et al. (2001), s. 284.

fekten på svarsfrekvens och validitet skulle blivit om enkäten gjorts något längre och med mer inlindat formulerade frågor.

Att minimera tidsåtgång för både svarspersoner och forskare var även det huvudsakliga skälet till valet av en postenkät, snarare än en telefonenkät. Men även det faktum att frågorna var potentiellt känsliga talade för en postenkät.⁵⁶ I samma syfte garanterades att enskilda svar inte skulle framgå av resultatredovisningen. Enkäten skickades ut i november 2003 och följdes upp med tre påminnelser under december och januari.⁵⁷ Innan enkäten skickades ut hade den förankrats hos partiernas gruppledare i riksdagsstyrelsen.⁵⁸

Analys och redovisning

Det är huvudsakligen tre av enkätens sex större frågor som används i studiens analyser: en fråga om inflytande inom partigruppen och två frågor om förändringar i ledamotens intresse respektive möjlighet att avvika mellan 1994 och 2002.

Frågan om inflytande inom partigruppen har knutits till ledamotens utskott och till det sista riksmötet under undersökningsperioden 2001/02. Avsikten är att föra frågan så nära ledamotens erfarenheter som möjligt och begränsa eventuell minnesproblematik.⁵⁹ Vidare har frågan om inflytande specifikt knutits till den process – formandet av partilinjens – som är av intresse för studien för att gardera mot att ledamöterna beskrev aktörernas allmänna inflytande i riksdagsgruppen. I den första delfrågan ombads ledamöterna bedöma 13 partiaktörers inflytande över formandet av partilinjens.⁶⁰ De övriga två delfrågorna gällde hur stor hänsyn ledamoten *per*

55. Se diskussion om socialdemokratiska svarspersoner ovan.

56. Jfr Groves et al. (2004), s. 142f.

57. Det inledande enkätutskicket 26/11 2003 följdes upp med en skriftlig påminnelse 3/12 och ytterligare en påminnelse med ett nytt enkätformulär 10/12. I mitten av januari 2004 skickades ett tredje enkätformulär med påminnelse till de personer som inte längre var riksdagsledamöter (och inte besvarat enkäten). Personer som fortfarande var ledamöter av riksdagen kontaktades per telefon och tillfrågades om de kunde tänka sig att besvara enkäten. Telefonpåminnelserna koncentrerades till socialdemokratiska ledamöter, då gruppen "socialdemokrater i riksdagen" var den mest problematiska bortfallskategorin.

58. Vid ett möte i riksdagsstyrelsen ombads gruppledarna göra sina ledamöter uppmärksamma på enkätens existens och syfte.

59. De flesta enkäterna besvarades i december 2003, vilket innebär att ca 1,5 år hade förflutit sedan riksmötet 2001/02 avslutats.

60. För att enkäten skulle kunna besvaras av ledamöter från samtliga partier fanns emellertid för vissa aktörer möjlighet att kryssa i rutan "Ej tillämpligt/Förekom inte". Det vore exempelvis inte meningsfullt för oppositionspartier att bedöma departementets inflytande över formandet av det egna partiets linje. En annan åtgärd för att göra enkäten tillämplig för ledamöter från alla partier var att lista samtliga beteckningar på samma aktör, exempelvis gruppstyrelse/förtroenderåd/samordningsgrupp, i den mån det fanns variation mellan partierna.

sonligen tog till ett antal aktörers åsikter samt vilken aktör ledamoten tog störst hänsyn till. Frågan används som en del av prövningen av påstående 1a och 2a i kapitel 4.

Två frågor användes för att pröva de delar av hypoteserna 1–5 som gäller ledamöternas intresse för respektive möjligheter att avvika. I den ena ombads ledamöterna i var sin delfråga beskriva hur deras intresse för respektive möjligheter att avvika förändrats 1994–2002 i sju olika ledamotsaktiviteter. I den andra ombads ledamöterna i var sin delfråga beskriva i vilken mån 14 olika faktorer – inklusive personvalsreformen och budgetreformen – påverkat deras intresse för respektive möjlighet att avvika.

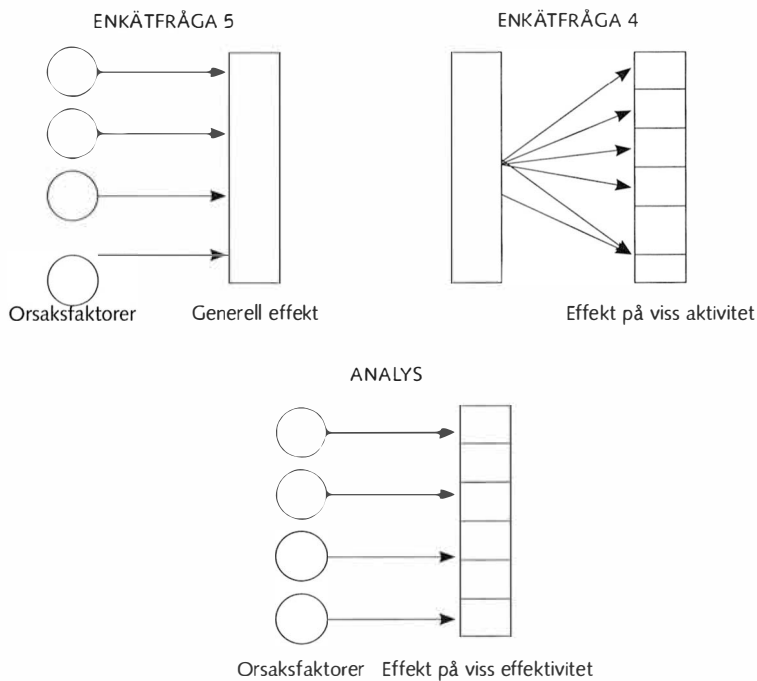
I båda dessa frågor användes formuleringen ”avvika från gruppledningens linje” i enkäten, trots att frågorna avser mäta avvikelser från riksdagsgruppens intressen. Anledningen till att ”gruppledningens linje” använts i stället för exempelvis ”partilinjens” eller ”riksdagsgruppens linje” är att de senare formuleringarna inte skulle kunna användas i frågor som rör *formandet* av partilinjens i utskottsarbetet. Frågornas validitet är avhängig att de teoretiska påståendena 2a respektive 2b är empiriskt hållbara, dvs. att gruppledningen är principal, samt att gruppledningen internaliserat riksdagsgruppens intressen.⁶¹

Idealiskt ur validitetssynpunkt för att pröva hypoteserna 1–5 hade varit att ställa en fråga specifikt om varje orsaksfaktors eventuella effekt för varje riksdagsaktivitet. Men ett sådant upplägg hade varit praktiskt omöjligt på grund av det stora antalet möjliga kombinationer. Sambanden antas emellertid finnas latenta i svaren på de två enkätfrågorna. Därför används svaren på enkätfråga 5 om huruvida ett antal specificerade faktorer påverkat ledamotens intresse respektive möjlighet till avvikelse i *allmänhet* som oberoende variabel. Svaren på enkätfråga 4 om förändringar i ledamotens intresse respektive möjlighet att avvika i *olika riksdagsaktiviteter* används som beroende variabel. Om exempelvis personvalsreformen ökat intresset för att avvika i voteringar antas detta visa sig dels genom att ledamöterna i fråga 5 indikerar att personvalsreformen ökat deras intresse för att avvika i allmänhet, dels genom att ledamöterna i fråga 4 indikerar att deras intresse för att avvika i voteringar har ökat. Analyslogiken framgår av figur 3.2 nedan.

Enkätfråga 5 om orsaksfaktorer innefattar i sig en hel kausalkedja, inklusive storlek och riktning på en eventuell effekt. När svaren på fråga 5 används som oberoende variabel i en regressionsanalys av svaren på fråga 4 måste därför sambandets riktning klargöras genom att svarsalternativen på fråga 5 omkodas till dummyvariabler. En sådan omkodning är också i

61. Påstående 2a och 2b prövas empiriskt i kapitel 4 respektive 6. Att gruppledningen internaliserat riksdagsgruppens intressen prövas inte empiriskt.

Figur 3.2 Hypotesprövning med enkätdata.

övrigt önskvärd, eftersom svaren är variabler på ordinalskalenivå.

Givet att en hypotes fått stöd på individnivå genom att den korrekta dummyvariabeln från fråga 5 visar en signifikant effekt med rätt tecken vid analysen av svaren på fråga 4 måste hypotesen också bekräftas på aggregerad nivå. Detta görs genom att beräkna svarsbalansen i fråga 5 för de svarspersoner som använts i individanalysen. Med svarsbalans menas differensen mellan andelen svarspersoner som anser att en reform medfört *ökat* intresse för/möjligheter att avvika och de som anser att reformen medfört ett *minskat* intresse/möjligheter. Om även svarsbalansen pekar i hypotesens riktning anses hypotesen som helhet ha fått stöd.⁶²

62. Anta exempelvis att dummyvariabeln för de som på fråga 5 svarat att personvalsreformen ökat intresset för att avvika har en positiv och signifikant effekt vid en regressionsanalys mot svaren på den del av fråga 4 som gäller väckande av enskilda motioner. Hypotes 2 får därmed stöd på individnivå. Därefter beräknas differensen mellan andelen svarspersoner som svarat att personvalsreformen ökat deras intresse för att avvika och andelen som anser att reformen minskat deras intresse, bland de ledamöter som ingick i den tidigare individanalysen. Om denna svarsbalans är positiv, dvs. fler anser att reformen har ökat deras intresse, har hypotes 2 även fått stöd på aggregerad nivå. Därmed anses hypotes 2 som helhet ha fått stöd.

Slutligen kan gällande fråga 5 nämnas att endast ett fåtal av de 12 orsaksfaktorerna utöver personvalsreformen och budgetreformen som ledamöterna tillfrågades om, har kunnat användas som kontrollvariabler i analysen. För de flesta faktorer har antalet enkätsvar väsentligen understigit 100, vilket inte är lämpligt om *ordered logit*-regressionsanalys skall kunna användas.⁶³ Bland svaren gällande resterande faktorer finns hög grad av inbördes korrelation. Eftersom de också är korrelerade med svaren gällande personvalsreformen lämpar sig inte indexering byggd på en faktoranalys. Därför används endast den faktor som genomgående uppvisar högst individuell effekt – ledamotens allt längre erfarenhet som riksdagsledamot – som kontrollvariabel och då endast i analyserna av budgetreformen (med vilken den inte är korrelerad).

Den beroende variabeln i analyserna av enkätdata är i samtliga fall svaren på enkätfråga 4a eller 4b, i vilka ledamoten ombads uppge om hennes intresse för respektive möjlighet att avvika från gruppledningens linje i ett antal specificerade aktiviteter hade förändrats under perioden 1994–2002. De fem svarsalternativen kodades från -2 till +2.⁶⁴ Eftersom variabelvärdena är ordinala används *ordered logit* för den statistiska analysen. Modellernas fyra interceptkoefficienter (*cut-off points*) har av utrymmesskäl utelämnats ur redovisningen.⁶⁵ Källuppgifter om kontrollvariabler redovisas i Appendix.

63. Long (1997), s. 53f. *Ordered logit*- eller OI.M-regression kan användas när den beroende variabeln är på ordinalskalenivå, vilket är fallet för samtliga analyser av enkätdata. Bortfallet består dels av vanligt bortfall, dels av de ledamöter som kryssat i alternativet "Ej tillämpligt/Förekom inte" för en viss orsaksfaktor. Detta alternativ inkluderades för sådana orsaksfaktorer som inte kunde förväntas vara tillämpliga för alla svarspersoner, exempelvis "Du bytte utskott". Anledningen var att det är önskvärt att skilja sådana svarspersoner för vilka orsaksfaktorn i och för sig är tillämplig (exempelvis som hade bytt utskott under undersökningsperioden), men – enligt deras mening – inte haft någon effekt på deras attityder till att avvika, och sådana svarspersoner för vilka orsaksfaktorn inte var tillämplig (exempelvis för att de inte hade bytt utskott under undersökningsperioden).

64. De fem svarsalternativen i frågan om ledamoten blivit mer intresserad av att avvika var: "Mycket mindre intresserad"(-2), "Något mindre intresserad"(-1), "Ingen skillnad i intresse"(0), "Något mer intresserad"(+1) samt "Mycket mer intresserad"(+2). De fem svarsalternativen i frågan om ledamoten blivit fått större möjligheter att avvika var: "Mycket mindre möjligheter"(-2), "Något mindre möjligheter"(-1), "Ingen skillnad i möjligheter"(0), "Något större möjligheter"(+1) samt "Mycket större möjligheter"(+2).

65. Intercepten har heller inte varit av betydelse för tolkningen av resultaten.

Intervjuundersökningen

Liksom enkäter har intervjuer med ledamöter och riksdagstjänstemän varit en viktig källa för riksdagsforskningen.⁶⁶ Också i denna studie kommer ett insamlat intervjumaterial att användas vid prövningen av de fem hypoteserna. Intervjumaterialet är dessutom huvudkälla till den empiriska prövningen av de sex teoretiska påståendena.

Undersökningens styrkor och svagheter

Intervjuers huvudsakliga förtjänst som vetenskapligt datamaterial är att de erbjuder större möjligheter att tillägna sig detaljerade och fördjupade data, i jämförelse med exempelvis en enkät. Genom att både frågeställare och svars-person är friare i sina uttrycksmöjligheter möjliggör intervjuundersökningar mer nyanserade svar, mer relevant sidoinformation och färre missförstånd. Intervjuundersökningar kan därför generellt sett förmodas uppnå en högre validitet än exempelvis enkätundersökningar. Denna validitetsvinst är särskilt uttalad om de fenomen som studeras – som i denna studie – är komplicerade förhållanden eller processer, vilka endast ett mindre antal personer haft insyn.⁶⁷

Liksom enkätundersökningen har intervjuundersökningen fördelen att både Utskottsspel och Kammarspel kan undersökas. Intervjuundersökningen kommer också att vara den viktigaste källan till den empiriska prövningen av de teoretiska påståendena. Gemensamt med enkätundersökningen är dock även nackdelarna att analysen är beroende av ledamöterna som mellanliggande tolkningsfilter, liksom att datainsamlingen endast skett efter den studerade förändringen.

Intervjumetodens största svaghet är datas lägre generaliserbarhet. Intervjuer är mycket kostsamma per analysenhet – framför allt tidsmässigt – såväl i insamlings- som i analysfas, vilket ofta leder till att det är svårt att uppnå ett tillräckligt stort N för att kunna generalisera undersökningens resultat. Generaliserbarhetsproblemet vore mindre allvarligt om syftet med intervjuundersökningen – vilket ofta är fallet – vore explorativt och hypotesgenererande eller interpretativt.⁶⁸

Valet att inkludera en kvalitativ del i studien emellertid inte att generera hypoteser för den kvantitativa delen utan att komplettera de kvantitativa undersökningarna av validitetsskal. Även intervjuundersökningen skall således användas för *hypotesprövning*. I avsaknad av tillräckliga resurser

66. Intervjuer med ledamöter och/eller tjänstemän inom riksdagen har varit den dominerande materialkategorin för bl.a. Larsson (1986), Wallenberg (1989), Sannerstedt (1992), Ahlbäck (1997), Isberg (1999), Wängnerud (1998) och Barrling Herrmansson (2004).

67. Johnson et al. (2001), s. 275.

68. Jfr Devine (2002), s. 207 och King et al. (1994), s. 36ff.

för att genomföra en så storskalig intervjuundersökning att generaliserbarhet kan optimeras genom slumpmässigt urval får generaliseringsproblemen i möjligaste mån begränsas genom att göra ett strategiskt urval av intervjupersoner.⁶⁹ Urvalet görs primärt med avseende på att minska generaliserbarhetsproblemen gällande Utskottsspelet, eftersom effekter på Kammar-spelet kan studeras genom enkät- och motionsundersökningarna med god generaliserbarhet. Ledamöternas utskottsplacering – som ju avgör arenan för Utskottsspelet – blir därför en central faktor för det strategiska urvalet.

Intervjuundersökningens andra svaghet gäller avidentifiering av intervjupersonerna. Frågeställningens potentiellt känsliga natur medför att det bedömdes som fruktbart att garantera att intervjupersonernas identitet inte skulle röjas i texten, för att försäkra sig om så stor öppenhet som möjlighet i svaren. Denna validitetssäkring får emellertid ett pris i termer av reliabilitet och generaliserbarhet, i det att det blir svårare för andra forskare att reproducera undersökningen och att avgöra hur representativt urvalet av ledamöter skall anses vara. Många av intervjupersonerna skulle nämligen i praktiken identifieras om deras värde på mer än en urvalsvariabel redovisades samtidigt, varför detta inte är möjligt.⁷⁰

Urval

Vid valet av intervjupersoner har följande fem urvalskriterier använts.⁷¹

1. Ledamot under större delen av undersökningsperioden 1994–2002
2. Representanter från samtliga tre teoretiskt intressanta hierarkiska positioner i partigrupperna
3. Representanter från samtliga sju riksdagspartier

69. King et al. (1994), s. 139ff.

Forskningssekonomi är i och för sig inte det enda skälet att inte genomföra så många intervjuer att data skulle kunna analyseras statistiskt. Mycket av den vinst i termer av validitet som intervjuundersökningen är tänkt att bidra med, skulle gå förlorad vid den grova förenkling av data som är nödvändig för att kunna genomföra statistisk analys.

70. Jfr diskussion i Hermansson Barrling (2004), s. 48f. Om exempelvis en intervjupersons partitillhörighet och utskottstillhörighet redovisas samtidigt räcker detta i många fall för att i praktiken identifiera ledamöter från mindre partier.

Sannerstedt (1992) är ett exempel på en undersökning där detta problem inte förefaller ha hanterats fullt ut tillfredsställande. Sannerstedt uppger att intervjumaterialet "anonymiserats" och att det "[r]edan vid intervjutillfällena klargjordes att detta var avsikten" (s. 19). Anonymiseringen består av att citat och hänvisningar inte notbelagts till namngivna ledamöter. Men eftersom uppgifter av typen "borgerlig ledamot av JuU" (s. 127) knutits till specifika citat, samtidigt som de intervjuades namn, parti och utskottstillhörighet redovisats i litteraturlistan framstår anonymiseringen som ofullständig, då den intresserade enkelt kan konstatera att endast en namngiven borgerlig ledamot av justitieutskottet intervjuats.

71. Kriterierna är kumulativa, dvs. för varje val enligt ett nytt kriterium förutsätts tidigare kriterier vara uppfyllda.

4. Representanter vars ordinarie utskottstillhörighet inte ändrats
5. Representanter med teoretiskt intressant utskottstillhörighet

Det första urvalskriteriet är liktydigt med enkätens och garanterar att intervjupersonerna har erfarenhet av att vara ledamot både före och efter införandet av reformerna. Det andra kriteriet har varit hierarkisk position inom riksdagsgruppen. Representanter för teorins båda huvudaktörer – ”vanliga” ledamöter respektive gruppleddare – måste intervjuas. Men teorin indikerar att även ledamöter som intar viktiga poster under gruppleddaren – ledamöter av förtroenderåd eller utskottspresidier⁷² – kan ha institutionella förutsättningar som skiljer sig från de andra två kategorierna. Därför utgör ledamöter i sådana positioner en tredje urvalskategori, ”eliturvalet”. Som tredje kriterium utgör partitillhörighet den mest centrala kontrollvariabeln, där fullständig täckning är önskvärd.

Kriterierna 1–3 har varit möjliga att uppfylla maximalt i urvalet. Gruppleddarurvalets intervjupersoner är utsedda i och med det tredje kriteriet, eftersom gruppleddarnas eventuella utskottsplacering inte antas vara teoretiskt relevant.⁷³

För övriga två urvalskategorier har även det fjärde kriteriet – bibehållen utskottsplacering – kunnat uppfyllas så gott som maximalt.⁷⁴ Därmed kan också en viktig kontrollvariabel – utskottsmedlemskap – konstanthållas. ”Eliturvalets” intervjupersoner är därefter utsedda eftersom populatio-

72. I praktiken är ledamöter av utskottspresidier nästan undantagslöst också ledamöter av sina partiets förtroenderåd. Eftersom det finns färre utskottspresidieplatser än platser i förtroenderåden är däremot det omvända inte alltid sant, särskilt inte för mindre partier.

73. För gruppleddarurvalet hade naturligtvis den ideala situationen varit att intervjupersonerna inte bara varit ledamöter, utan också *gruppleddare* under hela undersökningsperioden. Detta kriterium uppfylles tyvärr dock bara av Marianne Samuelsson (mp) och Göran Hägglund (kd).

För övriga partier har urvalskriterierna för gruppleddarurvalet därför varit

1. att intervjupersonen varit gruppleddare under den senare delen av undersökningsperioden,
2. att intervjupersonen *dessutom* varit medlem av sin partigrups förtroenderåd under den tidigare delen av undersökningsperioden.

Båda kriterierna uppfylldes av Britt Bohlin Olsson (s), Per Unckel (m) och Agne Hansson (c). Det första kriteriet, men inte det andra, uppfylldes av Bo Könberg (fp) och Lars Bäckström (v). Nämnade sju personer utgör gruppleddarurvalet.

74. För ett partis ”elitkategori” fanns ingen ledamot som varit ordinarie ledamot av samma utskott genom hela undersökningsperioden. I stället inkluderades en ledamot som varit suppleant i ett utskott under den första mandatperioden och ordinarie ledamot av samma utskott under den andra mandatperioden.

nen inte är stor nog för att även det femte urvalskriteriet skulle kunna tillämpas för denna kategori.⁷⁵

För den sista urvalskategorin – de ”vanliga” ledamöterna – är populationen däremot tillräckligt stor för att även tillämpa det femte kriteriet; teoretiskt intressant variation av utskottstillhörigheten. Olika utskott kan nämligen antas vara olika känsliga för effekten av de två reformerna, varför variation i utskottsplacering kan användas för att undersöka eventuella effekter.

Enligt hypotes 1 förväntas ingen effekt av personvalsreformen alls i Utskottsspelet. Därför förefaller ett urval som medger ett kritiskt test vara ändamålsenligt; om ingen effekt kan uppmätas ens i de utskott som förväntas vara känsligast för personvalsreformen, stärker detta hypotesen. Utgångspunkten för denna del av urvalet blir Hagevis (1998) undersökning av riksdagsledamöters utskottsplacering. Även Hagevi arbetar med antagandet att ledamöterna drivs av tre individuella mål; omvalsmålet, policymålet och maktmålet. Hans empiriska undersökning visar att policymålet dominerar kraftigt när ledamöterna skall motivera sitt utskottsval.⁷⁶ Bland de ledamöter som ändå framhåller väljarrelaterade skäl till sitt utskottsval är trafikutskottet (TU) mest populärt, följt av näringsutskottet (NU).⁷⁷ Därmed antas TU och NU vara de utskott som är mest känsliga – eller snarare minst okänsliga – för personvalsreformens effekt i Utskottsspelet.

Enligt hypotes 5 antas budgetreformen haft effekt i alla Utskottsspel om utgiftsfrågor. Lagutskottet (LU) är därför det enda utskott där budgetreformen inte borde vara märkbar alls, eftersom LU inte hanterar några budget-

75. Huvudkriteriet för att tillhöra ”elit”-populationen har varit att intervjupersonen skall ha innehaft en position som ledamot av ett utskottspresidium och/eller sin partigrups förtroenderåd någon gång under undersökningsperioden. I möjligaste mån har emellertid även eftersträvat att personen skall ha innehaft denna position så lång tid som möjligt, dvs. konstanthållning under undersökningsperioden.

För detta sekundärurval har potentiella intervjupersoners ”elitpoäng” uppmätts. För att få en ”elitpoäng” skall ledamoten ha varit medlem antingen i sin partigrups förtroenderåd eller suttit i sitt utskottspresidium (eller båda) vid någon av tre mätpunkter (1994/95, 1998/99 samt 2001/02). För samtliga partier utom två har det varit möjligt att hitta ledamöter med maximala 3 elitpoäng. För de två undantagspartierna har i första hand valts personer som haft så hög elitpoäng som möjligt och i andra hand den som innehaft en elitposition 1998/99, dvs. mitt i undersökningsperioden.

76. Hagevi (1998), s. 153f. Skall man tolka majoriteten av ledamöterna handlar valet av utskott inte i första hand om att försöka säkra sig återval eller positioner, utan om att få hålla på med frågor som man är intresserad av och tror sig kunna. En sådan slutsats ligger väl i linje med diskussionen i avsnitt 2.5 om att omvalsmålet spelar relativt liten roll i Utskottsspelet.

77. Hagevi (1998), s. 156. Av de ledamöter som nämnt väljarrelaterade skäl till sin utskottspreferens föredrog ca 21 procent TU, vilket är drygt tre gånger fler än om ledamoten valt slumpmässigt bland de 16 utskotten ($100/16 \approx 6,25$ procent). Ca 12 procent sade sig föredra NU. Därefter följde utbildningsutskottet (Ubu) med 11 procent och justitieutskottet (JuU) med 10 procent.

frågor.⁷⁸ Finansutskottet (FiU) är det utskott där reformen borde vara mest märkbar, inte huvudsakligen för att det hanterar så stora egna budgetposter, utan för att det givits en övergripande och samordnande roll i den nya budgetprocessen.⁷⁹ Både FiU och LU får betecknas som okänsliga för personvalsreformen; båda föredras i låg grad av väljarorienterade ledamöter.⁸⁰ Vare sig TU eller NU kan sägas vara utpräglad känsliga eller okänsliga för budgetreformen.⁸¹

Givet att hypotes 5 förutspår att budgetreformen kommer att ha effekt i Utskottsspelet var det viktigt att prioritera variation i urvalet när det gäller känslighet för budgetreformen. Urvalsprincipen blev därför att möjliggöra spårandet av en förväntad effekt trots de olika förutsättningarna för FiU-, TU/NU- respektive LU-ledamöter.⁸² Med hypotes 1 om förväntad noll-effekt i åtanke användes samtidigt TU- och NU-ledamöter som kritiska test av personvalsreformens effekt i Utskottsspelet.

Sålunda har i urvalet av "vanliga" ledamöter prioriterats sådana som suttit i FiU, LU eller TU/NU. För tre av de mindre partierna har detta kriterium inte kunnat uppfyllas. För de två större partierna – moderaterna och socialdemokraterna – har populationen däremot varit stor nog för att medge att en ledamot vardera från de tre typerna av utskott valts ut. Därmed möjliggörs jämförelser mellan dessa under (begränsad) kontroll av partivariabeln.

Utformning och genomförande

Totalt bestod intervjuurvalet av 25 personer, varav 24 intervjuades.⁸³ Intervjuerna utfördes mellan april och december 2004. Digital inspelningsutrust-

78. Nielsen (2004), s. 21.

79. Mattson (2000), s. 64.

80. Hagevi (1998), s. 156. FiU är också den viktigaste arenan för den block- och partipolitiska kampen, varför individuell profilering framsår som ännu osannolikare där. (Jfr Sannerstedt (1992), s. 147) LU är i och för sig inte särskilt blockpolitiskt präglad, men är å andra sidan dels ett lågstatusutskott generellt bland ledamöterna, dels präglad av civilrättsliga frågor med lågt intresse för väljarna. (Hagevi (1998), s. 74)

81. Trafikutskottet hanterade riksmötet 2003/04 22 anslag som uppgick till ca 28,5 miljarder, medan näringsutskottet hanterade 50 anslag som uppgick till 8,3 miljarder. Medianvärdet för samtliga utskott var 22 anslag respektive 26,4 miljarder. Nielsen (2004), s. 21.

82. Det är således en slags "most different systems"-strategi som används. Jfr Hopkin (2002), s. 254f.

83. Fem ledamöter vardera från (s) och (m), tre ledamöter vardera från (fp), (c), (kd) och (mp), samt två ledamöter från (v). Sju av intervjupersonerna hade varit gruppleddare under undersökningsperioden, medan sex hade varit ledamöter av sina riksdagsgruppers förtroenderåd. Övriga 11 var ledamöter som inte innehaft någon ledande ställning i sina riksdagsgrupper. Bortfallet var den vänsterpartistiske ledamoten ur eliturvalskategorin, som inte visade sig möjlig att få kontakt med. Den enda möjliga reserv som uppfyllde kriterierna 1–4 var en ledamot som under intervjuperioden hamnade i sådan konflikt med riksdagsgruppens majoritet att ledamotens representativitet bedömdes som osäker. Därför saknas intervjumaterial från eliturvalskategorin för vänsterpartiet.

ning användes, vilket inte föreföll uppfattas som ett problem av någon intervjuperson. Merparten av intervjuerna genomfördes i olika lokaler i riksdagshuset. Intervjutiden var i de flesta fall cirka en timme.

För att förbättra reliabilitet och generaliserbarhet användes en semi-strukturerad, snarare än en ostrukturerad, intervjuform.⁸⁴ Intervjuerna bestod av 20–25 frågor fördelade på 9 ämnesområden, med viss variation mellan intervjuer med gruppleddare respektive övriga ledamöter.⁸⁵ Frågorna exakta formulering liksom den ordning de ställdes i tilläts variera något, beroende på hur intervjun fortskred. Ambitionen var emellertid att samtliga ämnesområden skulle avhandlas grundligt.⁸⁶

Analys och redovisning

För att mäta förändringar i attityder gällande avvikelser från riksdagsgruppens intressen användes tre frågor, vilkas exakta formulering dock varierade mellan intervjuerna. Två av frågorna gällde hur personvals- respektive budgetförändringen påverkat arbetet i utskottet respektive ledamotens individuella arbete. Frågorna specificerades normalt sett inte till att gälla avvikelser från riksdagsgruppens intressen utan förändring i allmänhet efterfrågades.

Dessa båda frågor föregicks emellertid i nästan alla intervjuer av en mer allmänt hållen fråga om förändring i utskottsarbetet under perioden 1994–2002. Avsikten var att undersöka om ledamöterna spontant skulle nämna personvals- och/eller budgetreformerna. Om så var fallet kunde detta tolkas som att en reform varit en viktig förändringsfaktor.

Vid analysen av data har de vanligaste källkriterierna centralitet, tendens och samtidighet använts.⁸⁷ *Centralitetskriteriet*, dvs. att källan skall ha varit centralt placerad i förhållande till det han eller hon intervjuas om, har bedömts vara mycket väl uppfyllt givet att intervjupersonerna ombetts beskriva förhållanden och processer de själva deltagit i under längre tid. *Tendenskriteriet*, dvs. att källan inte skall förvränga uppgifter i syfte att

84. Johnson et al. (2001), s. 274f. Jfr Hellevik (1984), s. 113ff.

85. För gruppleddarintervjuerna var de nio ämnesområdena: Gruppleddningen, Gruppleddarens uppgifter, Partiets företrädare i utskotten, Förhållandet mellan gruppleddare och utskottsgrupp, Förhållandet mellan utskottsgrupp och departement, Förtroenderådets roll, Mötena i riksdagsgruppen, Partisammanhållning samt Förändring.

För övriga intervjuer var de nio ämnesområdena: Utskottsgruppens sammansättning, Utskottsgruppens arbete, Förhållandet mellan utskottsgrupp och departement, Förhållandet mellan gruppleddare och utskottsgrupp, Förtroenderådets roll, Mötena i riksdagsgruppen, Den egna förtroenderollen, Partisammanhållning samt Förändring.

86. Så blev också fallet, utom vid intervjun med socialdemokraternas gruppleddare, Britt Bohlin Olsson, vilken fick förkortas och något ämnesområde hanns därmed inte med.

87. Förutom centralitet, tendens och samtidighet nämns ibland också äkthet och oberoende som källkriterier. (Jfr Esaiasson et al. (2004), s. 304ff.) Dessa två kriterier har emellertid bedömts vara av mindre betydelse för värderingen av studiens intervjukällor.

gynna egna eller andras intressen, hade kunnat vara något mer problematiskt. Orsaken är att ledamöterna – och kanske i synnerhet gruppledarna – kunde förmodas vilja förminska konflikter och meningsskiljaktigheter inom partigruppen. Uppgifter från intervjuerna kan i många fall heller inte ställas mot andra källor än övriga intervjuer, eftersom sådana saknas.⁸⁸ Bedömningen är emellertid att ledamöterna varit påfallande öppna och frispråkiga, trots det känsliga ämnet och trots att intervjuerna spelats in. Möjligen har anonymitetsgarantin bidragit till detta.⁸⁹ *Samtidighetskriteriet*, dvs. att intervjun skall ligga så nära i tiden som möjligt till det intervjun gäller, har varit mest problematiskt att uppfylla. Å ena sidan är den tidsperiod som överblickas inte anmärkningsvärt lång eller avlägsen, mot bakgrund av att den information som söks inte gäller enskilda detaljer utan övergripande förändringsmönster. Å andra sidan medför det faktum att eventuell förändring skett gradvis och som en del av ledamöternas vardagsarbete att den kan vara svår att minnas. Problemet har i möjligaste mån minskats genom att jämföra intervjupersonernas svar med varandra, liksom med enkätsvaren.

Kravet på avidentifiering i källredovisningen har varit svårhanterligt. Trots de uppenbara bristerna med ett sådant system har valet gjorts att i texten inte knyta mer än en egenskap i taget till en viss intervjuperson och inte heller använda enhetliga beteckningar på intervjupersonerna. Varje källhänvisning har i stället givits ett referensnummer.⁹⁰ Intervjupersonerna ur gruppledarurvalet har inte avidentifierats, eftersom de inte utlovats anonymitet. För enkelhets skull benämns de gruppledare i texten, även om de flesta lämnat denna post. Vid citering används förkortningen IP för intervjupersonen och LD för författaren, vars frågor är kursiverade.

Motionsundersökningen

Studiens tredje datamaterial är en undersökning av riksdagsledamöternas enskilda motioner. Motioner är benämningen på förslag som väcks av ledamöter av riksdagen. Till skillnad från parti- och kommittémotioner – vilka

88. Att andra valida källor saknas är ju ett av huvudskälen till att intervjuerna genomförts. Värdet av att ställa intervjupersonernas svar mot varandra som medel för att begränsa tendensproblematiken är begränsat, eftersom tendensen kan förväntas vara likartad inom partier och intervjupersonerna endast undantagsvis tillfrågats om förhållanden i andra partier.

89. Intrycket är emellertid att intervjupersonerna vid intervjutillfället snarast förefaller ha glömt att en sådan garanti givits. Gruppledarna – som inte givits någon anonymitetsgaranti – har också, om något, varit mer frispråkiga än övriga ledamöter.

90. I författarens ägo finns en matris i vilken referensnumren knyts ihop med värden på samtliga urvalsvariabler för den eller de intervjupersoner som fungerar som källa till referensen. Därmed finns en länk mellan källmaterial och texthänvisningar.

är (oppositions)partiernas instrument för att föra fram sina politiska ställningstaganden – används enskilda motioner som instrument för de individuella ledamöternas att föra fram sina egna, sina väljares eller andra stödtrupperns hjärtefrågor.⁹¹ Syftet med enskilda motioner är sällan att driva igenom ett visst beslut, utan snarare att föra upp frågor på dagordningen och att signalera aktivitet till intressenter utanför riksdagen.⁹²

De svenska reglerna gällande individuella ledamöters rätt att väcka motioner är generösa, vid internationell jämförelse. Även kraven på att motioner måste hänvisas till ett utskott för beredning och på att utskottet måste ta ställning till ledamotens förslag i ett betänkande kan sägas vara internationellt sett gynnsamma för de svenska ledamöterna.⁹³ Generositeten tar emellertid slut vid voteringen; endast ca 1–4 procent av förslagen i enskilda motioner antas av riksdagen.⁹⁴

Materialkategorin är relativt outnyttjad i tidigare forskning.⁹⁵ I denna studie kommer motionsundersökningens data vara en viktig källa vid prövningen av hypoteserna 2 och 3 samt 4 och 5 i de delar som gäller Kammar-spelet, då enskilda motioner är en typ av individuella initiativ och därmed föremål för Kammarspel mellan ledamoten och gruppledaren.

Undersökningens styrkor och svagheter

Motionerna och deras behandling i utskott finns bevarade i riksdagstrycket, vilket är offentligt, förhållandevis lättillgängligt och föremål för kontinuerlig publicering. Detta medför att motionsundersökningens data har tre huvudsakliga fördelar jämfört med materialet från de andra två undersökningarna. För det första gör tillgången till årliga data från hela undersökningsperioden att en direkt jämförelse mellan situationen vid tidpunkten $t_{\text{före förändring}}$ och $t_{\text{efter förändring}}$ blir möjlig. För det andra är motionsmaterialet oberoende av ledamöterna som mellanliggande källa. Därmed möjliggörs direkt tolkning

91. Esaiasson & Holmberg (1996), s. 281 f. Jfr avsnitt 4.3.

92. Larsson (1986), s. 66ff.

93. Mattson (1995), s. 466f.

Signifikativt för den generösa behandlingen av motioner från individuella ledamöter är att den svenska lagstiftningen inte gör skillnad mellan parti- och kommittémotioner och enskilda motioner. Ledamöternas rätt att motionera regleras i Riksdagsordningen 3 kap. § 9–13, medan beredningstvånget – att alla motioner måste hänvisas till ett utskott för beredning – fastställs i Riksdagsordningen 4 kap. § 1 och behandlingstvånget – att utskottet i ett betänkande måste ta ställning till ledamotens förslag – fastställs i Riksdagsordningen 4 kap. § 9.

94. Hegeland (kommande). Andelen bifallna enskilda motioner var ca 3,8 % 1994–1998, ca 3,2 % 1998–2002 och ca 1,4 % 2002–2005.

95. De enda senare exemplen är Karvonen (2001) och Nielsen (2003). I båda fallen används antalet enskilda motioner som en indikator på aktivitet i jämförelser mellan personvalda och icke-personvalda ledamöter. Nämnas kan också Mattson (1995), vilket är en jämförande studie av de institutionella förutsättningarna för ledamöters rätt att presentera enskilda motioner och ändringsförslag (*private member initiatives*) i 19 europeiska parlament, däribland det svenska.

av forskaren och tidigare diskuterade felkällor, som tendens och minnesproblematik saknas. Slutligen kan motionsundersökningen ges god generaliserbarhet, eftersom den relativt låga insamlingskostnaden per analysenhet medför att N kan göras högt.

Motionsundersökningens huvudsakliga svaghet är att den endast kan användas till att pröva hypoteserna gällande Kammarspelet. Prövandet av hypoteserna gällande Utskottsspelet undkommer därmed inte problemen med att mäta förändring i efterhand och ledamöter som mellanliggande källa. Det finns även vissa osäkerhetsmoment vad gäller validitet och reliabilitet i motionsundersökningen men dessa kan reduceras, vilket diskuteras vidare nedan.

Urval – materialkategori

Nämnda för- och nackdelar gäller i princip oavsett vilken typ av Kammarspelsaktivitet man väljer att studera; voteringar, enskilda motioner eller interpellationer. Om man tillför ytterligare kriterier visar sig emellertid motioner vara den mest ändamålsenliga aktiviteten att studera.

För det första är det önskvärt att använda ett mått som är känsligt för förändring av ledamöternas benägenhet att avvika, mot bakgrund av att avvikelsebenägenheten i politiska system som det svenska generellt förväntas vara låg. Utifrån teorin förväntas avvikelsebenägenheten vara lägre i aktiviteter i ett ärendes beslutsfas. Således bör motioner och interpellationer vara känsligare för förändringar än voteringar och är därför mer ändamålsenliga materialkategorier än voteringar.⁹⁶

Ett andra kriterium är att avvikelser bör vara enkelt mätbara. För att detta kriterium skall vara uppfyllt måste man både kunna få en god uppfattning om populationen av handlingar och en måttstock mot vilka handlingarnas grad av avvikelse enkelt kan mätas. Såväl populationen av interpellationer som av enskilda motioner är lätt identifierad. Däremot saknas för interpellationer ett enkelt mått på partilinjens, mot vilket en given interpellations grad av avvikelse kan jämföras.⁹⁷

Därmed återstår en studie av ledamöternas enskilda motioner, vilken har den stora fördelen att motionerna – i enlighet med behandlingstvånget – regelmässigt bedöms av partiets företrädare i utskottet. Eftersom dessa partiföreträdare, i enlighet med teorin om delegation och återdelegation, antas vara agenter för sina partier utgör deras bedömning av en motion grundkriteriet för om motionen bedöms ligga inom partilinjens eller avviker från den-

96. Som diskuterades i avsnitt 3.3 har metodologisk variation varit ett annat skäl för att inte inkludera en dokumentundersökning av voteringar i studien.

97. Inlägg som "representerar" partilinjens kan snarast förväntas vara undantag i interpellationsdebatterna.

samma. Därmed får måttet såväl högre reliabilitet som validitet än vad som varit fallet om bedömningen helt gjordes av forskaren. En motion består av ett eller flera formella förslag – motionsyrkanden – samt en motivtext.⁹⁸ Utskotten och kammaren fattar egentligen bara beslut om de formella förslagen i yrkandena. Det är således *yrkandena* som måste vara analysobjektet i undersökningen.

Urval – observationer

Motionsundersökningen består av 1 000 observationer, där varje observation utgörs av ett yrkande i en enskild motion, samt motionärens/ernas partikamraters ställningstagande till yrkandet vid utskottsbehandlingen av motionen. De 1 000 observationerna fördelar sig jämnt över fem mätpunkter. Från var och en av mätpunkterna har 200 yrkanden slumpmässigt valts ut. I det fall en utvald motion innehållit flera yrkanden har ett (1) yrkande slumpmässigt utvalts att representera den motionen. Det stratifierade urvalet har kompenserats genom viktning på det faktiska antalet motioner per mätpunkt.

Mätpunkterna har valts med målet att väl täcka in undersökningsperioden, men också att kompensera för närheten till val, eftersom ledamöternas motionerande följer valcykeln.⁹⁹ Mätpunkter är riksmötena 1994/95, 1997/98, 1998/99, 2001/02 samt 2002/03. Riksmötena 1994/95 respektive 2001/2002 utgör undersökningens egentliga start- och slutpunkter. Eftersom 1994/95 är ett eftervalsår, medan 2001/02 är ett valår har också 2002/03 lagts till, då det är ett eftervalsår. Dessutom har valåret respektive eftervalsåret mitt i mätperioden – 1997/98 respektive 1998/99 – inkluderats.

Analys och redovisning – operationalisering av avvikelser

Ett enkelt mått på vad som ryms inom respektive avviker från partilinjens vore utskottsledamöternas ställningstagande till yrkanden i enskilda motioner från partikamrater.¹⁰⁰ De formella ställningstaganden utskottsledamöterna kan välja på är bifall, delvis bifall och avslag, i sjunkande grad av instämmande i yrkandet. Ett mått där den beroende variabeln dikotomise-

98. Enskilda motioner innehåller ofta bara ett yrkande, men kan innehålla mellan ett och tio yrkanden. Oppositionspartiernas partimotioner innehåller i storleksordningen 25-40 motionsyrkanden.

99. Nielsen (2004), s. 36.

100. Utskottsledamöters ställningstaganden till bl.a. motioner har tidigare använts för att studera ett antal olika politiska fenomen. I Sannerstedt (1992) och Sjölin (1993) används andelen utskottsbetänkanden som innehållit minst en reservation som mått på politisk konfliktgrad. I Jacobsson (1989) analyseras avslagsyrkandenas formuleringar som exempel på symbolhandlingar. Även i Hinnfors (1995) analyseras avslagsyrkandenas formuleringar, men då i termer av medel för att sätta den politiska dagordningen.

ras till icke-avvikelse/avvikelse med en gränslinje mellan värdena delvis bifall och avslag skulle få mycket god reliabilitet och god validitet.

Ett problem är emellertid att en sådan operationalisering skulle medföra starkt begränsad variation i den beroende variabeln när det gäller socialdemokratiska motionsyrkanden. Under undersökningsperioden avlog socialdemokratiska utskottsledamöter så gott som samtliga motionsyrkanden, 93 procent, från såväl det egna som andra partiets motionärer.¹⁰¹ Variation i den beroende variabeln är en förutsättning för att studera förändring.¹⁰² Högre precision i den beroende variabeln skulle kunna uppfånga den variation som finns även för socialdemokratiska yrkanden och därigenom bidra till att öka generaliserbarheten i undersökningen.

I riksdagen brukar man skilja på avslag med respektive utan ”krans”, där det förstnämnda indikerar att yrkandet, trots att det slutligen avslås, ges positiva skrivningar i utskottet.¹⁰³ Om denna distinktion införs i den beroende variabeln tillkommer ett skalsteg, så att variabelvärdena är (i stigande grad av avvikelse): bifall, delvis bifall, avslag med krans samt avslag utan krans. Med en sådan ökad precision kan variation i den beroende variabeln uppmätas även för socialdemokratiska ledamöter och undersökningens generaliserbarhet ökar. Om gränsen för avvikelse dras mellan avslag med respektive utan krans sjunker avvikelseandelen för de socialdemokratiska motionsyrkandena till 66 procent.¹⁰⁴ Denna definition på avvikelse kommer därför att utgöra huvudmålet i motionsundersökningen.¹⁰⁵

Den ökade generaliserbarheten riskerar emellertid att få betalas med minskad validitet och reliabilitet. När det gäller validiteten varnar Mattson (1996) för att inte övertolka det politiska innehållet i avslagsformuleringar, då han menar att valet av formulering snarare görs av utskottstjänstemännen än av ledamöterna själva.¹⁰⁶ Mot Mattsons resonemang kan, för det första, invändas att tjänstemännen vid formuleringen av partiernas ställningstagande i utskottet ofta har partiernas egenformulerade texter (i form av parti- och kommittémotioner) att utgå ifrån och därmed har en politisk mall att jämföra partiets enskilda motioner emot. För det andra måste partiets företrädare godkänna tjänstemännens formulering och tjänstemännen

101. Den genomsnittliga avvikelsegraden för övriga partier är med denna definition 60 procent.

102. Jfr King et al. (1994), s. 129.

103. Larsson (1986), s. 67.

104. Den genomsnittliga avvikelsegraden för övriga partier sjunker till 45 procent.

105. Operationaliseringen av avvikelse medför att motionsyrkanden som behandlats i utrikesutskottet inte inkluderats i vare sig population eller urval. Anledningen är att utskottet av tradition inte tar ställning till motionsyrkande i form av avslag eller bifall utan generellt använder formuleringen ”motionen anses besvarad”.

106. Mattson (1996), s. 28.

antas sträva efter att få sina formuleringar godkända.¹⁰⁷ För det tredje kan utskottsledamöterna antas ägna formuleringar gällande motioner från partikamrater större uppmärksamhet än motioner från andra partier.

Även undersökningens reliabilitet sjunker, eftersom en distinktion införs – mellan avslag med och utan krans – som inte förekommer direkt i materialet, utan följer av en tolkning av forskaren. För att pröva storleken på reliabilitetsproblemen utfördes ett test där ett mindre antal avslagsyrkanden kodades dels av författaren, dels av utskottstjänstemän i riksdagen.¹⁰⁸ Trots att testet bestod av yrkanden som valts just för att vara svårkodade gränfall var spridningen mellan tjänstemännens svar relativt lågt och endast i ett fall av sju avvek författarens tolkning från tjänstemännens modalvärde.¹⁰⁹ Därmed bedöms reliabilitetsproblemen vara begränsade.

För att ytterligare reducera uppkomsten av såväl systematiska som osystematiska fel användes också en krävande kodningsmall. Tre villkor måste vara uppfyllda för att ett yrkande skall ha kodas som avslag med krans; motionärens synpunkter måste (1) *framhävas*, (2) *i positiva ordalag* och (3) *diskuteras i detalj*.¹¹⁰ Att använda en relativt krävande definition av avslag med krans är i detta fall en fördel ur validitetssynpunkt, eftersom det då med större fog kan hävdas att ”krans”-formuleringen verkligen noterats och godkänts av ansvarig utskottsledamot. Även reliabiliteten förbättras eftersom godtycket i kodningen kan antas minska ju fler och striktare villkor som ställs.

Viktigt att notera är slutligen att en motions avvikelsegrad inte bara beror på hur benägen motionären är att avvika från partilinjens utan även på partilinjens bredd. Partilinjens bredd antas i första hand bero av utskottsledamöternas hänsyn till partiets maktmål (PM), dvs. möjligheten att ingå upp-

107. Jfr Hinnfors (1995), s. 87f.

108. Testet tillsändes åtta tjänstemän, varav fem svarade.

109. I två fall av sju var spridningen stor mellan tjänstemännens kodning (3 mot 2), i fyra fall liten (4 mot 1) och i ett fall obefintlig (5 mot 0).

110. Det första villkoret garderar mot att det specifika yrkandet inte uppmärksammas, utan bara behandlats översiktligt tillsammans med ämnesmässigt likartade yrkanden. Det andra villkoret garderar mot att stor, men neutralt formulerad, uppmärksamhet åt ett yrkande misstolkas som instämmande i yrkandet. Det tredje villkoret garderar mot att svepande, välvilliga fraser (”utskottet är, liksom motionären, oroad över den höga arbetslösheten”), vilka knappast kan betecknas som politiska ställningstaganden, räknas som avslag med krans.

Avslag med hänvisning till att frågan granskas i en pågående eller kommande utredning har bara kodats som ”krans” om kravet i motionen gällde just att en utredning bör tillsättas. Att utskottet bedömer att motionen ”är tillgodosedd” med det utskottet framfört och därmed kan avstyrkas har ofta, men inte alltid, tolkats som ett tecken på krans. Det sakliga innehållet har också studerats eftersom utskottsledamöter ibland påstår att ett yrkande är tillgodosedd när så knappast kan anses vara fallet. ”Tillgodosedd”-formulering har inte heller varit en förutsättning för krans.

görelser med andra partier. Eftersom det primärt är avvikelsegradens andra aspekt – motionärens avvikelsebenägenhet – som är av intresse för denna studie, kontrolleras för partilinjens bredd genom att en dummyvariabel för om motionärens parti ingår i utskottsmajoriteten eller inte inkluderats i analyserna. Om motionärens parti ingår i majoriteten antas möjligheterna att bifalla ett yrkande i en enskild motion vara mindre och partilinjens följaktligen smalare. Partilinjens bredd visar sig också vara den viktigaste faktorn för att förklara motioners avvikelsegrad (se kapitel 7). Om partiet inte vill eller behöver ta hänsyn till maktmålet är partilinjens oftast bred, dvs. få motionsyrkanden bedöms vara avvikande.

Källuppgifter om kontrollvariablerna presenteras i Appendix.

Analys och redovisning – operationalisering av personvalsreformens effekt

Personval tillämpades första gången nationellt i ett riksdagsval vid valet 1998. Två av mätpunkterna i motionsundersökningen – riksmötena 1994/95 och 1997/98 – inträffade före reformen och de tre övriga mätpunkterna – riksmötena 1998/99, 2001/02 samt 2002/03 – efter reformen. Den brytpunkt som själva valet 1998 utgör kommer att användas som grund i effektmätningen för personvalet. Det går visserligen inte att utesluta att eventuella effekter skulle kunna ha blivit synliga redan riksmötet 1997/98. Brytpunkten sätts ändå vid valet av huvudsakligen två skäl. För det första antas osäkerheten angående hur det nya systemet skulle fungera varit relativt stor. Även om man redan inför valet 1998 kunde se effekter i exempelvis kampanjverksamheten är det inte lika troligt att ledamöternas redan förändrat sitt riksdagsbeteende.¹¹¹ För det andra är det önskvärt att ha ett så lika antal observationer som möjligt före och efter reformen.

Det huvudsakliga måttet på personvalsreformens effekt på ledamöternas faktiska avvikelsegrad – prövningen av hypoteserna 2 och 3 – kommer att vara en dummyvariabel som indikerar tiden före respektive efter reformen. Vid prövningen av underhypoteserna och för att pröva om reformens effekt varierat mellan exempelvis ledamöter från olika partier studeras tidsdummyvariabelns interaktionseffekt på de studerade sambanden.¹¹²

111. Se exempelvis Brothén (1999).

112. En interaktionseffekt innebär att värdet på en variabel Z påverkar sambandet mellan den oberoende variabeln X och den beroende variabeln Y. I denna studie är det värdet på tidsdummyvariabeln som indikerar före eller efter en viss reform (Z) som förväntas påverka vissa oberoende variabelers (X) effekt på avvikelsegraden (Y). Enligt underhypotes 2a förväntas exempelvis ledamöter som tillhör ett litet parti (X) vara mer benägna att avvika (Y). Denna effekt förväntas emellertid vara ett resultat av personvalsreformen och förväntas därför bara finnas efter, inte före reformen (Z). Se Jaccard (2001) för en introduktion till tolkningen av interaktionseffekter i logistisk regressionsanalys.

För att pröva underhypoteserna 2a–c mäts om förhållandet mellan avvikelsebenägenheten i specificerade kategorier av ledamöter jämfört med övriga ledamöter har ändrats efter brytpunkten. Således förväntas ledamöter från små partier (underhypotes 2a) och små valkretsar (underhypotes 2b) ha blivit mer avvikelsebenägna i förhållande till övriga ledamöter efter brytpunkten än det förhållande som rådde innan brytpunkten. Detsamma gäller förhållandet mellan ledamöter som förväntar sig bli lågt placerade på sina partiers valsedlar inför kommande val – och därmed hamnar i riskzonen för att bli bortkryssade genom personval – och övriga ledamöter (underhypotes 2c).

Underhypotes 2c utgör ett kritiskt test av personvalsreformens effekt. Omvalsmässigt utsatta ledamöter borde vara de som först känner av reformens eventuella effekt, eftersom de har mest att riskera av att inte ändra sitt beteende. Om ingen effekt kan uppmätas i denna kategori särskilt känsliga ledamöter på beteendet i den ledamotsaktivitet som bedömts vara den mest känsliga för förändring talar det starkt för att reformen inte heller haft effekt på övriga ledamöter eller i övriga aktiviteter.

Eftersom ledamöternas förväntningar inte har kunnat mätas, används deras *faktiska* placering på valsedeln i efterföljande val som operationalisering av förväntning om en utsatt position i kommande val.¹¹³ Till ledamöter i en utsatt position har räknats de som placerades på vad som visade sig vara sista eller näst sista valbara plats på sitt partis valsedel, samt de som kom in som ersättare eller tack vare personval, dvs. egentligen placerades utanför valbar plats.¹¹⁴

Det bör noteras att hypotes 2a och 2b kan förväntas samvariera med hypotes 2c. En högre andel av ledamöterna från små partier och/eller små valkretsar antas vara i en utsatt position inför kommande val, eftersom deras partier inte kan räkna med mer än ett eller två mandat från valkretsen.

En första naturlig indikator att pröva hypoteserna 2d respektive 3b är ledamotens produktion av motioner med valkretsanknytning, gemenli-

¹¹³ Förutom att den kräver ett antagande om välinformerade aktörer har denna operationalisering nackdelen att observationerna från den sista mätpunkten – riksmötet 2002/03 – inte kan användas vid prövning av hypotes 2c, eftersom det efterföljande valet ännu inte hållits. Den är emellertid mer realistisk än att använda ledamöternas placering vid föregående val som operationalisering.

¹¹⁴ Med valbar plats menas här helt enkelt sådan plats på valsedeln som visade sig räcka till ett riksdagsmandat. Kandidater placerade högre än på näst sista valbara plats riskerar knappast att bli utslagna genom personval. För det skulle krävas att nästan en fjärdedel av partiets röster i en valkrets gick till tre lägre placerade kandidater på listan, varav minst en utanför valbar plats. En sådan situation har inte varit i närheten av att uppkomma i någon valkrets vid något av de två val som hållit efter personvalsreformen.

gen kallade ”hembygdsmotioner”, men i studien fortsättningsvis betecknade regionala motioner. Definitionen på regionala motionsyrkanden har vid kodningen av datamaterialet varit att det i yrkande eller motionstext skall göras en explicit koppling till en namngiven geografisk plats, institution osv.¹¹⁵ Anledningen till att *namngivningen* gjorts till huvudkriterium är att kodningen primärt avser att ringa in de situationer när motionsskrivandet används som signal till lokala och regionala aktörer. Signaleffekten – till lokala medier, partidistrikt och ytterst väljare – antas vara betydligt högre om objekten för förslaget namnges. Givet att personvalet haft den förväntade effekten borde ledamöterna i ökad utsträckning profilera sig i sina regionala motioner genom att avvika från partigruppens intressen.

Men partigrupperna är sammanslutningar av regionala företrädare och har ambitionen att forma en politik som skall vara attraktiv för väljare i hela landet. Därför förväntas regionala motioner – på grund av sin definitionsmässigt partikularistiska inriktning – i högre utsträckning än andra motioner ha avvikit från partilinjén även före personvalsreformen. Därmed kan det vara relevant att också använda *andelen* regionala motionsyrkanden av det totala motionsutbudet, som en indikator i sig på effekt av personvalsreformen.

Slutligen skall personvaldas avvikelsebenägenhet jämföras med icke-personvaldas för att pröva hypotes 3b.

Analys och redovisning – operationalisering av budgetreformens effekt

De nya reglerna för riksdagens behandling av statsbudgeten tillämpades för första gången i arbetet med 1997 års budget. Brytpunkten för att mäta effekten av budgetreformen måste därför sättas redan mellan den första mätpunkten – riksmötet 1994/95 – och övriga mätpunkter. Fler mätpunkter innan brytpunkten hade varit önskvärda, men givet begränsningen i resurser prioriterades att välja mätpunkter som kunde kontrollera för närheten till val.

Budgetreformen förväntas minska möjligheterna att avvika i utgiftsfrågor. Mer specifikt förväntas det bli svårare att lämna motionsyrkanden som innebär utgiftsökningar, som inte samtidigt finansieras med redovisade utgiftsminskningar och/eller inkomstförstärkningar. Det är alltså i grund och botten ofinansierade förslag som förväntas bli svårare att presentera, eller åtminstone att få sitt partis stöd för.

Indikatoren för effekt av budgetreformen på ledamöternas enskilda

¹¹⁵ Det har inte räckt med att motionens förslag kan antas påverka vissa regioner mer än andra, om inte dessa regioner namnges. Däremot har även generellt formulerade förslag räknats om de i motionen framställs som sprungna ur eller bidragande till att lösa en specificerad regional problematik.

motioner är därför utvecklingen av just ofinansierade motionsyrkanden, fortsättningsvis kallade budgetförsvagande yrkanden. I första hand mäts om de budgetförsvagande motionsyrkandena i mindre grad avviker från partilinjén efter budgetreformen. I andra hand mäts också om andelen budgetförsvagande yrkanden minskat i jämförelse med övriga yrkanden.

Definitionen av ett budgetförsvagande yrkande har vid kodningen varit att motionsyrkandet innehåller ett förslag på en specificerat utgiftshöjning eller inkomstminskning som inte samtidigt kompenseras med en motverkande åtgärd. En ungefärlig storlek på budgetförsvagningen skall anges och förslaget skall förväntas ha effekt redan under det kommande budgetåret. Tolkningen av budgetförsvagande har varit relativt strikt. En hänvisning till att ett förslag exempelvis skall finansieras med hjälp av ”omfördelning inom anslaget X” har varit nog för att yrkandet inte skall ha kodats som budgetförsvagande.

Anledningen till att definitionen av budgetförsvagande yrkanden gjorts relativt krävande är att det endast är tydligt utformade, specifika förslag med omedelbar budgeteffekt som innebär stora problem för partiets ekonomiska trovärdighet och därmed för gruppleddningarna. Mer allmänt formulerade krav på större framtida satsningar inom område Y kan av gruppleddningen avfärdas som målsättningar, vilka inte på samma sätt hotar den ekonomiska trovärdigheten.

3.5 Sammanfattning

I kapitel 3 har studiens frågeställningar preciserats. I kapitlet specificerades först frågorna i den hypotesprövande delen av studien. Frågan om hur personvals- respektive budgetreformen har påverkat spelen mellan principaler och agenter i den svenska riksdagen har formulerats i fem empiriska hypoteser. Hypotesprövningen utförs i kapitel 5 – Utskottsspelet – respektive 7 – Kammarspelet.

Den teoriprövande delen av studien skall undersöka den empiriska hållfastheten i de sex påståenden på vilka teorin om delegation och återdelegation i parlamentariska partigrupper vilar. Om påståendena befinns hålla i det svenska fallet kan teorin fungera att analysera hur partigruppens kollektiva intressen upprätthålls i forrådet och upprätthållandet av partilinjén i parlamentariska system. Teoriprövningen utförs i kapitel 4 – Utskottsspelet – respektive 6 – Kammarspelet.

Slutligen har de metodologiska verktygen presenterats i kapitel 3. Studien använder sig av en mixad forskningsstrategi, där en enkätstudie, en intervjustudie och en dokumentstudie kompletterar varandra för att tillgo-

dose kraven på validitet, reliabilitet och generaliserbarhet. En annan poäng med det diversifierade metodvalet är att komma bort från partilojalitetsforskningens snäva inriktning på analys av voteringsdata. Enkätmaterialet används huvudsakligen till analyserna i kapitel 4, 5 och 7. Intervjumaterialet används i alla fyra empiriska kapitel, men huvudsakligen för de teori-prövande kapitlen 4 och 6. Dokumentstudien av ledamöternas motionsbeteende används i kapitel 7.

4. Utskottsspelet – om makten över partilinjén

Utskottsspelet handlar om den individuella ledamotens makt över hur partilinjén formas inom ledamotens ansvarsområde i utskottsarbetet. Spelet antas ha formen av ett principal-agentförhållande där ledamoten är agent och gruppledningen är principal.

Formandet av partilinjén i riksdagens partigrupper är en decentraliserad och specialiserad process. Agentens roll är att i egenskap av partiets utskottsrepresentant föreslå en partilinjé inom ledamotens sakpolitiska ansvarsområde. Principalens roll är att fatta det bindande beslutet om agentens förslag kan accepteras eller måste justeras.

Övriga aktörer inom och utanför partigrupperna antas vara begränsade till att på olika sätt minska kostnaderna för principalen att övervaka agenten. Som diskuterades i kapitel 2 finns två former för detta. Antingen utgör aktören en vetopunkt i förhållande till agenten. Agenten måste då inhämta aktörens godkännande under något skede i processen. Om agenten inte får detta godkännande sänder det en tydlig signal till principalen, vilken reducerar hennes kostnad för att fatta det bindande beslutet om att acceptera agentens förslag eller inte.¹ Alternativet är att aktören genom att fungera som "brandlarm" i systemet minskar principalens kostnad för att övervaka agenten. Med brandlarm menas att aktören spontant sänder ut en varningssignal när agenten – enligt aktörens bedömning – är på väg att föreslå ett för principalen ogynnsamt handlingsalternativ.

I detta kapitel prövas de tre teoretiska påståenden som ligger till grund för Utskottsspelet. Givet att modellen befinns hållbar är det också av intresse att studera vilken roll övriga aktörer inom och utanför partigruppen spelar, i termer av vetopunkter eller brandlarm.

De tre påståenden som skall prövas för Utskottsspelet i kapitel 4 är:

1. Skillnaden mellan principalen och den aktör som fungerar som en vetopunkt är att principalen inte måste rätta sig efter aktörens rekommendation, utan kan acceptera agentens föreslagna handlingslinje. Den aktör som fungerar som en vetopunkt är inte heller en konkurrerande agent, eftersom han eller hon inte kan framlägga en alternativ handlingsrekommendation, utan endast godkänna eller förkasta agentens förslag.

Påstående 1a. Varje enskild ledamot är i Utskottsspelet ensam ansvarig agent för initierandet och/eller fastställandet av partilinjens inom någon del av eller hela sitt utskotts ansvarsområde. Ingen annan aktör förväntas fungera som konkurrerande agent.

Påstående 2a. Principal i Utskottsspelet är den gruppledning som valts och kan avsättas av partigruppens medlemmar. Ingen annan aktör förväntas fungera som alternativ principal.

Påstående 3a. Principalen kan ensidigt korrigera partilinjens i Utskottsspelet om agenten avviker och principalen vidtagit åtgärder för att upptäcka detta.

Redan på det teoretiska planet gjordes för påstående 1a inskränkningen att ledamöter i regeringspartier inte antas fungera som agenter i initierandet av partilinjens, eftersom initiativrätten i parlamentariska system ligger hos regeringen.

Kapitlet inleds i avsnitt 4.1 med en översikt över tidigare forskning om formandet av partilinjens i riksdagens partigrupper. Därefter vidtar den empiriska prövningen av påståendena. Betoningen kommer att ligga på intervjudata, eftersom Utskottsspelet handlar om på vilket sätt olika aktörer deltar i en komplicerad process. För prövandet av påståendena 1a och 2a kan emellertid även vissa enkätdata användas. I avsnitt 4.2 prövas därför först påståendena 1a och 2a om Utskottsspelet med hjälp av data från enkätundersökningen. Därefter prövas samtliga påståendena i avsnitten 4.3–4.5 med hjälp av data från intervjuundersökningen. Resultaten sammanfattas i avsnitt 4.6.

4.1 Tidigare forskning

Mot bakgrund av riksdagens centrala roll i det svenska styrelseskicket och partigruppernas centrala roll i riksdagens arbete är frågan om hur partilinjens formas i riksdagens partigrupper utforskad i förvänsansvärt liten utsträckning sedan författningsrevisionen i början av 1970-talet.

I Gahrtons (1983) studie av folkpartiets riksdagsgrupp under åren 1977–1979 framställs riksdagsgruppen som en toppstyrd och väldisciplinerad institution, i vilken riksdagsledamöter snabbt socialiseras till att lydigt följa instruktioner från parti- och gruppledning.² Gahrton menar att partilinjens – i den mån den inte redan följer av tidigare ställningstaganden – formuleras

2. Gahrton (1983). Resultaten sammanfattas i kapitel 15.

av gruppleddaren på basis av förslag från partiledningen/regeringen.³ Vare sig enskilda ledamöter eller riksdagsgruppen som helhet har någon reell möjlighet att påverka besluten under riksdagsgruppens möten, på grund av informationsunderläge och otydliga beslutsformer.⁴ Men inte heller i egen-skap av utskottsledamöter förefaller medlemmarna av partigruppen ha något mer betydande inflytande över formandet av sitt partis linje.

Sannerstedts (1992) studie av förhandlingar i riksdagen med betoning på åren 1982–1991 ger en i många avseenden annorlunda bild. Utskotts-gruppernas inflytande över formandet av partilinjens inom sina respektive sakområden betonas starkt.⁵ När det gäller regeringspartiet under under-sökningsperioden – socialdemokraterna – hävdar Sannerstedt att utskotts-gruppernas inflytande i förhållande till statsråd och departement ökat avse-värt i jämförelser med partiets tidigare regeringsperioder.⁶ I princip måste föreslagna propositioner godkännas av utskottsgruppen innan de föreläggs riksdagsgruppen. Om riksdagsgruppens roll sägs att "[d]et kan bli livliga diskussioner i riksdagsgruppen, men om utskottsgruppen och regeringen är överens, lär den stora gruppen anta propositionen".⁷ Hanteringen av frå-gan i riksdagen sedan propositionen avlämnats – fastställandet av partilin-jen – sägs vara utskottsgruppens ansvar, även om avvikelser från proposi-tionen i möjligaste mån förankras hos departementet.⁸

I oppositionspartiernas riksdagsgrupper framställs utskottsledamöter-nas inflytande över formandet av partilinjens som än starkare. Initiativet till ställningstaganden utvecklas i utskottsgrupper eller utskottsövergripande kommittéer. Kommittémotioner beslutas i utskottsgruppen/kommittén, men förankras i förtroenderåd eller genom kontakt med gruppleddaren. Par-timotioner beslutas av förtroenderådet och förankras i hela riksdagsgrup-pen. I de borgerliga partierna sägs "förstanamnet" i utskottsgrupperna ha ett särskilt inflytande inom sitt utskotts område och även svara för kontak-terna med andra partier.⁹ Decentraliseringen till utskottsgrupper och kom-mittéer sägs vara mer uttalad i de borgerliga partierna än i vänsterpartiet och miljöpartiet. De senare partierna hade endast en ensam ledamot i varje utskott, vilket gjorde att riksdagsgruppens och partigruppstjänstemännens ställning var starkare i formandet av partilinjens.¹⁰

3. Gahrton (1983), s. 112. Folkpartiet satt i regeringen under hela den period Gahrton stu-derar.

4. Gahrton (1983), s. 211 och 282f.

5. Sannerstedt (1992), s. 66.

6. Sannerstedt (1992), s. 59–65.

7. Sannerstedt (1992), s. 61.

8. Sannerstedt (1992), s. 63.

9. Sannerstedt (1992), s. 66f.

10. Sannerstedt (1992), s. 68f.

Likartade resultat som Sannerstedts presenteras i Larssons (1986) undersökning av rollen som riksdagsledamot från mitten av 1980-talet. Larsson beskriver möjligen en något större skillnad mellan utskottsgruppernas inflytande i regerings- respektive oppositionsställning, med en starkare betoning på att det främst var i det senare fallet utskottsgrupperna hade verkligt inflytande.¹¹

En ytterligare studie från samma tidsperiod som diskuterar formandet av partilinjén i riksdagen är Wallenberg (1989). För det socialdemokratiska regeringspartiet beskriver Wallenberg, liksom Sannerstedt, en strävan efter att i större utsträckning släppa in partiets utskottsföreträdare i arbetet med propositioner. I Wallenbergs beskrivning är emellertid deltagandet i formandet av partilinjén främst förbehållet ordförandena i utskottsgrupperna. Wallenberg talar om "ordförandedominans". Han beskriver även de regelbundna mötena mellan ordförandena för utskottsgrupperna som ett viktigt parallellorgan till gruppstyrelsen.¹² Partilinjén formas i Wallenbergs beskrivning främst mellan departementsföreträdare och utskottsgruppsordföranden, begränsat av beslut i partiorganisationen i form av kongressbeslut, programskrifter och partistyreelsebeslut.¹³

När det gäller oppositionspartierna beskriver Wallenberg ett utskottsövergripande kommittésystem hos centerpartiet och vpk. Hos folkpartiet och vpk sägs också integrerade arbetsgrupper med partirepresentanter utanför riksdagen svara för en del av formandet av partilinjén. För folkpartiets del betonas också en starkare roll för partiledning, tjänstemän och riksdagsgruppen.¹⁴

I Esaiasson och Holmberg (1996), vilka bygger sina slutsatser på enkätdata från 1988, undersöks bland annat ledamöternas uppfattning om olika organs inflytande i riksdagen som helhet. Eftersom frågan då inte gällde inflytande internt är svaren inte direkt möjliga att överföra, men det kan noteras att utskotten placerar sig så högt som på tredje plats, efter regeringen och partiledarna.¹⁵

Hagevi (1998) konstaterar, baserat på data från samma enkät, att utskottsmedlemskap tycks ge inflytande; 98 procent av ledamöterna bedömde sig ha mycket goda (50 procent) eller ganska goda (48 procent) möjligheter att påverka sin partigrupps ställningstaganden inom sitt specialområde. Motsvarande siffror utanför specialområdet är 4 procent (mycket goda)

11. Larsson (1986), s. 53.

12. Wallenberg (1989), s. 62. Den socialdemokratiska gruppstyrelsen valdes vid denna tid ur riksdagsgruppen, med målet att ge en sammansättning med god könsfördelning och geografisk spridning. Jfr Wallenberg (1989), s. 43.

13. Wallenberg (1989), s. 63.

14. Wallenberg (1989), s. 64–67.

15. Esaiasson och Holmberg (1996), s. 218ff.

och 58 procent (ganska goda).¹⁶ 75 procent av ledamöterna ansåg sig ha större möjlighet att påverka inom sitt specialområde än utanför.¹⁷ En viss skillnad kan dock skönjas mellan ledamöter från stora respektive små parter, där de förstnämnda ansåg sig ha mindre möjligheter att påverka sin partigrupps ställningstagande, såväl inom som utanför det egna specialområdet.¹⁸

Den senaste studie som i större utsträckning berör formandet av partilinjerna i riksdagens partigrupper är Isbergs (1999), vilken huvudsakligen bygger på intervjudata med riksdagsveteraner från 1991.¹⁹ Även Isbergs undersökning pekar ut utskottsgrupper och kommittéer som de organ där partilinjerna i praktiken formas. Det är också till dessa som en ledamot vänder sig om hon vill försöka påverka en fråga som ligger utanför det egna specialområdet.²⁰ Undantaget är Vänsterpartiet, där utskottsrepresentanternas självständighet beskrivs som betydligt mer begränsad i förhållande till riksdagsgruppen som helhet och i viss mån även till aktörer utanför riksdagen.²¹

För övriga partier förefaller ett gemensamt mönster vara att utskottsgruppernas självständighet i formandet av partilinjerna i princip begränsas av tre faktorer: tidigare ställningstaganden, budgetrestriktioner och oenighet inom utskottsgruppen.²² Utskottsgrupperna beskrivs som ”grindvakter” utan vars godkännande förslag inte går vidare till beslut.²³ De hierarkiskt överordnade organen, förtroenderåd och gruppleddingar, har i första hand att ta ställning till förslagen från utskottsgruppen samt att lösa konflikter som inte kunnat lösas inom gruppen själv.²⁴ När det gäller initierandet av partilinjerna tillkommer också begränsningar för socialdemokraterna som regeringsparti. Även de ledamöter Isberg intervjuat talar dock om en tydlig förändring, i synnerhet efter åren i opposition 1976–1992 samt 1991–1994, i riktning mot att utskottsgruppen tar aktiv del i utformandet av propositioner genom regelbundna möten med departementsrepresentanter.²⁵

Isberg finner, liksom Sannerstedt, att förekomsten av och indelnings-

16. Hagevi (1998), s. 238.

17. Hagevi (1998), s. 239. Övriga 25 procent såg ingen skillnad mellan sitt inflytande inom respektive utanför specialområdet.

18. Hagevi (1998), s. 240.

19. Isberg definierar riksdagsveteraner som ledamöter som suttit i riksdagen minst 10 år. Orsaken till urvalet är, liksom för denna studie, att Isberg vill kunna mäta förändring över tid. Isberg (1999), s. 49f.

20. Isberg (1999), s. 155f.

21. Isberg (1999), s. 114f.

22. Isberg (1999), s. 107–114.

23. Isberg (1999), s. 163.

24. Isberg (1999), s. 156f.

25. Isberg (1999), s. 107–110. Enighet i utskottsgruppen och att frågan är politisk, snarare än teknisk, nämns som exempel på förutsättningar för utskottsgruppens inflytande.

grunden för fungerande utskottsövergripande kommittéer har varierat mellan partier och över tid. Sådana sägs alltid ha funnits hos centerpartiet medan de endast i mycket begränsad utsträckning funnits hos socialdemokrater och moderater.²⁶ Specialisering *inom* utskottsgrupperna anges förekomma inom alla utskottsgrupper och kommittéer med fler än en ledamot. Isberg menar att "[e]nskilda ledamöter av en utskottsgrupp kan alltså skaffa sig en maktställning på ett visst delområde som påminner om utskottsgruppens ställning på hela området".²⁷

När det gäller förtroenderådets ställning i riksdagsgruppen delar Isberg in partierna i tre grupper. Vänsterpartiets förtroenderåd uppges ha ett närmast obetydligt inflytande över formandet av partiets politiska linje. I skalans andra ände beskrivs moderaternas och centerpartiets förtroenderåd som tunga politiska organ. En mellanposition innehas av socialdemokraternas och folkpartiets gruppstyrelse respektive förtroenderåd.²⁸

Gruppmötena beskrivs inte heller av Isberg som arenor för formandet av partilinjerna utan snarast som informationsmöten för ledamöterna om vilken linje som valts. "[..]Gruppmötet [är] knappast [...] det organ där de reella och slutliga besluten fattas annat än undantagsvis."²⁹ Undantagen utgörs av mycket kontroversiella frågor, där delegationsorganen – i form av utskottsgrupper och förtroenderåd – inte kunnat enas.³⁰

Grupptjänstemännen upplevs ha visst inflytande över partiets politik genom att de i många avseenden svarar för det praktiska formulerandet av de politiska ställningstagandena.³¹ Partikongresserna upplevs av ledamöter från samtliga partier sätta de yttre ramarna för partiets politik, men samtliga partiers företrädare synes mena att riksdagsgruppens ledamöter överlag har relativt stor frihet att omtolka kongressbesluten till dagspolitik. Inte heller medlemsorganisationernas partistyrrelser beskrivs ha något starkt inflytande på dagspolitiken i riksdagen.³² Om partiledarna sägs att de vis-

26. Isberg (1999), s. 107–15.

27. Isberg (1999), s. 163. Samtidigt anges dock att fördelningen av frågor inte är jämlik och att ordföranden ibland kan ha en helt dominerande ställning i utskottsgruppen.

28. Isberg (1999), s. 101–07. För socialdemokraternas del uppges organet som samlar ordförandena i utskottsgruppen, ordförandekonferensen, vara mycket mer centralt i arbetet med att forma och fastställa partilinjerna. Numera fungerar också ett organ med denna sammansättning som gruppstyrelse, se nästa sida.

29. Isberg (1999), s. 97.

30. Isberg (1999), s. 96f. och 157.

31. Isberg (1999), s. 115–19. De folkpartistiska och vänsterpartistiska ledamöterna uppges anse att detta inflytande, på grund av tjänstemännens sakkunskap, riskerat att bli för starkt.

32. I Isberg (1999), s. 136–43.

Riksdagsgruppens frihet i förhållande till partikongresserna är möjligen något mindre uttalad för de socialdemokratiska och centerpartistiska ledamöterna, eftersom dessa partiers kongresser tenderat att lämna mer specificerade mandat till riksdagsgruppen.

serligen normalt sett är ordförande för riksdagsgrupperna, men att de har sin främsta uppgift i det utåtriktade partiarbetet, snarare än i det dagliga riksdagsarbetet. I de riksdagsärenden de väljer att agera, anses de emellertid ges stor frihet och inflytande.³³

Slutligen kan nämnas att Isberg även kortfattat diskuterar kristdemokraternas och miljöpartiets riksdagsgrupper.³⁴ Kristdemokraternas grupp sägs organisatoriskt likna de övriga borgerliga grupperna. Den miljöpartistiska gruppen präglas av den delade ledarstrukturen, både i form av två språkrör och två gruppledare, samt en styrelse – samordningsgruppen – med betydligt mer begränsat politiskt mandat än övriga partiers förtroenderåd.³⁵

Isberg nämner också att den socialdemokratiska riksdagsgruppen fullföljt trenden mot att stärka utskottsgrupperna genom två stadgeändringar 1994 och 1998. Genom dessa avvecklades den gamla gruppstyrelsen och ordförandekonferensen övertog namnet gruppstyrelse. I denna nya gruppstyrelse ingick också en gruppledning på fem personer, kallad arbetsutskottet. Den tidigare informella ordningen att propositioner måste föredras i riksdagsgruppen innan de framläggs och att propositionen skall beredas i dialog mellan ansvarigt statsråd och utskottsgrupp stadgefästes. En nyhet i riktning mot att stärka riksdagsgruppens ställning i förhållande till regering och partiorganisation var också att ordförandeskapet för riksdagsgruppen efter 1994 års val i praktiken skildes från partiordförandeskapet.³⁶

Teorin om delegation och återdelegation i ett historiskt perspektiv

Även om detaljer skiljer sig ger sammanställningen av tidigare forskning om formandet av partilinjerna i riksdagsgrupperna en relativt samstämmig bild, med undantag för Gahrtons studie. Variationerna över tid är också måttliga, vilket inte är överraskande med tanke på att riksdagsgrupperna under mycket lång tid varit etablerade institutioner.

Påstående 1a – att varje enskild ledamot är ensam ansvarig agent för initierandet och/eller fastställandet av partilinjerna inom någon del av eller hela sitt utskotts ansvarsområde – förefaller få stöd under perioden 1970–94. Utskottsgrupperna är de centrala aktörerna när det gäller att forma partilinjerna för samtliga partier utom socialdemokraterna i regeringsställning, där uppgiften delas med departementsföreträdare. Intern arbetsfördelning i

33. Isberg (1999), s. 144 och 154.

34. Kristdemokraterna kom in i riksdagen för första gången genom valet 1991. Miljöpartiet de gröna återkom till riksdagen genom valet 1994, efter sin dittills enda sejour under mandatperioden 1988–91. Ingen av dessa partiers ledamöter ingår i Isbergs intervjuurval, utan diskussionen om dessa riksdagsgrupper bygger på andra källor.

35. Isberg (1999), s. 181f.

36. Isberg (1999), s. 183ff.

de större utskottsgrupperna, så att enskilda ledamöter blir ensamma agenter inom en del av utskottsgruppens ansvarsområde, förefaller ha förekommit i de flesta partier med mer än en utskottsledamot. I några av studierna betonas emellertid utskottsgruppernas ordförandes inflytande så starkt att det blir viktigt att undersöka dessas roll i Utskottsspelet under denna studies undersökningsperiod.

Studiens påstående 2a – att den gruppleddning som valts och kan avsättas av partigruppens medlemmar är principal i Utskottsspelet – får också stöd för perioden 1970–94. Gruppledaren som enskild aktör ges inte någon framträdande roll i de studier som redovisats. Det är i stället förtroenderåden som oftast beskrivs fungera som principal i Utskottsspelet. Den faktiska arbetsfördelningen inom gruppleddningarna – gruppledare och förtroenderåd – har emellertid inte undersökts närmare i någon av studierna. Det centrala att notera är att ingen aktör *utanför* riksdagsgruppen beskrivs ha sådant inflytande över formandet av partilinjens i det dagliga riksdagsarbetet att de skulle kunna fungera som alternativ principal för ledamöterna i Utskottsspelet.

Om huruvida påstående 3a – att principalen ensidigt kan korrigera partilinjens i Utskottsspelet om ledningen övervakar, men ledamöten ändå avviker – varit uppfyllt under den period som studierna täcker är svårt att avgöra på basis av vad som redovisats ovan. Studierna har inte haft sådan inriktning att de kan svara på hur en konfliktsituation mellan principal och agent i Utskottsspelet lösts. Det faktum att oenighet inom utskottsgruppen i många fall tycks varit skäl att föra ärendet till avgörande i förtroenderåd eller undantagsvis riksdagsgrupp talar för att påståendet varit empiriskt hållbart under den period studierna täcker.

Sammanfattningsvis framstår stödet för de tre påståendena som gott, men också något svårbedömt på basis av de redovisade studierna, delvis på grund av att frågeställningarna varit annorlunda.

4.2 Aktörer i utskottsspelet

Intervjumaterialet utgör huvudkälla för prövningen av de påståenden som gäller Utskottsspelet. Det är emellertid möjligt att göra en grundläggande analys med hjälp av enkätundersökningen. Om tydliga mönster framträder i enkäten och dessa inte motsägs av analysen av intervjudata ökar rimligheten i att generalisera även andra slutsatser från intervjuundersökningen, trots att urvalet inte är slumpmässigt.

Påståendena 1a och 2a definierar vilka aktörer som deltar i Utskottsspelet, och därmed har det största inflytandet över initierandet och fast-

Tabell 4.1a–f Ledamöternas bedömning av olika aktörers inflytande över formatet av parti-linjen i respektive riksdagsgrupp.

1a. Socialdemokraterna			1b. Moderaterna		
	Medel	Rang		Medel	Rang
Departement	3,29	1	Ärendeansvarig	3,39	1
Partikongress	3,20	2	Presidieledamot	3,37	2
Ärendeansvarig	3,17	3	Partiledning	3,03	3
Presidieledamot	3,11	4	Förtroenderåd	2,85	4
Partiledning	2,99	5	Ö. utskottsledamöter	2,79	5
Ö. utskottsledamöter	2,65	6	Gruppledare	2,75	6
Gruppledare	2,44	7	Ek. talesperson	2,53	7
Ek. talesperson	2,35	8	Partikongress	2,46	8d
Förtroenderåd	2,34	9	Ö. kommittéledamöter	2,46	8d
Partisekreterare	2,02	10	Kanslichef	2,06	10
Ö. riksdagsgrupps- ledamöter	2,01	11	Partisekreterare	1,86	11
Kanslichef	1,78	12	Ö. riksdagsgrupps- ledamöter	1,70	12
Medel-/modalvärde	2,61	N = 55	Medel-/modalvärde	2,60	N = 36

1c. Vänsterpartiet			1d. Kristdemokraterna		
	Medel	Rang		Medel	Rang
Ärendeansvarig	3,71	1	Partikongress	3,13	1d
Förtroenderåd	3,11	2	Ärendeansvarig	3,13	1d
Ö. utskottsledamöter	2,71	3	Partiledning	2,88	3
Partikongress	2,67	4	Gruppledare	2,87	4
Gruppledare	2,63	5d	Förtroenderåd	2,62	5
Ö. kommittéledamöter	2,63	5d	Ö. utskottsledamöter	2,57	6
Partiledning	2,50	7d	Ek. talesperson	2,38	7d
Departement	2,50	7d	Ö. kommittéledamöter	2,38	7d
Ö. riksdagsgrupps- ledamöter	2,38	9	Ö. riksdagsgrupps- ledamöter	2,13	9
Ek. talesperson	1,86	10	Partisekreterare	2,00	10
Partisekreterare	1,75	11	Kanslichef	1,38	11
Kanslichef	1,25	12			
Medel-/modalvärde	2,48	N = 8	Medel-/modalvärde	2,50	N = 8

1e. Centerpartiet			1f. Folkpartiet		
	Medel	Rang		Medel	Rang
Partikongress	3,57	1d	Ärendansvarig	3,67	1
Ärendansvarig	3,57	1d	Partiledning	3,33	2
Förtroenderåd	3,17	3	Förtroenderåd	3,17	3
Partiledning	2,71	4	Partikongress	3,00	4d
Ö. kommittéledamöter	2,50	5	Ö. utskottsledamöter	3,00	4d
Gruppledare	2,43	6	Ek. talesperson	2,83	6
Partisekreterare	2,29	7	Ö. kommittéledamöter	2,50	7
Ö. riksdagsgrupps- ledamöter	2,14	8	Gruppledare	2,33	8d
Ek. talesperson	1,83	9	Ö. riksdagsgrupps- ledamöter	2,33	8d
Kanslichef	1,57	10	Partisekreterare	2,00	10d
			Kanslichef	2,00	10d
<i>Medel-/modalvärde</i>	<i>2,58</i>	<i>N = 7</i>	<i>Medel-/modalvärde</i>	<i>2,74</i>	<i>N = 6</i>

N är modalvärdet för antal svarande för respektive parti. Resultaten i tabellen baseras på enkätfrågorna 1a–b.

ställandet av partilinjens. Av tabellerna 4.1a–f framgår hur en genomsnittlig ledamot i respektive riksdagsgrupp rangordnat olika aktörers inflytande över formandet av partilinjens. Värdena utgår från en skala där 1 innebar mycket litet inflytande och 4 mycket stor inflytande.

Innan Utskottsspelets aktörer diskuteras kan det noteras att kontraktsutformning i kapitel 2 sades vara en viktig metod för principalen att minska urvalsproblem i sin relation till agenten. I en partikontext fungerar beslut på medlemsorganisationernas kongresser som en del av kontraktsutformningen för de förtroendevalda aktörer som vill agera i partiets namn. Alla aktörer inom riksdagsgrupperna är i någon mån bundna av det kontrakt de ingått genom att kandidera på partiets plattform. I detta sammanhang är partikongressbesluten mest intressanta som yttre ramar för principalens och – i synnerhet – agentens handlingar i Utskottsspelet.

Slutsatsen av att studera tabellerna 4.1a–f blir att riksdagsledamöterna i förvånansvärt hög utsträckning upplever att besluten på partikongresserna spelar roll när partilinjens formas i riksdagen.³⁷ Kontraktsutformningen förefaller vara en relativt effektiv metod för att ge aktörerna i Utskottsspelet ramar för deras agerande. Men metodens effektivitet varierar samtidigt mellan partierna enligt ett intressant mönster. Det förefaller som partiernas historiska ursprung som sammanslutningar av likasinnade riksdagsledamöter respektive medlemsorganisationer med folkrörelsebakgrund fortfarande

37. Slutsatsen står i viss mån i kontrast till den som görs i Isberg (1999), s. 136–143.

de har betydelse för det inflytande som partiets medlemmar, via partikongressen, har i formandet av den löpande riksdagspolitiken. Partikongressen rangordnas som den mest eller näst mest inflytelserika aktören av ledamöterna i de tre partierna med folkrörelsebakgrund; socialdemokraterna, centerpartiet och kristdemokraterna. Samma mönster återfinns när man studerar svaren på den enkätfråga som gällde inflytandet på det *egna* agerandet. Skillnaden mellan hur ledamöterna i dessa tre partier respektive övriga partier värderar partikongressbesluten är starkt statistiskt signifikant.³⁸ De moderata riksdagsledamöterna upplever kontraktet med medlemsorganisationen som klart mindre bindande än övriga partiers ledamöter. Detta stämmer väl överens med beskrivningen i tidigare forskning av moderaterna som ett parti med jämförelsevis svagt medlemsinflytande över rikspolitiken.³⁹

Ledamoten som ensam agent

Enligt påstående 1a är varje enskild ledamot ensam agent i Utskottsspelet för hela eller delar av sitt utskotts ansvarsområde och saknar konkurrerande agenter. För att påståendet skall vara empiriskt hållbart måste denne ledamot – i enkäten betecknad ärendansvarig – bedömas vara en av de allra mest inflytelserika aktörerna i formandet av partilinjens. Som framgår av tabellerna 4.1a–f får påståendet mycket gott stöd i enkätundersökningen. Den ärendansvarige bedöms ha störst inflytande över partilinjens i samtliga partier, med undantag för socialdemokraterna där departementets inflytande bedöms vara ännu högre.⁴⁰ Detta undantag gällande regeringspartiet görs också för det teoretiska påståendet.

Den främsta kandidaten som potentiell konkurrerande agent – övriga utskotts- respektive kommittéledamöter – förefaller ha visst inflytande, men placerar sig inte bland de mest inflytelserika aktörerna. Gapet i absoluta tal mellan ledamöternas genomsnittliga bedömningar av den ärendansvariges och övrigas i utskottsgruppen/kommittén inflytande är också högt för samtliga partier – som lägst 0,52 skalsteg på den fyragradiga skalan för socialdemokraterna. Därmed ges även den specialisering och arbetsfördelning inom utskottsgrupper/kommittéer som är grunden för påstående 1a empiriskt stöd. Övriga aktörer som skulle kunna fungera som agenter rangordnas ännu lägre vad gäller inflytande.

38. Dummyvariabeln "ledamot från folkrörelseparti" är signifikant positiv på 99-procentsnivå vid en OLM-regression av ledamöternas värdering av partikongressbeslutens inflytande på det egna agerandet vid formandet av partilinjens.

39. Se exempelvis Teorell (1998), s. s. 328ff.

40. Även partikongressens inflytande rangordnas högre i de tre "folkrörelsepartierna". Kongresserna fungerar dock inte som vare sig agenter eller principaler i Utskottsspelet utan modelleras som en del av spelets kontraktsutformning.

En intressant iakttagelse är också hur anmärkningsvärt lågt ledamöter från samtliga partier bedömt det inflytande som riksdagsledamöter utanför den berörda utskottsgruppen/kommittén har. Resultatet står i viss kontrast till tidigare diskuterade enkätstudier, vilka fann att så många som 62 procent av tillfrågade ledamöter ansåg sig ha goda eller mycket goda möjligheter att påverka besluten i sin riksdagsgrupp även *utanför* det egna specialområdet.⁴¹ Det stämmer däremot mycket väl överens med teorin om att riksdagsledamöterna maximerar sin måluppfyllelse genom att förlita sig på en partigrupp, i ett system av delegation och återdelegation. Genom detta system byter den enskilda ledamoten direkt kontroll mot högre effektivitet i den egna måluppfyllelsen. Resultatets trovärdighet stärks av samstämmigheten mellan partierna – riksdagsledamöter utanför berörd utskottsgrupp/kommitté räknas till aktörerna med allra lägst inflytande i samtliga partier. Samtidigt är tendensen tydligast i de två största partierna, vilket inte är förvånande; ju större partiet är desto mer specialiserad förväntas beslutsprocessen vara och ju mindre inflytande förväntas den enskilde ledamoten ha.⁴²

Gruppledningen som ensam principal

När det gäller påståendet 2a om att principalen i Utskottsspelet är den gruppledning som valts och kan avsättas av partigruppens medlemmar och att alternativa principaler saknas får modellen också stöd, även om osäkerheten är något större. Gruppledaren och/eller förtroenderådet rangordnas bland de mest inflytelserika aktörerna i alla partier utom socialdemokraterna. Enkäten kan emellertid inte svara på hur den faktiska arbetsfördelningen inom gruppledningarna ser ut. Detta måste undersökas närmare med hjälp av data från intervjuundersökningen.

Men även partiledningens inflytande rangordnas högt i de flesta partier. Det vore problematiskt ur teoretisk synvinkel om partiledningen visade sig fungera som den verkliga principalen, åtminstone i den mån ledamöterna uppfattar att inflytandet utövas av partiledningen som riksdagsexternt organ. Villkoret för teorin om delegation av måluppfyllelsen till ett ledarskap är ju nämligen att gruppens ledamöter som kollektiv principal själva väljer och avsätter sin ledarskapsagent.

I sammanhanget kan det därför vara av intresse att studera den enkätfråga där ledamöterna uppmanades bedöma hur stor hänsyn de personligen tog till olika aktörers åsikter i arbetet med att forma partiets linje i utskottet. I denna fråga gjordes nämligen distinktionen mellan å ena sidan

41. Hagevi (1998), s. 238. En möjlig förklaring är att ledamöterna överskattar det egna inflytandet och/eller underskattar andra ledamöters inflytande.

42. Denna skillnad mellan stora och små partier noterades däremot redan i Hagevi (1998), s. 240.

gruppledningens och å andra sidan partiledningens *utanför riksdagen* åsikter. I nedanstående tabell 4.2 redovisas jämförelsen inom varje partigrupp, dels i form av ett medelvärde på samma skala som i tabell 4.1, dels i form av andel ledamöter som bedömt de två aktörernas inflytande på deras eget arbete som stort eller mycket stort (variabelvärde 3 eller 4).

Av tabell 4.2 framgår att ledamöterna från samtliga partier utom socialdemokraterna personligen anser sig ta större hänsyn till gruppledningens än till partiledningens utanför riksdagen åsikter. Den troligaste förklaringen – åtminstone för de mindre partierna – är att partiledningens ledamöter i stor utsträckning sitter i riksdagen och också ingår i gruppledningen. Följaktligen medför bortdefinieringen av de delar av partiledningen som ingår i interna riksdagsgruppsorgan att partiledningen uppfattas ha lägre inflytande. Riksdagsgruppens ledamöter kan vare sig tillsätta eller avsätta partiled-

Tabell 4.2 Ledamöternas personliga hänsyn till gruppledningens respektive partiledningens utanför riksdagen åsikter vid formandet av partilinjen.

	Andel ledamöter som personligen tog stor eller mycket stor hänsyn till ... (%)	Medelvärde (standardavvikelse)
(s)		
...partiledningens utanför riksdagen åsikter	61,1 (33/54)	2,67 (0,70)
...gruppledningens åsikter	59,6 (31/52)	2,63 (0,74)
(m)		
...partiledningens utanför riksdagen åsikter	34,4 (11/32)	2,31 (0,64)
...gruppledningens åsikter	85,3 (29/34)	2,94 (0,60)
(v)		
...partiledningens utanför riksdagen åsikter	66,7 (6/9)	2,78 (0,67)
...gruppledningens åsikter	88,9 (8/9)	3,00 (0,50)
(kd)		
...partiledningens utanför riksdagen åsikter	62,5 (5/8)	2,75 (0,71)
...gruppledningens åsikter	100,0 (8/8)	3,00 (0)
(c)		
...partiledningens utanför riksdagen åsikter	71,4 (5/7)	2,71 (0,49)
...gruppledningens åsikter	100,0 (7/7)	3,14 (0,38)
(fp)		
...partiledningens utanför riksdagen åsikter	50,0 (3/6)	2,5 (0,55)
...gruppledningens åsikter	66,7 (4/6)	2,83 (0,75)

Resultaten i tabellen baseras på enkätfråga 1c.

ningen. Givet att partiledningens inflytande i stor utsträckning grundar sig på att de sitter i riksdagen på poster som riksdagsgruppen kontrollerar – primärt i gruppledningen – framstår farhågan att partiledningen som riksdagsexternt organ fungerar som faktisk principal i Utskottsspelet mindre allvarlig. Frågan bör dock studeras vidare i intervjumaterialet.

Viktigt att notera från tabellerna 4.1a-b är att i de två större partierna, socialdemokraterna och moderaterna, rangordnas partiernas utskottspresidieledamöters inflytande högre än såväl gruppleaders som förtroenderåds.⁴³ Den formella mellannivån mellan gruppleddning och utskottsledamöter förefaller vara mycket inflytelserik i de stora partierna. En fråga som bör undersökas med intervjumaterialet är därför om mellannivåns roll begränsas till att fungera som vetopunkt för gruppleddningen som principal, eller om specialiseringen i de större partierna är så utvecklad att det är utskottsgruppsordförandena som i praktiken fungerar som principaler i Utskottsspelet.⁴⁴

Partiskillnader

Den moderata riksdagsgruppen är den partigrupp som av sina ledamöterna bedöms vara den mest specialiserade när det gäller inflytandet över partilinjens formande. De moderata ledamöternas bild är att partilinjens i det dagliga riksdagsarbetet görs upp mellan ämnesspecialisterna i utskottet – framför allt den ärendansvarige och presidieledamöten – och koordinations- och strategispecialisterna, i form av förtroenderåd, grupp- och partiledning. Dessa specialister står relativt fria i förhållande till partikongressen och riksdagsgruppen som helhet. Bilden stämmer väl in med tidigare forskning, exempelvis Teorells (1998) liknelse mellan moderaterna och ett företag, där den löpande verksamheten inklusive ledarskapsfunktionen är delegerat till agenter av vilka ansvar kan utkrävas.⁴⁵ Det är också intressant att göra parallellen till Barrling Hermanssons (2004) studie av partigruppernas politiska kulturer, där moderaterna beskrivs som en grupp där ”den ledamot som anses motsvara gruppens högt ställda kunskapskrav inte behöver lyssna till vanliga gruppmedlemmars synpunkter”.⁴⁶ Beslutsprocessen som skisserats i denna studies teoretiska modell – delegation från partigrupp till ledar-

43. För fullständighetens skull skall nämnas att de flesta, men inte alla, moderata kommittéordföranden också innehar en presidiepost i sitt utskott. I princip skulle kommittéordföranden utan presidiepost kunna ha en svagare position.

44. Att ärendansvariga uppfattas ha så stort inflytande, samtidigt som gruppledarnas inflytande uppfattas som begränsat, talar mot att ordförandenas inflytande kommer sig av att de fungerar som agenter till gruppleddningen.

45. Teorell (1998) s. 334ff.

46. Barrling Hermansson (2004), s. 290f.

skap och återdelegation från ledarskap till ämnesspecialist – har sin tydligaste empiriska illustration i moderaterna. De breda, allmänpolitiska organen – partikongress och riksdagsgrupp – har delegerat inflytandet över den löpande verksamheten till funktionella specialister.

Inflytandet över formandet av den socialdemokratiska partilinjen i riksdagen skiljer sig naturligen från övriga partiers på grund av partiets regeringsansvar. Departementet framhålls också som den mest inflytelserika aktören. I ett historiskt perspektiv är emellertid det starka inflytande som tillskrivs utskottsföreträdare mest anmärkningsvärt. Den utveckling som Sannerstedt och Isberg noterade mot att regeringen är tvungen att i ett tidigt skede förankra sina förslag hos partiets utskottsföreträdare och att inflytande delegeras till enskilda ledamöter i dessas egenskap av ämnesspecialister verkar ha fortsatt och förstärkts.

Den bland övriga partier intressantaste punkten att notera är att 2000-talets vänsterparti inte stämmer in på den bild som partiet givits i tidigare forskning. Vare sig iakttagelsen att riksdagsgruppen skulle vara mer inflytelserik än i övriga partier (Sannerstedt) eller att förtroenderåd och utskottsledamöter skulle vara mindre inflytelserika (Isberg) får något stöd i ledamöternas bedömning. Vänsterpartiet förefaller under 1990-talet ha rört sig i riktning mot att bli mer likt övriga riksdagspartier. En nära tillhands liggande förklaring till detta torde vara att partiets förändring under 1990-talet från ett litet 4-procentsparti till ett 10-15-procentsparti har bidragit till ett mer "traditionellt" funktionssätt. Även det närmare samarbetet med regeringen från och med 1998 har antagligen bidragit till att en väl fungerande styrelse blivit nödvändig.

Sammanfattning

Påstående 1a – att enskilda utskottsledamöter fungerar som ensamma agenter och att konkurrerande agenter saknas – får för samtliga partier starkt stöd i enkätdata. För regeringspartiet förefaller det dock, som förväntat, vara departementet som fungerar som agent, men även utskottsledamöten beskrivs ha stort inflytande. Gott, om än något mer osäkert, stöd ges även påstående 2a om gruppleddningen som ensam principal. Gruppledaren, förtroenderådet eller båda är högt rangordnade i alla partier utom socialdemokraterna. Enkäten indikerar också att det underliggande antagandet om principalen som ett av *partigruppen* valt ledarskap förefaller hålla. Även i detta fall finns dock större tveksamhet för socialdemokraterna. Enkäten pekar i de större partierna ut ordförandena för utskottsgrupper/kommittéer som en möjlig konkurrerande principal.

4.3 Ledamoten som ensam agent

Påstående 1a är att varje enskild ledamot är ensam ansvarig agent för initierandet och/eller fastställandet av partilinjens inom någon del av eller hela sitt utskotts ansvarsområde och att konkurrerande agenter saknas. Ett undantag görs för regeringspartier, för vilka antas att departementet fungerar som agent i *initierandet* av partilinjens. I majoritetsregeringar och vissa koalitionsregeringar antas aktörer inom regeringen även fungera som agent i *fastställandet* av partilinjens. Av enkätundersökningen framgick att den ärendeansvariga – och departementet för regeringspartiet – uppfattades som de mest inflytelserika aktörerna i Utskottsspelet i samtliga partier. Tolkningen var att påståendet fick gott stöd i enkätdata. Analysen av intervjudata ger ingen anledning att ompröva denna bedömning även om vissa nyanskillnader mellan partierna förekommer. Avsnittet har därför delats upp i tre delar: ledamoten som ensam agent i mindre partier, ledamoten som ensam agent i större partier och avsaknaden av konkurrerande agenter.

Ledamoten som ensam agent i mindre partier

I de partier som under hela – (c), (fp), (mp) – eller delar av – (v), (kd) – perioden varit så små att de endast haft en ordinarie ledamot i varje utskott betonas starkt den makt som enskilda utskottsledamöter har vid formandet av partiets politik.⁴⁷ En ledamot från ett litet parti beskriver att ”vi hade ju så mycket att göra [...] så att det [...] får jag väl erkänna att det var jag som utformade försvarspolitiken”.⁴⁸ En annan ledamot indikerar att detta inflytande är särskilt stort i vissa politiska sektorer.

”Tala om makt. När man är ett så litet parti som inte är ledande, så har man ju väldigt stor makt att utforma partiets politik i vissa ... Som till exempel [sakområde X], som inte är så ideologiskt skiljande, så där, och inte så mycket pengar som många andra frågor. Då kan man ju forma politiken själv väldigt mycket som ledamot.”⁴⁹

Alla beskriver inte makten med medföljande ansvar för den enskilde ledamoten som enbart positiv.

”Och det har jag tänkt ganska mycket på: ett litet parti som jag har företrätt [...] det betyder att man får ett näst intill oproportionellt stort ansvar för att forma politiken i sakfrågorna. Man är ensam och det är naturligtvis i grunden problematiskt.”⁵⁰

47. Referensnummer 1.

48. Referensnummer 2.

49. Referensnummer 3.

50. Referensnummer 4.

Ledamoten menar att politiken i ett litet parti blir ”extremt individstyrd” och kontrasterar med situationen i större partier: ”[D]et är klart att det blir en annan bredd och en annan debatt i en sådan grupp, mot när man själv sitter nära nog ensam och får tycka.”⁵¹

Utskottsledamotens självständighet bygger på förtroende från principerna i systemet, i första hand gruppleddningen, men ytterst gruppmötet. Av intervjuerna framgår att detta förtroende (modellerat som sannolikheten (1-a) i spelmodellen i figur 2.2) har två bottenar. För det första sätter övriga aktörer sin tillit till att agenterna i stort är eniga om vilken politik som skall förverkligas, dvs. urvalsproblemen i form av ΔP i ledamotens kalkyl bedöms vara små.⁵² För det andra beror förtroendet på att ledamoten i tidigare handlingar visat sin lojalitet mot gruppens intressen.

”Man får ... som ledamot av vänsterpartiet och nästan alla andra partier får du göra precis vad du vill så länge du gör *rätt* [...] Politiker har en självbevarelse-drift att gardera sig mot misslyckanden. [...] Och för att göra rätt måste du se till att [du] inte helt plötsligt får jättekonflikter med din grupp.”⁵³

Förutom denna allmänna begränsning nämns också vissa situationer där utskottsledamoten förväntas förankra sitt beslut. Till dem hör budgetfrågor,⁵⁴ frågor som är politiskt nya⁵⁵ samt frågor som kan förväntas vara kontroversiella eller av andra skäl uppmärksammade.⁵⁶ Men begränsningen av agentens självständighet är inte större än att beslutet om huruvida en situation kräver förankring eller inte ytterst uppfattas vila på utskottsledamoten själv.⁵⁷

I de partier – (kd) och (v) – som ökade från en till två ordinarie ledamöter under undersökningsperioden gjordes en uppdelning av sakfrågorna mellan ledamöterna.⁵⁸ Detsamma gällde de partier som hade ledamöter som inte var ordinarie i något utskott och därför kunde fungera som arbetande suppleanter i ett utskott.⁵⁹ Invalsordningen mellan partiets ledamöter i utskottet bedöms som regel inte ha någon större hierarkisk betydelse även om vissa variationer förekommer mellan olika utskott.⁶⁰

51. Referensnummer 5.

52. Könberg (fp).

53. Bäckström (v).

54. Referensnummer 6.

55. Hägglund (kd). Referensnummer 7.

56. Hägglund (kd). Hansson (c) Referensnummer 8.

57. Hansson (c) Bäckström (v) Referensnummer 9.

58. Hägglund (kd). Bäckström (v). Referensnummer 10.

59. Könberg (fp).

60. Hägglund (kd). Bäckström (v). Könberg (fp). Med invalsortning i utskottet menas den rangordning i vilken partier med mer än en utskottsföreträdare nominerat ledamöter till ett visst utskott. Ordningen fastställs sedan formellt genom ett riksdagsbeslut, men det reella beslutet fattas av de nominerande partigrupperna.

Tre av de mindre partierna – (c) respektive (v) och (mp) – har under olika delar av undersökningsperioden haft ett organiserat samarbete om budgetpolitik med mera, med den socialdemokratiska minoritetsregeringen.⁶¹ Åtminstone de vänsterpartistiska och miljöpartiska ledamöterna förefaller inte uppfatta att samarbetet inskränkt deras roll som ensam agent under undersökningsperioden, snarare tvärtom.⁶² En förvånad miljöpartist konstaterar:

”Jag skötte ju de förhandlingarna hela tiden. Ja, det är ju otroligt när man tänker efter. Jag sprang där just med regeringen och förhandlade de här proposerna där.”⁶³

Även här finns emellertid begränsningen att förankra om budgetramarna skulle påverkas.⁶⁴ För centerpartiets del är bilden mindre entydig. På de områden som täcktes av samarbetet med regeringen förefaller partiets tjänstemän i regeringskansliet skött så stor del av kontakterna med regeringsföreträdarna att deras roll närmast sig en konkurrerande agent till ledamöten.⁶⁵ Ledamöter vars utskott inte direkt berördes förefaller däremot närmast ha fått ökad makt:

”Alltså, de skrattade ju åt mig, för jag kunde gå [till båda sidorna]. Den borgerliga gruppen var [...] trevliga människor. Jag gick till dem och så gick jag också till socialdemokraterna. Jag hade väldigt bra ställning under den tiden.”⁶⁶

Ledamöten som ensam agent i större partier

Att påståande 1a håller för riksdagens fem mindre partier är tydligt. I stort gäller detsamma de två större partierna, men några nyanser förtjänar att lyftas fram. Moderaterna har under hela undersökningsperioden haft fyra ledamöter per utskott, vilka tillsammans med en arbetande suppleant utgör den aktiva delen av partiets kommittéer.⁶⁷ Arbetet fördelas inom de moderata kommittéerna, så att alla aktiva kommittémedlemmar är ansvariga för ärenden inom en del av utskottets sakområde.⁶⁸ Även de moderata utskotts-

61. Samarbetet mellan regeringen och centerpartiet varade mellan 1995 och 1998. Samarbetet mellan regeringen, vänsterpartiet och miljöpartiet har pågått sedan 1998.

62. Bäckström (v). Samuelsson (mp). Referensnummer 11.

63. Referensnummer 12.

64. Bäckström (v).

65. Referensnummer 13.

66. Referensnummer 14.

67. I kommittéerna ingår också övriga suppleanter i utskottet, samt eventuella andra ledamöter som är intresserade av sakområdet. Dessa har emellertid inte hand om egna ärenden. Unckel (m).

68. Unckel (m). Referensnummer 15.

ledamöterna fungerar som ensamma agenter, bortsett från att varje ledamots ansvarsområde är mindre omfattande.⁶⁹

En skillnad gentemot de mindre partierna är dock den särställning som ordföranden i kommittén eller förstanamnet har gentemot övriga kommittéledamöter. Vid fördelningen av utskottsplatser bestäms förstanamnet i varje utskott först, i särskild ordning, då denne enligt gruppledaren "är talesmannen för partiet i de frågorna och har ... ja, det är mycket mer än att han står först på listan".⁷⁰ Någon liknande indelning görs däremot inte bland övriga kommittéledamöter:

"Förstastolen, *den* är helt avgörande; det är ordföranden, det är ledningen. Men vem som sitter som två, tre och fyra – det är mitt intryck från de olika utskottsgrupperna – att det där försvinner in i dimman till slut".⁷¹

Liksom av enkäten framgår av de moderata intervjuvarerna att den ärendansvarige visserligen har en stark ställning i kommittéernas diskussioner, men att detsamma gäller ordföranden. En ledamot beskriver förhållandet:

"Men det är klart, har man som försteman en person som är väldigt allround och generalist och kunnig och tung i partiet ... [Ordförande X] kunde ju, helt oavsett fördelningen [av åsikter i kommittén], ändå gå in och med en viss tyngd säga hur det ska vara."⁷²

På frågan om hur oenighet inom kommittén löses svarar en kommittéordförande:

"Ja, det finns en viss auktoritetsbundenhet. Det är sällan någon sådan [oenighet] uppträder, men finns det någon så normalt sett bestämmer talesmannen, förstemannen i slutändan."⁷³

De moderata kommittéordförandenas inflytande beskrivs mindre i termer av en konkurrerande initiativrätt och mer som en vetomakt i förhållande till övriga kommittéledamöter. Därmed motsvarar deras roll snarare en vetopunkt eller en principal, än en agent.⁷⁴ Påstående 1a bedöms därför hålla även för moderaterna.

69. "Men det får man nog säga att [...] den som är ansvarig inom *kommittén* för ämnesområdet som får anses vara föredragande och som därför har ett rätt tungt ord att lägga i kommittén för hur han eller hon tycker att man skall hantera en fråga." Referensnummer 16.

70. Unckel (m).

71. Unckel (m).

72. Referensnummer 17.

73. Referensnummer 18.

74. Det kan noteras att de moderata kommittéordförandenas auktoritet, förutom politisk tyngd, i mycket sägs vara avhängig deras större *sakkunskap* i utskottets frågor, men också när det gäller "det parlamentariska finliret", som en ledamot uttrycker det. Referensnummer 19.

Detta stämmer väl överens med den tidigare observationen att den moderata gruppen förefal-

Den avgörande skillnaden mellan de socialdemokratiska och övriga partiers utskottsledamöter är att de under undersökningsperioden inte haft sådant inflytande att de kan anses ha fungerat som ensamma agenter när det gäller *initierandet* av partiets politik inom det egna ansvarsområdet. Den huvudsakliga initiativrätten ligger i stället hos departementet.

Huvuddelen av lagda propositioner under undersökningsperioden hade redan förhandlats med representanter för centerpartiet (1995–1998) respektive vänsterpartiet och miljöpartiet (1998–) innan de kom till riksdagen. Av intervjumaterialet framgår att initierande- och fastställandefasen i formandet av den socialdemokratiska partilinjens i praktiken flutit ihop.⁷⁵ Departementsföreträdare har haft en sådan roll i denna process att begränsningen av de socialdemokratiska ledamöternas agentskap även bedöms gälla *fastställandet* av partilinjens. Således antas inte påstående 1a var uppfyllt för endera typen av Utskottsspel för de socialdemokratiska utskottsledamöterna. Men hur skall deras roll i stället beskrivas?

De socialdemokratiska utskottsgrupperna tillämpar en långtgående specialisering inom gruppen, så att varje ledamot har ett eget ansvarsområde.⁷⁶ Liksom för de mindre partierna bygger systemet på förtroendet mellan principal och agent.

”För att allting grundar sig ju på att det finns ingen enskild ledamot i riksdagen som har en chans att hänga med på allting som händer i riksdagen. Och därför har vi byggt upp det här systemet att vi har personer som har personliga ansvarsområden och då räknar vi med att det sköter varje enskild ledamot.”⁷⁷

Regelbundna möten förekommer mellan departement och hela utskottsgruppen om allmänna frågor och om större propositioner som berör hela utskottsområdet.⁷⁸ En departementsrepresentant deltar också i gruppens möten.⁷⁹ Normalt sett är emellertid kontakten mer specialiserad:

”Och då är det ju så att när det gäller enskilda propositioner, då är det ju den enskilda ledamoten som har den här kontakten [med departementet]. Då sitter ju inte hela utskottsgruppen med.”⁸⁰

ler vara ett tydligt exemplet på teorins specialiserade partigrupp, där formandet av partiets politik delegerats från allmänpolitiker till en förhandling mellan ämnesspecialister och ledarskapspecialister. Jfr också Barrling Hermansson (2004), s. 80–94 om sakkunskapens betydelse för inflytande och status inom den moderata rikslagsgruppen.

75. Bohlin Olsson (s). Referensnummer 20.

76. Referensnummer 21.

77. Referensnummer 22.

78. Referensnummer 23.

79. Referensnummer 24.

80. Referensnummer 25.

Detsamma gäller även förhandlingarna med departement och samarbetspartier.⁸¹

”[LD]: Ni har ett antal möten under formuleringsstadiet av propositionen?

[IP]: Ja, och då är det mera – som exempelvis jag då som är hittills ansvarig för [X-]frågor, vi har ju haft två nu under våren – jag har varit med när vi har förhandlat fram [Y-]propositionen. [...] Och då får vi ju ... både att vi får det i utskottsgruppen, men sedan så följer jag mer då det arbetet som departementet för tillsammans med samarbetspartiet, så är jag med under förhandlingarna. Och då är det, de andra då som har andra ansvarsområden följer sina på samma sätt.”⁸²

I diskussionerna i utskottsgruppen upplevs också ärendansvarig ha ett informationsövertag, vilket ger inflytande.⁸³

”Jag vågar nog påstå att den som har ärendet har ju störst inflytande. Och då kommer jag tillbaka till det här resonemanget om att man förväntar sig att den personen har ett speciellt ansvar, har satt sig in i frågan speciellt mycket då. [...] I normalfallet så är det så att vi har ju föredragningar inför utskottsgrupps-hanteringarna då, där den som har ärendet börjar gå igenom och sedan peka ut var någonstans han eller hon tycker att det finns problem eller möjligheter.”⁸⁴

Ärendansvarig har således dagordningskontroll i förhållande till sina kolleger i utskottsgruppen.

Som framgick av enkäten uppfattas även gruppordförandena i utskotten ha mycket stort inflytande över formandet av partiets politik. Av intervjuerna framgår att kontakter med departement och samarbetspartier ofta sker gemensamt mellan ordförande och ärendansvarig.⁸⁵ Men det förekommer också parallellkontakter mellan enbart ordförande och departement.⁸⁶ Överenskommelser med andra partier ingås inte heller utan ordförandens godkännande.⁸⁷ Däremot är ledamöterna angelägna om att framhäva att den hierarkiska positionen inte *i sig* spelar någon roll i gruppens diskussioner.⁸⁸ Även i det socialdemokratiska fallet har ordförandens inflytande mer karaktären av vetomakt än initieringsmakt.

81. Referensnummer 26.

82. Referensnummer 27.

83. Referensnummer 28.

84. Referensnummer 29.

85. Bohlin Olsson (s). Referensnummer 30.

86. Bohlin Olsson (s). Referensnummer 31.

87. Bohlin Olsson (s). Referensnummer 32.

88. ”Inte ett dugg. Det känner jag absolut inte. [...] Däremot den som är ordförande [...] är ju den som har den mesta informationen, får ju den så via dels från riksdagskansliet eller utskottskansliet och från regeringen. Och överhuvud taget är ju den som är mest informerad på det sättet, kan naturligtvis väga tyngre. Men aldrig att jag kände att ordföranden då var den som bestämde.” Referensnummer 33.

Hur stort inflytande utövar utskottsgruppen, främst genom ärendesvarig och ordförande? Ledamöterna är samstämmiga om att en proposition inte presenteras för riksdagsgruppen, än mindre offentliggörs, förrän den har stöd i utskottsgruppen.⁸⁹

”[IP]: Grejen är att departementet skall ju inte lämna ett förslag till riksdagsgruppen som vi skickar tillbaks på grund av att vi inte kan ställa oss bakom det. Och är det så att utskottsgruppen inte ställer sig bakom ett departementsförslag, då är det ju ingen mening att lägga det.

[LD]: *Då går det aldrig igenom den stora gruppen?*

[IP]: Det går aldrig igenom då för att när ministern föredrar frågan, då så säger ju alltid [normalt sett] någon från utskottsgruppen att: 'Ja, vi har tagit del av materialet och vi ställer oss bakom'. [Om så inte sker] då är det liksom locket på, då får man ta tillbaks det eller så får man ha en väldigt bra argumentation för att man ändå skall köpa det, trots att man inte haft den formella hanteringen då.”⁹⁰

Sammanfattningsvis framträder en bild där departementet fungerar som agent i initierandet och fastställandet av den socialdemokratiska partilinjens i riksdagen. Men utskottsgruppen – vilket i praktiken innebär den ärendesvarige och ordföranden – måste godkänna ett förslag för att det skall gå vidare i systemet. I termer av den teoretiska principal-agentmodellen fungerar den ärendesvarige utskottsledamoten som vetopunkt i förhållande till agenten.⁹¹ Om den ärendesvarige inte godkänner ett förslag från agenten – departementet – sänder detta en tydlig signal till principalen, vilket minskar dennes kostnader för att inhämta information.

Det faktum att påstående 1a inte gäller för de enskilda socialdemokratiska utskottsledamöterna innebär inte att det är *omöjligt* för dem att spela ett slags Utskottsspel med principalen. Däremot är ledamöternas strategival kraftigt inskränkt. Eftersom den ärendesvarige ledamoten bara kan förkasta agentens förslag – inte komma med ett eget, konkurrerande förslag – kan hon endast välja att spela den avvikande strategin i de situationer där *hon och agenten/departementet önskar avvika på samma sätt*. I dessa fall innebär ledamotens strategival att hon genom sitt godkännande av agentens strategival undviker att skicka en varningssignal till principalen. Nyttovärdena av de olika utfallen antas vara desamma som när utskottsledamoten själv fungerar som agent.

89. Bohlin Olsson (s). Referensnummer 34.

90. Referensnummer 35.

91. Om utskottsgruppsordförandenas vetomakt gör att de skall beskrivas som vetopunkter eller som principaler diskuteras i nästa delavsnitt.

Villkoret att departementet och den ärendeansvarige måste vara eniga om att avvika på samma sätt innebär att ledamotens möjligheter att avvika kraftigt begränsas. Givet att ledamöternas preferenser – genom självselektion, delade lojaliteter eller likartad inlärningsprocess – präglas av den sektor både de och fackdepartementsföreträdarna verkar inom förväntas gemensamma avvikelser ändå förekomma. (Jfr avsnitt 2.5.) Detta bekräftas också indirekt av den socialdemokratiska gruppledarens beskrivning av en typ av situationer som hon säger sig vilja bekämpa:

”En sak som jag inte tycker så bra om, som kan hända, det är att när ett fackdepartement har förhandlat med finansdepartementet, till exempel, och inte har klarat hem sin fråga [...] då kan det där departementet då snacka med sin utskottsgrupp, så att utskottsgruppen kommer där och [...] börjar köra ett varv till.

Det måste jag säga, får jag reda på ett statsråd som gör så, så råkar de väldigt illa ut. Därför att det underminerar systemet [...] vi måste spela med öppna kort. Jag har inget emot att man slåss för sina frågor, men du får aldrig nånsin ... Det finns inga tunnlar i detta system, utan skall det här fungera måste det vara raka rör, rakt upp.”⁹²

Inga konkurrerande agenter

I partier med mer än en utskottsledamot sker en sådan ansvarsfördelning mellan ledamöterna att det är orimligt att betrakta de ledamöter som inte är ärendeansvariga som konkurrerande agenter. Dessa har inte möjlighet att forma ett fristående alternativ till den ärendeansvariges förslag. En ledamot framhåller att det anses opassande att försöka agera konkurrerande agent på en annan ledamots ansvarsområde:

”[IP]: [...D]et finns ju någon i riksdagen som är intresserad av det här med [X]-frågor, som har det som sin uppgift. Och då måste han eller hon ju se till att ... ja, att driva det. Gör man inte det så är det svårt för någon annan att ta på sig det. Och gör man det – det gjorde jag några gånger – då blir det ’Aja, baja’.

[LD]: *Det får man inte göra, driva parallellt?*

[IP]: Nej, då får man försöka ta tillsammans. Det har varit schismer.”⁹³

Samtidigt framgår det tydligt att övriga ledamöter i en utskottsgrupp har goda möjligheter att sätta sig in i någon annans ärende, om de skulle ta sig tid till detta. Utskottsgrupperna möts regelbundet innan varje utskottsmöte – dvs. två gånger i veckan – och diskuterar de ärenden som skall behand-

92. Bohlin Olsson (s).

93. Referensnummer 36.

las. På dessa möten finns goda möjligheter att påverka den ärendansvarige för övriga ledamöter som kunnat sätta sig in i ämnet. Inflytandet kan dock knappast sägas motsvara en vetorätt och utskottsgruppsledamöterna fungerar därmed inte som en vetopunkt.

Däremot förefaller det ändamålsenligt att beskriva deras roll som potentiella brandlarm till principalen. Om de inte lyckas övertala den ärendansvarige ledamöten att ändra sin ståndpunkt har de möjlighet att sända en signal till gruppledningen. Ett villkor för signalen skall uppfattas som avsett är emellertid att brandlarmets idealposition ligger närmare gruppledningens än den ärendansvariges förslag. Att gruppledningen i större partier kan förlita sig på ett brandlarmssystem framförs tydligt av den socialdemokratiska gruppledaren:

"[LD]: Hur god insyn skulle du säga att du kan skaffa dig i enskilda riksdagsärenden? Och i hur stor utsträckning är du hänvisad till att lita på att systemet fungerar?"

[IP]: Om jag vill sätta mig in i en fråga så gör jag det. Och då finns inga svårigheter i det. Men normalt sett så litar jag ju på att systemet fungerar. Jag går inte in och kontrollerar att det verkligen gör det.

[LD]: Men vad skall det till för att du skall ge dig in och kontrollera? För någon gång måste det väl hända att du får [känslan av att] 'Det här verkar inte vara på väg åt rätt håll'?

[IP]: Men då är det ju någon som drar i snöret. Det är inte jag först som upptäcker det. Utan om du har tio socialdemokrater i ett utskott så kan du lita på att det är någon som tycker att: 'Det där, är det verkligen bra? Kongressen sa redan -47 att vi skulle ...' Nej, det är jag inte orolig över att inte det blir [upptäckt]."⁹⁴

Oenighet i utskottsgruppen blir ofta ett skäl att lyfta en fråga till en högre beslutsnivå.⁹⁵

En förutsättning för att övriga ledamöter skall fungera som brandlarm är emellertid just att det finns en *oenighet* inom utskottsgruppen.⁹⁶ På ett allmänt plan kan detta förmodas vara relativt ovanligt, på grund av den gemensamma ideologin i riksdagsgruppen. Men som nämndes i diskussionen om förhållandet mellan departement och socialdemokratiska ärendansvariga kan det skapas en enighet inom utskottsgruppen, vilken inte gäller

94. Bohlin Olsson (s).

95. Bohlin Olsson (s). Unckel (m). Hägglund (kd). Referensnummer 37.

De socialdemokratiska ledamöter som inte tillhör eliturvalet menar emellertid att utskottsgruppen själva löser sina meningsskiljaktigheter. Referensnummer 38.

96. Jfr Ström (2000), s. 278 som menar att principalens möjligheter att få trovärdiga signaler från multipla agenter – eller i detta fall brandlarmssaktörer – stärks om agenterna kan antas ha olika preferenser.

hela riksdagsgruppen, som ett resultat av självselektion, delade lojaliteter eller likartad inlärningsprocess.⁹⁷ En moderat företrädare beskriver:

”Min erfarenhet är ju den – och det är detsamma för utskottsarbetet – att får människor med samma grundinställning, samma verklighetsuppfattning, eller verklighetsbild, det vill säga att man har samma hearings, man besöker samma studiebesök, får samma sakbeslutsmaterial. Har man samma grundinställning i livet så tenderar man naturligtvis att dra ungefär likartade slutsatser.”⁹⁸

Om utskottsgruppsledamöterna från början har eller får konvergerande preferenser, vilka inte är alltigenom representativa för riksdagsgruppen som helhet, kan de heller inte förväntas fungera som brandlarm som kan reducera principalens kostnad för övervakning.⁹⁹

För de partier som endast haft en ordinarie ledamot finns ingen motsvarande möjlighet för principalen. Partiets utskottssuppleanter har nästan undantagslöst samtidigt varit ordinarie ledamöter i något annat utskott och har därmed inte haft tid att sätta sig in i ärendena tillräckligt väl för att kunna fungera som brandlarm.¹⁰⁰ I två partier med endast en ordinarie utskottsledamot – kristdemokraterna (före 1998) och centerpartiet – har ledamöter från olika utskott samlats till kommittéer. Intrycket från intervjupersonerna från dessa två partier är emellertid att inte heller de vanliga kommittéledamöterna från ett utskott haft tid och möjlighet att sätta sig in i ärendena som gällt det andra utskottet tillräckligt väl för att fungera som brandlarm.¹⁰¹ Däremot förefaller de kristdemokratiska kommittéordförandena utgöra en viktig informationskälla för gruppledaren, även om de inte bedöms ha den vetolikhande makt som deras motsvarigheter i socialdemokraterna och moderaterna.¹⁰²

En aktör vars inflytande inte undersöktes i enkäten är de politiska tjänstemän som arbetar i riksdagsgruppernas kanslier. Liksom ledamöterna är grupptjänstemännen specialister. De är knutna till ett eller flera näraliggan-

97. Referensnummer 39.

98. Referensnummer 40.

99. Jfr den socialdemokratiska gruppledarens exempel i diskussionen ovan om förhållandet mellan departement och socialdemokratiska ärendansvariga. Problematiken liknar den som analyserats inom den amerikanska parlamentslitteraturen, där utskottsledamöter beskrivits som s.k. *preference outliers* i förhållande till parlamentsledamöterna som helhet. Jfr Shepsle & Weingast (1987) och Brown et al. (1997).

100. Samuelsson (mp). Referensnummer 41. Ett ytterligare, praktiskt problem är att utskotten ofta sammanträder samtidigt, vilket gör det svårt för en ersättare att följa en fråga i ett utskott, när hon samtidigt har möten i sitt ordinarie utskott.

101. Hansson (c). Referensnummer 42.

102. Hägglund (kd). ”Jag tror att den viktigaste [informations-]kanalen [för gruppledaren] är att kommittéordförandena, som jag sade, finns med i förtroenderådet, tar upp både på sammanträdena, men om det är svåra och kontroversiella frågor, så kommer det upp långt innan [genom] att det förs en dialog på ett informellt sätt.” Referensnummer 43.

de utskott, beroende på gruppens kansliresurser.¹⁰³ Tjänstemännen har en viktig roll både administrativt och politiskt.¹⁰⁴ Till de politiska uppgifterna hör att hjälpa ledamöterna med underlagsmaterial och utkast till utspel och debattartiklar.¹⁰⁵ Viktigare är att de svarar för att formulera utkast till parti- och kommittémotioner.¹⁰⁶

”[..]Det normala [är] då att de ansvariga politikerna talar med tjänstemannen och spånar och landar på någonting att 'Vi skall nog tycka eller invända mot de här tre sakerna i propen' och sedan går tjänstemannen in på sitt rum och skriver.”¹⁰⁷

Tjänstemännen är därigenom aktörer i de Utskottsspel som handlar om initierandet av partilinjén. Intervjudata tyder dock inte på att de är så självständiga att de skulle kunna fungera som konkurrerande agenter i förhållande till den ärendansvarige ledamoten.¹⁰⁸ En kristdemokrat förklarar:

”Även om det är [en grupptjänsteman] som har skrivit utkast, så innan det kommer till kommittén så har ledamoten som är ansvarig stämt av det. Så vi sitter ju inte och diskuterar texter med handläggarna.”¹⁰⁹

Några farhågor från ledamöternas sida att grupptjänstemännen skulle ha för stort inflytande – liknande dem som vissa intervjupersoner ventilerade i Isbergs undersökning – förekommer heller inte i denna studies intervju**material**.¹¹⁰

103. Referensnummer 44.

104. Hägglund (kd). Referensnummer 45. Till de administrativa uppgifterna hör att hålla reda på utskottsgruppens schema, föra protokoll osv. Den moderata gruppledaren beskriver till och med grupptjänstemännens uppgift som att ”[v]ara hönsamma för hela gruppen i allt. Den här personen blir väldigt mycket en centralfigur i kommitténs arbete, för han eller hon finns ju där hela tiden.” Unckel (m).

105. Samuelsson (mp). Referensnummer 46.

106. Unckel (m). Referensnummer 47.

107. Könberg (fp).

108. Referensnummer 48.

109. Referensnummer 49.

110. Jfr Isberg (1999), s. 118f. Ett möjligt undantag är en centerpartistisk ledamot med följande inställning:

”Men annars skulle jag ändå vilja säga att de här tjänstemännen – *sektorstjänstemännen*, om jag kallar dem så – de har ett *betydande inflytande* vill jag nog påstå. [...O]m de har mer inflytandet i ett litet parti, det kan ju möjligen vara så. [... Handläggaren] skrev debattinlägg, hon skrev tidningsartiklar, hon skrev underlag för mina anföranden i kammaren, i varje fall delvis. Jag skrev nästan alla mina anföranden själv, men hon fick alltid läsa mina anföranden för att rätta till: 'Nej, det här har du fattat fel' eller om det var nånting. [...G]rupptjänstemännen här har mycket makt egentligen på att formulera politiken, dels som *underlagsberedande* [i] processen, men även när det gäller sådana saker som att skriva *anföranden* och sådant. Och jag skulle säga, om man frågar: 'I ett litet parti, var formas politiken?'. Så skulle jag säga 'I dialogen mellan den enskilda riksdagsledamoten och den tjänsteman som handlägger frågorna'. Det kan vara annorlunda för andra stora partier, men [...] min erfarenhet är ganska entydigt den.” Referensnummer 50.

Grupptjänstemännen tycks däremot i högsta grad fungera som brandlarm till principalen. Gruppledningen vänder sig ofta direkt till grupptjänstemännen för att orientera sig om pågående ärenden.¹¹¹ Att tjänstemännen uttryckligen används som en del i ett informationssystem för att upprätthålla partiloyaliteten bekräftas av den centerpartistiske gruppledaren:

”Om någon ledamot skulle gå sin egen väg, [så får] man rätt fort den informationen till sig för det är ju alltid någon som känner sig förfördelad eller överkörd. Och inte minst kanske då från kansliet får du ju den signalen väldigt kvickt. För att de är ju oerhört lojala med partilinjén, där har de ju [det] som sitt jobb. Det är ju deras ansvar, kanske. Spontant kommer ju de signalerna när man gör de där föredragningarna [med tjänstemännen].”¹¹²

Grupptjänstemännens lojalitet är i första hand riktad mot gruppledaren. Även om de bedriver det mesta av sitt arbete mot utskottsledamöterna är tjänstemännen anställda av kanslierna som helhet, med i första hand kanslichefen och i andra hand gruppledaren som överordnade.

En sista potential konkurrerande agent till den ärendansvarige utskottsledamoten vore partiets arbetsgrupper utanför riksdagen. Dessa nämns dock bara i ett fall i intervjumaterialet och då i en diskussion om partiets mer långsiktiga ideologutveckling, snarare än som aktörer i det dagliga riksdagsarbetet.¹¹³ Sådana grupper förefaller emellertid ha fått större betydelse efter undersökningsperioden.¹¹⁴

111. Bohlin Olsson (s). Unckel (m). Hägglund (kd). Hansson (c). Könberg (fp). Bäckström (v). Referensnummer 51. Ett praktiskt skäl till detta är tjänstemännens större tillgänglighet i tid och i vissa fall också i rum. Till skillnad från ledamöterna är tjänstemännen i riksdagshuset alla normala arbetsdagar, vilket gör att mycket förberedande arbete kan göras mellan gruppledning, kanslichef och grupptjänstemän:

”Jag ledde för min del veckogenomgångarna med alla kanslitjänstemännen. [...] Vi hade två timmar varje måndag där vi gick igenom allting som låg i pipelinen, så att säga. Och normalt sett på måndagarna var ju inte *riksdagsmännen* där, utan då är det riksdagsfritt. Och det gjorde att när veckan *började* och ledamöterna så småningom *kom*, så hade vi rätt bra grepp om vad det var som skulle hända. Och då vet ju också tjänstemannen att i morgon tisdag eller på torsdag i utskottet så kommer de *bär* sakerna upp, 'Vad ska vi göra?', va. För att tjänstemännen träffar sen normalt sina utskottsledamöter en timma innan utskottet sammanträder på tisdagen. Så att det blir en slags tripp, trapp, trull i början på veckan.” Unckel (m). Jfr Könberg (fp).

I vissa fall är också gruppledarens kontor placerat så att det helt enkelt är lättare att vända sig till tjänstemännen, som sitter mer samlat än ledamöterna. Referensnummer 52.

112. Hansson (c).

113. Referensnummer 53.

114. Jfr DN 2005-09-28 och DN 2006-01-10

Sammanfattning

Prövningen av påstående 1a med hjälp av intervjudata bekräftar slutsatsen från enkäten: påståendet befinns hålla för alla partiets utskottsledamöter, utom de som tillhör regeringspartiet. Den socialdemokratiska ärendesvariga ledamoten fungerar i stället som vetopunkt för sitt ansvarsområde i förhållande till departementet som agent. Hon spelar därför en kraftigt begränsad variant av Utskottsspelet med principalen.

Huvudkandidaterna till att kunna fungera som konkurrerande agenter befinns visserligen ha goda möjligheter att informera sig, men bedöms oftast vare sig ha tid eller incitament att formulera ett konkurrerande förslag som skulle kunna väljas av principalen. Övriga utskottsgruppsledamöter från de större partierna, liksom de kristdemokratiska kommittéordförandena, antas emellertid kunna fungera som brandlarm till principalen. Det samma gäller de grupptjänstemän som bistår utskottsledamöterna.

4.4 Gruppledningen som ensam principal

Påstående 2a är att principalen i Utskottsspelet är den gruppledning som valts och kan avsättas av partigruppens medlemmar, samt att alternativa principaler saknas. Av enkätdata framgick att gruppledaren och/eller förtroenderåden räknades bland de mest inflytelserika aktörerna i formandet av partilinjen. Partiledningen utanför riksdagen befanns inte utöva samma inflytande. Av intervjuundersökningen framgår att de riksdagsexterna organen normalt sett inte deltar i Utskottsspelet. Gruppledningen – i form av gruppleddare och/eller förtroenderåd – fungerar som ensam principal i Utskottsspelet, även om arbetsfördelningen dem emellan varierar. Även analysen i detta avsnitt har delats in i tre delar.

Gruppledningen som ensam principal i mindre partier

Om man till att börja med ser till fyra av de mindre partierna – (c), (kd), (fp) och (v) – finns en viss tvetydighet i intervjumaterialet om huruvida förtroenderåd eller gruppleddare fungerar som principal i Utskottsspelet. Vissa intervjupersoner förefaller heller inte göra någon särskilt tydlig distinktion mellan gruppleddaren, gruppledningen och förtroenderåd som aktörer, eller mellan deras respektive uppgifter.¹¹⁵ "[F]örtroenderådet gör ju samma sak som gruppleddaren. Det är samma uppgift, fast bara att man är fler som gör den."¹¹⁶

¹¹⁵. Referensnummer 54.

¹¹⁶. Bäckström (v).

I huvudsak talar intervjumaterialet dock för att det är förtroenderåden som fungerar som principaler i Utskottsspelet. Klart är exempelvis att i alla fyra partier fungerar förtroenderådet som principal i de Utskottsspel som gäller *initierandet* av partilinjens i partiernas viktigaste ställningstaganden, partimotionerna.¹¹⁷ ”Ja, förtroenderådets huvuduppgift är ju att ta ställning till partimotionerna och ta ansvaret för dem och skriva under dem; det är ju deras huvuduppgift.”¹¹⁸ För vänsterpartiet uppges förtroenderådets principalroll i denna typ av Utskottsspel ha blivit ännu viktigare sedan samarbetet med regeringen inleddes.¹¹⁹

Även kommittémotionerna måste förankras i förtroenderådet. Det handlar emellertid då mindre om att fingranska texterna och mer om att godkänna de huvudsakliga ställningstagandena.¹²⁰ Principalen kan med andra ord förväntas vara mindre benägen att ådra sig kostnaden för övervakning av agenten i dessa – för partiet mindre centrala – ställningstaganden. Agentens inflytande kommer i motsvarande grad vara högre över kommittémotionernas innehåll.

När det gäller *fastställandet* av partilinjens är en genomgående beskrivning i intervjudata att förtroenderåden bedöms ha utslagsröst i de ärenden som de hanterar.¹²¹ Att förtroenderåden har den slutliga vetorätten indikerar starkt att dessa organ bör betraktas som principal även i fastställandet av partilinjens.

Gruppledarens roll kan bäst beskrivas som en vetopunkt, från vilken ledamöterna behöver söka godkännande i initierandet och fastställandet av partilinjens. Gruppledarens bedömning reducerar förtroenderådets kostnad för informationsinhämtning (C i figur 2.2). I initierandet av partilinjens försäkrar sig gruppledaren i högre grad än övriga förtroenderådsledamöter om att han är informerad om vad som händer ute i kommittéerna under motionsformulerandet.¹²² ”Sedan som sagt var för att jag själv skulle hålla mig uppdaterad och för att politiken inte skulle spreta för mycket så gällde det ju då att jag läste väldigt mycket av våra ställningstaganden för att kunna se till att vi inte far iväg åt olika håll, utan vi bör ju ha ungefär en politik.”¹²³

¹¹⁷ Hägglund (kd). Könberg (fp). Bäckström (v). Referensnummer 55. Partimotioner karaktäriseras också av att de undertecknas av medlemmarna i partiets förtroenderåd, med partiordföranden som förstanamn.

¹¹⁸ Hansson (c).

¹¹⁹ ”[..]Partimotioner är ju viktigt att de håller linjen naturligtvis. Det var säkert viktigt förut också, men nu blev det ännu viktigare. Så att man inte gör fel mot de man samarbetar med, helt enkelt.” Referensnummer 56.

¹²⁰ Könberg (fp). Hansson (c). Bäckström (v). Referensnummer 57.

¹²¹ Hägglund (kd). Könberg (fp). Referensnummer 58.

¹²² Hansson (c). Bäckström (v).

¹²³ Hägglund (kd).

Ärenden som gäller fastställande av partilinjens löses också i första hand av gruppleddaren.¹²⁴ ”Jag hade den policyn och det *kravet* att när det var någon fråga som blev het eller aktuell [i ett utskott] då skulle de omedelbart rapportera det till mig.”¹²⁵ De går inte med automatik vidare till förtroenderådet.¹²⁶ ”Om någon har tagit upp tidigare med i första hand mig, skulle jag tro, att ’Det är trassel i [...]utskottet och vi hade räknat med att moderaterna skulle gå med, men det gör de inte’, eller vad det nu är för nånting, så dras det rätt ofta [men inte alltid] i förtroenderådet.”¹²⁷

Ett exempel på gruppleddarens grindvaktarfunktion ges av vänsterpartiets gruppleddare:

”[LD]: Det är primärt till dig man [dvs. utskottsledamoten] går, snarare än till kanslichef eller till förtroenderåd eller till ...?”

[IP]: Man går till mig först. Och då säger [ledamoten]: ’Vad skall vi göra med det här? Skall vi ta detta till förtroenderådet, Lars?’. Och då säger jag ’Ja’ [...]. Jag får ju också gå någonstans då för att döma av frågor som är jobbiga.

Så jag är som en slags tågklarare: rött ljus, grönt ljus, tut tut, kör, stanna, ta stickspår, åk in dit, vänta med det, utred det, kontakta dem och dem. [...]”¹²⁸

De allra flesta mindre ärenden kommer inte upp på förtroenderådets dagordning, utan löses mellan agent och gruppleddare.

Slutligen kan noteras att den kristdemokratiska gruppleddaren förefaller ha något större befogenheter än vad som är fallet i övriga tre partier. När det gäller initierandet av partilinjens i mindre viktiga frågor, genom kommittémotioner, är det rimligast att betrakta den kristdemokratiska gruppleddaren, inte förtroenderådet, som principal, eftersom det endast är gruppleddaren som läser och tar ställning till partiets kommittémotioner.¹²⁹ Denna skillnad kan ligga bakom resultaten från enkätundersökningen. Där bedömde ledamöterna att kristdemokraternas gruppleddare och förtroenderåd var relativt likvärdiga i inflytande, medan förtroenderåden i de tre andra partierna bedömdes ha klart högre inflytande än gruppleddarna över formandet av partilinjens.

Slutligen kan nämnas att även i miljöpartiets fall bedöms motsvarigheten till förtroenderådet – samordningsgruppen – normalt sett fungera som principal vid formandet av partilinjens.¹³⁰ Det organiserade samarbetet med

¹²⁴ 24. Könberg (fp). Bäckström (v). Referensnummer 59.

¹²⁵ 25. Hansson (c).

¹²⁶ 26. Hägglund (kd). Bäckström (v).

¹²⁷ 27. Könberg (fp).

¹²⁸ 28. Bäckström (v).

¹²⁹ 29. Hägglund (kd). Referensnummer 60.

¹³⁰ 30. Samuelsson (mp).

regeringen under undersökningsperiodens senare hälft förefaller också ha stärkt gruppleddarens inflytande.¹³¹ Slutsatserna är emellertid mycket osäkra, eftersom en miljöpartistisk intervjuperson förnekar att vare sig samordningsgruppen eller gruppleddarna överhuvudtaget skulle ha haft några särskilda politiska uppgifter.¹³²

Gruppleddningen som ensam principal i större partier

För moderaterna ger intervjudata en betydligt tydligare bild av arbetsfördelningen mellan gruppleddare och förtroenderåd. Moderaternas förtroenderåd har under undersökningsperioden *formellt* sett haft en lika stark ställning som i de mindre partierna. Enligt samstämmiga uppgifter från de moderata intervjupersonerna har förtroenderådets ställning dock under första halvan av undersökningsperioden i realiteten varit svagare.¹³³ Fram till 1999 medförde den dåvarande gruppleddarens – Lars Tobisson – mycket starka ställning att han i praktiken fungerade som principal i alla typer av ärenden.¹³⁴

Efter att Tobisson avsattes bedömer en ledamot att förtroenderådets ställning blivit ”mycket starkt förstärkt”¹³⁵ och en annan menar att ”man kan nog säga att då trädde förtroenderådet mer fram och såg till att de fick den överblicken och det beslutsfattande som egentligen tillkommer förtroenderådet – tidigare hade det nog varit lite mer gruppleddning som både höll sig informerad och bestämde vad som skulle gälla.”¹³⁶ Förtroenderådets starkare ställning bedöms inte ha ägt rum på utskottsledamotens bekostnad, utan snarare på gruppleddningens:

”Just det, så kan man väl kanske sammanfatta det. Att man understryker kanske *ytterligare* nu att utskottsgrupperna är de sakkunniga i första hand och det är de som skall ha ett väldigt tungt inflytande på utmejslandet av partiets politik inom sitt område.”¹³⁷

131. Samuelsson (mp).

132. Om gruppleddarna säger intervjupersonen att ”de är ju inte *politiskt* engagerade, utan det var mer lite husmor och husfar, typ” medan samordningsgruppen primärt uppges ha ägnat sig åt personalpolitiska frågor. Referensnummer 61.

133. Referensnummer 62. Den låga värdering av förtroenderådets inflytande som framkom i de moderata enkätsvaren speglar antagligen delvis situationen före 1999.

134. Referensnummer 63. Alla de moderata intervjupersonerna utom gruppleddarefterträdaren Per Unckel uttrycker samma tveeggade inställning till Tobisson som gruppleddare, vilken å ena sidan beskrivs som mycket kompetent, men å andra sidan också som mycket dominant. En ledamots beskrivning kan tjäna som exempel:

”Länge var ju Lars Tobisson gruppleddare. Och han bestämde ju *allt* själv. Och han jobbade *jämt* och kunde *allting*. [...] Man kan säga mycket om honom, men alltså, han var *totalt* påläst. Han kunde *allt*! *Ingen* slog honom. Men han var ju också totalt enväldig. Lars *bestämde* och sen var det [klart].” Referensnummer 64.

135. Referensnummer 65.

136. Referensnummer 66. ”Gruppleddning” innebär i detta fall grupppresidiet.

137. Referensnummer 67.

Efter 1999 bedöms förtroenderådet ha fungerat som principal vid initierandet av partilinjens i partimotioner.¹³⁸ Detsamma gäller fastställandet av partilinjens i centrala frågor, då en moderat utskottsföreträdare som vill lämna en partimotion måste förankra detta hos förtroenderådet.¹³⁹ Gruppledaren har efter 1999 fungerat som en vetopunkt i de centrala frågorna.¹⁴⁰

När det gäller mindre centrala ärenden – på kommittémotionsnivå – har kommittéerna större frihet; ”En kommittémotion förfogar ju en kommitté mer över själv hur man skall följa upp eller inte följa upp.”¹⁴¹ Samtidigt framgår att förtroenderådet även här har ett övergripande ansvar i så måtto att det löser ut tveksamheter och är utslagsgivande vid oenighet i kommittén.¹⁴² Förtroenderådet bedöms fungera som principal även i de mindre centrala ärendena. Det är samtidigt uppenbart att det är betydligt ovanligare att man spelar övervakningsstrategin i sådana ärenden. I denna typ av ärenden fungerar kanslichefen som en vetopunkt, på samma sätt som gruppledaren gör för de centrala ärendena.¹⁴³

Arbetsfördelningen inom den socialdemokratiska gruppledningen är mindre tydlig och slutsatserna något sämre underbyggda än vad som var fallet för moderaterna.¹⁴⁴ Enkätens bild av det socialdemokratiska förtroenderådet som ett – som *kollektiv* – förhållandevis svagt organ motsägs inte av intervjuerna. Förtroenderådets storlek – 23 ledamöter – gör att det i huvudsak förefaller ha karaktären av arena för informationsutbyte, snarare än operativt beslutsorgan.¹⁴⁵

Samtidigt understryks de enskilda förtroenderådsmedlemmarnas – ordförandena för utskottsgrupperna – starka ställning inom sina utskotts ansvarsområden. De faktiska avgörandena i formandet av partilinjens förefaller göras av gruppledaren i direkt samråd med berörd utskottsgruppsordförande, snarare än i hela förtroenderådet. Ledamöterna i det socialdemokratiska

138. Unckel (m). Referensnummer 68.

139. Unckel (m). Referensnummer 69.

140. ”Innan en partimotion väcks, till exempel, så gick det alltid genom mig, som granskade varje ord av det som stod innan det gick vidare till förtroenderådet. Så att när en utskottsgrupp skrivit en motion, så gick den genom mig och sedan till förtroenderådet.” Unckel (m)

141. Referensnummer 70. Jfr Unckel (m) och Referensnummer 71.

142. Unckel (m). Referensnummer 72.

143. ”Kanslichefen läser alla kommittémotioner.” Vid exempelvis oenighet inom utskottsgruppen beskrivs hanteringen på följande sätt: ”I första hand till kanslichefen. Den vägen kom det först. Och han knäckte nästan *alla* såna där mindre spörsmål.” Unckel (m). Referensnummer 73.

144. Huvudorsaken till det är att endast intervjuerna med gruppledare och utskottsgruppsordförande utgör underlag för slutsatserna i denna del. De ”vanliga” ledamöterna har nämligen en anmärkningsvärt vag uppfattning om vad de olika gruppledningsorganen gör. Den huvudsakliga kontakten med ledningen sker via utskottsgruppsordförandena. Att så är fallet kan sägas vara ett resultat i sig, vilket utvecklas nedan i delavsnittet om alternativa principaler.

145. Bohlin Olsson (s).

ka gruppresidiet har delat upp utskotten mellan sig, så att det finns en direkt och informell kanal till alla utskottsgruppsordförandena.¹⁴⁶ Detta kan sägas fungera som ett brandlarm till grupplederen att något behöver åtgärdas.

På grupplederen vilar sedan ansvaret att försvara riksdagsgruppens som helhet intressen, även mot utskottsgruppsordförandena:

”Och sedan försöker [jag] få honom eller henne ändå att förstå [...] vad som blir nästa steg. För om jag tycker på det ena eller andra sättet så har det som regel...det finns något skäl till det. [...]kålen kan ju till exempel vara att: 'Din linje har jag sympati för men vi får inte stöd för det i riksdagen därför att ... Och även om vi får det så får vi fan i nästa fråga. [...]Om du kör över v och mp nu i den frågan och du får stöd av borgarna till exempel, så gör inte det för då kommer vi få stryk i tio frågor där v och mp kommer att hämnas på grund av att du gör det’.¹⁴⁷

Även vid konflikter mellan olika utskottsgrupper förefaller avgörandet ske vid separat kontakt med grupplederen, snarare än i förtroenderådet som helhet.

”Och då gör [utskottsgruppsordförandena] oftast så att när vi skall döma av någon fråga som har kört ihop sig, där man har olika uppfattning helt enkelt då om vad som är rätt väg att gå, och vi måste hitta en väg framåt här, då sitter vi här i den här soffan, som regel, [utskottsgruppsordföranden] och de ledamöterna som äger frågan då ifrån varje utskott. Och då är ju de, så då deltar de alltid och [utskottsgruppsordförandena] är mera...de sitter de mera bisittare kan man väl säga och är med och smörjer systemet.”¹⁴⁸

Grupplederen är också i kraft av sin position personligen adjungerad till såväl partistyrelsens verkställande utskott (VU), som till regeringens allmänna beredning och halvårsvisa budgetsammanträden.¹⁴⁹ Detta ger henne en unik position i informationshänseende. Hon är också den enda ledamot som är befriad från utskottstjänstgöring och därmed kan fokusera helt på ledarskapsuppgifter.¹⁵⁰ Grupplederen bedöms därför fungera som principal i de socialdemokratiska Utskottsspelen, trots det förhållandevis låga inflytande som hon bedömdes ha i enkätdata. En möjlig anledning till det resultatet kan vara att utskottsorganisationen är så decentraliserad att ledamöterna inte uppfattar grupplederens faktiska inflytande.

¹⁴⁶. Referensnummer 74.

¹⁴⁷. Bohlin Olsson (s).

¹⁴⁸. Bohlin Olsson (s).

¹⁴⁹. Bohlin Olsson (s). Den nuvarande grupplederen är personligen invald som ordinarie ledamot i partistyrelsens VU. Men om så inte vore fallet skulle hon alltså varit adjungerad i kraft av sin position som grupplederare.

¹⁵⁰. Referensnummer 75.

Inga alternativa principaler

Analysen av intervjudata stöder påståendet att formandet av dagspolitiken i riksdagen primärt är en fråga för aktörer valda av riksdagsgruppen. Aktörer som inte är direkt beroende av gruppmedlemmarnas stöd – partiledning och partistyrelse – beskrivs inte ha samma inflytande. Partiledning och partistyrelse utövar inflytande primärt genom utåtriktat, visionärt och framåtblickande arbete, medan dagspolitiken i riksdagen lämnas till riksdagsgruppens aktörer.¹⁵¹ Den kristdemokratiska gruppledaren beskriver arbetsfördelningen, som förefaller vara likartad i övriga partier:

”[...]Partiet står för utstakandet av den politiska kursen, de långsiktiga målen och formulerandet av våra program medan riksdagsgruppen då – inom ramen för det – får ta de steg som befinns vara kloka i varje läge, alltså mer av det praktiska fotarbetet. [...] Partistyrelsen, som är partiets ledning, har ju en mer långsiktig uppgift, en mer principiell hållning i politiska frågor i regel än den som riksdagsgruppen har som kanske till sin natur måste vara mer pragmatisk, mer kortsiktig i någon mening, och lösa frågorna allt eftersom de kommer upp.”¹⁵²

I några partier har sammanförandet av parti- och riksdagskansli uppfattats minska klyftan mellan riksdagsgrupp och medlemsorganisation.¹⁵³

Inget parti förefaller ha en formell eller informell beslutsordning där ärenden inom riksdagsgruppen rutinemässigt måste passera organ utanför gruppen.¹⁵⁴ Aktörerna inom medlemsorganisationen nämns i relativt liten utsträckning i intervjuerna, i förhållande till riksdagsgruppsaktörerna. I den mån partistyrelse eller – vanligare – partiledning omtalas, är det sällan i egenskap av riksdags*externa* organ. Detta beror naturligtvis på att partiledning och partistyrelse i de flesta av partierna domineras av riksdagsledamöter och att det råder en betydande personalunion med riksdagsgruppens ledningsorgan.

Partiledarna bedöms ha stort inflytande i de riksdagsärenden de väljer att engagera sig personligen.¹⁵⁵ Då sker detta emellertid snarare i egenskap av – i principal-agenttermer – konkurrerande agent än i egenskap av principal, i så måtto att partiledaren gör ett utspel som berövar partiets utskotts-

151. Könberg (fp). Hansson (c). Bäckström (v). Unckel (m). Referensnummer 76.

152. Hägglund (kd).

153. Hansson (c). Referensnummer 77.

154. Däremot blir naturligtvis större frågor föremål för överläggningar mellan partiledarna. Både vänsterpartister och miljöpartister nämner att budgeten under samarbetstiden förankrats i partistyrelsen, men att den huvudsakliga behandlingen varit en fråga för riksdagsgruppen. Bäckström (v). Samuelsson (mp).

155. Referensnummer 78. Jfr Isberg (1999), s. 144–149.

ledamot/-ledamöter initiativrätten i frågan.¹⁵⁶ Oppositionspartiernas partiledare deltar också i det dagliga riksdagsarbetet genom posten som ordförande i förtroenderådet, i synnerhet vid formandet av partimotionerna.¹⁵⁷ Den normala situationen beskrivs emellertid som att "idén var att hålla partiordföranden utanför daglighanderingen, så att han kunde ägna sig åt det som var lite större".¹⁵⁸

Ett undantag från bilden av Utskottsspelet som en angelägenhet för enbart riksdagsorgan utgörs i viss mån av regeringspartiet socialdemokraterna. Löpande kontakter förekommer mellan framför allt ordförandena i utskottsgrupperna och respektive statsråd och departement även efter att propositioner avlämnats till riksdagen.¹⁵⁹ Även gruppleddaren har regelbunden kontakt med partiorganen utanför riksdagen genom sin position adjungering till regeringens och VUs sammanträden. Inget i intervjuerna tyder emellertid på att regeringsföreträdarnas roll i dessa kontakter är så dominerande att ledarskapet i det dagliga arbetet i riksdagsgruppen primärt utövas av aktörer som inte är valda av gruppen. Regeringskansliets inflytande yttrar sig framför allt genom initiativrätten, dvs. som agent i Utskottsspelet.

Av enkäten framgick att utskottsgrupps-/kommittéordförandena inom moderaterna och socialdemokraterna bedömdes ha mycket stort inflytande i formandet av sina partiers linje. I föregående delavsnitt konstaterades att deras inflytande motsvarar vetomakt i förhållande till agenten i ärenden som faller inom deras utskotts ansvarsområde. Men frågan är om ordförandena motsvarar en vetopunkt i systemet eller om de till och med fungerar som alternativa principaler?

För moderaternas del framgår att ordförandena, trots sin vetomakt, knappast kan sägas fungera som alternativa principaler. Gruppleddningen

¹⁵⁶. Det enda fall under undersökningsperioden av mer systematiskt inblandning från partiledarens sida i den dagliga hanteringen som nämns är Maud Olofssons inledande tid som centerpartiets ledare, då hon inte satt i riksdagen. Referensnummer 79.

Annars nämns Fredrik Reinfeld (m) som en partiledare som (efter undersökningsperiodens slut) mer frekvent agerat konkurrerande agent genom egna utspel: "[...]En intressant fråga som kan uppstå är ju om partiet börjar ändra position i en fråga, hur förankringsprocessen i det sker. En positionsförändring kan ju komma till stånd på grund av att partiledaren plötsligt säger en sak. Och ligger det inom ramen för en diskussion som har förevarit i till exempel utskottsgrupp eller riksdagsgrupp, då är det väl OK, för då har det ju skett en förankring. Medan om det däremot är en sak som man säger då som upplevs stå i strid med vad man tidigare har sagt, då kan det ju väcka en del undran i till exempel den berörda utskottsgruppen." Somett par områden där oförankrade positionsförändringar skett genom att Reinfeld agerat konkurrerande agent nämns arbetsrätten och kärnkraftsfrågan. Referensnummer 80.

¹⁵⁷. Unckel (m). Könberg (fp).

¹⁵⁸. Unckel (m).

¹⁵⁹. Bohlin Olsson (s). Referensnummer 81. Däremot nämns inte partiledning eller partistyrelse som potentiella aktörer i Utskottsspelet.

spelar en mycket aktiv roll i den dagliga hanteringen av enskilda ärenden.¹⁶⁰ Och i slutändan är det gruppleddningens, snarare än ordförandens, veto som inte kan överklagas, vilket framgår av gruppledarens beskrivning av förtroenderådets hantering av oenighet inom en kommitté:

”Och då är tekniken att även om den här [ordföranden] som – i ett utskott som har ärendet – inte sitter i förtroenderådet, så kallas han eller hon *in* för att diskutera detta. Och sen avgjorde förtroenderådet hur man skulle tycka.”¹⁶¹

Därmed beskrivs de moderata kommittéordförandena inte som alternativa principaler, utan som vetopunkter inom sina ansvarsområden.

De socialdemokratiska utskottsgruppsordförandena har en ytterligare något starkare ställning. Den socialdemokratiska gruppleddningen är mindre aktiv i den dagliga hanteringen av ärenden. Huvuddelen av kontakten med ledningsorgan från ledamöternas sida sker via ordförandena. Gruppledaren beskriver relationen på följande sätt.

”Och det gruppledaren är för sina kamrater, ihop med sina kamrater i utskottsgruppen, det är jag för gruppledarna, om du förstår vad jag menar. Så jag jobbar väldigt *indirekt* mot stora gruppen egentligen. Även om det kanske inte känns så för det är alltid jag som sitter ordförande på tisdagar och klubbar allting och leder alla.

Men egentligen i sak så är det väldigt mycket mer så att jag jobbar med [...] de respektive gruppledarna och är deras, både bollplank men också support [...] Det handlar inte om att säga ’Du skall göra såhär och såhär!’ utan det handlar ju om att ha en diskussion om [ärendet] utifrån att jag kanske har varit med i tidigare diskussioner i regeringssammanhang eller i VU-sammanhang eller så att jag kan bidra med mer information och mer fakta.”¹⁶²

De socialdemokratiska ordförandena framstår dock inte som *alternativa* principaler. En möjlig tolkning – av exempelvis det första stycket i citatet – vore däremot att de ingår som länkar i två olika principal-agentkedjor: departement-ärendansvarig-ordförande respektive ordförande-gruppleddning. Mot denna tolkning talar att gruppleddningen ändå involverar sig i enskilda ärenden och har egna kontakter med ledamöter och departement så ofta att det inte förefaller rimligt att beskriva återdelegationen som två separata relationer. Ordförandena bedöms fungera som starka vetopunkter inom sina ansvarsområden.

Ett viktigt resultat i enkäten var den låga grad inflytande som ledamöter

160. ”Så att när en utskottsgrupp hade skrivit en motion, så gick den genom mig och sen till förtroenderådet. Så att i den meningen så är gruppledarens jobb mycket *tätt på* den politiska dagslivet.” Unckel (m).

161. Unckel (m).

162. Bohlin Olsson (s).

utanför berörd utskottsgrupp eller kommitté bedömdes ha över formandet av partilinjén. I intervjuerna är ledamöterna noga med att poängtera gruppmötets betydelse som riksdagsgruppens högsta beslutande organ.¹⁶³ Samtidigt framkommer två sammanhängande faktorer som talar emot att gruppmötet fungerar som principal i Utskottsspelet, annat än i sällsynta – men teoretiskt intressanta – undantagsfall.

För det första kontrollerar utskottsledamöter och gruppleddning i stor utsträckning vilka ärenden som tas upp till behandling i riksdagsgruppen i en sådan fas att mötet har en reell möjlighet att påverka partiets linje.¹⁶⁴ En centerpartistisk ledamot beskriver hur det kan gå till:

[IP]: Gruppleddningen hade alltid klart för sig ... eller nästan alltid klart för sig hur man ville att frågan skulle hanteras. Och det lanserade man i gruppen och även om det fanns de som talade emot, så blev det nästan alltid som gruppleddningen ville. [...]

[LD]: Var det även i en situation om utskottsföreträdaren tyckte något annat, eller löste utskottsföreträdare och gruppleddning ut det innan man kom så långt som till gruppen?

[IP]: Ja, de gånger jag var inblandad [...] så klart då löste vi ut frågorna jag och gruppleddningen, och även lite grand i bakgrunden partiledningen. Så att det blev ju som den grupperingen ville ha det i slutändan i den frågan innan det kom till riksdagsgruppen.”¹⁶⁵

För det andra är ledamöternas möjligheter att informera sig i andra ärenden än sådana de har ett specialintresse i ytterst begränsade, framför allt av tidskäl.¹⁶⁶ Ett representativt svar på frågan om hur man förbereder sig inför ett gruppmöte kommer från en kristdemokratisk ledamot:

”Ja, jag får ju tala för mig själv och man förbereder sig väldigt lite. Man hinner inte det. Man har fullt sjä med sitt eget först och främst.”¹⁶⁷

Normalt sett kommer därför inte gruppmötets reella inflytande över formandet av partilinjén motsvara det formella inflytandet och gruppmötet fungerar inte som principal i Utskottsspelet.

Man kan emellertid förvänta sig vissa teoretiskt intressanta undantag. Teorin om delegation och återdelegation utgår från att utskottsledamöterna är beroende av gruppleddarnas förtroende för sin position och att gruppleddarna i sin tur är beroende av gruppmötets *majoritets* förtroende för sin position. Med detta som utgångspunkt kan såväl utskottsledamöter som

¹⁶³. Referensnummer 82.

¹⁶⁴. Unckel (m). Hägglund (kd). Könberg (fp). Bäckström (v). Referensnummer 83.

¹⁶⁵. Referensnummer 84.

¹⁶⁶. Referensnummer 85.

¹⁶⁷. Referensnummer 86.

gruppleddare förväntas vilja återföra principalrollen till gruppmötet i de sällsynta fall de har anledning att tro att *en majoritet av gruppmötets medlemmar anser ärendet så intressant att de skulle vilja ta sig tid att informera sig*. Att tolka gruppmötets vilja fel i ett sådant ärende skulle nämligen i princip kunna kosta agenten hans position, åtminstone om det inträffar återkommande.¹⁶⁸ Hellre än att knyta den egna positionen till ärendets avgörande rullas därför delegationen tillbaka ett steg till den ursprungliga principalen.¹⁶⁹ Kristdemokraternas gruppleddare beskriver övervägandet på följande sätt:

”Jag tror att jag klarade ganska väl att se om frågan var av den karaktären att antingen frågan var så liten att jag kunde lösa den själv eller att det var sakligt uppenbart vad man skulle landa på å ena sidan, å andra sidan då de som var av den karaktären att det skulle bli en riktig soppa om det var så att vi hamnade fel. Och då – för att folk skulle ha *förtroende för mig som gruppleddare* och att jag i framtiden också skulle kunna lösa de mindre frågorna – så handlade det ju om att föra de som är stora och besvärliga också till gruppen för avgörande.”¹⁷⁰ (LD kursiv.)

Den kristdemokratiske gruppleddaren pekar motsatsvis ut två kriterier som ärenden måste uppfylla för att han skall överlämna principalskapet till gruppmötet; frågan måste vara både stor och kontroversiell.

En signal om att ett ärende är av den karaktären, är om både principal och agent i Utskottsspelet står på sig i en konflikt emellan:

”[IP]: Då får gruppmötet döma av. Gruppmötet dömer av. *De flesta [...] i ett parti tar inte en konflikt om de riskerar att förlora*. Varför är det så mycket konsensus och så vidare? Varför är det så lite voteringar? Det beror på att man har ...

LD: Man har löst ut det innan ...?

[IP]: Ja, eller *man låter bli att lösa det*.”¹⁷¹ (LD kursiv.)

I stället för att driva konflikten i en kontroversiell fråga mellan principal och agent till ett kostsamt avgörande emellan, föredrar båda aktörerna att återföra frågan till gruppmötet för lösning. På så vis riskerar ingen av de inblandade att ha investerat för mycket i ett utfall som gruppen i efterhand visar sig anse så oacceptabelt att det kan kosta aktörerna deras position.

¹⁶⁸. En av de moderata intervjupersonerna kan tolkas som att gruppleddaren under den första delen av undersökningsperioden, Lars Tobisson, av gruppen tvingades avgå just för att han var obenägen att återföra principalskapet till den moderata riksdagsgruppen i kontroversiella ärenden. Materialet är dock för begränsat för att uppgiftens trovärdighet skall kunna bedömas. Referensnummer 87.

¹⁶⁹. Unckel (m). Referensnummer 88.

¹⁷⁰. Hägglund (kd).

¹⁷¹. Bäckström (v).

Om gruppleadaren upptäcker problemet i tid kan hon återföra sitt principalskap till riksdagsgruppen mindre dramatiskt, genom att se till att riksdagsgruppens ledamöter ges god tid att informera sig i ämnet:

”Om jag tror att det är en fråga som kommer att bli stor och speciellt om den är konfliktfylld – annars spelar det ju inte så stor roll – men konfliktfylld antingen inåt eller utåt eller både och, så försöker jag [...] att se till att de kommer upp relativt tidigt, så att det finns tillfälle att ta upp det flera gånger.”¹⁷²

Det finns emellertid en anledning till att riksdagsgruppen normalt sett delegerar ledarskaps- och samordningsuppgifterna till en agent. Det är inte kostnadsfritt att sätta delegation-återdelegationssystemet ur spel genom att återföra principaluppgifterna till riksdagsgruppen i kontroversiella frågor. Ett exempel ges av en ledamot, som nämner en grupp frågor där:

”[...]d]et började puppa upp lite olika åsikter i gruppen, som man då dessvärre [inte] tog tag i och klarade ut ordentligt [...] vad partiet tyckte egentligen. [...] Där hade väl utskottsgruppen ett ganska klart ställningstagande och där det delvis var det [ställningstagandet som det] stod om i debatt och så där. [...] Och [utskottsledamoten], som ju kunde de här frågorna väldigt väl, [...] han hade vissa problem med att han aldrig riktigt kunde få ett tydligt ställningstagande från gruppleadningen och partiledningen, eftersom det då fanns i riksdagsgruppen ett antal icke helt tystlåtna personer som hojtade i en [annan] riktning [...] Och här duckade man då från partiledningens sida och det blev lite oklart vad partiet egentligen tyckte i de här frågorna [...]

Så *det* är väl ett bra exempel på, tror jag, den *enda* fråga där det var lite turbulens i partiet mellan utskottsgrupp och gruppleadning och den straffade sig.”¹⁷³

Att gruppmötet fungerar som direkt principal i Utskottsspelet har alltså varit ett sällsynt undantag i sex av sju riksdagsgrupper. I miljöpartiets riksdagsgrupp förefaller gruppmötet oftare ha fungerat som direkt principal i Utskottsspelet, i synnerhet under den första hälften av undersökningsperioden.¹⁷⁴ En miljöpartist nämner gruppmötenas begränsade storlek som förklaring.¹⁷⁵ Men den annorlunda ordningen i övriga partier av samma storlek talar för att storleken varit en nödvändig, men inte tillräcklig, förutsättning för att gruppmötet mer regelmässigt skall fungera som direkt princi-

¹⁷². Könberg (fp).

¹⁷³. Referensnummer 89.

¹⁷⁴. Samuelsson (mp).

¹⁷⁵. ”Och det är oftast inte så mycket tid, men i och med att vi är ett litet parti och vi har inte så många mandat, så gör vi som så på våra gruppmöten att vi går igenom, har alla frågor. Och det gör man ju inte i de stora partierna, för där vet aldrig partiet om vad det är man har pratat om i en enskild fråga” Referensnummer 90.

pal i Utskottsspelet. Troligare är att den miljöpartistiska ideologin – underifrånperspektiv, delat ledarskap, starkt gräsrotsinflytande – är huvudorsak till att gruppmötet oftare fungerat som direkt principal i den miljöpartistiska riksdagsgruppen.

Sammanfattning

Påstående 2a får gott stöd i intervjudata. Gruppledningen – gruppleddare eller förtroenderåd – agerar i samtliga partier som principal i Utskottsspelet. Varken aktörer inom eller utanför partigruppen fungerar heller som alternativa principaler. I de större partigrupperna fungerar dock utskottsgrupps-/kommittéordförandena som starka vetopunkter.

När det gäller arbetsfördelningen *inom gruppleddningarna* är slutsatserna något mindre säkra. Intervjudata indikerar emellertid att partigrupperna i detta avseende kan delas in i två kategorier. För en kategori partigrupper – bestående av (m) efter 1999, (c), (fp), (kd) och (v) – fungerar förtroenderådet som principal i Utskottsspel som gäller initierandet och fastställandet av partiets viktigaste politiska ställningstaganden, på partimotionsnivå. I alla grupper utom (kd) gäller detta också initierandet och fastställandet av partilinjens i mindre centrala frågor, på kommittémotionsnivå. I (kd) är i stället gruppleddaren principal i mindre centrala frågor.

I den andra kategorin partigrupper – (s) samt (m) före 1999 – verkar gruppleddaren fungerat som principal i alla typer av ärenden. Gruppleddarnas principalroller skiljer sig dock högst väsentligt. Den socialdemokratiska gruppleddaren förlitar sig primärt på det utvecklade delegationssystem som byggts upp i utskottsorganisationen. Hon ingriper sällan direkt i hanteringen av enskilda ärenden genom att övervaka. Detta kan förklara det relativt låga inflytande som den socialdemokratiska gruppleddaren gavs i enkätundersökningen. Den moderata gruppleddaren före 1999 var tvärtom involverad på detaljnivå i formandet av partilinjens och använde ofta övervakningsstrategin.

Den miljöpartistiska riksdagsgruppen bedöms ha fungerat på ett likartat sätt som partierna i den första kategorin, även om slutsatsen är osäker, på grund av dålig samstämmighet i intervjumaterialet. Den ursprungliga delegationen från gruppmöte till gruppleddare förefaller emellertid vara mindre fullständig och oftare återgå till gruppmötet än vad som är fallet i andra partier.

Det kan slutligen noteras att gruppleddningen även i andra partier i sällsynta fall återger principalrollen till gruppmötet. Det sker i ärenden som är så viktiga för en majoritet av gruppmötets medlemmar att de vill ta sig tid att neutralisera sitt informationsunderläge gentemot sina agenter. Därmed skulle en felbedömning av gruppens preferenser från gruppleddarens

sida innebära att hon riskerar sin position och hon väljer i stället att återge principalrollen till gruppmötet. En förändring av principal från gruppleddning till gruppmöte medför inte någon förändring i Utskottsspelet, då – efter antagandet om att $\Delta V_{\text{ledare}} = \Delta P_{\text{ledare}} = 0$ – ledningens och gruppens nyttofunktioner är identiska.

4.5 Principalens dominans i konfliktsituationer

Påstående 3a är att gruppledaren ensidigt kan korrigera partilinjens i Utskottsspelet om ledningen övervakar ett ärende, men ledamöten ändå avviker. Detta påstående kunde inte prövas med hjälp av enkätdata. Analysen av intervjudata visar emellertid att påståendet får tydligt empiriskt stöd för samtliga partier.¹⁷⁶

I situationer där principal och agent står mot varandra bedömer både ledamöter och gruppledare generellt att det är gruppleddningens åsikt som kommer att gälla.¹⁷⁷

”Ja, ibland vek jag naturligtvis ned mig inför deras ... ja, att de borde behärska området bättre än jag, om jag kände att jag inte var på säker mark. Men kände jag att jag hade en bestämd uppfattning så klart att då drev jag min linje och så blev det så.”¹⁷⁸

Principalens dominans i Utskottsspelet grundar sig på att ledamöterna inte är konstitutionellt garanterade att fritt delta i utskottsarbetet, utan är beroende av sitt parti. Därför har principalen möjlighet att korrigera partilinjens – för att undvika att hela partiet binds för en ståndpunkt som avviker från partigruppens intressen – även när det kan medföra sidokostnader i förhållande till andra partier.

”Sen ibland så hände det *majestätiska* olyckor. Att, inte bara att någon har *tyckt* nånting alldeles upp i tok utan att de har gått åstad i ett utskott och bundit hela *partiet* för en ståndpunkt där man som gruppledare säger ’Men hur i helvete ...?’ Och ibland så är det *kört*, därför att förpliktelserna är för långt ingångna gentemot andra partier. Ibland så har man då den smärtsamma uppgiften att säkerställa att man går tillbaka till en *annan* ståndpunkt. Det är *tufft*, va. Inte minst för att det finns fem, sex ledamöter som då gentemot sina kol-

¹⁷⁶. Det kan noteras att eftersom Utskottsspelet är en modell för att studera partiloyalitet inom partigrupper gäller påstående 3a för regeringspartier – i studiens fall socialdemokraterna – principalens dominans i förhållande till *den enskilde utskottsledamöten i egenskap av vetopunkt*, inte i förhållande till departementet som agent.

¹⁷⁷. Unckel (m). Hansson (c). Referensnummer 91. Andra exempel på principalens dominans återfinns i föregående avsnitt 4.4.

¹⁷⁸. Hägglund (kd).

legor i utskottet ska säga: 'Sorry, vi har fått backning'. Men det är *väldigt* undantagsvis som det händer.¹⁷⁹

Även om principalen har möjlighet att korrigera partilinjens finns risker med att principalen utövar sin makt på ett sådant sätt att agenten tycker att det närmar sig ett brott mot utformningen av kontraktet mellan agent och principal. Om agenten upplever att kontraktet har krympts så mycket att hon i praktiken inte har kvar sin initiativrätt, kan det leda till att hon underlåter att göra sitt bästa (*shirking*).

"Jag har ju hört kanske synpunkter på att 'Förtroenderådet bestämmer ju allt, varför skall vi då sitta i kommittéerna och diskutera?!' – det finns en sådan [diskussion?] från tid till annan. Och det där är ju en *avvägningsfråga*, för att det där beror ju delvis på om förtroenderådet gör väldigt kraftiga förändringar i kommittéernas utkast till partimotioner, så tappar de ju lite grann ansvar och intresse för att jobba på det.[...]"¹⁸⁰

Även i de undantagsfall då gruppledningen återger principal-rollen till gruppmötet är principalens åsikt dominerande.¹⁸¹

Rent praktiskt får utskottsledamoten efter ett Utskottsspel där gruppledningen övervakat, men ledamoten ändå velat avvika, kalla in en ersättare och/eller låta bli att skriva under en motion om han eller hon inte anser sig kunna föra principalens linje i utskottsarbetet.¹⁸²

I avsnitt 2.5 förutspåddes att ledamoten aldrig skulle avvika i Utskottsspelet om ledningen övervakar ett ärende. Av intervjuerna framkommer också att sådana situationer är mycket ovanliga.¹⁸³ Avvikelser är generellt ovanliga i Utskottsspelet, då incitamenten ($\Delta V + \Delta P$) är begränsade. Men eftersom agenten inte kommer att kunna tillägna sig nyttan av att avvika vid offentliggjorda avvikelser är sådana än mer ovanliga.¹⁸⁴

Eftersom det aldrig lönar sig med offentliga avvikelser är nivån på eventuell sanktionering mindre central i Utskottsspelet än i Kammarspelet. Bestraffningen går sällan så långt att en ledamot tvingas lämna en utskottsposition under pågående mandatperiod.¹⁸⁵ Det kan dock förekomma:

"Ja, det kan det. Och det gör det också, i och för sig. [...] Man kan ta ett litet exempel. Om en ledamot sitter till exempel i EU-nämnden och blir kraftigt i opposition mot partiets linje i EU-frågan, då kan du ju inte ha en sådan före-

179. Unkel (m).

180. Hansson (c).

181. Bäckström (v). Referensnummer 92.

182. Hansson (c). Könberg (fp). Referensnummer 93.

183. Bohlin Olsson (s). Hägglund (kd). Hansson (c). Referensnummer 94.

184. Bohlin Olsson (s). Bäckström (v). Referensnummer 95.

185. Unkel (m). Hägglund (kd). Hansson (c). Könberg (fp), Samuelsson (mp).

trädare i EU-frågor. Då måste du göra någonting och det inser ju vederbörande själv, så då tar han ju den konsekvensen.”¹⁸⁶

Det är mycket ovanligt att ledamoten får betala ett så högt pris för sin avvikelse. Men även risken att *framtida* karriärmöjligheter försämras kan i sig minska avvikelsebenägenheten.¹⁸⁷

”[...V]i brukar skoja att när man sa efteråt: 'Varför sa ingen någonting emot det här då?' Ja, de tänkte väl på någon suppleantplats i fjärran, så man ville inte äventyra något.”¹⁸⁸

Den allvarligaste följden av en avvikelse torde dock vara att principalens förtroende för agenten minskar (dvs. sannolikheten a i figur 2.2 blir högre).¹⁸⁹ Anledningen är att minskat förtroende medför framtida kostnader för ledamoten även när hon inte är intresserad av att avvika, eftersom ledningen kommer att övervaka henne ”i onödan”. Den socialdemokratiska gruppledaren beskriver hur hög kostnaden (i termer av högre a) blir för utskottsföretredare som missbrukat gruppledningens förtroende:

”Ja, det har jag varit med om. Historiskt väldigt sällsynt, men jag har varit med om det någon gång. Och det blev väldigt... ja, inte kanske att de går bakom ryggen, men de har kört sin linje så hårt att de inte har tagit hänsyn till [...] vilka konsekvenser det kan få för andra. Och när det sedan har blivit tydligt och uppenbart, för det blir det ju alltid – kritiker finns det till allting – då har de fått betala ett *förtroendepreis*, naturligtvis. [...] Om vi skulle känna oss lurade eller inte har fått hela bilden eller så, då kommer den utskottsgruppen att få oerhört svårt att få stöd för sig. [...] Alla vet det, att *förtroende* är så ... ojoj, det är så viktigt att ha och det är så lätt att förlora, att det blir naggat i kanten, så man är väldigt rädd om det numera.”¹⁹⁰

Det krävs inte särskilt många fall av avklippta karriärer (högt ΔM) eller långvarigt misstroende (högt a) för att verka avskräckande mot framtida avvikelser.

Sammanfattning

Påstående 3a får gott stöd i intervjuundersökningen. Om gruppledningen vidtar åtgärder för att upptäcka en avvikelse har hon möjlighet att ensidigt korrigera partilinen. Samtidigt framgår att åtminstone grövre avvikelser i Utskottsspelet bedöms vara mycket ovanliga, eftersom agenten aldrig tjänar på offentliggjorda avvikelser och kostnaderna för agenten är mycket höga.

¹⁸⁶. Hansson (c).

¹⁸⁷. Referensnummer 96.

¹⁸⁸. Referensnummer 97.

¹⁸⁹. Bäckström (v).

¹⁹⁰. Bohlin Olsson (s).

4.6 Utskottsspelets olika former

Analysen av enkät- och intervjumaterialet sammantaget indikerar att samtliga tre påståenden för Utskottsspelet får gott empiriskt stöd. Redan på det teoretiska stadiet infördes undantaget från påstående 1a att departementet – snarare än den ansvarige utskottsledamoten – antas fungera som ensam agent i regeringspartier. Detta undantag visade sig också få empiriskt stöd. För större delen av undersökningsperioden, åren 1995–2002, visade sig regeringspartiets ledamöter inte heller fungera som agenter i fastställandet av partilinjens. Det organiserade budgetsamarbetet har nämligen medfört att förankringen av propositioner hos andra partier huvudsakligen skett i regeringskansliets regi.

Som framgår av tabellerna 4.3 a-c nedan kan man via en kategorisering av den i kapitel 4 redovisade empirin mejsla ut tre typmodeller för hur Utskottsspelet spelas: stort regeringsparti, stort oppositionsparti samt litet oppositionsparti. (Variationer inom respektive modell har markerats med kursivering.)

Först kan konstateras att samtliga typmodeller av Utskottsspelet i tabellerna 4.3 a–c bör betraktas som decentraliserade beslutssystem. Med hjälp av dessa beslutssystem tillvaratar riksdagsgruppernas ledamöter – systemets ursprungliga principaler – sina intressen genom att delegera det dagliga initierandet och fastställandet av den gemensamma partilinjens till specialiserade agenter. Först utser riksdagsgruppen en eller en grupp av ledarskaps- och samordningsspecialister, vilken i sin tur utser och fungerar som principal gentemot sakspecialister bland gruppens ledamöter. För att kontrollera att sakspecialisterna inte avviker från gruppens gemensamma intressen försöker principalen dels genom en noggrann selektionsprocess välja rätt agenter, dels bygga upp ett informations- och övervakningssystem bestående av vetopunkter och brandlarm.

Men principalen begagnar sig endast av informationssystemet i den utsträckning hon finner det nödvändigt, genom att spela en aktiv strategi i Utskottsspelet. Att spela den aktiva övervakningsstrategin är kostsamt och det bestående intrycket är att principalen därför undviker den aktiva strategin i så hög grad som möjligt. I första hand litar principalen på att återdelegationen till sakspecialisterna i gruppen fungerar. De flesta av de ärenden som agenten hanterar kommer inte att underkastas någon närmare granskning av principalen.

Hög organisation – definierat som regeringsinnehav och/eller hög gruppstorlek – visar sig spela stor roll för hur principalen kan hantera sina uppgifter. När det gäller urvalsproblem konstaterades i kapitel 2 att problemet för stora partier ofta kommer att handla om bristande incitament (*shir-*

Tabell 4.3 a–c Utskottsspel, empiri och typmodeller 1994–2002.

a. Utskottsspel, socialdemokraterna [stort regeringsparti].

Agent		Brandlarm	Vetopunkt/er	Principal
Aktör	Departement	1) Övriga utskotts- gruppsledamöter 2) Grupptjänstemän 3) Kontaktperson i grupppresidiet	1) Ärendansvarig i utskottsgruppen 2) Utskottsgrupps- ordförande	Gruppledning (gruppledare)

b. Utskottsspel, moderaterna [stort oppositionsparti].

Agent		Brandlarm	Vetopunkt/er	Principal
Aktör	Ärende- ansvarig i utskotts- gruppen	1) Övriga utskotts- gruppsledamöter 2) Grupptjänstemän	1) Kommitté- ordförande 2) Gruppledare (centrala ärenden) Kanslichef (mindre centrala ärenden)	Gruppledning (förtroenderåd) (före –99): Gruppledning (gruppledare)

c. Utskottsspel, övriga partier [litet oppositionsparti].

Agent		Brandlarm	Vetopunkt/er	Principal
Aktör	Ärendansvarig i utskottsgruppen	Grupptjänstemän (kd): Kommitté- ordförande (kd) och (v) 98–02: Övriga utskotts- gruppsledamöter	Gruppledare	Gruppledning (förtroenderåd) (mindre centrala ärenden (kd)): Gruppledning (gruppledare)

king). Problemet är särskilt stort för regeringspartier, eftersom ledamöterna inte ens fungerar som agenter, utan bara som vetopunkter. Därmed begränsas deras kontrakt – i betydelsen möjligheter att forma partiets politik – högst väsentligt.

Utifrån det empiriska materialet kan konstateras att båda de stora partierna under och efter undersökningsperioden gjort ansträngningar för att förändra kontraktutformningen i riktning mot att ledamöternas kontrakt skall vidgas eller åtminstone säkras. Det tydligaste exemplet är den interna utvärdering som den socialdemokratiska gruppen genomförde efter valet

2002, vilken motiverades på följande sätt:

"[...H]jela vår idé [bygger] på [att] om man är 144 stycken som har ansvar för regeringsmakten och har ansvar för förhandlingar med andra partier [...] då är det ganska komplext sådär. Och att ha en person i toppen på en *hierarki* som håller ihop allting och bestämmer allting och så, det är fullkomligt idiotiskt. Ja, alltså det går ju inte ens, det tror jag ingen föreställer sig att det kan fungera så. Utan det måste ju naturligtvis vara så att hit kommer det 144 besjälade människor som vill förändra samhället.

Om man inte använder den där entusiasmen och den arbetsglädjen [...] så kommer den kraften att vändas väldigt destruktivt fortare än man hinner blinka. Så därför är det oändligt viktigt att var och en av de 144 som är invalda just den här mandatperioden har ett eget *ansvarsområde*, känner sig delaktiga dessutom i *helheten*, det gör vi tillsammans. Och det där är samverkande kärlek på många sätt, för om jag har ett eget ansvarsområde så har jag ju ett stort ansvar, men jag vet ju också att alla de 143 andra kan ställa krav och kräva insyn och genomskinlighet i det jag gör, därför att det är på deras förtroende eller på deras uppdrag jag gör det."¹⁹¹

Ett resultat uppges vara att samtliga ledamöter är *garanterade* ett eget ansvarsområde, vilket tidigare enstaka ledamöter kunnat bli utan. Av citatet framgår två viktiga skäl till att säkra ledamotskontrakten för att stärka partiloyaliteten. För det första fruktar gruppledaren att ledamöter som inte fått ett uppdrag för partigruppen riskerar att "vända sin kraft destruktivt", exempelvis genom att söka uppdrag hos alternativa principaler. För det andra kan ett för snävt kontrakt i Utskottsspelet negativt påverka ledamotens benägenhet att fungera som lojal agent i Kammarspelet. Om hon inte får vara med och forma partiets politik ens inom sitt utskottsområde är det svårare att motivera varför hon skulle behöva följa politiken på andra områden.

Som framgick i avsnitt 4.3 upplever även ledamöterna själva att urvalsproblemet i mindre partier snarare grundar sig i att kontrakten är för breda och att politiken blir "extremt individstyrd". I avsnitt 4.5 fanns samtidigt exempel på att när gruppledningen krymper kontrakten i viktiga frågor kan incitamentsproblem även uppstå i mindre partier.

Än tydligare är skillnaden mellan principaler i hög- och lågorganiserade partigrupper när det gäller möjligheten att komma åt handlingsproblem. De större partiernas informationssystem är betydligt mer utvecklade än de mindre partiernas. Skillnaden ligger primärt i två faktorer, båda knutna till storlek snarare än regeringsinnehav.

Den viktigaste skillnaden ligger i att stora partier kan införa en *vetopunkt* i form av en ordförande med helhetsansvar inom utskottsgrup-

¹⁹¹ T. Bohlin Olsson (s).

perna. Det finns uppenbara fördelar med en sådan vetopunkt, jämfört med att bara gruppledaren har denna funktion. Med utskottsgruppsordförandena som vetopunkter behöver varje vetopunkt hantera färre ärenden och den specifika sakkompetensen i varje ärende blir högre. Samtidigt ökar inte risken för sektorsbundenhet märkbart, eftersom tillsättningen av ordförandepositionerna faller utanför det större utskottsspullet. Gruppledningen kan därmed välja ordförandena enligt kriterier som bred allmänkompetens och uppvisad lojalitet.

Den andra skillnaden mellan stora och små partigrupper är mängden brandlarm som kan varna en aktiv principal för att agenten är på väg att avvika. I de minsta partierna är grupptjänstemännen principalens enda reella möjlighet att få hjälp med övervakningen av agenterna. Det är också tydligt att utskottsledamöterna i dessa små partier själva upplever att de i praktiken ensamma formar partiets politik inom hela utskottsområdet.

Partierna har i huvudsak begagnat sig av samma modeller genom hela undersökningsperioden. Den viktigaste förändringen är vänsterpartiets och kristdemokraternas ökning från en (1994–1998) till två (1998–2002) ledamöter per utskott. Därmed fick dessa partiers principaler tillgång till ytterligare ett brandlarm i form av den ”extra” utskottsledamoten. Den andra mer betydande förändringen är personbunden och gäller moderaterna. Utifrån de samstämmiga uppgifterna i intervjuundersökningen bedöms partiet under Lars Tobissons gruppledarskap fram till 1999 ha haft en mycket aktiv principal, som spelade den aktiva strategin i betydligt större utsträckning (högt a) än senare.

Det samarbete med regeringen som tre av partierna i olika konstellationer bedrivit förefaller inte under undersökningsperioden ha förändrat hur Utskottsspelet spelas i någon nämnvärd utsträckning. Intervjudata tyder dock på att tjänstemännen från (v) och (mp) inom regeringskansliet *efter* 2002 fått en sådan roll att de skulle behöva föras in i modellen.

Kapitel 4 har visat att teorin om delegation och återdelegation får empiriskt stöd vad gäller Utskottsspelet. Därmed kan teorin användas som grund i analysen av personvalsreformens och budgetreformens effekt på ledamöternas benägenhet att avvika i Utskottsspelet.

5. Reformerna i Utskottsspelet

I Utskottsspelet förväntas ledamöterna primärt sträva efter att uppfylla policy- och maktmålen, snarare än omvalsmålet. Omvalsmålet förväntas vara svårt att tillgodose genom utskottsarbete. Detta antas bero på att utskottsarbetet är så specialiserat att endast ett fåtal ledamöter kommer att arbeta med sådana frågor som har direkt relevans för ledamotens valkrets eller lokala partiorganisation. För det andra är det också svårt för en ledamot att profilera sig i Utskottsspelet, eftersom insynen från väljare, lokal partiorganisation och media är begränsad.

Ledamöterna förväntas därför i första hand delta i utskottsarbetet som lojala kuggar i det specialiserade maskineri inom riksdagsgruppen för att forma och fastställa partilinjén. I den mån avvikelser förekommer förväntas de snarare bero på att ledamotens *egna* åsikter kommer i konflikt med partigruppens (ΔP) än att hennes väljares gör det (ΔV).

Tre hypoteser skall provas helt eller delvis i kapitel 5:

Hypotes 1: Personvalsreformen antas inte ha påverkat vare sig ledamöternas intresse för eller möjligheter att avvika i Utskottsspelet. Därav följer att – allt annat lika – ingen förändring av hur ofta de avviker från partigruppens intressen heller antas.

Hypotes 4: Budgetreformen antas inte ha påverkat ledamöternas intresse för att avvika i vare sig Utskottsspel eller Kammarkspel. Därav följer att – allt annat lika – ingen förändring av hur ofta de avviker från partigruppens intressen heller antas.

Hypotes 5: Budgetreformen antas i både Utskottsspel och Kammarkspel om utgiftsfrågor ha minskat ledamöternas möjligheter att avvika. Därav följer att de – allt annat lika – i lägre grad antas avvika från partigruppens intressen i sådana frågor.

Hypoteserna provas när det gäller förändrade attityder med hjälp av data från såväl enkät- som intervjuundersökningen. Sådana data kan emellertid inte användas för att prova hypoteserna ifråga om faktiskt beteende. Ledamöterna förväntas inte på något tillförlitligt sätt i efterhand kunna uppskatta skillnader i faktiska avvikelser i Utskottsspelet mellan tiden före respek-

tive efter reformerna. Då Utskottsspel är slutna och odokumenterade processer finns heller inga datakällor som är exogena i förhållande till aktörerna själva. Därför saknas för Utskottsspelet möjligheter att pröva hypoteserna, såvitt avser förändring i beteende. Prövningen får avgränsas till förändringar i attityder.

Avvikelser från partigruppens intressen i utskottsarbetet har inte tidigare studerats som specifikt problem, varför ingen tidigare forskning – utöver den som presenterades i kapitel 4 – finns att redovisa. Kapitlet inleds därför med att de hypoteser som har med ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet – hypotes 1 (delvis) och 4 (delvis) – prövas. Därefter prövas de hypoteser som har med ledamöternas möjligheter att avvika i Utskottsspelet – hypotes 1 (delvis) och 5 (delvis). Kapitlet avslutas med en sammanfattning av resultaten.

5.1 Att vilja avvika i Utskottsspelet

Ingen av de båda reformer som utgör studiens fokus förväntas påverka ledamöternas *intresse* för att avvika i Utskottsspelet, dvs. storleken på ($\Delta V + \Delta P$). Sett till enbart de två reformerna förväntas alltså ingenting ha hänt med ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet under undersökningsperioden. Av nedanstående tabell 5.1 framgår emellertid att en förändring skett.

Majoriteten av ledamöterna anser visserligen inte att deras intresse för att avvika från riksdagsgruppens intressen i Utskottsspelet har förändrats

Tabell 5.1 Förändring av intresset för att avvika i Utskottsspelet 1994–2002.

	Mycket mindre intresserad (%)	Något mindre intresserad (%)	Ingen skillnad i intresse (%)	Något mer intresserad (%)	Mycket mer intresserad (%)	N
Socialdemokrater	6	0	63	27	4	49
Moderater	0	3	59	32	6	34
Folkpartister	0	0	50	33	17	6
Centerpartister	14	14	29	43	0	7
Vänsterpartister	11	0	44	44	0	9
Kristdemokrater	0	0	88	13	0	8
Alla	4	2	59	30	4	113
Alla (viktat)	4	1	60	30	4	184

Tabellen baserar sig på enkätfråga 4a. Den nedersta raden visar fördelningen i hela populationen vid viktning på partivariabeln.

under undersökningsperioden. Men nästan 35 procent anser att de blivit mer intresserade av att avvika, medan endast ca 5 procent uppger sig blivit mindre intresserade. En tydlig förskjutning i riktning mot ökat intresse för att avvika i Utskottsspelet har skett bland ledamöterna som kollektiv. Om svarsalternativen kodas från -2 till +2 är medelvärdet ca +0,28 och nollhypotesen att ingen förändring har skett kan förkastas på 99-procentsnivån.

Inga markanta skillnader kan noteras mellan ledamöter från olika partier. Mönstret är relativt likartat i alla partier, med möjligt undantag för kristdemokraterna som i något mindre grad följer den allmänna trenden av ökat intresse för att avvika.

Personvalsreformen

Personvalsreformen antas inte ha påverkat ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet, eftersom ledamöterna inte antas prioritera väljarhänsyn i utskottsarbetet. Så tycks också vara fallet, vilket framgår av modell 1 i tabell 5.2 nedan.

Som oberoende variabel används i modell 1 den del av enkätfråga 5a där ledamöterna ombads ta ställning till om införandet av personval påverkat deras intresse för att avvika. Svaren – som angavs på en femgradig skala – har kodats om till två dummyvariabler, som indikerar större respektive

Tabell 5.2 Personvalreformens effekt på intresset för att avvika i Utskottsspelet 1994–2002.

	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Större intresse pga. allt längre erfarenhet		1,9331***	1,9599***
Född på 20-/30-talet	0,7539	0,7859	0,7502
Född på 50-talet	0,6462	0,6007	0,5976
Född på 60-/70-talet	2,6204**	2,5450***	2,3941***
Anciennitet (medelvärdescentrerad)	-0,0122	-0,0136	-0,0119
Ledamoten tar liten hänsyn till GL:s åsikter	-1,5200***	-1,2558**	-1,1829**
Större intresse pga. personvalsreformen	0,7726		
Mindre intresse pga. personvalsreformen	0,5680		
Ledamot av "väljarutskott"		0,5475	
Ledamot av fördelande utskott			0,4979
Verkligt N	106	105	105
Prob > χ^2	0,0004	0,0004	0,0003
Pseudo-R ²	0,0986	0,1764	0,1795

Tabellen bygger på enkätfrågorna 4a, 5a och 1c samt enkätfråga 1a. (modell 2–3). Bortfall har korrigerats genom viktning på partivariabeln. * p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

mindre intresse för att avvika på grund av personvalsreformen.¹ Som synes finns visserligen ett positivt samband mellan större intresse för att avvika till följd av personvalsreformen och ett större intresse för att avvika i utskottsarbetet. Effekten är emellertid inte signifikant. Även den negativa personvalsdummyvariabeln har en icke-signifikant, positiv effekt.

Personvalsreformen förefaller således hypotesenligt inte haft någon effekt på ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet. För att ytterligare pröva hypotes 1 i denna del används i modellerna 2 och 3 i tabell 5.2 alternativa sätt att undersöka personvalets eventuella effekt genom att studera skillnader mellan ledamöter som tjänstgjort i olika typer av utskott.

I diskussionen om intervjuurvalet nämndes att väljarorienterade ledamöter i något högre utsträckning än andra ledamöter sökte sig till i första hand trafikutskottet och i andra hand näringsutskottet.² Därmed skulle ledamöter i dessa "väljarutskott" kunna vara känsligare också för personvalets effekt. Dummyvariabeln i modell 2 har visserligen det förväntade tecknet, men effekten är inte signifikant.

En annan möjlig hypotes vore att ledamöter som tjänstgjort i utskott med fördelande ansvarsområden – dvs. sådana politikområden där offentliga resurser fördelas till specifika mottagare – kunde vara mer känsliga för personvalsreformen.³ Även denna dummyvariabel har det förväntade tecknet, men inte heller i detta fall är variabeln signifikant.

Även intervjumaterialet ger stöd åt hypotesen att personvalet inte påverkat ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet. Samtliga intervjupersoner med ett undantag svarar oavsett utskottstillhörighet kategoriskt nej på att personvalet har haft effekt på ledamöternas utskottsarbete. Någon skillnad mellan ledamöter från "väljarutskott" och övriga kan således heller inte utläsas i intervjumaterialet.

Undantaget utgörs av en ledamot som av sitt partidistrikt petades ned till en osäkrare plats på valsedeln. Ledamoten ansåg sig då tvungen att bedriva en personvalskampanj.

1. Jämförelsekategori är de som svarat att personvalet lämnat deras intresse för att avvika oförändrat.

2. Hagevi (1998), s. 156f.

3. Jfr Lowi (1964), som delar in policy i tre typer: fördelande, omfördelande och reglerande. Till utskott med fördelande policyansvarsområden har räknats försvarsutskottet, kulturutskottet, utbildningsutskottet, trafikutskottet, miljö- och jordbruksutskottet samt näringsutskottet. Till utskott med omfördelande policyansvarsområden har räknats socialförsäkringsutskottet, socialutskottet, arbetsmarknadsutskottet samt bostadsutskottet. Till utskott med reglerande policyansvarsområden har räknats konstitutionsutskottet, justitieutskottet och lagutskottet. Utanför klassificeringen faller finansutskottet och skatteutskottet samt utrikesutskottet.

”Ja, [personvalet] påverkade ju inte partilinjén i [utskottsområdets]frågor, det gjorde det naturligtvis inte. Annat än att jag utnyttjade naturligtvis mina kontakter också på några områden i personvalet. [Beskrivning av hur ledamoten utnyttjade sina kontakter] Det gav ju rubriker och bedriver man personval så måste man ju finnas i tidningen.”⁴

Det kontaktnät som utskottsplaceringen bidragit till utnyttjades alltså i personvalskampanjen och ledamoten profilerade sig med frågor inom sitt utskottsområde som han visste var populära i valkretsen. Men samtidigt framgår att det inte handlar om profilering genom avvikelse, utan tvärtom frågor i vilka han visste att ”[d]är hade jag ju partiet med mig”.⁵ Den folkpartistiske gruppleadaren tycker sig också ha märkt en större tendens att ledamöter vill kunna benämna sig partitalesman i sina frågor, men kopplar det inte till enbart personvalet utan en mer allmän medialisering och individualisering i politiken.⁶

Hypotes 1 anses därmed ha fått tydligt empiriskt stöd, vad gäller personvalsreformens (brist på) effekt på ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet.

Tabell 5.3 Budgetreformens effekt på intresset för att avvika i Utskottsspelet 1994–2002.

	Modell 1	Modell 2
Större intresse pga. allt längre erfarenhet	1,8571***	1,8377***
Född på 20-/30-talet	0,7494	0,7101
Född på 50-talet	0,5896	0,6142
Född på 60-/70-talet	2,5357***	2,4689***
Anciennitet (medelvärdescentrerad)	-0,0092	-0,0020
Ledamoten tar liten hänsyn till GL:s åsikter	-1,2688**	-1,3018***
Större intresse pga. budgetreformen	-0,1567	
Mindre intresse pga. budgetreformen	0,3451	
Ledamot av finansutskottet		-1,3294*
Verkligt N	106	106
Prob > χ^2	0,0005	0,0001
Pseudo-R ²	0,1738	0,1873

Tabellen bygger på enkätfrågorna 4a. och 5a., samt enkätfråga 1c. (modell 2–3). Bortfall har korrigerats genom viktning på partivariabeln. * p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

4. Referensnummer 98.

5. Referensnummer 99.

6. Könberg (fp).

Budgetreformen

Enligt hypotes 4 antas inte heller budgetreformen ha påverkat ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet. Även denna hypotes får stöd, vilket framgår av modell 1 i nedanstående tabell 5.3.

I modell 1 i tabell 5.3 används svaren på den del av enkätfråga 5a där ledamöterna ombads ta ställning till om förändringen av den statliga budgetprocessen påverkat deras intresse för att avvika. Även här har svaren omkodats till två dummyvariabler. Ingen av dessa variabelers effekter är emellertid signifikanta eller har de förväntade tecknen. Hypotes 4 får därmed stöd.

En kompletterande analys görs i modell 2. Budgetreformen antas ha inneburit en förstärkning av finansutskottets ställning gentemot övriga utskott, i formandet av partiernas politiska linjer. Därmed vore en tänkbar effekt att FiU-ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet minskat, eftersom de i praktiken givits en position som liknar gruppledningens. Av modell 2 framgår att FiU-ledamöterna också fått minskat intresse för att avvika i Utskottsspelet i signifikant högre grad än ledamöter som tjänstgör i andra utskott. Den förväntade sannolikheten att en genomsnittlig ledamot har blivit mindre intresserad av att avvika i Utskottsspelet mellan 1994 och 2002 är ca 24 procentenheter högre för ledamöter som tjänstgjort i finansutskottet, än för övriga ledamöter.⁷

Denna högst specifika effekt på finansutskottets ledamöter påverkar inte slutsatsen att budgetreformen – som förutspås i hypotes 4 – inte påverkat ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet. Inte heller i intervju svaren framkommer att ledamöterna anser att budgetreformen haft effekt någon sådan effekt.

Övriga effekter

Som framgick av tabell 5.1 har ledamöterna, oberoende av vilket parti de tillhör, svarat relativt likartat på frågan om deras intresse för att avvika i utskottsarbetet förändrats under perioden 1994–2002.⁸ Andra faktorer visar sig emellertid påverka i högre grad.

Det intressantaste resultatet är den generationseffekt som framgår tyd-

7. Beräkningen är gjord på modell 2 i tabell 5.3. En genomsnittlig ledamot är i detta fall en 1940-talist som suttit ca 11 år i riksdagen, vilken inte anser att den alltt längre erfarenheten av att vara ledamot påverkat hennes intresse för att avvika och som uppger sig ta stor eller mycket stor hänsyn till gruppledningens åsikter i sitt arbete i utskottet.

8. Ett LR-test av partivariabeln som helhet – dvs. om en modell med dummyvariabler för alla partier utom ett jämförs med en modell utan oberoende variabler – visar att den inte är signifikant, $\text{prob} > \chi^2 = 0,6880$. (Till skillnad från modellerna i tabellerna 5.2 och 5.3 är observationerna i detta fall inte viktade, då detta inte är möjligt vid ett LR-test.)

ligt i tabellerna 5.2 och 5.3. Variabeln ålder är positivt, men inte signifikant, korrelerad med ökande intresse för att avvika. Om man i stället delar upp åldersvariabeln i fyra generationskategorier – med 1940-talister som jämförelsekategori – ser man en tydlig skillnad i förändringen av intresset att avvika mellan yngre och äldre generationer ledamöter. Framför allt har den yngsta generationen politiker, 1960- och 1970-talisterna, blivit mer intresserade av att avvika i Utskottsspelet i högre grad än 1940-talisterna. Effekten är både stark och signifikant på en hög säkerhetsnivå. (Se tabellerna 5.2, 5.3 och nedan 5.4.)

Skillnaden mellan generationerna återspeglar inte en indirekt anciennitetseffekt, då ancienniteten ingår som en (icke-signifikant) kontrollvariabel i modellerna.⁹ Den speglar inte heller en dold partieffekt, även om en stor majoritet av den yngsta kohorten i enkäturvalet kommer från något av de två stora partierna.¹⁰ Av enkätdata kan dock inte utläsas om det är fråga om en ungdomseffekt, som kan förväntas försvinna med stigande ålder, eller om det är fråga om en generationseffekt, som kan förväntas bli bestående.

Intervjudata, framför allt från de två stora partierna, indikerar att det kan handla om en generationseffekt.¹¹ Den moderata gruppledaren beskriver effekten så här:

LD: Tycker du att kravet på partisammanhållning i politisk mening [...] förändrades under de här två mandatperioderna?

IP: Inte kraven, men känslan för. Och det är väl möjligen lite grann ett tidens tecken att önskan från en del ledamöter att gå sin egen väg, tyckte jag mig se ökade under de här åren.

LD: Kan du bitta nån förklaring till det?

IP: Mera individualistiskt samhällsklimat. Bättre, välutbildade unga. Som inte har den – på gått och ont, så att säga – den gamla traditionen.¹²

Bland de socialdemokratiska intervjupersonerna – som alla är födda på 1940- och 1950-talen – nämns att en yngre, mer frimodig och självständig

9. Däremot kan påminnas om att alla ledamöter som besvarat enkäten varit ledamöter i minst sju år.

10. Dummyvariabeln för den yngsta generationen är fortfarande starkt positiv och signifikant om man för in dummyvariabler för partitillhörighet i modellerna i tabellerna 5.2 och 5.3.

11. Två reservationer bör göras gällande generationseffekten i intervjudata. För det första är en del av intervjumaterialet inte avgränsat till en effekt i just Utskottsspelet utan utgör en del av en mer allmänt hållen diskussion. Som framgår senare i kapitel 5 och i kapitel 7 förefaller emellertid generationseffekten vara relativt genomgående. För det andra är det naturligtvis en metodologisk svaghet att det i intervjuurvalet saknas representanter för den särskilt intressanta 1960-/70-talsgenerationen, liksom för kategorin nyblivna riksdagsledamöter.

12. Unckel (n).

generation ledamöter kommit in i riksdagen de senaste mandatperioderna. Generationseffekten beskrivs av en socialdemokratisk 1940-talist:

”Ja, nu säger jag något dumt, men jag säger det ändå.

Jag tror att vi som är lite *äldre*, om jag uttrycker mig så, när vi kommer till riksdagen, [...] ser [vi] det [som] naturligt att stå upp för partiet och hålla ihop det här och göra det bästa av det. Medan de något *yngre* – det finns ju ett antal yngre ledamöter och har så funnits här under de senaste åren – är mer radikala och hävdar sin egen röst på ett annat sätt och kan i vissa stycken göra det lite småjobbigt för det här gänget som då tycker att ’Men, partiet är det viktigaste av allting här på jorden.’”¹³

Attityden hos den yngre generationen socialdemokrater sägs både bero på dem själva och på de ändrade institutionella förhållandena i utskottsarbetet. Så sent som mandatperioden 1988–91 mötte nyinvalda socialdemokrater ett strikt senioritetssystem i utskottstillvaron, där tillvaron präglades av att, som suppleant, ”sitta vid väggen” vid utskottssammanträdena.¹⁴ ”Ja, i och med den här placeringen vid väggen så visste man ju att skulle man säga något i utskottsrummet så skulle man ju sitta vid bordet och det var jädra strikt det där.”¹⁵ En ledamot som kom in 1988 menar att ”då hade man en större respekt, så att jag begärde ju inte ordet innan jag såg att alla *ordinarie* hade begärt ordet och så var man noga”.¹⁶ En annan ledamot menar att detta också kom att forma attityderna hos denna generation ledamöter:

”Och jag tror att det här gav ju en liten prägel åt oss också att man skulle vara lite snäll och lydig och lära sig det här först innan man började att öppna näbben.”¹⁷

Föryrngringen och den därmed följande förändringen i attityder förefaller ha skett i två steg. Den första inträffade vid valet 1991, då antalet ledamöter i utskotten ökades från 15 till 17.¹⁸

”Och det gjorde ju då i sin tur att det blev fler sossar vid bordet och det kom in ganska många relativt unga människor, med en helt annan syn. [De] kom från ungdomsförbund – det var inte bara i sossarna, utan det var även andra partier – kom direkt från aktiv verksamhet kanske i ett ungdomsförbund där

13. Referensnummer 100.

14. Referensnummer 101.

15. Referensnummer 102.

16. Referensnummer 103.

17. Referensnummer 104.

18. Orsaken till ökningen var att man – för att få bättre överblick över det parlamentariska läget i olika frågor – ville säkra utskottsplatser även för de nyinvalda nydemokratiska ledamöterna, vilka annars inte skulle ha fått någon plats.

man ju ska vara lite ... man ska ju ha oppositionsrollen när man tillhör ungdomen, på något sätt.

Och ibland så hände det ... alltså, det var ju inte sådär öppna fighter, men ibland kunde man ju höra från de där som var ännu äldre i riksdagen med fler år än mig, som var lite småirriterade på de här som inte hade gått den långa skolan.”¹⁹

Nästa steg togs 1994, då det kom in ”ganska många yngre”, vilket ökade dessas möjlighet att ta för sig i utskottsarbetet.²⁰ Dessutom gjordes en genomgång efter valet 1994 av hur riksdagsgruppen arbetade i syfte att öka delaktigheten i utskottsarbetet.²¹

Det kan noteras att medan generationsskillnaden i enkätdata och delar av intervjudata gäller *förändringar* i intresset för att avvika så handlar huvuddelen av intervjudata om en skillnad i *nivån* på intresset för att avvika. Båda undersökningarna kan ändå sägas ge stöd till slutsatsen att 1960/70-talisterna skiljer sig från 1940-talisterna i fråga om intresse för att avvika i Utskottsspelet.²²

En annan starkt bidragande och signifikant orsak till att ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet i genomsnitt ökat under undersökningsperioden, förefaller vara upplevelsen av att de fått allt längre erfarenhet som ledamöter. Resultatet är intuitivt rimligt. För att ha något intresse av att avvika i det kunskapskrävande och specialiserade Utskottsspelet krävs att ledamöterna upplever sig ha blivit någorlunda varma i kläderna och hunnit förvärva den grundläggande sakinformation som krävs för att upptäcka att de *vill* avvika.

Alla ledamöter som besvarat enkäten hade minst sju års riksdagserfarenhet. Inom detta urval är det dock snarare ledamöterna med *lägre* faktisk anciennitet som upplever den ökade erfarenhetens effekt på intresset för att avvika.²³ Också detta resultat är intuitivt rimligt. Det är framför allt i bör-

19. Referensnummer 105. Att denna typ av motsättning inte begränsar sig till de stora partierna framgår av en äldre ledamot från ett litet parti som reflekterar över att det ”finns en – ibland i god mening – en *påflugenhet* som inte fanns förr” hos nutidens yngre ledamöter, som bland annat yttrar sig i att de yngre tar för sig mer både i utskottsarbetet och i kammaren. Referensnummer 106.

20. Referensnummer 107.

21. Referensnummer 108. Liknande genomgångar förefaller ha gjorts även efter återkomsten till makten 1982, liksom efter valet 2002.

22. Den *större ökning* av intresset för att avvika hos den yngsta ledamotsgenerationen som beskrivs i enkätsvaren kan också vara det som orsakat den *högre nivån* på intresset för att avvika i den yngsta generationen som beskrivs i intervjusvaren.

23. Om ancienniteten dikotomeras med en brytpunkt vid modalvärdet – 11 år – finns ett negativt samband mellan hög anciennitet och uppfattningen att ökad erfarenhet lett till ökat intresse för att avvika. Sambandet är emellertid inte signifikant.

jan av riksdagskarriären som ledamoten upplever att nyvunna sakkunskaper ökar intresset för att avvika. Senare i karriären spelar inte marginaleffekten av mer erfarenhet samma roll för ledamotens attityder.

I nedanstående tabell 5.4 jämförs effekterna av generation och upplevelsen av längre erfarenhet på den förväntade sannolikheten att en i övrigt genomsnittlig ledamot skall ha blivit *mer* intresserad av att avvika i Utskottsspelet.²⁴

I det övre vänstra hörnet av tabell 5.4 anges den förväntade sannolikheten för att en genomsnittlig ledamot – dvs. en 1940-talist, som inte upplever att den allt längre riksdagserfarenheten påverkat intresset för att avvika – skall ha blivit mer intresserad av att avvika i Utskottsspelet. Sannolikheten är endast ca 14 procent. Men tabellen visar att både erfarenhetseffekten och generationseffekten är betydande. Trots att de två effekterna reducerar varandra är den kombinerade effekten av generation och upplevd erfarenhet hela 79 procentenheter.

I tabellerna 5.2 och 5.3 kan slutligen noteras att den minoritet av ledamöter som uppger sig ta liten eller mycket liten hänsyn till gruppledningens åsikter i utskottsarbetet, något paradoxalt blivit *mindre* intresse att avvika under undersökningsperioden.²⁵ En möjlig tolkning av resultatet är att

Tabell 5.4 Effekten av generation och upplevd erfarenhet på en genomsnittlig ledamots intresse för att avvika i Utskottsspelet (förväntade sannolikheter).

	Ingen skillnad i intresse pga. erfarenhet (%)	Större intresse pga. erfarenhet (%)	<i>Erfarenhets- effekt</i>
1940-talist	14,1	51,7	+ 37,6
1960-/70-talist	66,8	92,9	+ 26,1
<i>Generationseffekt</i>	+ 52,7	+ 41,2	

Beräkningarna är gjorda på en variant av modell 1 i tabell 5.3, som inte inkluderar dummyvariablerna för budgetreformen.

24. Tabellen visar de sammanlagda förväntade sannolikheterna att ledamoten svarat att han blivit mycket eller något mer intresserad av att avvika i Utskottsspelet (variabelvärdena +1 och +2). Beräkningen är gjord på en modell som inkluderar de signifikanta bakgrundsvariablerna, dvs. motsvarande modell 1 i tabell 5.3, men utan de två dummyvariablerna för budgetreformen. Denna modell är som helhet signifikant $p < 0,01$ och har en sammanlagd förklaringskraft i form av pseudo- R^2 på 17,31 procent. En genomsnittlig ledamot har i detta fall suttit ca 11 år i riksdagen och uppger sig ta stor eller mycket stor hänsyn till gruppledningens åsikter i sitt arbete i utskottet.

25. Uppgifter om ledamöternas hänsyn till gruppledningens åsikt har hämtats från enkätfrågan 1c (jfr kapitel 4). Enkätsvaren avgavs på en fyrgradig skala som för regressionsanalysen omkodats till en dummyvariabel (stor/liten hänsyn).

denna minoritet är *partiloyalister*, vilka betraktar partikongressen, partior-
ganisationen eller partiets ideologi i allmän mening – snarare än riksdags-
gruppen och dess ledning – som högsta auktoritet i formandet av partilin-
jen.²⁶ Annorlunda uttryckt kan deras minskande intresse för att avvika bero
på att partisammanhållningen är hög inom denna grupp, vilket inte gör par-
tidisciplin nödvändig. Svagheten med en sådan tolkning är att den förklarar
en lägre *nivå* på intresset snarare än ett *minskande* intresse.

Sammanfattning

Avsnitt 5.1 har visat att ledamöterna i genomsnitt anser sig ha blivit mer
intresserade av att avvika i Utskottsspelet mellan 1994 och 2002. Trots detta
får både hypotes 1 och 4 empiriskt stöd i de delar som förutspår att vare
sig personvals- eller budgetreformen påverkat ledamöternas intresse för att
avvika i Utskottsspelet. I stället förefaller det ökande intresset huvudsakli-
gen kunna förklaras av två andra faktorer: generationsskillnader och effek-
ten av att ledamöterna under undersökningsperioden upplevt sig få större
riksdagserfarenhet.

Den yngsta kohorten ledamöter, födda på 1960- och 1970-talet, har
blivit mer intresserade av att avvika i Utskottsspelet i signifikant högre
utsträckning än sina äldre kolleger. Detsamma gäller ledamöter som upple-
ver att deras allt längre erfarenhet som riksdagsledamöter ökat deras intres-
se för att avvika. Dessa generations- respektive erfarenhetseffekter svarar
för huvuddelen av ökningen av intresset att avvika i Utskottsspelet.

5.2 Att kunna avvika i Utskottsspelet

När det gäller *möjligheterna* att avvika i Utskottsspelet förväntas personvals-
reformen inte heller haft någon effekt i detta avseende. Budgetreformen för-
väntas däremot ha minskat ledamöternas möjligheter att avvika i Utskotts-
spelet, men bara i sådana frågor som gället utgifter i statsbudgeten.

Allt annat lika förväntas därmed ledamöternas möjligheter att avvika i
budgetfrågor blivit mindre, medan möjligheterna att avvika i andra typer
av frågor förväntas vara oförändrad. Av nedanstående tabell 5.5 framgår
emellertid att allt annat knappast kan vara lika.

26. En sådan tolkning får stöd av att om den del av enkätfråga 1c som gällde hur stor hänsyn
ledamöterna tog till *partikongressens beslut* omkodas till en dummyvariabel som skiljer mellan
de som tog ”mycket stor hänsyn” till kongressbesluten respektive övriga, så har denna dummy-
variabel också en signifikant negativ effekt på intresset för att avvika. De som anser sig ta störst
hänsyn till kongressbesluten har fått minskat intresse för att avvika.

Fördelningen i tabell 5.5 uppvisar stora likheter med förändringen av intresset för att avvika, men den ökande tendensen är ännu lite tydligare när det gäller möjligheter. Nästan 40 procent av svarspersonerna uppger sig ha fått större möjligheter att avvika i Utskottsspelet mellan 1994 och 2002, medan endast ca 5 procent anser sig ha fått mindre möjligheter. Om svarsalternativen kodas från -2 till +2 är medelvärdet ca +0,39 och nollhypotesen att ingen förändring har skett kan förkastas på 99-procentsnivån.

Spridningen i svarsfördelning mellan partierna är också lite större än när det gällde intresset för att avvika. Vid bivariata analyser visar sig folkpartister och moderater vara signifikant mer benägna än övriga partiers ledamöter att anse att deras möjligheter att avvika i Utskottsspelet har ökat, medan socialdemokrater är signifikant mindre benägna att anse att möjligheterna ökat. De förstnämnda effekterna försvinner vid kontroll för andra bakgrundsvariabler, medan den socialdemokratiska finns kvar.

Personvalsreformen

Enligt hypotes 1 antas personvalsreformen inte ha påverkat ledamöternas möjligheter att avvika i Utskottsspelet. I maktspel som inte rör ärenden i beslutsfas förväntas visserligen gruppleddningarna efter personvalsreformen tillåta lite fler avvikelser, i syfte att röstmaximera för partiet. Eftersom ärendena är i beslutsfas i utskottsarbetet, förväntas dock ingen sådan effekt i Utskottsspelet. Men modell 1 i tabell 5.6 förefaller indikera något annat.

Tabell 5.5 Förändring av möjligheterna att avvika i Utskottsspelet 1994–2002.

	Mycket mindre möjlig- heter (%)	Något mindre möjlig- heter (%)	Ingen skillnad i möjlig- heter (%)	Något stör- re möjlig- heter (%)	Myck- et stör- re möjlig- heter (%)	N
Socialdemokrater	2	6	64	26	2	50
Moderater	0	3	54	31	11	35
Folkpartister	0	0	33	50	17	6
Centerpartister	0	14	29	57	0	7
Vänsterpartister	0	0	50	38	13	8
Kristdemokrater	0	0	63	25	13	8
Alla	1	4	56	32	7	114
Alla (viktat)	1	4	59	30	6	184

Tabellen baserar sig på enkätfråga 4b. Den nedersta raden visar fördelningen i hela populationen vid viktning på partivariabeln.

När enkätfrågan om hur personvalet förändrat ledamöternas möjligheter att avvika kodas om till dummyvariabler, som i modell 1 i tabell 5.6, visar det sig att den positiva dummin har en svagt signifikant effekt. Detta indikerar att personvalet – i motsats till hypotes 1 – faktiskt har ökat ledamöternas möjligheter att avvika i Utskottsspelet. Den förväntade sannolikheten att en genomsnittlig ledamot skall anse att möjligheterna att avvika har ökat är ca 24 procentenheter högre om ledamoten också anser att personvalsreformen ökat hennes möjligheter att avvika.²⁷

Givet det oväntade resultatet är det av intresse att ta reda på om denna effekt är likadan i samtliga partier eller om den interagerar med en parti variabel. Innan en sådan jämförelse görs kan noteras att det av modell 1 framgår att partitillhörigheten påverkar ledamöternas inställning – oberoende av personvalsreformens eventuella effekt – i så måtto att socialdemokrater i signifikant lägre grad än andra partiers ledamöter anser att möjligheterna att avvika har ökat i Utskottsspelet. Den förväntade sannolikheten att en genomsnittlig socialdemokrat skall anse att möjligheterna att avvi-

Tabell 5.6 Personvalsreformens effekt på möjligheterna att avvika i Utskottsspelet 1994–2002.

	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Född på 20-/30-talet	-0,1418	-0,2172	-0,1751
Född på 50-talet	0,8709	0,8119	0,8743
Född på 60-/70-talet	1,9584***	1,9456***	1,9681***
Anciennitet	-0,0296	-0,0302	-0,0284
Socialdemokrat	-1,0231**	-1,1228**	-1,1212**
Större möjligheter pga. personvalsreformen	0,9751*	2,5696***	0,8098
Mindre möjligheter pga. personvalsreformen	-1,0758		
Ej kristdemokrat		1,4549**	
Ej kristdemokrat X Större möjligheter pga. personvalsreformen		-1,6724	
Kristdemokrat eller centerpartist			-1,0226
Kristdemokrat eller centerpartist X Större möjligheter pga. personvalsreformen			1,5559
Verkligt N	108	108	108
Prob > χ^2	0,0040	0,0000	0,0050
Pseudo-R ²	0,0982	0,1021	0,1034

Tabellen bygger på enkätfrågorna 4b. och 5b. Bortfall har korrigerats genom viktning på parti variabeln.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

27. Beräkningen har gjorts på modell 1 i tabell 5.5. En genomsnittlig ledamot är i detta fall en 1940-talist som inte är socialdemokrat och som suttit ca 11 år i riksdagen.

ka har ökat är ca 16 procentenheter lägre än för en genomsnittlig ledamot från ett annat parti.²⁸

I sex interaktionsmodeller har undersökts om personvalsreformens positiva effekt på möjligheterna att avvika i Utskottsspelet modereras av ledamotens partitillhörighet.²⁹ I samtliga modeller utom folkpartiets är dummyvariabelns tecken positivt. Det är emellertid bara för kristdemokratiska ledamöter som den positiva effekt av personvalet på möjligheterna att avvika i Utskottsspelet också är signifikant. Denna interaktionsmodell redovisas som modell 2 i tabell 5.6. Av modell 2 framgår också att de kristdemokrater som *inte* anser att personvalet påverkat dem i det aktuella avseendet, i signifikant *lägre* grad än andra partiers ledamöter hävdar att deras möjligheter att avvika har ökat. Den tendens mot ökade möjligheter att avvika i Utskottsspelet som noterades i tabell 5.5 ovan, kan således för kristdemokraternas del tolkas som huvudsakligen en effekt av personvalsreformen. Slutligen kan noteras att interaktionstermen visserligen har rätt tecken, men att effekten av personvalsreformen inte är signifikant högre för kristdemokrater än andra partiers ledamöter.

Det är framför allt kristdemokratiska och i någon mån centerpartistiska ledamöter som kopplar samman personvalsreformen med ökade möjligheter att avvika i Utskottsspelet. Om dessa två partiers ledamöter isoleras ur analysen – som i modell 3 i tabell 5.6 – blir den positiva personvalsreformsdummyvariabeln inte längre signifikant. För den majoritet av ledamöter som tillhör övriga fyra partier i enkätundersökningen förefaller personvalsreformen inte ha signifikant effekt, vare sig om de studeras som grupp eller en och en. Den signifikanta effekten av personvalsreformen i modell 1 gör emellertid att man inte – baserat på enbart enkätdata – säkert kan säga att hypotes 1 får stöd för dessa partier.

Till skillnad från enkätundersökningen, ger data från intervjuundersökningen tydligt stöd till hypotes 1. Ingen av de intervjuade ledamöterna, oavsett parti- eller utskottstillhörighet, upplever att personvalet påverkat möjligheterna att avvika i utskottsarbetet över huvud taget. Därav följer att ingen ledamot för Utskottsspelet beskriver den mekanism – röstmaximering från gruppledningarnas sida – som gör att ledamöterna i *Kammar-spe-*

28. Beräkningen har gjorts på modell 1 i tabell 5.5. En genomsnittlig ledamot är i detta fall en 1940-talist som suttit ca 11 år i riksdagen och som inte anser att personvalsreformen ökat hennes intresse för att avvika.

29. Eftersom det bara är den positiva personvalsdummyvariabeln som är signifikant i modell 1 är det bara den som förts över till interaktionsmodellerna. Det kan nämnas att den interaktionsmodell där personvalsreformens effekt på *vänsterpartiets* ledamöter undersöks får osäkra standardfel och således inte kan ligga till grund för slutsatser.

let förväntas ha fått större möjligheter att avvika som en följd av personvalsreformen.

Det är svårt att redovisa ställningstaganden som är så definitiva att de inte utvecklas till ett resonemang, men några axplock ur de samstämmiga svaren på frågan om personvalsreformen påverkat möjligheterna att avvika i utskottsarbetet kan ges:

”Nej, det tycker jag inte, definitivt inte i [ledamotens utskott], där har det nog ingen betydelse hur [...] det där har varit.”,³⁰

”Nej, det tycker jag inte. I det fallet så har inte personvalet *någon* betydelse.”,³¹

”Ja, utskottsarbetet påverkade det ju inte [...]”,³²

”Påverkat utskottsarbetet, det vill jag inte påstå.”,³³

”Ja, kanske inte så mycket i utskottsarbetet, men [...]”,³⁴

”Nej, i *utskottet* kan jag inte se.”,³⁵ osv.

Som antyds av svaren är ledamöternas bedömning när det gäller personvallets effekt på andra delar av riksdagsarbetet delvis en annan, vilket diskuteras närmare i kapitel 7.

När det gäller prövningen av den del av hypotes 1 som gäller möjligheterna att avvika pekar således data i viss mån åt olika håll. Det är svårt att på empiriska grunder bedöma vilket undersökningsresultat som skall tillmätas störst trovärdighet. För intervjuundersökningen talar samstämmigheten och emphasisen i ledamöternas uttalanden, samt det faktum att vissa svarspersoner explicit kontrasterar nolleffekten i utskottsarbetet mot en positiv effekt i andra aktiviteter. För enkätundersökningen talar det bredare urvalet och det faktum att den positiva personvalsdummyvariabeln är signifikant i totalmodellen.

Det som i det oklara empiriska läget gör det rimligt att bedöma att hypotes 1 trots allt får stöd är att det teoretiskt är svårt att finna en *trovärdig mekanism* för personvalsreformens effekt på ledamöternas möjligheter att avvika i Utskottsspelet. Gruppledningarna kan inte förväntas vara intresserade av att röstmaximera för partiets räkning genom att tillåta avvikelser. För det första agerar ledamoten uttryckligen som partiets – i många fall enda – representant i utskottsarbetet. Avvikelser kan därför av utomstående knappast uppfattas som uttryck för politisk bredd, snarare än intern splitt-

30. Referensnummer 109.

31. Referensnummer 110.

32. Referensnummer 111.

33. Referensnummer 112.

34. Referensnummer 113.

35. Referensnummer 114.

ring. Samtidigt blir det definitionsmässigt svårare att skapa en majoritet bakom ställningstagandet internt i gruppen.³⁶ För det andra är det svårt att kommunicera avvikelser i Utskottsspelet på ett sätt som skulle gynna partiets valframgångsmål. För det tredje gäller Utskottsspelet ärenden i beslutsfas och kostnaden för partiet av en avvikelse antas därför vara hög.

Sammanfattningsvis är den empiriska situationen tvetydig, men med övervikt för slutsatsen att hypotes 1 om en nolleffekt av personvalsreformen även får stöd vad gäller möjligheterna att avvika i Utskottsspelet. Slutsatsen är något mer osäker för kristdemokratiska ledamöter.

Budgetreformen

Enligt hypotes 5 antas budgetreformen ha minskat ledamöternas möjligheter att avvika i Utskottsspel som handlar om utgiftsfrågor. Eftersom Utskottsspelet spelas om ärenden i beslutsfas antas effekten både vara ett resultat av den formella begränsningen gällande hur utgiftsärenden måste finansieras och gruppledningarnas ökade intresse av att presentera en konsekvent budget.

Det kan noteras att enkätaterialet inte ger möjlighet att göra skillnad mellan budgetreformens eventuella effekt i utgiftsfrågor respektive andra frågor. Givet att intervjumaterialet indikerar att en minskning av möjligheterna skett i just utgiftsfrågor, borde dock tecken i enkätaterialet på en minskning till följd av budgetreformen, kunna tolkas som stöd för hypotes 5.

Hypotes 5 prövas på olika sätt i nedanstående tabell 5.7.

Att döma av modell 1 i tabell 5.7 har budgetreformen den förväntade effekten på individnivå. Den negativa dummyvariabeln för reformen är signifikant, om än bara på 90-procentsnivån och har det förväntade negativa tecknet.³⁷ För att pröva hypotesen behöver, förutom effekten på individnivå, även effekten på aggregerad nivå bekräftas. Detta sker i tabell 5.8 nedan.

Fördelningen av svaren på frågan gällande budgetreformens effekt i tabell 5.8 indikerar att effekten inte är begränsad till individnivå. Bland de ledamöter som ingår i individanalysen i modell 1 i tabell 5.7 är svarsbalansen hypotesenligt negativ, dvs. det är fler som anser att budgetreformen minskat deras möjligheter att avvika än som anser att reformen ökat möjligheterna.

36. Eftersom gruppledningen antas agera på ett sätt som den kan få accepterat av en majoritet av gruppmedlemmarna.

37. Eftersom den förväntade effekten av reformen är negativ inkluderas endast den negativa dummyvariabeln. Den positiva dummyvariabeln är heller inte signifikant om den inkluderas i någon av modellerna 1–3 i tabell 5.7.

Tabell 5.7 Budgetreformens effekt på möjligheterna att avvika i Utskottsspelet 1994–2002.

	Modell 1	Modell 2a	Modell 2b	Modell 3
Större möjligheter pga. allt längre erfarenhet	2,0669***	2,2948***	2,2948***	1,8789***
Född på 20-/30-talet	-0,2344	-0,2805	-0,2805	-0,1216
Född på 50-talet	0,9340*	0,8027	0,8027	0,9385*
Född på 60-/70-talet	1,6948*	1,8640**	1,8640**	1,7070
Anciennitet	-0,0152	-0,0114	-0,0114	-0,0126
Mindre möjligheter pga. budgetreformen	-1,0458*	0,1376	-2,6627***	
Socialdemokrat	-0,9641**	-0,6402		-0,9786**
Socialdemokrat X Mindre möjligheter pga. budgetreformen		-2,8004***		
Ikke-socialdemokrat			0,6402	
Ikke-socialdemokrat X Mindre möjligheter pga. budgetreformen			2,8004***	
Nivån på utskottets utgiftshantering (medelvärdescentrerad)				0,0007
Verkligt N	107	107	107	106
Prob > χ^2	0,0008	0,0000	0,0000	0,0007
Pseudo-R ²	0,1743	0,1947	0,1947	0,1639

Tabellen bygger på enkätfråga 4b och enkätfråga 5b (modell 1 och 2a-b), samt enkätfråga 1a (modell 3). Uppgifter om utgiftsnivån i ledamotens utskott i modell 3 har hämtats från Nielsen (2004) och avser riksmötet 2003/04. Enheten är miljontal kronor. Bortfall har korrigerats genom viktning på partivariabeln.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

Tabell 5.8 Budgetreformens effekt på möjligheterna att avvika (svarsbalans för individer i modellerna 1–2 i tabell 5.7).

	Mindre möjligheter (%)	Ingen skillnad i möjligheter (%)	Större möjligheter (%)	Svarsbalans	N
Andel	11	81	7	- 4	107
Andel (viktat)	12	40	7	- 5	184

Tabellen visar svarsfördelningen i den del av fråga 5b som gällde budgetreformens effekt på ledamöternas möjligheter att avvika. Tabellen visar fördelningen för de individer som ingår i analysen i modell 1 i tabell 5.7.

Samtidigt framgår att de flesta ledamöter inte anser att reformen påverkat dem alls och att svarsbalansen är liten. Även effekten på individnivå är liten, vilket framgår av nedanstående tabell 5.9.

Av tabell 5.9 framgår att budgetreformen minskar den förväntade sannolikheten för att en genomsnittlig ledamot skall anse sig ha fått *större* möjligheter att avvika i Utskottsspelet med ca 13 procentenheter. Reformen ökar den förväntade sannolikheten att hon skall anse sig ha fått *mindre* möjligheter med ca 8 procentenheter.³⁸

Givet att effekten är liten och inte statistiskt säker på en hög konfidensnivå kan det även för budgetreformens effekt vara intressant att se om det finns en interaktion med någon partivariabel. Så visar sig också i högsta grad vara fallet, vilket framgår av interaktionsmodellerna 2a och 2b i tabell 5.7.

I modell 2a har socialdemokratiska ledamöter exkluderats från dummyvariabeln för budgetreformen. Då försvinner den signifikanta effekten och variabeln byter tecken. I modell 2b visar dummyvariabeln i stället budgetreformens effekt på *enbart* socialdemokratiska ledamöters möjligheter att avvika. Då blir effekten starkt negativ och signifikant på 99-procents säkerhetsnivå. Enkätdata indikerar således att budgetreformens primära effekt i Utskottsspelet gäller regeringspartiets ledamöter.³⁹ En sådan

Tabell 5.9 Budgetreformens effekt på en genomsnittlig ledamots möjligheter att avvika i Utskottsspelet (förväntade sannolikheter).

	Mindre möjlig- heter att avvika i Utskottsspelet (%)	Ingen skillnad i möjligheter att avvika i Utskotts- spelet (%)	Större möjlig- heter att avvika i Utskottsspelet
Ingen skillnad i möjligheter pga. budgetreformen	5,2	72,6	22,1 %
Mindre möjligheter pga. budgetreformen	13,6	77,3	9,0 %
<i>Budgetreformens effekt</i>	+ 8,4	+ 4,7	- 13,1

Beräkningarna är gjorda på modell 1 i tabell 5.7.

38. En genomsnittlig ledamot är i dessa fall en 1940-talist som suttit ca 11 år i riksdagen, som inte är socialdemokrat och som inte anser att hennes allt längre erfarenhet som ledamot påverkat hennes möjligheter att avvika.

39. Om "bivariata" interaktionsmodeller motsvarande modell 3 beräknas även för övriga partier visar det sig också bara vara i den socialdemokratiska modellen som budgetreformen har en signifikant effekt.

slutsats får ytterligare stöd av att interaktionstermen i modell 2a är starkt negativ och signifikant, indikerande att budgetreformen minskat socialdemokratiska ledamöters möjligheter att avvika i Utskottsspelet betydligt mer än övriga ledamöters.⁴⁰ Detta framgår också av jämförelsen i nedanstående tabell 5.10.

I tabell 5.10 kan utläsas att för en genomsnittlig ledamot som är socialdemokrat är den förväntade sannolikheten att hon fått minskade möjligheter att avvika i Utskottsspelet 53 procentenheter högre om hon också anser sig ha fått minskade möjligheter att avvika på grund av budgetreformen. För en genomsnittlig ledamot som inte är socialdemokrat är däremot motsvarande skillnad mindre än 1 procentenhet.⁴¹

Slutligen kan från modell 2a i tabell 5.7 noteras att dummyvariabeln för socialdemokrater är mindre negativ än i modell 1 och inte längre signifikant. Tolkningen är att en del, men inte hela den negativa effekten från modell 1 berodde på budgetreformen.

I modell 3 prövas en möjlig indirekt effekt av budgetreformen. Där antas att *om* budgetreformen skulle ge effekt på ledamöternas möjligheter att avvika borde denna effekt vara störst i utskott som hanterar de största utgiftsvolymerna i budgetarbetet. Därför inkluderas en oberoende variabel som mäter hur stor utgiftshantering svarspersonens utskott har. Koefficienten har dock vare sig rätt tecken eller är signifikant.

Om man ser till intervjudata är bilden splittrad, men inte lika tydligt mellan *partier*. Även i intervjudata finns indikationer att budgetreformen haft den förväntade negativa effekten på möjligheten att avvika i Utskotts-

Tabell 5.10 Förväntad sannolikhet att budgetreformen minskat möjligheterna att avvika i Utskottsspelet för en genomsnittlig ledamot.

	Ingen skillnad i möjligheter pga. budgetreformen (%)	Mindre möjligheter pga. budgetreformen (%)	Budgetreformens effekt
Socialdemokrat (modell 2a)	11,1	64,1	+ 53,0***
Icke-socialdemokrat (modell 2b)	6,1	5,4	- 0,7

Beräkningarna är gjorda på modell 2a respektive 2b i tabell 5.7. * p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

40. Omvänt är interaktionsvariabeln starkt positiv och signifikant i modell 3, eftersom den socialdemokratiska dummyvariabeln där inverterats.

41. En genomsnittlig ledamot är i dessa fall en 1940-talist som suttit ca 11 år i riksdagen och som inte anser att hennes allt längre erfarenhet som ledamot påverkat hennes möjligheter att avvika.

spelet. En stor grupp ledamöter med två av gruppledarna – centerpartiets och kristdemokraternas – som frontfigurer ger starkt stöd till hypotes 5. De båda gruppledarna beskriver i detalj budgetreformens effekt i partigrupperna på ett sätt som har tydliga likheter med den kausalmekanism som underliggör hypotesen.

På frågan om reformeringen av budgetprocessen påverkat hur ledamöterna arbetar i utskottet svarar Göran Hägglund (kd):

”Ja, det har den. Ja, absolut. [...] Tidigare så var det ju så att det här med att hålla igen, eller hålla sig under utgiftstak och utgiftsramar och sådant där, var inte så himla viktigt, utan där gick det ju att åstadkomma – det var i och för sig inte så vanligt som vi i efterhand ofta försöker framkalla en bild av – men det gick att åstadkomma utgiftsallianser. Där enskilda ledamöter i ett utskott – som av naturliga skäl efter ett tag kommer att tycka att det här är världens viktigaste område – förenade sig med varandra och beslutade att ’Ja, hit skulle det mer pengar’.

Och det var inte så svårt att få med sig kamraterna i samma utskott på det, möjligen, medan den nya budgetprocessen har ju lett till att det blir en fight inom den egna partigruppen. Eller fight är fel ord, det är en diskussion inom partigruppen, där många då blir ’ministrar’ för sitt eget område och tycker att partiet skall lägga mer pengar dit eller förbättra något på det området. Och vinner de inte den dragkampen [...] då är liksom loppet kört för det då. [...] Partigruppens arbete har förändrats i det avseendet att vi har en bättre ekonomisk diskussion idag än tidigare om just ’Hur mycket tål ekonomin?’, ’Hur mycket pengar har vi till förfogande?’ och ’Hur prioriterar vi inom de här ramarna som vi bestämmer oss för?’. Så att det ekonomiska medvetandet är ju idag väldigt mycket högre än i början på den period som du funderar på, även om det då var en speciell situation, med krisen och så.

[LD]: Har FiU-representantens roll förändrats något i och med att ...?

[IP]: Ja, det tror jag. Jag tror ju att den personens roll har blivit viktigare och han eller hon har fått en större betydelse för att hålla ihop budgetarbetet. För att övertyga honom eller henne kan spela en roll, ganska stor roll för hur mycket pengar jag som utskottsrepresentant kan redovisa att vi vill satsa på detta angelägna område.”⁴²

Centerns gruppledare, Agne Hansson, för ett liknande resonemang:

”Budgetprocessen [...] ställer ju större krav på partiet som helhet. Och det har inneburit då att det är ju förtroenderådet – ja, gruppen slutligt, men förtroenderådet i första hand – och gruppledningen som har ansvaret för helheten. Och det har inneburit att man måste jobba mer också då med prioriteringar mellan olika kommitté- och verksamhetsområden och jobba mer med skuggbudgetar

42. Hägglund (kd).

med rambudget och så vidare. Så där kan finnas en tendens till att litet grand stärka sammanhållningen i gruppen.

[LD]: *Gäller det [...] kommittésituationen [...]?*

[IP]: Ja, där går ju matchen mellan kommittéerna. Prioriteringarna mellan kommittéerna och de tvisterna får ju förtroenderådet och gruppen slutligen slita då. Måste sätta ned foten där: vad skall vi prioritera? Och det går ju till så att man först ber kommittéerna fundera på sina områden: 'Vad kan vi prioritera om? Vad kan vi prioritera bort? [...] Vad är vad i det nya som regering-
en säger? Skall vi gå emot för att prioritera våra egna områden?' Och så får de lägga förslag och så väger vi ihop det och [i] förtroenderådet ser man ungefär om det här håller i förhållande till helheten. Annars får vi gå tillbaka till dem och säga att 'Det här håller inte, ni måste prioritera hårdare'. Och så håller man på så i några varv och så sätter vi ned foten slutligt att 'Nu ger vi ramar så får ni fylla dem'. Så det kan nog ... det har nog [funnits] en tendens kanske att styrningen har blivit hårdare. Men [kommittéledamöterna] är hela tiden med i processen."⁴³

De två gruppledarnas beskrivning är samstämmig med varandra och med resonemanget bakom hypotes 5 i ett antal avseenden: 1) bugetreformen har medfört att riksdagsgrupperna tydligare tvingas till ett ekonomiskt helhetsansvar, 2) de som är ansvariga principaler för det ekonomiska helhetsansvaret i riksdagsgrupperna – gruppleddning inklusive ekonomiska talesmän – har fått både större intresse och möjligheter att övervaka utskottsledamöterna genom reformen, samt 3) möjligheterna för utskottsledamöterna som agenter att avvika från principalens linje är därför mindre än innan reformen. Beskrivningarna ger tydligt stöd för att en kausalmekanism snarlik den som underliggert hypotes 5 förekommer i partigruppernas arbete.⁴⁴ Den socialdemokratiska gruppledaren bekräftar också en centraliserande effekt av budgetreformen, men utvecklar inte mekanismen.

[LD]: *[...F]örändringen av budgetprocessen, har den påverkat [...] hur utskottsgrupperna arbetar internt...?*

[IP]: Japp. På gott och ont. Det är mera strukturerat, mycket bättre på det viset [...]

[LD]: *Jämfört med den här decentraliserade organisationen⁴⁵ nu då? [...F]ör det känns som om de motverkar varann litet grand. [...] Budgetprocessen är ju lite centraliserande i så motto att allting måste vägas ihop på ett tydligare sätt...*

43. Hansson (c).

44. Delar av denna argumentation återfinns även hos intervjuvärdens referensnummer 115.

45. Jfr kapitel 4.

[IP]: Det är därför vi har sex möten här nu inbokade före riksdagen startar och utskottsgrupperna okänt antal. Så det...visst.⁴⁶

Ovan redovisade svar tillhör emellertid en numerär minoritet i intervjuaterialet. De flesta menar att budgetreformen möjligen haft marginell effekt i Utskottsspelet, men inte inneburit den genomgripande förändring som uttrycks i ovanstående svar.⁴⁷ Den vanligaste förklaringen till varför reformen inte påverkat gruppleddningarnas inflytande i sina partier ges av den folkpartistiska gruppleddaren Bo Könberg:

”Det kanske det inte gör av det skälet att det har ju alltid varit nödvändigt att få en budget att gå ihop, om man lägger sammanhängande förslag. Det har man ju alltid gjort [i] en motion. [...] Så att själva budgetprocessen har kanske inte påverkat det interna, utan man har alltid varit tvungen att pruta för att få ihop alla [...] vägar, tror jag.”⁴⁸

Den folkpartistiske gruppleddaren menar också att reformen framför allt varit avgörande för regeringens interna arbete och att riksdagens utgiftsdrivande effekt före reformen varit mycket liten.⁴⁹ Även den moderata och den vänsterpartistiske gruppleddaren anser att helhetsperspektivet redan tidigare varit nödvändigt i partiernas interna budgetarbete.⁵⁰ I vänsterpartiets fall hävdar gruppleddaren att partiet i början av 1990-talet valde att införa en typ av rambeslutsmodell, i syfte att förbättra partiets ekonomiska trovärdighet. Därmed innebar inte förändringen i den statliga budgetprocessen någon skillnad för partiets interna arbete.⁵¹ För vänster- och miljöpartister framhålls också samarbetet med regeringen som en viktigare sammanhållande faktor i ekonomiska frågor.⁵²

Vid en sammanvägning av resultaten från enkät- och intervjuundersökningarna förefaller det som att hypotes 5 får stöd även om slutsatsen är villkorad. Enkätdata ger tydliga indikationer på att socialdemokratiska ledamöter fått minskade möjligheter att avvika till följd av budgetreformen. Intervjudata från socialdemokraterna är inte samstämmiga, men kan inte som helhet motsäga de tydliga enkätresultaten. Hypotes 5 bedöms få stöd för socialdemokratiska ledamöter.

För övriga partiers ledamöter är bilden mer oklar, utan märkbara partiskillnader. De utvecklade resonemangen från kristdemokraternas och cen-

46. Bohlin Olsson (s).

47. Unckel (m). Könberg (fp). Bäckström (v). Samuelsson (mp) Referensnummer 116.

48. Könberg (fp).

49. Könberg (fp). Jfr Mattson (1996), s. 187f. och Mattson (2000), s. 66f.

50. Unckel (m). Bäckström (v).

51. Bäckström (v).

52. Samuelsson (mp). Bäckström (v). Referensnummer 117.

terpartiets gruppleddare visar att budgetreformens effekt inte är begränsad till regeringspartier. Samtidigt finns vare sig i enkät- eller övriga intervjudata något som tyder på att just dessa två partier skulle varit särskilt känsliga för reformen. Inläggen som beskriver en effekt av budgetreformen är också i minoritet i intervjumaterialet.

En tolkning som skulle kunna passa samtliga empiriska pusselbitar är att budgetreformen hypotesenligt haft en begränsande effekt på ledamöters möjligheter att avvika i Utskottsspelet. Denna minskning av möjligheterna att avvika har emellertid skett från en redan låg nivå, i meningen att möjligheterna att avvika i Utskottsspel om utgiftsfrågor varit relativt begränsade redan innan reformen. Reformen har på grund av den högre kostnaden för avvikelser hos regeringspartier inneburit en tydligare begränsning av socialdemokratiska ledamöters möjligheter att avvika.

Övriga effekter

Partitillhörighet visar sig även om man bortser från effekterna av de två reformerna spela roll för hur en ledamot anser att hennes möjligheter att avvika i Utskottsspelet har förändrats. Som framgår av tabellerna 5.6 och 5.7 skiljer de socialdemokratiska ledamöterna ut sig. En jämförelse med tabell 5.5 visar dock att det inte handlar om att socialdemokrater tycker sig ha fått *minskade* möjligheter att avvika, bara att en lägre andel än i andra partier anser att möjligheterna har ökat.

Som konstaterades i föregående delavsnitt beror en del, men inte hela skillnaden på att budgetreformen haft en tydligare effekt på socialdemokratiska ledamöter. Orsaken till såväl budgetreformens starkare effekt som resten av skillnaden står förmodligen att finna i det socialdemokratiska regeringsinnehavet. Framför allt två faktorer, knutna till regeringsinnehavet framstår med ledning av intervjumaterialet som viktiga. Den ena är hanteringen av 1990-talets ekonomiska kris under den första mandatperioden, som ställde starka krav på intern sammanhållning.⁵³ Den andra är minoritetsregerandet och – framför allt under mandatperioden 1998–2002 – samarbetet med andra partier.⁵⁴

”Nu har vi ju, eftersom det är minoritetsregeringar, [...] ju fler du skall samarbeta med, ju mindre utrymme blir det ju att göra något annat, om jag säger så. Att vill man verkligen få igenom sitt partis politik, så vill det ju till att man är ganska strikt med det.”⁵⁵

53. Bohlin Olsson (s). Referensnummer 118.

54. Referensnummer 119.

55. Referensnummer 120.

Av tabellerna 5.6 och 5.7 framgår också att generationseffekten inte bara verkar gälla intresset, utan också möjligheterna att avvika i Utskottsspelet. Ledamöter ur de yngre generationerna är signifikant mer benägna att anse att möjligheterna att avvika har ökat även om effekten är mer osäker än vad som var fallet för förändringen av intresset. Här är effekten också linjär, eftersom den äldsta generationen – till skillnad från vad som var fallet gällande intresset – i mindre grad än övriga anser att möjligheterna ökat.⁵⁶ Effekten kan vara ett resultat av arbetet – inom exempelvis socialdemokraterna – med att i ökad utsträckning involvera yngre ledamöter i utskottsarbetet. Men det kan också vara ett mer subjektivt uttryck för att yngre ledamöter själva upplever sig ha upptäckt allt fler möjligheter att avvika.

Ledamöternas allt längre riksdagserfarenhet har även varit en viktig faktor för att öka deras *möjligheter* att avvika i Utskottsspelet. Effekten beskrivs av en socialdemokratisk ledamot:

”Ja, så här är det nog alltså att ju längre man har varit här och ju mer erfarenhet man har fått av hur arbetet bedrivs, ju mer självständig blir man ju. Jag är åtminstone sådan att när jag kommer in i ett nytt sammanhang, då börjar jag med att lyssna av ’Vad är det som händer? Vad är det man gör?’ och varför man gör det och ’Finns det ett system?’. För jag vill inte gå in, eller rättare sagt springa in i en vägg på grund av att jag har uppträtt på ett felaktigt sätt. [...] Men sedan, när man har skaffat sig den tryggheten och den vetskapen, då kan man ju hitta egna vägar och köra upp nya spår. [...] Man gör inte de här klavertrampen, men man kan ändå stampa till eller ta ett steg åt sidan på ett sådant sätt som är acceptabelt då.”⁵⁷

Tabell 5.11 Effekten av generation och upplevd erfarenhet på en genomsnittlig ledamots möjligheter att avvika i Utskottsspelet (förväntade sannolikheter).

	Ingen skillnad i möjligheter pga. erfarenhet (%)	Större möjligheter pga. erfarenhet (%)	<i>Erfarenhetseffekt</i>
1940-talist	21,0	63,5	+ 42,5
1960-/70-talist	59,6	90,6	+ 31,0
<i>Generationseffekt</i>	+ 38,6	+ 27,1	

Beräkningarna är gjorda på en variant av modell 1 i tabell 5.7, som inte inkluderar dummyvariabeln för budgetreformen.

56. Om generationsdummyvariablerna i exempelvis modell 1 i tabell 5.7 byts ut mot en kontinuerlig åldersvariabel har denna också en signifikant negativ effekt, $p < 0,034$.

57. Referensnummer 121.

Erfarenhetseffekten är i detta fall också större och säkrare statistiskt sett än generationseffekten, vilket framgår av tabellerna 5.6 och 5.7, samt ovanstående tabell 5.11.⁵⁸

Ur tabell 5.11 kan också utläsas att effekterna reducerar varandra, så att erfarenhetseffekten är större bland 1940-talister än bland 1960/70-talister, medan generationseffekten är störst för ledamöter som inte känt av någon erfarenhetseffekt.

Sammanfattning

Avsnitt 5.2 har visat att ledamöterna i genomsnitt anser sig ha fått signifikant större möjligheter att avvika i Utskottsspelet mellan 1994 och 2002. Nästan 40 procent av ledamöterna svarade att de fått större möjligheter att avvika, medan endast en handfull svarade att möjligheterna minskat. Trots detta får både hypotes 1 och 5 empiriskt stöd i de delar som förutspår att personvalsreformen inte ökat möjligheterna att avvika i Utskottsspelet, medan budgetreformen minskat ledamöternas möjligheter att avvika (i utgiftsfrågor) i Utskottsspelet.

Stödet för hypoteserna i dessa delar är emellertid inte entydigt. I enkätdata förefaller personvalsreformen – i motsats till vad förutspås i hypotes 1 i denna del – ha viss effekt i Utskottsspelet. Vid undersökningar av enskilda partier är det dock bara hos kristdemokraternas ledamöter som reformen uppvisar en tydligt signifikant effekt och om kristdemokrater och centerpartister undantas ur analysen är effekten inte längre signifikant. Intervjudata ger också starkt stöd till hypotes 1 om en nolleffekt av personvalsreformen i Utskottsspelet. Vare sig de kristdemokratiska eller de centerpartistiska intervjupersonerna skiljer heller ut sig på ett sätt som skulle kunna tala för en effekt i just dessa partier. Sammantaget bedöms hypotesen få stöd, men viss osäkerhet vidhänger resultatet.

När det gäller hypotes 5 – om att budgetreformen minskat möjligheterna att avvika i utgiftsfrågor i Utskottsspelet – visar sig reformen ha en svagt signifikant negativ effekt på ledamöternas möjligheter att avvika. Effekten motsvarar ca 13 procentenheter lägre förväntad sannolikhet att en genomsnittlig ledamot skall anse sig ha fått ökade möjligheter att avvika. Svarsbalsen på frågan om budgetreformens effekt på möjligheterna att avvika är också negativ bland de ledamöter som ingår i individanalysen.

Ledamotens partitillhörighet spelar emellertid stor roll i sammanhang-

58. Beräkningarna i tabell 5.10 är gjorda på en modell som inkluderar de signifikanta bakgrundsvariablerna, dvs. motsvarande modell 1 i tabell 5.7, men utan dummyvariabeln för budgetreformen. Denna modell är som helhet signifikant $p < 0,01$ och har en sammanlagd förklaringskraft i form av pseudo- R^2 på 16,24 procent. En genomsnittlig ledamot har i detta fall suttit ca 11 år i riksdagen och är inte socialdemokrat.

et. Socialdemokratiska ledamöter upplever en starkt signifikant och kraftigt negativ effekt av reformen. Övriga partiers ledamöter uppger ingen effekt i enkäten. I intervjudata finns däremot tecken på att reformens effekt inte varit begränsad till regeringspartiet. Vissa intervjupersoner beskriver just den mekanism som underliggier hypotes 5. Sammantaget bedöms hypotesen få stöd i så måtto att reformen minskat möjligheterna att avvika. Minskningen förefaller dock ha skett från en redan relativt låg nivå, vilket gör effekten otydlig. Otydligheten gäller inte regeringspartiet.

Erfarenhetseffekten är den starkaste och säkraste faktorn för att förklara hur ledamöternas möjligheter att avvika i Utskottsspelet förändrats mellan 1994 och 2002. Även generationseffekten är stark, men den är något mer osäker än vad som var fallet när det gällde förändringar i ledamöternas intresse för att avvika. Budgetreformen verkar ha minskat ledamöternas bedömning av sina möjligheter att avvika i ungefär lika hög grad som den minskat för socialdemokrater. Dessa effekter är knappt hälften så stora som erfarenhets- och generationseffekterna.

5.3 Att vilja och kunna avvika i Utskottsspelet

De hypoteser som prövats i kapitel 5 förutspådde att personvalsreformen inte skulle ha påverkat Utskottsspelet alls, men att budgetreformen skulle ha medfört att ledamöternas möjligheter att avvika från partigruppens intressen minskade i utgiftsfrågor. Om reformerna varit de enda påverkansfaktorerna borde man kunna avläsa en minskning av möjligheterna och oförändrat intresse för att avvika.

Så har emellertid inte visat sig vara fallet. Cirka 35–40 procent av ledamöterna bedömer att såväl deras intresse för, som möjligheter att avvika från partigruppens intressen har ökat under undersökningsperioden 1994–2002. Endast ca 5 procent av ledamöterna anser att deras intresse för och/eller möjligheter att avvika har minskat. Uppenbarligen har även andra faktorer än de två reformerna inverkat på ledamöternas attityder till att avvika i Utskottsspelet.

Hypoteserna får stöd

Det empiriska stödet för de hypoteser som prövats i kapitel 5 framgår av tabell 5.12.

Hypotes 1 gäller personvalsreformens effekt – eller förväntade *brist* på effekt – i Utskottsspelet. Intressedelen får tydligt empiriskt stöd, både av enkätdata och intervjudata. Personvalsfaktorn är inte signifikant i enkät-

Tabell 5.12 Hypoteserna om förändring i ledamöternas attityder till att avvika i Utskottsspelet.

	Innebörd	Hypotesen får empiriskt stöd
Hypotes 1 – intresse	P-reformen har inte påverkat intresset	Ja
Hypotes 1 – möjligheter	P-reformen har inte påverkat möjligheterna	(Ja)
Hypotes 4 – intresse	B-reformen har inte påverkat intresset	Ja
Hypotes 5 – möjligheter	B-reformen har minskat möjligheterna i utgiftsfrågor	(Ja)

analysen och intervjupersonerna säger sig inte se någon effekt av personvalet i Utskottsspelet.

När det gäller personvalets effekt på *möjligheterna* att avvika i Utskottsspelet finns en viss diskrepans mellan resultaten i enkätanalysen och intervjuanalysen. Intervjuerna ger klart stöd till även till den del av hypotes 1 som förutspår att personvalet inte skall ha någon effekt på möjligheterna att avvika i Utskottsspelet. I enkätmaterialet finns emellertid en signifikant positiv effekt av ökade möjligheter att avvika tack vare personvalet. En interaktionsanalys visar emellertid att effekten är mycket osäker; den statistiska signifikansen försvinner om ett par partier undantas i analysen. Mot bakgrund av detta och av det entydiga resultatet i intervjuanalysen bedöms även möjlighetsdelen av hypotes 1 få empiriskt stöd.

Enligt hypotes 4 förväntas ingen effekt av budgetreformen på ledamöternas intresse för att avvika i Utskottsspelet. Hypotesen får gott empiriskt stöd av såväl enkät- som intervjuundersökningen.

Det empiriska stödet för hypotes 5 – att budgetreformen minskat möjligheterna att avvika i utgiftsfrågor – är inte helt entydigt. Enkätdata visar en liten och relativt svag signifikant effekt i hypotesens riktning. När effekten villkoras på partitillhörighet visar sig en tydlig skillnad mellan socialdemokratiska och övriga partiers ledamöter. Budgetreformens effekt på regeringspartiet är stark och tydligt signifikant i hypotesens riktning, medan den är obefintlig för övriga partier. Även interaktionstermen är tydligt signifikant, vilket förstärker intrycket av en skiljelinje mellan socialdemokrater och övriga.

När även intervjumaterialet inkluderas i analysen blir bilden mer komplicerad. Stödet för hypotes 5 är blandat i intervjumaterialet, men följer inte några tydliga linjer. Två av gruppledarna beskriver utförligt just den kausalmekanism genom vilken budgetreformen antas ha minskat ledamö-

ternas möjligheter att avvika i utgiftsfrågor i Utskottsspelet. Flertalet intervjupersoner ger däremot uttryck för bedömningen att budgetreformens effekt inte varit så betydande i det aktuella avseendet. Huvudskälet är att partierna redan innan förändringen av budgetprocessen hade starka krav på sig att övervaka agenterna i Utskottsspelet för att hålla samman partiets ekonomiska politik.

En möjlig tolkning som skulle kunna täcka in den brokiga empiriska bilden är att budgetreformen haft en begränsande effekt på ledamöternas möjligheter att avvika i Utskottsspelet i utgiftsfrågor, men att denna minskning skett från en redan låg nivå. Att effekten varit mer kännbar för socialdemokratiska ledamöter än för övriga förefaller klart.

Betydelsen av organisation

Av avsnitt 5.2 framgår att socialdemokrater i signifikant lägre grad än andra ledamöter anser sig ha fått ökade möjligheter att avvika i Utskottsspelet under undersökningsperioden både generellt och till följd av budgetreformen. I båda fallen är det de två aspekterna av organisation – gruppstorlek och regeringsinnehav – som motverkat den allmänna trenden mot ökade avvikelsemöjligheter. Mekanismerna beskrevs i kapitel 4.

Ledamöter från regeringspartier agerar inte själva som agenter i Utskottsspelet utan endast som institutionella vetopunkter. För att de skall kunna avvika krävs därför att agenten – departementet – spontant eller efter övertalning lägger ett förslag som avviker på just det sätt som ledamöten önskar. Sådana fall av sektorsbunden intressegemenskap mellan departement och utskottsledamöter, på riksdagsgruppens bekostnad, antas vara mycket sällsynta, även om intervjudata indikerar att de inte är okända. Det sätt på vilket Utskottsspelet spelas i regeringspartier – begränsningarna i ledamöternas strategier – inskränker således i sig deras möjlighet att avvika.

Vidare har gruppledningen i ett regeringsparti större incitament än gruppledningen i ett oppositionsparti att spela övervakningsstrategin, eftersom insatserna är högre när partiets politik normalt omvandlas till landets politik. Intervjudata visar att det faktum att socialdemokraterna gick tillbaka i 1998 års val och därefter behövde stöd från två mindre partier för att bilda majoritet i riksdagen ökade ledningens incitament att övervaka och därmed begränsa ledamöternas möjligheter att avvika i Utskottsspelet. Det samma gäller erfarenheterna från 1990-talets budgetsanering.

Slutligen kan noteras att den socialdemokratiska gruppledningen inte bara haft större intresse av att övervaka ledamöterna, utan också större möjligheter. Tack vare partigruppens storlek har socialdemokraterna (och i viss mån moderaterna) kunnat bygga upp ett – åtminstone potentiellt – mer effektivt informations- och övervakningssystem än de mindre partier-

na. Förutom den större tillgången på brandlarm i de stora partierna, finns en nivå av sakpolitiskt insatta institutionella vetopunkter, i form av ordförandena i utskottsgrupperna. Till skillnad från det självselektionssystem som dominerar fördelningen av övriga utskottsplatser, förfogar ledningen i stort sett ensam över dessa ordförandepositioner. Ordförandena antas därmed snarare vara ledningslojala allmänpolitiker än sektorsförsvarande specialister. Deras signaler har följaktligen stor trovärdighet när ledningen spelar övervakningsstrategin.

Sammantaget förklarar dessa faktorer att socialdemokratiska ledamöter i lägre grad än övriga anser att deras möjligheter att avvika i Utskottsspelet har ökat och i högre grad än övriga att budgetreformen minskat deras möjligheter att avvika.

Generations- och erfarenhetseffekterna

Kapitel 5 visar att en tydlig ökning skett av såväl ledamöternas intresse som möjligheter att avvika i Utskottsspelet, totalt sett. Det är samtidigt också uppenbart att denna ökning skett trots, snarare än på grund av, de studerade reformerna. Analysen pekar i stället ut två andra huvudorsaker till ökningen av såväl intresse som möjligheter.

För det första förefaller det som att den yngsta generationen ledamöter, födda på 1960- och 1970-talen, har en delvis annan syn på utskottsarbetet än den i riksdagen dominerande 1940-talistgenerationens. Den yngsta generationen anser sig under undersökningsperioden – oavsett hur lång tid de varit riksdagsledamöter – i högre grad än sina äldre kolleger ha fått både större intresse för och större möjligheter att avvika i Utskottsspelet.

Att det finns en skillnad mellan generationerna framgår tydligt i såväl enkät- som intervjumaterialet. Orsaken till denna skillnad kan inte exakt bestämmas, men i intervju svaren nämns både samhällsfaktorer, som den nya generationens större individualism, och institutionella faktorer, som det ökade antalet unga såväl i riksdagen som på ordinarie utskottsplatser.

En enkätfråga om ledamöternas normativa uppfattningar kan ge ytterligare vägledning. På frågan om hur de anser att en ledamot bör prioritera i utskottsarbetet om väljarnas, partiets och den egna åsikten hamnar i konflikt finns en tydlig generationsskillnad i svaren.⁵⁹ Medan äldre ledamöter anser att partiets åsikt bör vara vägledande anser yngre ledamöter att ledamoten i en konfliktssituation bör följa den egna åsikten. Även om frågan gäller ett normativt ställningstagande kan svaren ge stöd åt slutsatsen att den yngre generationen skiljer sig från den äldre i sina attityder till att avvika i

59. Frågan är egentligen uppdelad i tre parvisa jämförelser – enkätfråga 6a-c – men svaren kan sammanställas till en preferensordning mellan alla tre faktorer.

Utskottsspelet. Minst lika intressant är det faktum att det är *den egna åsikten*, och inte väljarnas åsikt, som 1960-/1970-talisterna anser skall få företräde framför partiet i utskottsarbetet. Det förefaller således i linje med vad som framgår av intervjuerna vara starkare individualism, snarare än större valtaktiska eller gräsrotsdemokratiska hänsyn, som ligger bakom skillnaden mellan den yngre och den äldre generationen.

Den andra huvudorsaken till de förändrade attityderna till avvikelser i Utskottsspelet är ledamöternas upplevelse av att ha skaffat sig allt längre erfarenhet som riksdagsledamot under undersökningsperioden. På två mandatperioder har även de 1994 nyvalda ledamöterna i urvalet fått möjlighet att skaffa sig god sakkunskap inom sina utskottsområden och mer allmän kunskap om hur riksdagens beslutsmaskineri fungerar.

I det starkt specialiserade delegation- och återdelegationssystemet är det inte oväntat att ledamöterna behöver viss tid på sig för att identifiera de områden där deras intressen skiljer sig från partiets. Som sitt partis specialister inom sina ansvarsområden är det heller inte förvånande att de i ökan- de utsträckning väger in den egna åsikten i formandet av partilinjerna, även när det strider mot partigruppens intressen.

Med erfarenheten av hur systemet fungerar ser ledamoten också ökade möjligheter att avvika och vågar begagna sig av dem. Att ledamotens faktiska antal ledamotsår – ancienniteten – gör att ledamöterna i *lägre* grad anser att deras möjligheter att avvika har ökat tyder på att erfarenhetseffekten primärt är en subjektiv process. Den subjektiva betydelsen av mer erfarenhet för de möjligheter ledamoten ser att prioritera den egna åsikten är tydligast i inledningen av hennes riksdagskarriär.

Erfarenhetseffekten är antagligen en process som alltid förekommit i riksdagen och inte förefaller ha rubbat Utskottsspelets funktionsduglighet. Generationseffekten verkar däremot vara ett nytt fenomen; av intervju- svaren att döma beter sig 1960-/1970-talisterna inte som 1940-talisterna gjorde när *de* var unga i riksdagen. Att förändringens genomslag tycks vara knuten både till samhälls- och institutionsförändringar som inte visar tecken på att försvinna, tyder också på att det verkligen handlar om en *generations-* effekt, snarare än en ålderseffekt.

Givet att 1960-/1970-talsgenerationens attityder visar sig vara bestående kan principalens uppgift i Utskottsspelet komma att försvåras i framtiden. I det första steget av delegationen kan urvalsproblemen öka, då grupp- ledningen har en ny kohort ledamotsagenter som är beredda att sätta den egna åsikten över partiets i utskottsarbetet (högt ΔP) att sortera bland. Urval- sproccessen blir därmed kostsammare och principalen måste avgöra om en återgång till de snävrare agentkontrakt som unga och juniora ledamöter tidigare ställdes inför – i termer av suppleantplatser med få egna ansvars-

områden – kan vara ett sätt att stävja avvikelser. Risken är emellertid att en sådan åtgärd endast leder till att 1960-/1970-talisterna i stället förlorar intresset för sin uppgift i systemet och antingen lämnar riksdagen eller slutar ta ansvar för uppgiftens utförande (*shirking*). Vissa intervjupersoner pekar på just dessa risker och det förefaller inte som att snävare agentkontrakt anses vara en framkomlig lösning. Tvärtom verkar man åtminstone inom socialdemokratin, där problemen med oengagerade ledamöter skulle kunna bli mest allvarligt eftersom partiet brukar ha betydligt fler ledamöter än ordinarie utskottsplatser, snarast arbetat för att bredda agentkontrakten för unga ledamöter.

Även handlingsproblemen kan förväntas öka, i termer av att principalen oftare tvingas spela övervakningsstrategin. Därmed minskar vinsterna av ha ett specialiserat delegations- och återdelegationssystem. Alternativt kan principalen överväga att försöka investera i nya typer av brandlarm eller institutionella vetopunkter för att minska övervakningskostnaderna. Exempelvis kan partiorgan utanför riksdagen beredas större insyn i utskottsledamöternas arbete. Sådana lösningar för dock med sig andra svårigheter.

Efter att ha prövat teorin om delegation och återdelegation med avseende på Utskottsspelet och hypoteserna 1, 4 och 5 (helt eller delvis) är det dags att i kapitlen 6 och 7 pröva teori och hypoteser för Kammarspelet.

6. Kammarspelet – om partilinjen s makt

Kammarspelet handlar om vilken makt den i Utskottsspelet formande och fastställda partilinen skall ha över den individuella ledamotens agerande. Även Kammarspelet antas ha formen av ett principal-agentförhållande där ledamoten är agent och gruppledningen är principal. Relationen skiljer sig emellertid från Utskottsspelet på åtminstone fyra punkter.

För det första skiljer sig orsaken till återdelegationen åt mellan Utskottsspel och Kammarspel. I Utskottsspelet väljer ledningen att återdelegera till enskilda ledamöter av praktiska skäl: kostnaden för gruppledningen att i detalj informera sig inom alla sakområden skulle bli oöverstiglig. I Kammarspelet är återdelegationen däremot konstitutionellt fastställd: ledamöternas frihet att agera i förhållande till den fastställda partilinen är garanterad som en del av kontraktet mellan ledamöter och väljare, inte i kontraktet mellan ledamöter och ledning.

För det andra handlar Kammarspelet om en enstaka ledamots agerande över alla policysektorer, i stället för att bestämma hela partiets agerande inom en enstaka policysektor. För varje beslut som partigruppen valt att forma en partilinj spelat ett Kammarspel mellan principalen och var och en av agenterna. Spelet avgör om de agenterna lojalt kommer att upprätthålla den beslutade partilinen eller inte.

Det faktum att rätten att avvika garanteras i kontraktet mellan ledamot och väljare innebär, för det tredje, att gruppledningen inte – som i Utskottsspelet – har möjlighet att ensidigt korrigera spelets utfall, även om ledningen övervakat och ledamoten avvikit. I stället uppstår i sådana fall i praktiken en ny valsituation för ledamoten. Han kan välja att stå fast vid avviken och acceptera eventuell bestraffning för detta eller rätta in sig i ledet igen och undkomma tillrättavisning.

Slutligen skiljer sig Kammarspelet från Utskottsspelet i det att aktörer andra än de inblandade spelarna till relativt låg kostnad kan informera sig om spelets utfall. Det innebär att agerandet i Kammarspelet är lättare att använda för att främja ledamotens omvalsmål, eftersom kostnaden för relevanta aktörer att upptäcka ledamotens profilering är lägre.

Det förväntas emellertid också förekomma viss variation *mellan* Kammarspel, beroende på om spelet gäller ett ärende i beslutsfas eller inte. Som

framgick av tabell 2.4 i kapitel 2 kan Kammarspelen indelas i sådana där ärendet är i beslutsfas – voteringar – och sådana där ärendet inte i beslutsfas – individuella initiativ. Principalens incitament att övervaka agenten förväntas vara högre i ärenden i beslutsfas, eftersom mer står på spel för partigruppen.

Därför kommer de teoretiska påståendena att prövas både för Kammarspel i beslutsfas och i icke-beslutsfas. Ledamöternas väckande av enskilda motioner har fortsättningsvis valts som exempel på Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas i samtliga analyser i kapitlena 6 och 7. Huvudanledningen är att motionerna förväntas vara den interna riksdagsaktivitet som är mest känslig för förändringar i incitamenten att avvika.¹ Eftersom principalen förväntas investera stora resurser i att se till att ledamöterna följer partilinjens i voteringarna förväntas den aktiviteten vara minst känslig för förändringar i incitamenten att avvika. Genom att studera voteringar och enskilda motioner täcks därmed hela spannet av Kammarspel in.

För vardera typen av Kammarspel skall följande tre påståenden prövas i kapitel 6 är:

Påstående 1b. Varje enskild ledamot är i Kammarspelet ensam ansvarig agent för det egna upprätthållandet av partilinjens i samtliga ärenden. Ingen annan aktör förväntas fungera som konkurrerande agent.

Påstående 2b. Principal i Kammarspelet är den gruppleddning som valts och kan avsättas av partigruppens medlemmar. Ingen annan aktör förväntas fungera som alternativ principal.

Påstående 3b. Principalen kan inte ensidigt upprätthålla partilinjens i Kammarspelet om agenten avviker, även om principalen vidtagit åtgärder för att upptäcka detta.

För provandet av påståendena om Kammarspelet finns inga enkätdata, utan intervjudata kommer huvudsakligen att användas. För att inte bli för ensidigt beroende av en typ av källa kommer intervjudata emellertid att kompletteras med uppgifter ur riksdagsgruppernas stadgar och arbetsordningar.²

Kapitlet inleds med en översikt över tidigare forskning i avsnitt 6.1. Därefter prövas de tre påståendena i avsnitten 6.2–6.4. Resultaten sammanfattas i avsnitt 6.5.

1. Se avsnittet om motionsundersökningen i kapitel 3.

2. Generellt har använts den senast reviderade versionen av riksdagsgruppernas stadgar eller arbetsordning. Om några relevanta förändringar skett under undersökningsperioden i jämförelse med tidigare versioner noteras detta.

6.1 Tidigare forskning

En handfull författare har tidigare uppmärksammat mekanismerna för att upprätthålla partilinjens i enkammarriksdagens partigrupper. Gahrton (1983) redovisar i sin studie av den folkpartistiska partigruppen under regeringsåren 1976–1979 att enskilda motioner skulle anmälas till kanslichefen eller, i viktigare frågor, förtroenderådet. Bestämmelsen i gruppens stadgar skärptes 1978 i så måtto att motioner med anslagskrav var tvungna att godkännas av gruppleddningen, och att gruppleddningens synpunkter skulle inhämtas på idéstadiet för övriga motioner. Gällande voteringar sägs att den som vill rösta på annat sätt än partilinjens måste anmäla detta på förhand ”och därmed ge partiledning och kolleger tillfälle till ’saklig diskussion’”.³ Gahrton menar att grupp- och partiledning ofta och hårdhänt använde partipiska för att förmå ledamöterna att inte avvika.⁴ Han anser gällande motioner att utskottens praxis att avslå enskilda motionsyrkanden även om man instämde i sak, medförde att initiativrätten försköts från enskilda ledamöter till grupp- och partiledning.⁵ Gahrton hävdar gällande voteringar att vissa avvikelser kunde tillåtas av gruppleddningen om de inte påverkade utfallet, men bara för att skapa intrycket av att partiet hade ”högt i tak”. Gahrton kallar taktiken ”repressiv tolerans”.⁶

I Isbergs studie av riksdagens roll under 1970-talet nämns också att ledamöterna förväntades anmäla voteringsavvikelse vid gruppmötet. ”Att rösta mot partilinjens utan att gruppen blivit underrättad ses som ett allvarligt brott mot partietiken och är följaktligen mycket ovanligt.”⁷ Isberg noterar att sammanhållningen i voteringarna generellt var mycket hög och snarast ökade under 1970-talet. Disciplinen var högre ju jämnare omröstningen förväntades vara och lägre i moraliska och etiska frågor, samt ibland i frågor med regional anknytning.⁸ Enskilda motioner kontrollerades av gruppleddningarna och ”[e]ndast undantagsvis händer det att en motion läggs fram mot gruppleddningens vilja”.⁹ Angående dåvarande vänsterpartiet kommunisterna sägs att inga motioner lades fram som inte hade hela gruppens stöd och att därmed enskilda motioner av den typ som förekom i andra partier i praktiken inte existerade.¹⁰

Larssons intervjustudie från mitten av 1980-talet noterar att ledamöter-

3. Gahrton (1983), s. 111.

4. Gahrton (1983), kapitel 9.

5. Gahrton (1983), s. 214.

6. Gahrton (1983), s. 190f.

7. Isberg (1984), s. 21f.

8. Isberg (1984), s. 22.

9. Isberg (1984), s. 31.

10. Isberg (1984), s. 32.

na angav framför allt två skäl att väcka enskilda motioner: som led i en opinionsbildningsprocess eller för att kanalisera synpunkter från utomstående, ofta regionala, intressen.¹¹ I studien framkommer också att särskilt vänsterpartistiska ledamöter var tveksamma till att väcka enskilda motioner. Även Larsson noterar att motionerna granskas av gruppledningen, men han finner att ”det [är] dock en mild styrprincip som tillämpas” och att gruppledningen normalt sett haft svårt att förbjuda att en motion lades.¹² Granskning och bedömning var dock hårdare i regeringsställning och om det gäller utgiftsökningar. Slutligen noteras att särskilt socialdemokratiska ledamöter varit tveksamma till att motionera i det egna utskottet, men att man alltid kunde finna en kollega i ett annat utskott som väckte motionen i stället.¹³

När Wallenberg i en studie från samma tid går igenom partiernas system för att granska enskilda motioner kommer han fram till att detta var gruppstyrelsens uppgift hos socialdemokraterna.¹⁴ För folkpartiets del lästes motionerna av kanslichefen som vid behov kontrollerade med gruppledaren, eller med partiledningen om motionen innebar utökade statsutgifter.¹⁵ Hos moderaternas behandlade förtroenderådet kontroversiella enskilda motioner.¹⁶ Hos vänsterpartiet kommunisterna granskade gruppkansliet motionerna, vilka sedan behövde få godkännande av gruppledaren.¹⁷ Angående voteringar sågs för moderaterna och vänsterpartiet att avvikelser måste anmälas på gruppmötet.¹⁸

Esaiasson och Holmberg finner i en studie av enskilda motioner från mandatperioden 1985–1988 att de allra flesta ledamöter väckte enskilda motioner med lokal anknytning. I genomsnitt hade 89 procent av riksdagsledamöterna väckt åtminstone en motion med lokal anknytning. Ännu fler – 95 procent – uppgav sig i en enkät ha agerat ”ombudsmän” för minst en lokal motion som ursprungligen formulerats av lokala aktörer.¹⁹

Isberg konstaterar i intervjuundersökningen från 1991 att inställningen till voteringsdisciplin var likartad i de fem studerade riksdagspartierna. Avvikelser måste anmälas på gruppmötena. De fick inte gälla en för parti eller partisamarbete viktig fråga och avvikelsen fick inte äventyra utfallet i voteringen. Däremot förväntades avvikelsen gälla en för ledamöten viktig

11. Larsson (1986), s. 67.

12. Larsson (1986), s. 68.

13. Larsson (1986), s. 68.

14. Wallenberg (1989), s. 44.

15. Wallenberg (1989), s. 51 och 57.

16. Wallenberg (1989), s. 53.

17. Wallenberg (1989), s. 54 och 59.

18. Wallenberg (1989), s. 54.

19. Esaiasson & Holmberg (1996), s. 282f.

fråga.²⁰ Isberg noterar att socialdemokraterna 1998 införde kravet på att anmäla avvikelser i riksdagsgruppens stadgar. Till detta lades en bestämmelse om att en avvikande meningsyttring inte får äventyra gruppens ställningstagande i riksdagsbehandlingen. Isberg gör den ganska långtgående tolkningen att en ledamot som på detta sätt ointetgör gruppmajoritetens vilja kommer att uteslutas ur partiet och därmed riksdagsgruppen.²¹ Om hanteringen av enskilda motioner sägs bara att det hos socialdemokraterna var gruppstyrelsens uppgift att granska dessa, medan det hos folkpartiet var kanslichefen i samråd med någon från gruppledningen.²²

Teorin om delegation och återdelegation i ett historiskt perspektiv

I stora drag är det en samstämmig bild som de olika undersökningarna ger av Kammarspelet 1970–1994. Påstående 1b – att varje enskild ledamot är ensam ansvarig agent för det egna upprätthållandet av partilinjens i samtliga ärenden och att ingen annan aktör förväntas fungera som konkurrerande agent – tycks överlag få stöd både för voteringar och motioner. För voteringar framgår även hos de författare som beskriver en restriktiv linje mot avvikelser att det i grunden ändå är ledamoten som fattar beslutet om det egna agerandet. Vare sig gruppledningen eller någon annan aktör kan rösta å ledamotens vägnar. Gällande motioner visas i bland annat Esaiasson och Holmberg att ledamoten ofta agerar som kanal för exempelvis lokala aktörer. Inget i studierna tyder dock på att dessa aktörer skulle kunna fungera som konkurrerande agenter när det gäller ledamotens rätt att motionera.

För påstående 2b – att den gruppledning som valts och kan avsättas av partigruppens medlemmar är principal och att ingen aktör förväntas fungera som alternativ principal – är stödet något mindre tydligt. För voteringarna förefaller gruppmötet ges en relativt framträdande position. Det är åtminstone på gruppmötet som voteringsavvikelser måste anmälas. I Gahrtons studie förekommer också exempel på situationer där det hävdas att såväl partiledning som statsråd i praktiken agerat som principaler i Kammarspel om voteringar. Liknande exempel förekommer dock inte i övriga studier, där i stället gruppledning och gruppmöte framhålls som de aktörer med vilken ledamöterna förhandlar om sitt voteringsbeteende. Gällande enskilda motioner förefaller gruppstyrelsen entydigt ha varit principal i socialdemokratiska Kammarspel. I övriga partier ges såväl gruppledning som kanslichef framträdande roller.

Slutligen får även påstående 3b – att principalen inte ensidigt kan upp-

20. Isberg (1999) s. 84–94.

21. Isberg (1999) s. 185f.

22. Isberg (1999) s. 103–105.

rätthålla partilinjens i Kammarspelet om agenten avvikit, även om hon vidtagit åtgärder för att upptäcka detta – stöd i samtliga studier utom Gahrtons. Denne tecknar ett hot- och repressionssystem som förefaller i praktiken omöjliggöra avvikelser från ledamöternas sida, utom i de situationer där en avvikelse gynnar principalen. Övriga författare tycks däremot mena att ledamoten i slutläget kan stå fast vid sin avvikelse, även om pressen att återgå till partilinjens är stark, i synnerhet vid smala majoriteter. Om man gör Isbergs tolkning av den socialdemokratiska gruppstadgan – att avvikelse som äventyrar gruppmajoritetens vilja leder till uteslutning ur parti och riksdagsgrupp – torde dock påstående 3b inte kunna sägas hålla. Tolkningen förefaller emellertid väl stark.

6.2 Ledamoten som ensam agent

Enligt påstående 1b förväntas den enskilde riksdagsledamoten i Kammarspelet vara ensam agent för det egna upprätthållandet av partilinjens i samtliga ärenden. Ledamoten förväntas inte heller ha några konkurrerande agenter. Påståendet får gott empiriskt stöd i intervjudata, både för Kammarspel om voteringar och Kammarspel om enskilda motioner.

Voteringar – Kammarspel om ärenden i beslutfas

De flesta av intervjupersonerna betecknar sig i första hand spontant som partiföreträdare, snarare än valkrets-företrädare.²³ En moderat ledamot beskriver:

”[Partiet] slår väl inte ut allting annat, men jag är ändå till syvende och sist vald att företräda ett moderat tankesätt i en beslutande, till och med lagstiftande församling. Och det är, får man säga, huvuduppdraget: att försöka agera moderat, som en god moderat.”²⁴

En relativt stor minoritet betonar dock valkretsperspektivet starkare, i de flesta fall i meningen att de främst lyssnar på partiets lokala företrädare.²⁵

”I grund och botten så är jag socialdemokratisk företrädare för min valkrets. Sedan är jag ju socialdemokratisk företrädare för riksdagsgruppen och därmed hela Sverige också. Men i ett läge där det bränner till, då är jag nog mest för min valkrets, alltså.”²⁶

23. Referensnummer 122.

24. Referensnummer 123.

25. Referensnummer 124.

26. Referensnummer 125.

Ledamöterna betonar att de två perspektiven oftast går att förena eller inte står i motsättning till varandra i Kammarspelet.²⁷ I en stor majoritet av de voteringar som en ledamot deltar i har han inte haft vare sig intresse – personligen (ΔP) eller för valkretsens räkning (ΔV) – eller möjlighet att närmare sätta sig in i frågorna, utan måste förlita sig på att riksdagsgruppens agenter i Utskottsspelet företrätt hans intressen.

”[Systemet] bygger väldigt mycket på förtroende. Det skulle inte fungera annars. Och det är ju därför som det är svårt för allmänheten att ibland förstå det här. Jag menar om journalisterna vill göra det otrevligt för oss politiker så står de ju alldeles utanför kammaren när vi har voterat och frågar oss direkt – ’Nå, vad har du röstat om nu?’ Ja, jag vet naturligtvis numret på betänkandena men jag vet ju inte tillnärmelsevis alla detaljfrågorna där. ’Jaha, du har avslagit den motionen då?’ Ja, det har jag väl gjort. Alltså [...] det bygger på förtroende.”²⁸

Inför det egna ställningstagandet i voteringar följer ledamöternas inläsning av ärenden en restriktiv sortering, där ärenden inom det egna ansvarsområdet i utskottet och sådana som berör den egna valkretsen eller egna hjärtefrågor nämns som riktlinjer för vad de läser.²⁹

”Man får läsa oerhört selektivt, dvs. jag läste det som hörde till försvarsområdet och så försökte jag läsa allt som hade någon bäring på [valkretsen]. Det var min selektering – allt annat bort.”³⁰

I den majoritet av ärenden som ledamoten inte haft intresse att studera närmare är den bästa strategin för ledamotens måluppfyllelse att följa den partilinje som rekommenderas av partiets utskottsledamot. ”Ibland har jag slarvigt formulerat det som att i alla frågor som jag inte kan någonting, så går jag på partilinjén, i övrigt går jag på min linje.”³¹

Samtidigt gör partigruppernas regionala sammansättning att motsättningar i vissa typer av fördelningsfrågor är oundvikliga.

”[D]et finns ju en annan konfliktunge också då och det är ju det här med de regionala intressena då, Stockholm kontra landet. [...] Och då kan du se en bänk – man sitter ju, du vet, i [regionala] bänkar – om de röstar *rött*, och alla andra röstar grönt.”³²

27. Referensnummer 126.

28. Referensnummer 127.

29. Referensnummer 128.

30. Referensnummer 129.

31. Könberg (fp). Könberg tillägger dock att ”[d]et går ju inte som gruppledare”.

32. Referensnummer 130.

Det framkommer att även de ledamöter som främst ser sig som partiföreträdarna snarare än valkrets-företrädare har svårt att inte stå upp för sin valkrets i voteringar som rör hembygden, även om det sker med viss motvilja.

[IP]: Till och med jag har [det] hänt nu någon gång, vad var det vi fick rösta med ...? Jo, och då var alla partier överens: vi ville [genomföra ett regionalt förslag]. Vi hade motionerat alla partier från [valkretsen] fast, var för sig, och sedan kom denna motion upp och har man tur ibland, då är det ingen som yrkar, vet du, så [att] det [blir] ingen reservation och då klarar man sig av det skälet. Problemet är när det blir reservation [...]

[LD]: Men du ser det snarare som ett problem att du måste rösta med en sådan motion? Fattade jag det rätt nu, att [...] du hoppades nästan att det här inte skulle komma upp, för att ...?

[IP]: Ja, men [...] problemet är ju när det kommer upp. Det är ju då det blir ett problem, eller hur?³³

I ovanstående exempel är det agerandet från andra partiers ledamöter som gör att ledamoten – trots att hon helst ville vara lojal mot partiet – upplevde sig tvungen att rösta med valkretsen. Men samma ”problem” uppstår även mellan ledamöter inom partierna. Efter att ha gjort klart att han i en motsättning mellan parti och valkrets måste prioritera den senare konstaterar en ledamot:

”Och det är nog egentligen inte någonting som jag har valt, utan det har blivit så för att jag upplever att många andra är det, alltså företrädare för sin valkrets. Och då tänker jag att då måste jag också vara det, för om jag i alla lägen tänker landet, men inte alla andra gör det, då innebär det att jag riskerar att min valkrets blir lidande på att jag agerar på det sättet. Så då intar jag den attityden också.”³⁴

Det problem som dessa ledamöter upplever har, som synes, strukturen av ett ”fångarnas dilemma”-spel, i vilket alla aktörer skulle tjäna på att ingen aktör prioriterade det geografiska särintresset, men där det är svårt för den enskilde att låta bli. Anledningen är att hon hamnar i en besvärlig situation om de andra aktörerna lockas att prioritera valkretsen så att hon är ensam om att inte göra det. Den klassiska utvägen ur fångarnas dilemma-situationer – sanktioner från tredje part – är visserligen tillgänglig inom partigruppen i form av gruppleddningarna. Problemet är att gruppleddningarna hamnar i en liknande fångarnas dilemma-situation i förhållande till övriga gruppleddningar. Om en ett partis gruppleddning blir ensam om att förbjuda sina leda-

33. Referensnummer 131.

34. Referensnummer 132.

möter att stå upp för sin valkrets riskerar det att missgynna partiets valframgångsmål i valkretsen.

Även om ledamöterna i vissa lägen känner sig tvingade att ta hänsyn till en regional opinion i voringarna är beslutet om de skall avvika eller inte fortfarande deras eget. Ingen intervjuperson uttrycker sig på ett sådant sätt att beskrivningen liknar ett imperativt mandat från valkretsfolkare – snarare än ett strategiskt ställningstagande från ledamotens sida – som skulle påverka ledamotens ställning som ensam agent för det egna upprätthållandet av partilinjens. Principalen kan inte vända sig till någon annan agent än ledamöterna för att säkra röster för partiets politik.

Gruppledningen har som principal inte heller möjlighet att *själv* rösta för ledamotens räkning. Ledamöternas konstitutionella rätt att själva avgöra hur de vill rösta betonas i gruppledarintervjuerna.³⁵

”[LD]: I vilken typ av frågor tillämpar ni fri röstning[...]?”

[IP]: Ja, i en mening så har vi ju det jämt. Alltså varje enskild ledamot bestämmer ju själv detta, det är ju inte bara hennes grundlagsenliga [rättighet], ja, [det är] inte bara formellt.”³⁶

Anledningen är att ledamotens rösträtt är en del av kontraktet mellan honom och väljarna, inte kontraktet mellan honom och gruppledningen.

”Alla är valda av folket, så att man kan inte skicka landstormen på de som tycker annorlunda. Så att väljer någon att gå sin egen väg, så gör man det.”³⁷

Även om inte alla gruppledare uttrycker sig på samma sätt framkommer inget i intervjuerna som tyder på att gruppledningen skulle ha möjlighet att i praktiken rösta i ledamöternas ställe.

Slutligen kan noteras att partierna i vissa typer av frågor har valt att inte forma någon partilinjens. Därmed spelas heller inga Kammaspel i dessa frågor, eftersom ingen partilinjens behöver upprätthållas. De frågor som traditionellt inneburit ”fri röstning” är vad ledamöterna betecknar ”moralfrågor”³⁸ eller ”samvetsfrågor”,³⁹ om ”Gud och spriten”.⁴⁰ Anledningen uppges generellt vara att denna typ av frågor är så personliga att de inte lämpar sig för partipolitik.

Oviljan att forma en partilinjens i dessa frågor beror emellertid snarare på att frågorna klivit partierna längs en annan dimension än höger-vänster-skalan, så att en partilinjens skulle varit svår att upprätthålla. En sådan tolk-

35. Hansson (c). Bäckström (v).

36. Könberg (fp).

37. Unckel (m).

38. Könberg (fp).

39. Hansson (c). Referensnummer 133.

40. Unckel (m).

ning får stöd av att samma avgränsning inte tycks göras i de två senast tillkomna partigrupperna: kristdemokraterna och miljöpartiet. Eftersom enigheten inom dessa partier varit större i denna typ av frågor har de framgångsrikt kunnat etablera en partilinje på ett annat sätt än de "gamla" partierna.⁴¹ Miljöpartisterna nämner istället monarkin som exempel på en fråga där *de* valt att inte ha någon linje, men uppger också att partiet under sin första tid i riksdagen hade relativt många sådana frågor, eftersom man helt enkelt inte hunnit bilda sig en partilinje.⁴²

Enskilda motioner – Kammarspel om ärenden i icke-beslutfas

Att väcka enskilda motioner skiljer sig från voteringar i så måtto att initiativet i det förra fallet kommer från ledamoten själv. Därför kommer Kammarspelen om motioner i mycket högre utsträckning än Kammarspel om voteringar att handla om ärenden i vilka ledamoten har ett personligt eller valkretsanknutet intresse. Detta, liksom det faktum att ärendena inte är i beslutfas, gör att avvikelsegraden förväntas vara betydligt högre i Kammarspel om motioner. Även i Kammarspel om motioner förefaller påstående 1b i stort hålla. Viss variation finns emellertid, eftersom enskilda motioner kan tjäna åtminstone fyra olika syften.

Ett användningsområde för enskilda motioner är som medel för att driva personliga hjärtefrågor. Friheten för ledamöterna att motionera innebär att "vi har möjligheter att skicka in *signaler* med hjälp av motioner in i systemet".⁴³ Även om nästan alla motioner avslås anser ledamöterna dem inte vara verkningslösa.

"Det finns frågor som är aktualiserade, men som kanske inte är så lätt att få med sig vare sig gruppen eller riksdagen på. Men det är ju ett sätt att tvinga riksdagen att ha en åsikt, så [...] en avslagen motion är ju ett led i opinionsarbetet, får man väl säga."⁴⁴

Ibland lönar sig också det trägna motionerandet genom att förslagen dyker upp i propositioner:

"[J]ag har ju fått igenom jättemycket motioner, alltså. Men oftast så står det inte [X-]partiet, det står ju regeringens [förslag], som sedan går ut med det. [...]"

41. Mot denna tes kan invändas att "fri röstning" även i andra parlament främst förekommer i frågor som anses beröra ledamöternas religion eller privatmoral: aborter, genetik, homosexualitet osv. Jfr Rasch (1999), s. 134 och Owens (2003), s. 17. Samtidigt kan hävdas att denna typ av frågor antagligen varit partisplittrande också i andra länder och därmed svåra att göra politik av för partier som främst identifierar sig på höger-vänsterskalan.

42. Samuelsson (mp). Referensnummer 134.

43. Referensnummer 135.

44. Referensnummer 136.

Så det har gått igenom egentligen men det är ju ministerförslag. Så är det. [...] Men det är ju inget man får credit för.”⁴⁵

För dessa typer av enskilda motioner är det tydligt att påstående 1b håller. En måhända vanligare inställning till de enskilda motionernas användbarhet är att de primärt fungerar som symboler, eller till och med skådebröd.⁴⁶ ”Man får se sin egen enskilda motion mer som [att] ’Jag visar här någonting’.”⁴⁷ Och det ledamöterna oftast försöker visa upp med motionerna är aktivitet för valkretsens räkning.⁴⁸

”Nej, men om vi skall prata öppet: Ibland var man ju tvungen att göra saker för att visa [valkretsborna] att ’Det här jobbar vi med’. Annars så skulle jag ju fått höra att ’Ni gör ju aldrig nånting’. [...] Det händer väl att man kan slänga in någon motion, även om jag vet att den här går inte igenom, så gör jag det mest för att jag vill visa att vi jobbar med frågan.”⁴⁹

Även om slutmålet är väljarna, så är den direkta mottagaren för ledamöternas motionerande generellt landsortstidningarna.⁵⁰ ”Det är väl så att alla partier ute i landsortskretsar matar ju de lokala aviserna med motioner och de tar gärna upp dem, så det ger väl en hygglig bild av vad de håller på med.”⁵¹ Även när det gäller denna typ av symboliskt motionerande håller påstående 1b.

En närliggande, men principiellt annorlunda, typ av motioner är sådana som inspirerats eller till och med förmedlats av lokala partiorganisationer, intresseorganisationer eller medborgare. Även dessa motioner hjälper ledamöterna att uppfylla sina omvalsmål och även dessa motioner kommer i den överväldigande majoriteten av fall att avslås av både riksdagen som helhet och av ledamotens partigrupp. Skillnaden gentemot föregående kategori ligger på det intentionala planet; syftet är i dessa fall att faktiskt ge uttryck för en lokal opinion, snarare än att bara ge sken av att göra det.

”Men man får väldigt mycket [förslag från medborgare] och framför allt: ’Vad gör du åt det här? Nu har vi en dålig väg här’. Återigen, om det var [i valkretsen]: ’Tar du upp det?’. Ja, det klart att jag interPELLERADE och motionerade och så vidare, så att det blev en ganska hygglig dialog. Och där tycker jag väl ändå

45. Referensnummer 137.

46. Referensnummer 138.

47. Referensnummer 139.

48. Referensnummer 140.

49. Referensnummer 141.

50. Könberg (fp). Referensnummer 142. En intervjuperson påpekar det problem som ledamöter från huvudstaden upplever sig ha i detta sammanhang, på grund av bristen på dagstidningar med lokal Stockholmsinriktning. Referensnummer 143.

51. Referensnummer 144.

att vi fortfarande har en närhet i Sverige och svensk och nordisk politik som man kanske inte har på kontinenten för där är det väldigt mera uppstramat och man sitter på en ganska hög piedestal som parlamentariker, upplever jag.”⁵²

De socialdemokratiska ledamöterna betonar de lokala och regionala partiorganisationerna som viktiga källor för denna typ av enskilda riksdagsmotioner. Ledamöterna från valkretsen och företrädare för partidistriktet kommer överens om hur för valkretsen viktiga frågor skall drivas inom partiet, där motionsvägen är ett alternativ.⁵³

”Vi har ju partidistriktskonferenser, då, årskonferenser. Där behandlar man ju motioner [...] Då blir det ju väldigt ofta så att vi får i uppdrag utav årsmötet att driva den frågan inom riksdagen. Och vad vi gör då, det är ju att exempelvis [...] att man kanske gör om den här motionen som man har fått [till distriktskonferensen], till en motion i riksdagen.”⁵⁴

Partidistriktet hjälper sedan också till med att föra ut motionsbudskapet lokalt.

”Och motioner som vi skrev sådär vid varje tillfälle, [under] allmänna motionstiden, det skickades upp [till valkretsen] och det distribuerades [...] Om man inte hann i Stockholm på partikansliet där göra pressmeddelanden, så gjorde partidistriktet det och skickade ut.”⁵⁵

Som framgår av citaten undertecknas dessa regionala motioner sällan av enstaka ledamöter utan oftast av alla socialdemokratiska ledamöter från valkretsen.⁵⁶ Grunden för denna och andra utåtriktade regionala samarbeten är länsbänksystemet, som organiserar riksdagens socialdemokrater i samarbetsgrupper valkretsvis.⁵⁷

Även övriga partiers ledamöter hämtar primärt förslag och inspiration till enskilda motioner från sina regionala partiorganisationer.⁵⁸ Men de mer produktiva kastar dessutom nätet betydligt vidare. Några av intervjupersonerna tillhör den flitigare kategorin motionärer, vilket delvis förklaras av att de nästan helt förlitar sig på inspiration från organisationer och medborgare i valkretsen.⁵⁹

52. Referensnummer 145.

53. Referensnummer 146.

54. Referensnummer 147.

55. Referensnummer 148.

56. Ur studiens motionsdatamaterial kan framräknas att den förväntade sannolikheten att en motion skall vara undertecknad av mer än en ledamot är ca 72 procent för socialdemokratiska motioner, men bara ca 43 procent för motioner från andra partier (vid en bivariat logit-analys). Sambandet är signifikant på 99-procentnivån.

57. Bohlin Olsson (s). Referensnummer 149.

58. Referensnummer 150.

59. Referensnummer 151.

"[LD]: Men det här, när det gällde enskilda motioner då, var det så att de mesta initiativen kom från folk som hörde av sig eller...?"

[IP]: I mitt fall kan jag säga det, jag kan väl nästan säga 100-procentigt [...] Där kan man säga för mitt vidkommande [...att...] nära nog allt mitt motionerande byggde på input från partifolk, från medborgare, från organisationer – [exempel] – ja, den typen av intresseorganisationer."⁶⁰

Ledamoten fungerar som en direkt kanal för åsikter från medborgare och organisationer i hemtrakterna.

Trots att vissa ledamöter inte själva är initiativtagare till en enda av sina enskilda motioner bedöms ändå påstående 1b hålla även för denna tredje typ av motioner. Beslutet att väcka motionen är nämligen ledamotens eget:

"Jag brukar använda det uttrycket – jag motionerade rätt mycket alltså i *antal* motioner, ett rejält stycke över genomsnittet märkte jag – och då brukade jag säga: 'Jag har egentligen inte kommit på en enda *motion* själv utan det är de tips jag får'. Men jag brukar lägga till att 'Jag motionerar inte på *alla* tips'."⁶¹

Inget i intervjumaterialet pekar på att aktörerna i valkretsen skulle fungera som konkurrerande agenter i så måtto att principalen skulle kunna vända sig till dem i stället för ledamoten för att exempelvis förhindra att en viss motion väcks.

Inte heller det faktum att vissa enskilda motioner – i synnerhet socialdemokratiska – undertecknas av mer än en ledamot bedöms undergräva påstående 1b. Ledamöterna beslutar själva om de vill underteckna en enskild motion eller inte.⁶²

För en sista typ av enskilda motioner håller emellertid inte påstående 1b. Det är när de enskilda motionerna egentligen är förtäckta partiinitiativ:⁶³

"[IP]: Ibland säger till och med förtroenderådet att 'Den där frågan vill vi gärna att riksdagen ska hantera, men vi tar inte en partimotion, vi tar inte en kommittémotion, vi tar en enskild motion på det'.

[LD]: Okej. Vad är det för typ av frågor?"

[IP]: Lite försöksballongsfrågor. Man vill testa en idé, testa vad andra partier kan komma att tycka. Och det är vid sidan om, då, alla riktiga enskilda motioner, så att säga, som ledamöterna själva kommer på."⁶⁴

Likartade användningsområden är när enskilda motioner används för att utveckla ett resonemang som bedöms för specialiserat för en parti- eller

60. Referensnummer 152.

61. Referensnummer 153.

62. Jfr exempelvis Samuelsson (mp). Referensnummer 154.

63. Referensnummer 155.

64. Unckel (m).

kommittémotion,⁶⁵ eller som komplettering när partierna upptäcker att man glömt någon aspekt i en parti- eller kommittémotion.⁶⁶ Eftersom det handlar om att forma partilinjens bör de enskilda motionerna i dessa fall snarare ses som en del i ett Utskottsspel än i ett Kammarspel, varför påstående 1b inte är tillämpligt.

Slutligen kan nämnas att det i de frågor där partierna inte fastställt någon linje följaktligen inte heller spelas några Kammarspel om de enskilda motionerna.⁶⁷

Sammanfattning

Enligt påstående 1b är varje enskild ledamot i Kammarspelet ensam ansvarig agent för det egna upprätthållandet av partilinjens i samtliga ärenden och ingen annan aktör förväntas fungera som konkurrerande agent. Påståendet får starkt empiriskt stöd för voteringar, dvs. Kammarspel om ärenden i beslutsfas. Även om ledamöterna känner krav på sig från exempelvis partidistriktet att beakta sin valkrets intressen, är ledamotens agerande dennes egna strategiska val. Andra aktörer fungerar inte som konkurrerande agenter till vilka principalen kan vända sig för att åstadkomma ett visst resultat. Principalen har heller inte själv möjlighet att agera i ledamotens ställe.

Även i fråga om Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas får påstående 1b empiriskt stöd utom i de specialfall där de enskilda motionerna snarare är brickor i Utskottsspelet än i Kammarspelet. Även om ledamöterna hämtar inspiration eller till och med färdig motionstext från andra aktörer – lokala partiorganisationer, organisationer, medborgare osv. – är det ledamotens eget strategiska val om dessa initiativ skall omformas till motioner i hans eller hennes namn. Inte heller här kan principalen vända sig till de utomstående aktörerna för att förändra strategivalet i Kammarspelet.

I vissa frågor – av tradition sådana som haft med ledamöternas religion eller privatmoral att göra – fastställs ingen partilinjens. Därmed kan heller inga Kammarspel spelas om dessa frågor och röstning och motionerande är ”fritt”.

65. Referensnummer 156.

66. Samuelsson (mp).

67. Unckel (m).

6.3 Gruppledningen som ensam principal

Påstående 2b förutspår att den gruppledning som valts och kan avsättas av partigruppens medlemmar kommer att fungera som principal i Kammarspelet. Det förväntas heller inte finnas några alternativa principaler. Påståendet får gott empiriskt stöd i intervjudata, både för Kammarspel om voteringar och Kammarspel om enskilda motioner.

Voteringar – Kammarspel om ärenden i beslutfas

När det gällde principalrollen i Utskottsspelet visade undersökningen i kapitel 4 att det i vissa situationer primärt var gruppledarens uppgift, i andra situationer primärt hela förtroenderådet. Eftersom såväl förtroenderådet som gruppledare väljs och avsätts av gruppen befanns ändå påstående 2a hålla.

Intervjusvaren ger tydligt stöd till påstående 2b för Kammarspel om voteringar. På frågan vem som har huvudansvaret för partisammanhållningen varierar svaren mellan ”gruppledare” och ”gruppledning”.⁶⁸ Den kristdemokratiske gruppledarens svar på vem som var ansvarig för partisammanhållningen är representativt:

”Nej, det var i huvudsak jag, det var det. Jag menar förtroenderådet har ju också ett särskilt ansvar för detta, men det var ju min uppgift.”⁶⁹

Två möjliga alternativa principaler framkommer i materialet. En av dessa är riksdagsgruppens kvittningsmän, vilka är ansvariga för att samla in ledamöternas önskemål om frånvaro eller avvikelse i votering. En intervjuperson svarade också på frågan om det är gruppledarens ansvar att kontrollera att voteringar och partilinjé följs:

”Ja, nja, det kan jag väl inte ... Utan det är väl kvittningsmännen som kollar av här, för man skall ju ha anmält om man skall rösta annorlunda än partiet[...].”⁷⁰

Av samme ledamots svar på andra frågor och av det faktum att kvittningsmännen inte ens nämns av någon av de andra intervjupersonerna, kan man emellertid dra slutsatsen att kvittningsmännen visserligen har det administrativa ansvaret för hanteringen av voteringsavvikelser, men att det politiska ansvaret vilar på gruppledningen. En sådan tolkning stöds också av att det i de gruppstadgar som innehåller bestämmelser om kvittningsförbud – mode-

68. Unckel (m), Hansson (c). Referensnummer 157. Till skillnad från i Utskottsspelet finns emellertid inget partiskiljande mönster som indikerar att gruppledare, gruppresidium eller förtroenderåd skulle fungera som principal för vissa partier i vissa typer av spel.

69. Hägglund (kd).

70. Referensnummer 158.

raternas, folkpartiets och kristdemokraternas – sägs att det är gruppleddningen, inte kvittningsmännen, som utfärdar sådana.⁷¹ Kvittningsmännens roll kan bäst beskrivas som brandlarm i Kammarspel om voteringar.

Ett annat alternativ är att gruppmötet fungerar som principal i Kammarspel om voteringar. För en sådan tolkning talar att den anmälningsplikt för avvikelser som finns i samtliga partier (se nästa delavsnitt) formellt gäller i förhållande till riksdagsgruppen, snarare än i förhållande till gruppleddningen. Av intervjumaterialet framgår att ledamöter som vill avvika i praktiken också måste deklarerat och vid behov försvara detta inför gruppmötet som föregår voteringen.⁷² Mot en sådan tolkning talar dock att intervjupersoner som beskriver egna och andras avvikelser i första hand framhåller att den föregåtts av diskussioner med gruppleddningen, snarare än med hela gruppen.⁷³ Undantagen gäller avvikelser i för partiet centrala frågor och/eller i smala parlamentariska lägen (se nästa avsnitt 6.4).

Tolkningen av vem som agerar principal i Kammarspel i beslutsfas liknar därmed den för Utskottsspelet. I de allra flesta fall delegerar riksdagsgruppen principalrollen till sin ledarskapsagent, gruppleddningen. I för gruppen särskilt viktiga frågor återgår emellertid principalrollen även i Kammarspel i beslutsfas till gruppen själv. Både gruppen och gruppleddningen har ett intresse av att delegationen rullas tillbaka på detta sätt: för gruppen skulle kostnaden vid en delegationsförlust bli för stor och för ledarskapsagenten skulle kostnaden om hon misslyckas med att tolka gruppens vilja rätt bli för stor.

Enskilda motioner – Kammarspel om ärenden i icke-beslutsfas

När det gäller principalrollen i Kammarspel om motioner får påstående 2b som helhet gott empiriskt stöd, även om vissa mindre variationer förekommer mellan partierna.

I de borgerliga partigrupperna fungerar gruppleddaren som principal, men med riksdagsgruppens kanslichef som en viktig institutionell vetopunkt. Kanslichefen läser regelmässigt igenom alla enskilda motioner och kontrollerar om motionen kan bedömas strida mot partilinjens.⁷⁴

”Det är mycket kanslichefen, kan man nog säga, som ibland väl försöker – med olika intensiteter kanske – påminna motionären om att ’Det där är inte

71. Arbetsordning för Moderata Samlingspartiets riksdagsgrupp (2005), Arbetsordning för Kristdemokraternas riksdagsgrupp (1996) och Arbetsordning för Folkpartiet liberalernas riksdagsgrupp (1994).

72. Unckel (m), Könberg (fp). Referensnummer 159.

73. Referensnummer 160.

74. Unckel (m), Könberg (fp), Hansson (c), Häggglund (kd). Referensnummer 161.

riktigt enligt partiprogrammet' och 'Har du tänkt på att det där har vi ju väckt förr och det har inte lett till någonting?'.⁷⁵

Ytterst är emellertid ansvaret gruppledarens och hon fattar det slutliga beslutet om motionären skall uppmanas att avstå från att väcka motionen eller inte.⁷⁶

"[Granskningen av enskilda motioner] är delegerat till gruppledaren och kanslichefen; det är kanslichefen i första hand och så kanslichefen kommer sedan då [till gruppledaren] med problem, om man inte kan avgöra själv."⁷⁷

Gruppledaren – snarare än kanslichefen – bör betraktas som principal, eftersom kanslichefen inte alltid själv avgör om gruppledaren skall involveras i avgörandet eller inte. Beslutet kan fattas av ledamoten, vilket beskrivs av en gruppledare:

"Så det sker en granskning av alla enskilda motioner och det görs i praktiken av ... ja, på mitt råd, med hjälp av kanslichefen. Och det fanns flera riksdagsmän som blev ledsna på det [...] och går då till gruppledaren och säger 'Är det rimligt?'.⁷⁸

Beslutet kan också fattas av gruppledaren själv:

"Vi har haft kanslichefer som har varit rätt stalinistiska när det gäller att säkerställa att folk skulle tycka rätt, där *jag* fick gå in några gånger och säga att '[...] De har faktiskt rätt att väcka den här motionen'.⁷⁹

I vänsterpartiets riksdagsgrupp är det än tydligare att gruppledaren fungerat som principal i Kammarspel om motioner, eftersom gruppledaren själv läst samtliga motioner. Kanslichefen ges i intervjuerna inte någon roll motsvarande den i de borgerliga grupperna. Efter undersökningsperiodens slut har emellertid läsarbetet fördelats mellan gruppledaren och ett par andra ledamöter av förtroenderådet, vilka därmed förväntas fungera som vetopunkter.⁸⁰

Det mest utvecklade informationssystemet när det gäller hanterandet av enskilda motioner finns i den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Tidigare uppges även här gruppledaren fungerat som principal, enligt system liknande de som nyligen diskuterats. Under undersökningsperioden har emellertid ett mer decentraliserat system liknande det som används i Utskottsspelet utvecklats:

75. Referensnummer 162.

76. Unckel (m), Könberg (fp). Referensnummer 163.

77. Hansson (c).

78. Könberg (fp).

79. Unckel (m).

80. Bäckström (v).

”Men alltså nu på senare år så har man gjort så att – för det här är ju ett jättejobb – så att [...] varje utskottsgrupp är ansvarig, och det är väl i första hand då ordföranden. Och [...] det är ju därför som jag nu då varit inkopplad när det gäller [intervjupersonens ansvarsområde i Utskottsspelet], då var det ordföranden och jag, den som är ansvarig på området.”⁸¹

Enskilda socialdemokratiska motioner granskas i första hand av berörd utskottsgrupp.⁸² Medan den ämnesansvarige fungerar som brandlarm har ordföranden i utskottsgruppen möjlighet att invända mot att motionen läggs och fungerar därför som vetopunkt.⁸³ Principal i de socialdemokratiska Kammarspelen om motioner är förtroenderådet, eftersom de ytterst avgör om motionen bör läggas eller inte.⁸⁴

När det gäller principalrollen för Kammarspel om motioner i miljöpartiet ger intervjupersonerna motstridiga svar. En intervjuperson menar att ansvaret att kontrollera enskilda motioner varit språkrörens, medan en annan pekar ut samordningsgruppen och den tredje en specialtillsatt grupp inkluderande en gruppledare, en partistyrseledamot som sitter i riksdagen och möjligen ytterligare ledamöter.⁸⁵ Intervjupersonerna har också olika bud på om sådan granskning förekommit under hela undersökningsperioden eller bara sedan samarbetet med regeringen inleddes 1998, liksom om granskningen begränsat sig till budgetrelaterade motioner eller inte.⁸⁶ Antagligen har någon form av granskning av enskilda motioner förekommit under hela undersökningsperioden, men blivit betydligt mer märkbar sedan 1998. Granskningen har antagligen utförts av olika medlemmar av samordningsgruppen, troligen framför allt gruppledare och/eller språkrör. Slutsatserna är dock mycket osäkra för miljöpartiet.

81. Referensnummer 164.

82. Om man ser till bestämmelser i riksdagsgruppernas stadgar skall likartade system – där den första granskningen av enskilda motioner görs av ansvarig utskottsgrupp/kommitté – tillämpas även i moderaternas, folkpartiets, kristdemokraternas och vänsterpartiets riksdagsgrupper. (Jfr Arbetsordning för Moderata Samlingspartiets riksdagsgrupp (2005), Arbetsordning för Kristdemokraternas riksdagsgrupp (1996), Arbetsordning för Folkpartiet liberalernas riksdagsgrupp (1994) och Stadgar för Vänsterpartiets riksdagsgrupp (2000)).

Intervjumaterialet ger emellertid inga indikationer på att så i praktiken är fallet. Orsaken till diskrepansen mellan stadgar och praktik är antagligen den tidsbrist som råder kring allmänna motionstiden då de allra flesta enskilda motioner inlämnas. Oppositionspartiernas utskottsgrupper måste då prioritera färdigställandet av parti- och kommittémotioner framför att granska partikamraternas enskilda motioner.

83. Referensnummer 165.

84. Referensnummer 166.

85. Samuelsson (mp). Referensnummer 167.

86. Samuelsson (mp). Referensnummer 168.

Sammanfattning

Kammarspelen om voteringar uppvisar stora likheter med Utskottsspelet när det gäller principalrollen. Det är inte förvånande, eftersom båda spelen gäller ärenden i beslutsfas. Även i Kammarspelet varierar principalrollen normalt sett mellan gruppleddare och förtroenderåd. Kvittningsmännen fungerar som brandlarm till principalen. Inget i det empiriska datamaterialet tyder på att någon aktör som inte är vald av gruppens medlemmar fungerar som alternativ principal. Påstående 2b får därmed stöd; gruppleddningen – gruppleddaren eller förtroenderådet – fungerar som principal. Liksom i Utskottsspelet rullas emellertid den ursprungliga delegationen från gruppen som kollektiv tillbaka i särskilt viktiga frågor, så att gruppen själv fungerar som principal.

Riksdagsgrupperna använder relativt likartade modeller för Kammarspel om motioner, där gruppleddaren i de flesta fall fungerar som principal, med kanslichefen som institutionell vetopunkt. Liksom för Utskottsspelet kan emellertid socialdemokraterna – tack vare sin storlek – använda en delegationslösning där ärendansvarig fungerar som brandlarm, utskottsgruppordföranden som vetopunkt och förtroenderådet som principal. Med denna komplettering får påstående 2b stöd även för Kammarspel om motioner.

Den socialdemokratiska modellen kan förväntas medföra en väsentligt lägre övervakningskostnad för principalen än övriga partiers modeller. Sakkunskapen i informationssystemet högre för det område som motionen gäller, eftersom det är specialisterna i utskottet, snarare än kanslichefen som granskar. Att vetopunktsuppgiften sprids på fler aktörer innebär också att varje aktör kan fokusera på ett mindre antal motioner. Slutligen kan noteras att miljöpartiet skiljer ut sig även i Kammarspelet med en mindre tydlig roll för ledarskapsspecialisterna.

6.4 Agentens frihet i konfliktsituationer

Till skillnad från i Utskottsspelet antas principalen inte kunna ensidigt justera utfallet i Kammarspelet, även om principalen upptäckt att agenten avviker. Anledningen är att agentens rätt att gå sin egen väg i Kammarspelsaktiviteterna är konstitutionellt garanterad. I en konfliktsituation ställs därför i stället ledamoten inför ett nytt val. Om hon står fast vid sin avvikelse kan hon åtnjuta nyttan av avvikelsen ur omvals- och eller policysynpunkt ($\Delta V + \Delta P$), men samtidigt också acceptera principalens sanktioner (ΔM) och framtida misstroende (högre a^*). Alternativet är att backa från sin avvikelse och undgå både för- och nackdelar med att avvika. Som framgår nedan får påstående 3b gott empiriskt stöd, både för Kammarspel om voteringar och Kammarspel om enskilda motioner.

Voteringar – Kammarspel om ärenden i beslutfas

En av de tydligare indikationerna på voteringarnas betydelse för gruppens intressen är att det finns en stark norm att avvikelser i Kammarspel i beslutfas skall anmälas i förväg av ledamoten själv.⁸⁷

”Och känner man då att det där kan man inte gå med på eller det och det ställningstagandet, då kan man naturligtvis begära av gruppledaren att få rösta på ett annat sätt. Men då måste man anmäla det.”⁸⁸

I fyra av partierna – socialdemokraterna, moderaterna, vänsterpartiet och kristdemokraterna – finns även anmälningsplikten angiven i riksdagsgruppens stadgar.⁸⁹ Att anmälningsplikten stadgefäst kan anses utgöra formell grund för principalen att sanktionera en ledamot som inte anmäler en avvikelse.

I spelteoretiska termer motsvarar åttlydnad av anmälningsplikten att principalen kostnadsfritt kan tillägna sig den information som spelandet av övervakningsstrategin skulle medföra (dvs. utan kostnaden C i spelmatrisen). Eftersom principalens kostnad för att spela övervakningsstrategin ändå är låg i Kammarspelet, kan det vara rationellt för ledamoten att själv annonsera sin avvikelse. Detta gäller i synnerhet om han tänker stå fast vid avvikelsen och har anledning att tro att en oannonserad avvikelse kommer att leda till bristande förtroende för lång tid framåt (högre a*).

”[LD] Måste man anmäla [avvikelse] i förväg [...]? ”

[IP] Ja, det bör man göra.

[LD] Men det är inte ett absolut krav, eller?

[IP] Nej, det finns inte exakt, det gör det inte. Men det gjorde man i allmänhet, för att annars skulle det bli sådana otroliga diskussioner på [det följande grupp]mötet.”⁹⁰

Även på denna punkt skiljer miljöpartiet i viss mån ut sig i jämförelse med de andra partierna. Gruppledaren uppger att det – i synnerhet under den första halvan av undersökningsperioden, innan samarbetet med regeringen påbörjades – inte var helt ovanligt att ledamöter först i kammaren beslutade sig för att gå emot partilinjens.⁹¹

87. Unckel (m), Könberg (fp). Referensnummer 169.

88. Referensnummer 170.

89. Stadgar för den socialdemokratiska riksdagsgruppen (1998), Arbetsordning för Moderata Samlingspartiets riksdagsgrupp (2005), Arbetsordning för Kristdemokraternas riksdagsgrupp (1996) och Stadgar för Vänsterpartiets riksdagsgrupp (2000).

90. Referensnummer 171.

91. Samuelsson (mp).

När en ledamots avsikt att avvika uppdagats förutspår teorin att agenten ställs inför ett nytt strategiskt val mellan att stå fast vid sin avvikelse eller att låta sig övertalas att inte avvika. Den empiriska undersökningen visar att så också är fallet:

”Du måste anmäla i gruppen i förväg att ’Jag tänker inte rösta [som partiet]’ och då har man en diskussion om hur man skall göra och om man skall avstå eller rösta rött [dvs. ’nej’], eller om man inte skall vara där. Det första som de alltid väljer då, det är att man inte skall komma dit. Att man blir utkvittad.”⁹²

Som framgår av citatet finns ett antal möjliga utvägar för principal och agent: ledamoten ändrar sig och röstar som partiet, ledamoten utkvittas, ledamoten avstår eller ledamoten avviker. I spelteoretiska termer motsvarar båda de första alternativen att ledamoten väljer att inte avvika. ”

[O]ftast blev det väl så att... Om jag hade en avvikande åsikt gentemot majoriteten, så [...] kanske det inte var så väldigt mycket och det var inte särskilt stor fråga för mig, så då släppte jag det.”⁹³

Men ledamoten kan även ge med sig i form av att låta sig utkvittas.⁹⁴ Vid utkvittning framgår nämligen inte varför ledamoten är frånvarande och partiet gör därmed ingen förlust, vare sig i fråga om prestige eller minskat inflytande över ärendets utfall.

Om ledamoten står fast vid sin avvikelse förordar principalen i första hand att ledamoten är närvarande, men avstår från att rösta.⁹⁵

”Och då är det i regel så att man då anmäler att man avstår från att rösta. [...O]m det är en moderat reservation och det är någon som eventuellt tycker som sossarna i frågan så röstar man inte med det utan då lägger man ner sin röst, om det inte är något alldeles speciellt [...]”⁹⁶

Givet att ledamotens beslut att inte stödja partilinjen i första hand grundas på en press utifrån – exempelvis från valkretsen – snarare än en personlig övertygelse, kan denna lösning vara ett bra sätt för ledamoten att hålla ryggen fri samtidigt som kostnaden för partiet begränsas.⁹⁷

Så är emellertid inte alltid fallet och då avviker ledamoten fullt ut i vote-ringen:

92. Referensnummer 172.

93. Referensnummer 173.

94. Referensnummer 174.

95. Samuelsson (mp). Referensnummer 175.

96. Referensnummer 176.

97. I spelteoretiska termer innebär den att ledningen erbjuder en kompensation som är värd minst $((AP + \Delta V) - \Delta M)$, vilket är vad ledamoten kan garantera sig själv genom att stå fast vid avvikelsen. Jfr diskussion i avsnitt 2.5.

”Alltså, det beror ju alldeles på vad man vill bevisa. Ibland vill man ju, som när vi [...] drev det här med [förslaget X], då ville vi ju *visa* att vi var skiljak-tiga. [...] Det fick vi ju inte, men det gjorde vi i alla fall. [...] Och då skrev vi artiklar om det. Vi gjorde massor med saker där vi visade upp att ’Vi står på en annan linje, vi ställer inte upp på det här’. Och det tycker inte partiet om [...].”⁹⁸

Påstående 3b får gott stöd i det att intervjupersonerna är noga med att beto-na att gruppledningen inte kan sanktionera ledamoten i meningen *ändra beslutet att avvika*, eftersom rätten att votera inte ingår i kontraktet mellan gruppledning och ledamot.⁹⁹

”Det är klart att [gruppledningen] pratar ju med folk, de försöker ju diskutera. [Men det] finns ju inga sanktioner som de kan göra. De kan ju inte tvinga en ledamot att tycka något. Egentligen är det ju de som väljer mig som... det är ju på deras mandat jag sitter. Partiledningen kan ju inte tvinga en ledamot att rösta på ett visst sätt, även om det blir väldigt besvärligt om man avviker för mycket. Så är det ju. Men man måste ju prata förstånd med den personen och argumentera och tala om att här är det faktiskt så här och det blir sådan skada för partiet och så vidare.”¹⁰⁰

Beslutet att avvika är i slutänden ledamotens eget.

”Vi hade en regel i folkpartiet att om man hade någon annan mening än den så kallade partiuppfattningen, då hade vi en plikt att anmäla det. Men sedan är det också där, det är ytterst ledamoten som avgör med [de] fördelar och ris-ker det har.”¹⁰¹

Av detta och tidigare citat framgår att ledamotens ökade måluppfyllelse av omvals- och policymålen ($\Delta V + \Delta P$) måste vägas mot en möjlig minskad mål-uppfyllelse av maktmålet (ΔM).

Principalens sanktioner för avvikelser i Kammarspelen i beslutsfas varie-rar. Intressant är – ur representationsteoretisk synvinkel – att en viktig fak-tor för gruppledningen förefaller vara om ledamoten redan i valrörelsen markerat att han inte ämnar följa partilinjens i en viss fråga.¹⁰²

”[IP]: Det är ju svårt i frågor där partiet har en ståndpunkt och där man inte från början har talat om att i den här frågan så tycker inte jag som partiet. Då skall man nog rösta som partiet. [...] Då har man inte deklarerat i partiet att man tycker något annat. Så finns det med i ett partiprogram och så vidare så bör man ju också följa den linjen.

98. Referensnummer 177.

99. Unckel (m), Hansson (c), Bäckström (v), Könberg (fp). Referensnummer 178.

100. Referensnummer 179.

101. Referensnummer 180.

102. Jfr. Könberg (fp).

[LD]: När skall man ha deklarerat menar du?

[IP]: Ofta brukar det vara så i en valrörelse att man har möjlighet att tala om att i den här frågan står jag på en annan linje än partiet och det tänker jag försöka driva.”¹⁰³

Det finns en respekt för det demokratiska principal-agentkontraktet mellan väljare och ledamot som gör att gruppleddningen kan överse med avvikelser om de kan sägas ingå i detta kontrakt.

Som diskuterades i kapitel 2 är en viktig faktor annars det parlamentariska läget. I ärenden där ledamotens agerande inte har någon betydelse för ärendets utgång är benägenheten att sanktionera henne lägre.¹⁰⁴

”Och det är klart att när det är en betryggande majoritet och jag vill avvika för något, då säger man: ’Ja, men gör det då. Visst.’ Men är det inte en betryggande majoritet: ’Nej, [vi] kan inte hålla på här och avvika. Det måste vi lösa. Du får ta ansvar.’”¹⁰⁵

I den socialdemokratiska partigruppens stadgar finns också en regel om att en avvikelse ”inte [får] äventyra gruppens ställningstagande i riksdagsbehandlingen”.¹⁰⁶

Avvikelser blir hårdare sanktionerade ju fler som vill avvika, oavsett om en riksdagsmajoritet äventyras eller inte.¹⁰⁷

”[IP] Men visst, man tillåter enstaka lägga ner eller så, med något som går emot mycket starkt personliga övertygelser eller valkrets eller någonting annat. Och det brukar inte vara något problem om det är en eller två eller tre, men om det skulle vara tio, femton då går det inte alls.

[LD]: Nej. Men förekommer sådant någonsin att...

[IP]: En stor grupp? Det har försökts vid något tillfälle men det har snabbt stoppats och då finns det ett stort problem i partiet om det är så stora avvikan-
de grupper.”¹⁰⁸

Att en utgången av en votering riskerar att påverkas på grund av en eller en grupp ledamöters avvikelser är också ett exempel på den typ av situation då principalrollen rullas tillbaka till riksdagsgruppen som helhet. I dessa situationer måste avvikaren försvara sitt beslut inte bara inför gruppleddningen, utan inför hela gruppmötet. En ledamot kontrasterar gruppmötets roll vid en bred respektive smal majoritet:

103. Samuelsson (mp).

104. Referensnummer 181.

105. Bäckström (v).

106. Stadgar för den socialdemokratiska riksdagsgruppen (1998).

107. Referensnummer 182.

108. Referensnummer 183.

”[Vid bred majoritet] kommer ju frågan upp och då kan man ju hojta till när det här kommer upp i riksdagsgruppen och säger här [...] lägger jag ner min röst, eller... Då noteras det bara och det kan man i regel göra eftersom det har ju ingen betydelse för utgången. [...]

[Att avvika vid smal majoritet] är en unik situation och framför allt i ett skarpt läge, att man då verkligen står fast vid det hela. [...] Men det viktiga var då alltså att när man skall rösta annorlunda då, trots att [man] hade anmält i förtroenderådet [...], så var det ett väldigt tryck när den här frågan kom upp i riksdagsgruppen. Ja, att ’Så här var partilinjén!’ och allt sådant där...”¹⁰⁹

På samma sätt innebär regeringsställning eller samarbete med regeringen att partilinjén bevakas hårdare. En centerpartist beskriver:

”Det blir alltid ett skarpare sådant krav när man samarbetar som vi gjorde. Det är ju mer känsligt om folk avviker då, därför att det har större effekt, om man säger så. Litet grand, men jag säger inte att det var någon absolut piska att vi måste. [...] Och det ligger väl lite i sakens natur, också, att [...] man kan inte spreta åt alla håll, va?”¹¹⁰

För miljöpartisterna har samarbetet inneburit att ledamöterna helt frångått den skarpaste formen av avvikelse, till förmån för att avstå.

”[IP]: [Om man var oenig med partiet] då kunde man avstå. [...] Eller så kunde man rösta mot sitt parti. Men då var det så här – nu när vi var i samarbete – då fick det ju inte stjälpa hela saken. Det var då man avstod, men innan så kunde man ju rösta mot direkt också. Visa sin åsikt.

[LD]: *Det var en skillnad där, tycker du, i... alltså med samarbets...?*

[IP]: Jag tyckte det.”¹¹¹

Typen av ärende spelar också roll för hur gruppledningen bedömer avvikelser. I särskilt viktiga ärenden och framför allt i budgetfrågor bedöms avvikelser hårdare, dvs. gruppledningen är beredda att ge ledamöten en mer kännbar sanktion (högre ΔM).¹¹²

”Det är inte bara ett påhitt från journalistkåren eller forskarkåren, utan vi är mer släpphänta i vissa typer av frågor än andra. Så det riktiga svaret är väl att i *budgetfrågor* är det nästan förbjudet [att avvika], i den meningen att gruppleddare eller partiledare är väl beredda att ha mycket tydliga och allvarliga samtal med vederbörande. I sista hand är det han eller hon som bestämmer, men det är klart...”¹¹³

109. Referensnummer 184.

110. Referensnummer 185.

111. Referensnummer 186.

112. Samuelsson (mp). Referensnummer 187.

113. Könberg (fp).

Slutligen är benägenheten att sanktionera en ledamot för avvikelse – av strategiska skäl – lägre om ett strikt upprätthållande av partilinjens samtidigt kan antas innebära kostnader för partiet. En kristdemokrat exemplifierar:

”För att när det gäller den här typen av hembygdsfrågor, där kan man ha förståelse för [avvikelser], om alla andra partiet gör [dvs. tillåter] detta. Och det ser man i sådana voteringar [...] då reser de sig upp, de som är från Örebro län allihopa, inklusive socialdemokraterna därifrån. Så det är ju [...] ganska klart att det vore kontraproduktivt om man sade det att det var bara kristdemokraterna från Örebro län som röstade för nedläggning av detta.”¹¹⁴

Situationen – som är likartad inom alla partier – innebär en målkonflikt mellan partiernas valframgångsmål (PV) och dess policyförverkligandemål (PP). Gruppledningarna hamnar i samma typ av fångarnas dilemma-situation som ledamöterna. Det mest gynsamma för alla partiers policyförverkligande (PP) vore om gruppledningarna var och en på sitt håll sanktionerade regionala avvikelser. Men om någon av gruppledningarna tillåter avvikelser för att gynna valframgångsmålet (PV) blir det svårt för övriga att inte göra detsamma.

Enskilda motioner – Kammarspel om ärenden i icke-beslutfas

När det gäller Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas finns ingen anmälningsplikt för avvikelser av den typ som finns för ärenden i beslutsfas. I samtliga partiers stadgar finns dock bestämmelser om att väckandet av en enskild motion måste anmälas, i de flesta fall till kanslichefen.¹¹⁵ Av praktiska skäl distribueras också de flesta enskilda motioner till Kammarkansliet via riksdagsgruppernas kanslier. Trots det krävs – till skillnad från vad som generellt är fallet med voteringar – en aktiv åtgärd från principalens sida för att upptäcka en avvikelse.

Och påstående 3b visar sig hålla även för Kammarspel om enskilda motioner.

”Och så skriver man en motion och de motionerna skall ju passera då genom gruppledningens nålsöga då, så att man inte motionerar om något fullständigt...De kan inte stoppa en motion, men de kan ju möjligen tala om för en att ’Du, är det riktigt lämpligt att motionera om det här?’.”¹¹⁶

¹¹⁴ Referensnummer 188.

¹¹⁵ Stadgar för den socialdemokratiska riksdagsgruppen (1998), Arbetsordning för Moderata Samlingspartiets riksdagsgrupp (2005), Arbetsordning för Kristdemokraternas riksdagsgrupp (1996), Arbetsordning för Folkpartiet liberalernas riksdagsgrupp (1994), Stadgar för Vänsterpartiets riksdagsgrupp (2000), Stadgar för Centerpartiets riksdagsgrupp (1994) och Arbetsordning för Miljöpartiet de Grönas riksdagsgrupp (2003).

¹¹⁶ Referensnummer 189.

Även när gruppledningen upptäckt att ledamoten har för avsikt att avvika är det i slutändan ledamotens strategiska val om han vill stå fast vid sin avvikelse eller inte.¹¹⁷

”[M]an kan ju aldrig neka en ledamot att lägga [en motion] men man ville ju försöka förklara varför [det inte var lämpligt]. Sedan är det deras eget ställningstagande...ibland så låg den där i alla fall. ..men i alla fall vi förklarade varför.”¹¹⁸

Om en ledamot redan i valrörelsen signalerat att han vill avvika i en viss fråga förefaller också gällande enskilda motionerna spela viss roll för gruppledningens sanktionsbenägenhet. Den folktopartistiske gruppledaren exemplifierar:

”Men säg då vid landsmötet – folkpartiets beslutande organ – säg att vi har fattat ett beslut året före riksdagsvalet. [...] Och sedan har en nyvald riksdagsledamot i valrörelsen – såvitt man kan utröna – inte sagt någonting om att han absolut inte kan tänka sig att man skall göra ditten eller datten som landsmötet hade [beslutat], och gått till val och blivit vald på det. Eller omvänt, om han har sagt det, då är det ju en sak, då får han väl väcka motion åt det där hållet. Men har man blivit vald på folkpartiets allmänna program och inte markerat avståndstagande från några tunga saker, utan man kan tro att väljarna ändå har trott att Bosse Könberg eller Kalle Kula tycker väl som Lasse Leijonborg säger i TV [...] när man lägger sin valsedel, så utövar väl vi – jag – större påtryckningar och säger att ’Skall du verkligen väcka den där motionen? Är det lämpligt eller rimligt? Är det inte bättre att du skriver motion till landsmötet nästa år då, att vi skall ändra uppfattning i partiet?’.”¹¹⁹

I budgetsamarbete med andra partier råder en restriktivare linje även för väckandet av enskilda motioner.

”Och det har blivit hårdare och hårdare i och med samarbetet. [...] [I]nte alla men ofta de frågorna som har varit uppe i budgetförhandlingarna med regeringen [...] fick vi inte ta upp som motioner i år.”¹²⁰

Liknande begränsningar råder även på regeringssidan.

”Och då hade vi just nu en från vår egen grupp som ville skriva motioner om [en budgetfråga] och det sade vi [...] nej till för det skulle stöka till det, eftersom vi har nu förhandlat den här [budgetfrågan] med våra samarbetspartier. Och skulle vi öppna upp så...ja, då öppnas det ju upp på andra sidan också, så det bara vi sade nej till.”¹²¹

117. Unckel (m). Referensnummer 190.

118. Referensnummer 191.

119. Könberg (fp).

120. Referensnummer 192.

121. Referensnummer 193.

Till skillnad mot vad som är fallet för voteringarna förfaller det emellertid egentligen bara vara *just i budgetfrågor* som principalen regelmässigt spelar övervakningsstrategin och sanktionerar avvikelser i enskilda motioner.¹²² Den moderata gruppledaren konstaterar:

”[Granskningen av enskilda motioner sker] framför allt för att man inte skall råka ut för bekymmer när det gäller budgetspörsmål senare i processen. En moderat riksdagsledamot får normalt inte rusa åstad och kräva en massa extra utgifter till allt mellan himmel och jord, därför att man då – i ett långt senare skede, när den här motionen är på väg fram i ett budgetsammanhang – inte kan hålla ihop partiet. Men annars brukar vi försöka vara rätt liberala med att man får väl tycka det mesta. Också sådant som är rätt konstigt. Bara man är medveten om att man gör det själv och inte kan påräkna partiets stöd för det.”¹²³

Attityden skiljer sig diametralt från den som framkom för Kammarspel i beslutsfas, där gruppledningen i stort sett i alla typer av frågor strävade efter att upptäcka och sanktionera avvikelser.

Slutligen kan dock också nämnas att det inom båda de stora partierna funnits en norm att ledamöterna inte bör motionera i frågor som behandlas i deras egna utskott. Normen följs inom socialdemokraterna, men inte inom moderaterna.¹²⁴ En socialdemokratisk ledamot som verkligen vill ha en viss motion väckt i det egna utskottet att låta en kollega i ett annat utskott agera som bulvan.¹²⁵ Det kan noteras att denna strategi emellertid inte fungerar om syftet med motionen är att gynna ledamotens personliga valframgångsmål.

Sammanfattning

Påstående 3b om att gruppledningen inte kan enisidigt kan upprätthålla partilinjens i Kammarspelet även om den upptäcker att ledamoten ämnar avvika får gott empiriskt stöd för samtliga partiers Kammarspel såväl i som ur beslutsfas. Om avsikten att avvika upptäcks är det i båda fallen ledamoten själv, snarare än gruppledningen, som får avgöra om ledamoten skall stå fast vid sin avvikelse och inkassera såväl nytta som sanktioner för det, eller rätta in sig i ledet och undgå både för- och nackdelarna med avvikelsen.

Avvikelser i Kammarspel i beslutsfas bedöms dock vara allvarligare, vil-

¹²². Referensnummer 194. I den folkpartistiska riksdagsgruppens stadgar finns också en särskild bestämmelse om att enskilda motioner som ”innebär yrkande om anslagshöjning”, till skillnad från andra typer av motioner, måste tas upp för godkännande i förtroenderådet. (Arbetsordning för Folkpartiet liberalernas riksdagsgrupp (1994)).

¹²³. Unckel (m).

¹²⁴. Referensnummer 195.

¹²⁵. Referensnummer 196.

ket för det första framgår av att ledamoten i de fallen – enligt såväl allmän praxis som de flesta riksdagsgruppers stadgar – är skyldig att själv deklarerera sin avsikt att avvika. För det andra är friheten att avvika utan övervakning och sanktioner betydligt större när det gäller enskilda motioner än voteringar. Motionsavvikelser övervakas och sanktioneras främst i den mån det handlar om budgetfrågor.

6.5 Kammarspelets olika former

De tre teoretiska påståendena gällande Kammarspelet får gott empiriskt stöd av intervjumaterialet, såväl ifråga om voteringar som enskilda motioner. Noteras kan dock att även om påstående 3b befunnits gälla för Kammarspel om både voteringar och motioner, så förväntas principalens benägenhet att övervaka och sanktionera agenten vara betydligt högre i Kammarspelen i beslutsfas.

Liksom för Utskottsspelet i kapitel 4 kan olika typmodeller för hur Kammarspelet spelas utmejslas ur empirin, vilket framgår av nedanstående tabeller 6.2 a–c.

Tabell 6.2 a–c Kammarspelet, empiri och typmodeller 1994–2002.

a. Kammarspel i beslutsfas (voteringar), samtliga partier

	Agent	Brandlarm	Vetopunkt/er	Principal
Aktör	Var och en av parti-gruppens ledamöter	1) Ledamoten själv 2) Kvittningsmän		<i>Normala ärenden:</i> Gruppledning <i>För partiet särskilt viktiga ärenden:</i> Gruppmötet

b. Kammarspel ej i beslutsfas (enskilda motioner), socialdemokraterna [stort regeringsparti]

	Agent	Brandlarm	Vetopunkt/er	Principal
Aktör	Var och en av parti-gruppens ledamöter	Ärendansvarig i utskottsgruppen	Utskottsgrupps-ordförande	Förtroenderåd

c. Kammarspel ej i beslutsfas (enskilda motioner), övriga partier [oppositionsparti]

	Agent	Brandlarm	Vetopunkt/er	Principal
Aktör	Var och en av parti-gruppens ledamöter		Kanslichef (ej (v))	Gruppledare

Kammarspelet spelas enligt tre typmodeller. Liksom i Utskottsspelet är grunden i samtliga att en partigrupps medlemmar delegerat upprätthållandet av den gemensamma partilinjens till en gruppleddning. Gruppleddningen har i sin tur – av konstitutionella skäl – återdelegerat uppgiften till de enskilda ledamöterna av partigruppen och Kammarspelet avgör hur denna återdelegation är utformad. Varje ledamot är agent när det gäller det egna upprätthållandet av partiets linje, dvs. hur en viss ledamot själv skall agera i förhållande till den i Utskottsspelet formade partilinjens.

Voteringar – Kammarspel om ärenden i beslutfas

Typmodellen för Kammarspel i beslutfas – i tabell 6.2 a – har under undersökningsperioden varit likartad för samtliga riksdagspartier. Gruppleddaren är normalt sett principal och ledamoten är agent. Kvittningsmännen fungerar som brandlarm. Det unika med Kammarspelet om voteringar – som skiljer det från såväl Utskottsspelet som Kammarspel om motioner – är att också *agenterna själva* förväntas fungera som trovärdiga brandlarm för det egna agerandet; vad som i principal-agentteori brukar kallas självrapportering.

Självrapportering är normalt sett bara ett effektivt instrument för principalen om hon har anledning att förvänta sig att agentens rapportering är trovärdig. Att så är fallet i Kammarspel om voteringar beror på att informationskostnaden för principalen att – i efterhand – få reda på om ledamoten avvikit eller inte är i stort sett försumbar, eftersom öppna voteringar regelmässigt används i riksdagen och det är lätt att tolka voteringsresultatet. Detta medför att en ledamot som avvikit oannonserat i framtida spel kommer att övervakas mycket strikt och sanktioneras hårt. I spelteoretiska termer ökar gruppleddningens subjektiva bedömning av ledamotens avvikelsebenägenhet, a^* , liksom sanktionen (ΔM i ledamotens nyttokalkyl) i framtida spel. För att undvika detta är det rationellt för ledamoten att sanningsenligt rapportera avsikt att avvika.

Att agenten anmäler avsikt kan tolkas som att principalen i den första spelomgången kan spela övervakningsstrategin utan kostnad ($C = 0$). Detta torde också vara skälet till att partierna agerar enligt samma typmodell, oavsett grad av organisation.¹²⁶ Om övervakning är kostnadsfri behövs inget avancerat övervakningssystem och kapaciteten att bygga upp ett sådant spelar ingen roll.

Spelet avgörs i praktiken av ledamotens val i den andra spelomgången, om han vill stå fast vid sin avvikelse eller inte, givet de sanktioner den

¹²⁶ Som nämndes i kapitel 2 räknas stora partier och regeringspartier som högorganiserade, medan små oppositionspartier räknas som lågorganiserade.

annonserade avvikelserna kan leda till. Av intervjuerna framgår att dessa sanktioner är höga för ledamöter som vill avvika i smala parlamentariska majoriteter, tillsammans med en stor grupp andra ledamöter och/eller i budgetfrågor. Sanktionerna är låga om ledamöten innan han valdes deklarerat sin avsikt att avvika eller om partiets valframgångsmål riskerar att missgynnas om ledamöten inte avviker.

Slutligen kan angående tabell 6.2 a nämnas att den ursprungliga delegationen från gruppmöte till gruppleddning – liksom i Utskottsspelet – i för partiet särskilt viktiga och kontroversiella frågor rullas tillbaka, så att gruppmötet agerar principal direkt mot ledamöten.

Enskilda motioner – Kammarspel om ärenden i icke-beslutfas

För Kammarspel om enskilda motioner kan två typmodeller – definierade i tabellerna 6.2 b-c – urskiljas, en för stora regeringspartier och en för övriga typer av partier. I den enklare modellen – tabell 6.2 c – fungerar kanslichefen som vetopunkt och gruppleddaren som principal. I den decentraliserade specialistmodell – tabell 6.2 b – som socialdemokraterna tillämpat, fungerar i stället ärendeansvarig som brandlarm, utskottsgruppsordföranden som vetopunkt och förtroenderådet som principal.

I Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas finns ingen norm om självrapportering av avvikelser. Det vore heller inte rationellt för ledamöterna att ägna sig åt sanningsenlig självrapportering, då informationskostnaden för principalen att i efterhand kontrollera om en ledamot avvikit inte är försumbar. Voteringsresultat är både lätta att samla in och lätta att tolka i termer av avvikelse eller inte avvikelse. För att upptäcka en avvikelse i en enskild motion krävs däremot en noggrann genomläsning av motionen och goda sakkunskaper i ärendet motionen gäller.

Följaktligen förekommer inte självrapportering av avvikelser i Kammarspel om motioner och principalen behöver ett informationssystem för att underlätta spelandet av övervakningsstrategin. Den viktigaste skillnaden mellan de två typmodellerna i tabellerna 6.2 b och 6.2 c ligger därför inte i om huruvida gruppleddare eller förtroenderåd är principal, utan i vilket informationssystem principalen har tillgång till. Den socialdemokratiska modellen förväntas vara betydligt effektivare, eftersom både brandlarm och vetopunkt besitter specialiserad sakkompetens. Vidare medför ett decentraliserat signalsystem med en stor mängd aktörer i utskottsgrupperna att betydligt fler motioner kan ges en noggrann bedömning. I den enklare modellen har principalen däremot bara tillgång till signaler från en ensam aktör, kanslichefen, utan specialiserad sakkompetens (om än med bred generell kompetens).

Intressant att notera är att de bestämmelser som omger motionerandet i

riksdagen medför att *båda* aspekterna av hög organisering – stort parti och regeringsparti – krävs för att få tillgång till det effektivare systemet. Det är bara socialdemokraterna, inte moderaterna, som fungerat enligt typmodellen i tabell 6.2 b, trots att utskottsgruppsstrukturen med specialiserade ärendansvariga och inflytelserika utskottsgruppsordföranden är likartad mellan partierna. Förklaringen till skillnaden ligger i regeringsinnehavet i kombination med den konstitutionella begränsning som den allmänna motionstiden utgör. Denna begränsning gör att den moderata utskottsorganisationen – liksom övriga oppositionspartiers – under allmänna motionstiden är uppbunden med att initiera partilinjen i parti- och kommittémotioner. Eftersom denna uppgift hos ett regeringsparti är delegerad till regeringen kan den socialdemokratiska utskottsorganisationen i stället användas till att granska enskilda motioner.

Avvikelsemöjligheten i Kammarspel är betydligt högre i ärenden som inte är i beslutsfas än i ärenden som är i beslutsfas. Till skillnad från voteringsarna övervakas och sanktioneras motionsskrivandet nästan enbart för att gardera sig mot att motionärerna kräver för mycket pengar och därmed äventyrar partiernas budgetalternativ.

Som framgått av diskussionen är skillnaderna mellan partierna mycket mer begränsade när det gäller hur Kammarspelet spelas än vad som var fallet för Utskottsspelet. Bara en större förändring tycks också inträffat under undersökningsperiodens gång, nämligen för de partier som ingått samarbete med regeringen under undersökningsperioden. Samarbetet har medfört starkare incitament för principalen i dessa partier att övervaka agenterna i upprätthållandet av partilinjen för att inte bryta mot de uppgörelser som ingåtts med andra partier. Skärpningen har varit särskilt märkbar i budgetrelaterade frågor.

En potentiellt mycket stor förändring i den socialdemokratiska gruppstadgan – 1998 års införande av formuleringen ”Sådan [dvs. avvikande] meningsyttring får dock inte äventyra gruppens ställningstagande i riksdagsbehandlingen” – har inte gjort något avtryck i intervjudata. En möjlig förklaring är att ledamöterna inte uppfattat stadgeändringen som något nytt, utan endast en kodifiering av gällande praxis. En annan förklaring kan vara att det ännu inte hunnit dyka upp någon situation där en socialdemokratisk ledamot riskerat att genom voteringsavvikelse ointetgöra upprätthållandet av partilinjen. En tredje bidragande orsak kan vara att formuleringen inte tolkats så ultimativt av ledamöterna som den gör av Isberg, när han menar att avvikelse som riskerar en riksdagsmajoritet kommer att leda till uteslutning ur riksdagsgruppen (dvs. att ΔM är mycket högt).

I kapitel 6 har den teoretiska modellens tre påståenden gällande Kammarspelet prövats och befunnits empiriskt hållbara för såväl Kammarspel

om ärenden i beslutsfas (voteringar) som Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas (enskilda motioner). Därmed kan modellen i nästa kapitel 7 användas som grund för prövningen av hypoteserna av hur personvals- och budgetreformerna påverkat spelet om partilinjenens makt.

7. Reformerna i Kammarspelet

Den slutna arenan i Utskottsspelet tycks enligt resultaten i kapitel 5 ha förblivit relativt opåverkad av de båda reformerna. Framför allt fick personvalet hypotesenligt inte något genomslag på den slutna arena där Utskottsspelet spelas. En tydlig skillnad förväntas i detta avseende när nu fokus flyttas till Kammarspelet, där ledamöterna på ett annat sätt kan förbättra uppfyllelsen av sitt omvalsmål genom att profilera sig i förhållande till den lokala partiorganisationen och väljarna. Budgetreformen förväntas dock i utgiftsfrågor sätta hämsko på möjligheterna till sådan profilering.

Med ledning av vad som framkom i kapitel 6 borde ledamöternas motionskrivande vara en av de aktiviteter som är mest känslig för förändringar i förutsättningarna för uppfyllelsen av ledamöternas omvalsmål. Motionerna fungerar som viktiga signalinstrument och opinionskanaler till ledamotens valkrets. Det är förhållandevis enkelt och billigt för ledamoten att skriva en motion, i synnerhet om han lånar inspiration eller formuleringar från utomstående opinionsbildare. Samtidigt kontrolleras ledamöternas motionsskrivande av gruppledningen med särskilt avseende på deras ekonomiska konsekvenser. Därmed torde även en förändring som budgetreformen kunna få effekter för förutsättningarna att profilera sig i motionsskrivandet.

Därför används i kapitlet huvudsakligen analyser av reformernas effekter på ledamöternas väckande av enskilda motioner, som exempel på Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas. För att möjliggöra intressanta jämförelser sammanfattas emellertid också motsvarande analyser för Kammarspel om ärenden i beslutsfas, dvs. voteringar.

I kapitel 7 skall följande hypoteser prövas, i den mån de inte prövades i kapitel 5:

Hypotes 2: Personvalsreformen antas i Kammarspelet ha ökat ledamöternas intresse för att avvika. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 2a: Intresset för att avvika antas ha ökat mer för ledamöter från små valkretsar. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 2b: Intresset för att avvika antas ha ökat mer för ledamöter från

små partier. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 2c: Intresset för att avvika antas ha ökat mer för ledamöter som förväntar sig att bli lågt placerade på sitt partis lista i kommande val. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 2d: Intresset för att avvika antas ha ökat mer i frågor som berör ledamöternas egen valkrets. Därav följer att ledamöterna – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen i sådana frågor.

Hypotes 3: Personvalsreformen antas i Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas ha ökat ledamöternas möjligheter att avvika. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 3a: Möjligheterna att avvika antas ha ökat mer för personvalda ledamöter. Därav följer att de – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen.

Hypotes 3b: Möjligheterna att avvika antas ha ökat mer i frågor som berör ledamöternas egen valkrets. Därav följer att ledamöterna – allt annat lika – i högre grad antas avvika från partigruppens intressen i sådana frågor.

Hypotes 4: Budgetreformen antas inte ha påverkat ledamöternas intresse för att avvika i vare sig Utskottsspel eller Kammarspel. Därav följer att – allt annat lika – ingen förändring av hur ofta de avviker från partigruppens intressen heller antas.

Hypotes 5: Budgetreformen antas i både Utskottsspel och Kammarspel om utgiftsfrågor ha minskat ledamöternas möjligheter att avvika. Därav följer att de – allt annat lika – i lägre grad antas avvika från partigruppens intressen i sådana frågor.

Prövningen av hypoteserna sker med hjälp av data från samtliga tre undersökningar. Alla hypoteser kan dock inte prövas med alla typer av data. Den del av hypoteserna 2–5 som gäller förändrade attityder – dvs. förändringar i ledamöternas intresse för respektive möjlighet att avvika – prövas med hjälp av både enkät- och intervjudata. Enkätdata kan emellertid inte urskilja eventuell variation i förändrade attityder för olika typer av frågor. För prövningen av attityddelarna av hypoteserna 2d och 3b används därför enbart intervjudata.¹ Attityddelen av hypotes 2c kan inte prövas med hjälp av vare

1. Enkäten skiljer inte på förändringar i attityder vad gäller budgetfrågor respektive övriga frågor och därför kan inte heller hypoteserna 4 och 5 sägas direkt prövas med enkätdata. Eftersom svarspersonerna emellertid uttryckligen ombads ta ställning till bland annat budgetreformens effekt på deras generella intresse respektive möjligheter att avvika, anses även enkätdata kunna användas för prövningen av hypoteserna 4 och 5.

sig enkät- eller intervjudata och provas därför enbart för beteende.² Beteendedelen av samtliga hypoteser och underhypoteser provas med hjälp av motionsundersökningen, enligt de operationaliseringar som gjordes i kapitel 3. Som nämndes ovan redovisas huvudsakligen prövningen av hypoteserna för enskilda motioner, men jämförelser görs också med motsvarande prövning av hypoteserna för vöteringar.

Kapitlet inleds i avsnitt 7.1 med en översikt över tidigare forskning om Kammar-spelets utfall i den svenska riksdagen. I avsnitt 7.2 och 7.3 provas hypoteserna om förändringar i intresse respektive möjligheter att avvika. Liksom i kapitel 5 diskuteras först effekterna av reformerna och därefter övriga intressanta effekter. Hypoteserna om förändringar i beteende provas sedan i avsnitt 7.4. Resultaten av reformernas effekt på Kammar-spelet sammanfattas därefter i avsnitt 7.5.

7.1 Tidigare forskning

Forskningsinsatsen när det gäller att undersöka partisammanhållningen i riksdagen har gällt mätningar av vöteringsdisciplin. I en undersökning från mitten av 1960-talet visas att i 65 procent av omröstningarna röstade ingen ledamot från de fyra största partierna emot partilinjén, och att partierna var mycket splittrade i endast 5 procent av omröstningarna.³ Holmberg (1975) rapporterar för perioden 1967–1970 att andelen vöteringar där ett partis samtliga ledamöter röstade likadant låg kring 50 procent för dåvarande riksdagspartier utom vpk. Folkpartiet hade den lägsta sammanhållningen, men skillnaderna var små.⁴ I en senare undersökning används Holmbergs data för riksmötet 1969 för att beräkna partisammanhållning enligt det s.k. Rice-indexet, vilken sedan jämförs med motsvarande beräkning på data för riksmötet 1994/95.⁵ Partisammanhållningen hade ökat från indexvärde 93 till 98 av 100 (total sammanhållning).⁶ I en utredning från riksdagen, Nielsen (2003), uppmäts att varje riksdagsledamot avvek från partilinjén i genom-

2. Antalet observationer med uppgift om invalplats vid valet 2002 var för lågt för att enkät-data skulle kunna analyseras. Frågeställningen bedömdes för invecklad för att pröva med hjälp av en direkt fråga till intervjupersonerna.

3. Som mycket splittrade räknades partier, där 25% av ledamöterna inte följde partilinjén. Stjernquist & Bjurulf (1968).

4. Holmberg, S. (1975), s. 228–30. Mätningarna gällde riksdagens andra kammare.

5. Rice-indexet beräknas genom att jämföra procentandelarna för respektive emot ett förslag inom en partigrupp; fördelningen 50–50 ger indexvärdet 0, medan fördelningen 100–0 ger indexvärdet 100.

6. Wetterqvist (1996).

snitt 5 gånger under riksmötet 2002/03.⁷ Givet 835 voteringar med rösträkning under detta riksmöte var den förväntade sannolikheten att en viss ledamot skulle avvika ca 0,6 procent vid varje votering.⁸ Av utredningen framgår också att benägenheten att avvika var större bland samarbetspartiernas – vänsterpartiet och miljöpartiet – ledamöter, liksom hos de borgerliga partiernas, medan den var mindre bland ledamöter som tillhörde sitt partis gruppledning. Däremot var avvikelsegraden inte högre för personvalda ledamöter vid kontroll för relevanta bakgrundsvariabler.⁹

När det gäller enskilda motioner finns tre studier som är relevanta för studien även om de inte studerar partisammanhållning. Som nämndes i kapitel 6 studerade Esaiasson och Holmberg (1996) de cirka 9 000 enskilda motioner som lämnades in under mandatperioden 1985–1988. De finner att i genomsnitt 89 procent av ledamöterna hade lämnat in åtminstone en motion med lokal anknytning. Skillnaderna mellan partierna var relativt små, men noterbart är att samtliga centerpartistiska ledamöter lämnat in minst en lokal motion.¹⁰ Centerpartistiska ledamöter, ledamöter som var lokala partiledare, samt ledamöter från valkretsar med hög arbetslöshet hade också lämnat in signifikant fler lokala motioner. Socialdemokratiska ledamöter, högutbildade ledamöter, högavvikande ledamöter samt förtroenderådsledamöter hade lämnat in signifikant färre lokala motioner.¹¹ Esaiasson och Holmberg finner också att motionerandet följde en valcykel i så måtto att en signifikant högre andel ledamöter lämnade in lokala motioner under valår. Detta gällde i synnerhet socialdemokratiska ledamöter, ledamöter från valkretsar utan ekonomiska problem och ledamöter med få lokala kontakter. Författarna drar därför slutsatsen att ledamöternas lokala motionerande bör tolkas som målstyrt – en instrumentell strävan att uppfylla omvalsmålet – snarare än normstyrt – en strävan att uppfylla rollen som en god ledamot.¹²

Karvonen (2001) innehåller en begränsad specialstudie av riksdagsaktiviteter bland de 12 ledamöter som för mandatperioden 1998–2002 personvaldes utan att stå på valbar plats, dvs. direkt personvalda. Karvonen fin-

7. Nielsen (2003), s. 54. Till avvikelse räknades att avstå om partiet röstar ja/nej, att rösta ja/nej om partiet avstår och att rösta tvärtemot partiet.

8. Uppgiften om antalet voteringar under riksmötet 2002/03 har hämtats från *Så arbetar riksdagen*.

9. Nielsen (2003), s. 55.

10. Esaiasson & Holmberg (1996), s. 283.

11. Esaiasson & Holmberg (1996), s. 284.

12. Esaiasson & Holmberg (1996), s. 285f. Att motionerandet följer en valcykel noteras även i Nielsen (2004), vilket emellertid där ges tolkningen att nyinvalda ledamöter behöver några år på sig att bygga upp en egen motionsstock, vilket medför att antalet motioner ökar under mandatperioden. Nielsen (2004), s. 36.

ner att de direkt personvalda uppvisade en något högre aktivitet än övriga ledamöter vad gäller motionerande och ställande av frågor, men variationen inom gruppen var stor. I fråga om voteringsbeteende utmärkte sig inte de personvalda.¹³

I Nielsen (2003) undersöks, förutom voteringsavvikelse, också aktivitetsgrad när det gäller att skriva enskilda motioner och frågor. Nielsen finner beträffande enskilda motioner att "även när hänsyn tas till position i partiet och partigruppen, ledande utskottsuppdrag, tid som riksdagsledamot, partitillhörighet, kön och ålder är de som är personvalda mer aktiva i detta avseende än de som enbart är listvalda".¹⁴ Detsamma gäller ledamöter från samarbetspartierna och oppositionspartierna, samt kvinnor, medan ledamöter i ledande position inom partigrupp och utskott är mindre aktiva.¹⁵

Den svenska forskningen om partisammanhållning är begränsad till sitt omfång. Ett viktigt skäl till detta är antagligen att de data man fokuserat på – voteringsdata – inte uppvisar särskilt intressant variation: voteringslojaliteten har varit mycket hög sedan mätningarna från 1960-talet och har snarast visat tecken på att öka.¹⁶ De två studierna av de personvalda ledamöternas beteende som hittills gjorts indikerar att de är något mer aktiva motionärer än övriga ledamöter, men att skillnaderna inte är markanta.

7.2 Att vilja avvika i Kammarspelet

Personvalsreformen förväntas ha ökat ledamöternas intresse för att avvika i Kammarspelet, eftersom reformen ger ledamoten ett större personligt ansvar för att bli omvald i konkurrens även med partikolleger. Effekten antas alltså verka via ledamotens omvalsmål (ΔV ökar). I principal-agenttermer ökar principalens urvalsproblem genom att en del av partiorganisationens inflytande över vilka som väljs till riksdagsledamöter överförs till väljarna. Budgetreformen förväntas inte heller i Kammarspelet ha förändrat ledamöternas intresse för att avvika.

Hur ledamöternas intresse för att avvika har förändrats under undersökningsperioden framgår av tabell 7.1 nedan.

13. Karvonen (2001), s. 54ff. Karvonen studerar de direkt personvaldas beteende under den första hälften av riksmötet 1999/2000.

14. Nielsen (2003), s. 52. Detsamma gäller personvalda från icke-valbar plats, beträffande antalet inlämnade skriftliga frågor till statsråd. (s. 54).

15. Nielsen (2003), s. 53.

16. Jfr Rasch (1999), s. 128f. som menar att just bristen på förväntad variation har varit ett bidragande skäl till avsaknaden av studier av voteringssammanhållning även i Norge.

Tabell 7.1 Förändring av intresset för att avvika i Kammarspelet (enskilda motioner) 1994–2002.

	Mycket mindre intresse- rad (%)	Något mindre intresse- rad (%)	Ingen skillnad i intresse (%)	Något mer intresse- rad (%)	Mycket mer intresse- rad (%)	N
Socialdemokrater	2	2	67	25	4	48
Moderater	0	6	53	38	3	34
Folkpartister	0	0	83	0	17	6
Centerpartister	14	0	57	29	0	7
Vänsterpartister	0	11	67	22	0	9
Kristdemokrater	0	13	75	13	0	8
Alla	2	4	63	27	4	112
Alla (viktat)	2	4	63	27	4	184

Tabellen baserar sig på enkätfråga 4a. Den nedersta raden visar fördelningen i hela populationen vid viktning på partivariabeln.

Liksom var fallet för Utskottsspelet har ledamöternas intresse för att avvika i Kammarspelet ökat, även om effekten är mindre tydlig i tabell 7.1. En klar majoritet uppger ingen skillnad i intresse, men drygt 30 procent anser sig ha blivit mer intresserade av att avvika mot 5 procent mindre intresserade. Om svarsalternativen kodas från -2 till $+2$ är medelvärdet ca $+0,26$ och nollhypotesen att ingen förändring skett kan förkastas på 99-procentsnivån. Den tydligaste ökningen av intresset finns bland de moderata ledamöterna, men skillnaden mellan partierna är inte signifikant.

Personvalsreformen

Enligt hypotes 2 förväntas personvalsreformen öka intresset för att avvika i Kammarspelet. När hypotesen undersöks med enkätdata i modell 1 i nedanstående tabell 7.2 förefaller effekten emellertid snarast gå i motsatt riktning. Dummyvariabeln för de ledamöter som uppgivit sig ha fått *minskat* intresse för att avvika till följd av personvalsreformen har en stark och signifikant negativ effekt på intresset att avvika i enskilda motioner, medan dummyvariabeln för ökat intresse är svag och inte signifikant.

Som framgår av modellerna 2a och 2b förändras emellertid bilden om man beräknar interaktionseffekten av socialdemokratisk partitillhörighet på åsikten att personvalet hypotesenligt *ökat* intresset för att avvika i enskilda motioner. Dummyvariabeln för större intresse av att avvika på grund av personvalsreformen blir tydligt positiv och signifikant på 90-procents-

Tabell 7.2 Personvalreformens effekt på intresset för att avvika i Kammarspelet (enskilda motioner) 1994–2002.

	Modell 1	Modell 2a	Modell 2b	Modell 3	Modell 4	Modell 5
Ledamot av för- troenderåd eller utskotts- presidium	-1,3727**	-1,3246**	-1,3246**	-1,4251**	-1,1857**	-1,1998**
Större intresse pga. personvals- reformen	0,0720	1,0325*	-1,3572*	4,9362***		
Mindre intresse pga. personvals- reformen	-3,1246***	-3,4976***	-3,4976***	-3,3727***		
Socialdemokrater Socialdemokra- ter X. Större intresse pga. personvals- reformen		0,7671 -2,3897**				
Icke-socialdemo- krater Icke-socialdemo- krater X. Stör- re intresse pga. personvals- reformen			-0,7671 2,3897**			
Icke-centerpar- tister Icke-centerpar- tister X. Större intresse pga. personvals- reformen				2,3437** -5,0644***		
Valkretsstorlek (mc)					-0,0057	
Partistorlek (mc)						0,0001
Verkligt N	109	109	109	109	112	112
Prob > χ^2	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0386	0,0548
Pseudo-R ²	0,1012	0,1289	0,1289	0,1251	0,0302	0,0299

Tabellen bygger på enkätfrågorna 4b. och 5b. Bortfall har korrigerats genom viktning på partivariabeln. (mc)
= medelvärdescentrerat.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

nivån, om socialdemokrater undantas som i modell 2a.¹⁷ Personvalet tycks alltså ha den förväntade effekten för ledamöter som inte är socialdemokrater. För enbart socialdemokrater är samma dummyvariabel i stället signifikant *negativ*, som framgår av modell 2b. Interaktionsvariabeln i modell 2a är också starkt negativ och signifikant, indikerande att den socialdemokratiska reaktionen är signifikant annorlunda än övriga partiers ledamöter.

Skillnaden mellan socialdemokrater och övriga partiers ledamöter framgår även tydligt om man som i tabell 7.3 studerar svarsbalansen på frågan om personvalets effekt på intresset att avvika för de ledamöter som ingår i individanalysen i tabell 7.2.

I tabell 7.3 ser man att ungefär lika stor andel socialdemokrater som företrädare för övriga partier uppger sig vara opåverkade av personvalsreformen. Men svarsbalanserna skiljer sig kraftigt mellan de båda grupperna. För socialdemokrater är svarsbalansen 0, dvs. lika många anser att personvalsreformen minskat intresset för att avvika som anser att det ökat intresset. För övriga partier är svarsbalansen kraftigt positiv (+34 procentenheter).

Enkätdata tyder på att åtminstone vissa grupper av socialdemokrater snarast haft en *motreaktion* på personvalsreformen. Man upplever sig ha blivit *mindre* intresserad av att avvika just för att man upplever att personvalet är ett hot mot partiloyaliteten.

En sådan tolkning får också stöd av intervjudata.¹⁸

Tabell 7.3 Personvalsreformens effekt på intresset för att avvika (svarsbalans för individer i modellerna i tabell 7.2).

	Mindre intresserade (%)	Ingen skillnad i intresse (%)	Större intresse (%)	Svarsbalans	N
Socialdemokrater	16	69	16	± 0	45
Övriga	2	63	36	+ 34	64
Alla	7	65	28	+ 21	109
Alla (viktat)	9	65	25	+ 16	184

¹⁷ Effekten kan beskrivas som en jämförelse mellan icke-socialdemokratiska ledamöter som anser att de på grund av personvalet fått något eller mycket större intresse för att avvika (+1 eller +2) och icke-socialdemokratiska ledamöter som anser att personvalet inte påverkat deras intresse för att avvika (0). Den förra gruppen har i signifikant högre grad uppgivit ett ökat intresse för att avvika i enskilda motioner.

¹⁸ Bohlin Olsson (s).Referensnummer 197.

”Ja, jag skulle tro att i den socialdemokratiska riksdagsgruppen så är jag nog inte ensam om att vara skeptisk till ett utökat personval, just för att man ser hur det slår lite mot parti[et]...att ändå partiets politik borde vara det som är mest viktigt än den enskilda personen.”¹⁹

Flera socialdemokratiska ledamöter vänder sig mot just den individuella profileringen och känner sig uppenbarligen obekväma med att lyfta fram den egna personen på det sätt de upplever att personvalet kräver.²⁰

”För mig har det alltid varit en styrka att säga att jag representerat det socialdemokratiska partiet, jag står för dess politik och sedan beskriva den. Nu blev det mer att ’Jag är [ledamotens namn]! Hurra, jag är så bra, rösta på mig!’. Och det där...jag tycker det finns en baksida, det är en *svaghet* det här att det är individer.”²¹

Därmed finns det heller inget större intresse för individuell profilering i riksdagsarbetet med personvalet som grund.

”Kom inte hit och kom bara för att du har fått personkryss. Det går inte alltså.”²²

Samtidigt finns en medvetenhet om att det på sikt blir svårt även för socialdemokrater att motstå profileringskravet i den fångarnas dilemma-situation som personvalet skapar.²³

”Riksdagsledamöter tänker mer och mer i det här att ja, det gäller att få många kryss. Så är det. Jag tror att det påverkar på det sättet att man i slutändan, även om man inte [...] vet om det, så samarbetar man mindre därför att man vill inte ge bort till någon annan effekten av någonting som kan vara bra.”²⁴

Negativa omdömen om personvalet förekommer visserligen rikligt även i intervjuer med ledamöter från andra partier. Det som skiljer socialdemokraterna från övriga partier – och som därmed kan vara en bidragande förklaring till den annorlunda reaktionen på personvalet – är partiets maktställning. Den har inte bara baserat sig på dess storlek, utan även på dess förmåga att hålla ihop.

19. Referensnummer 198.

20. Referensnummer 199.

Jfr Hermansson Barrling (2004), kap. 7 och i synnerhet s. 170–177, som analyserar hur kollektivet är viktigare än individen i socialdemokratiska riksdagsledamöters självbild.

21. Referensnummer 200.

22. Referensnummer 201.

23. Referensnummer 202.

24. Referensnummer 203.

”Det är en mycket större styrka att säga att man är ett stort parti, man är ett parti som jobbar i en viss riktning. Sedan man kanske inte når alla gånger dit man har tänkt sig, men man har ett mål som är gemensamt.”²⁵

Denna maktställning har givit socialdemokratiska ledamöter större inflytande än övriga partiers ledamöter. Annorlunda uttryck har, för de socialdemokratiska ledamöterna, personvalets ökning av intresset för att profilera sig för att uppfylla omvalsmålet (V) än så länge undertryckts av ledamöternas möjlighet att få sina policy (P)- och maktmål (M) uppfyllda.

Denna kalkyl beror emellertid antagligen inte huvudsakligen på socialdemokraternas bättre möjligheter att få policy- och maktmålen uppfyllda. Minst lika viktigt torde vara att effekten på omvalsmålet är obefintlig för många socialdemokratiska ledamöter, eftersom de i praktiken inte riskerar att bli ”utkryssade”. Övriga partier vinner bara ett eller två mandat i de flesta valkretsar och majoriteten av deras ledamöter löper således risk att bli utkryssade. För socialdemokraterna är det tvärtom en majoritet av ledamöterna som sitter på i praktiken säkra mandat. För dessa ledamöter har personvalet således inte påverkat omvalsmålet.

För icke-socialdemokrater har personvalet däremot ökat ledamöternas intresse för att avvika, i enlighet med hypotes 2. Effekten motsvarar ca 24 procentenheters högre förväntad sannolikhet att en genomsnittlig ledamot skall anse att hennes intresse för att avvika har ökat.²⁶ Svarsbalansen är hela + 34 procentenheter för de icke-socialdemokratiska ledamöter som ingår i individanalysen. I själva verket är det endast en enda av de 64 icke-socialdemokratiska svarspersonerna (en kristdemokrat) som anser att personvalet minskat intresset för att avvika.

Centerpartiets ledamöter har i högst utsträckning känt av personvalsreformens positiva effekt på intresset för att avvika i enskilda motioner. Av modell 3 framgår att den positiva personvalsdummyvariabelns effekt blir mycket stor och signifikant på 99-procentsnivån för centerpartister. Den förväntade sannolikheten att en centerpartistisk ledamot anser att intresset för att avvika i enskilda motioner har ökat är hela 90 procent för centerpartister som också anser att personvalet ökat intresset för att avvika, jämfört med bara 6 procent för de partikamrater som inte anser att personvalet påverkat deras intresse för att avvika.

Även den centerpartistiske principalen – gruppledaren – upplever att personvalet haft en tydlig påverkan på intresset för att avvika bland hans agenter i Kammarspelet.

25. Referensnummer 204.

26. Beräkningen bygger på modell 2a i tabell 7.2 En genomsnittlig ledamot betyder i detta fall bara att ledamoten inte är medlem av sitt partis förtroenderåd eller sitt utskotts presidium.

”Ja, det har det gjort, helt klart, det har det gjort. [...] framför allt har det ju påverkat möjligheterna att verkligen hålla ihop gruppen. Och det framför allt mot då enskilda ledamöter och det är särskilt känsligt så sista året inför ett nytt val när man börjar att bygga upp sin personvalskandidatur och man känner konkurrens från andra i sin valkrets som inte sitter i riksdagen då är det naturligtvis [...] en lojalitetskonflikt för en del ledamöter. 'Var har jag min lojalitet, hos gruppen, partilinen? Eller har jag hos [...] det lokala, min väljargrupp hemma, där jag har en motkandidat som jävligt hårt profilerar sig, som inte alltid kanske kör partiets linje då?'. Det påverkar helt klart arbetet. [...] Det är inte bara till nackdel, men det har förändrat arbetet, kan man säga. Och ställt större krav på gruppleddningen.”²⁷

Den mekanism som underliggert hypotes 2 – att ledamöterna på grund av personvalet fått ökat intresse att främja uppfyllelsen av sitt omvalsmål genom att använda riksdagsarbetet i Kammarspelet för att profilera sig gentemot varandra och mot kandidater utanför riksdagen – framkommer tydligt i den centerpartistiske gruppleddarens svar. De två underhypoteserna 2a och 2b – att personvalsreformen påverkat ledamöter i små valkretsar respektive små partier i högre grad än andra – prövas i modellerna 4 och 5 i tabell 7.2. Som synes får ingen av underhypoteserna stöd. Valkretsstorleksvariabelns effekt har det förväntade negativa tecknet, men är inte signifikant, medan partistorleksvariabelns effekt vare sig är signifikant eller har rätt tecken.²⁸ En av de moderata intervjupersonerna hävdar visserligen med bestämdhet att personvalsreformens effekt är villkorad på det sätt som underhypoteserna förutspår.²⁹ Eftersom de inte får stöd i enkätdata och personvalets villkorade effekt inte tydligt nämns i någon annan intervju, bedöms underhypoteserna dock inte hålla för den empiriska prövningen.

Budgetreformen

Budgetreformen förväntas, enligt hypotes 4, inte ha någon effekt på intresset för att avvika i Kammarspelet. Så visar sig heller inte fallet, vilket fram-

27. Hansson (c).

28. Underhypoteserna får heller inte stöd för enskilda partiers ledamöter.

29. ”Personval handlar om hur stort ett parti är och var nästan du bor. Och bor du i [en stor valkrets] Det går inte. [...] Alltså, om du är folkpartist och bor liksom i ... Jönköpingstrakten, va. Visst, då är det jätteintressant med personval. Och är du centerpartist, då, för då kan det vara hundra röster eller femtio röster. Eller dom här [moderaterna] i Umeå då, där var det, tror jag att dom fick, liksom, tusen röster var. [...] Det kan man ju, på nåt sätt, räkna in, va. Jo, men du kan inte räkna in 40 000 röster – eller vad vi skulle ha i [ledamotens valkrets] – 25 000. Det kan man inte räkna in. [...] Och om man inte ändrar systemet, så kommer inte det att bli ... Därför att ... för att det är så ojämnt.” Referensnummer 205.

går av tabell 7.4.³⁰ Dummyvariablerna har visserligen förväntade tecken, men är inte signifikanta. Intervjudata ger ingen anledning att ifrågasätta detta resultat.

Övriga effekter

Som framgått av tabellerna 7.2 och 7.4 uppger sig ledamöter av partiernas förtroenderåd och/eller utskottens presidier ha blivit signifikant mindre intresserade av att avvika i Kammarspelet om motioner. Resultatet är inte förvånande; ledamöter som genom sin position har stort inflytande över partilinjens formande förväntas bli mindre intresserade av att avvika från den.

Den intressantaste bakgrundsvariabeln är emellertid en som inte visar sig ha effekt i Kammarspelet. Att intresset för att avvika stigit mycket mer för ledamöter födda på 1960- och 1970-talen än för deras äldre generationskolleger förefaller vara en effekt som gäller utskottsarbetet, men inte motionsskrivandet. Den förväntade sannolikheten att intresset för att avvika i Utskottsspelet ökat var för en genomsnittlig 1940-talist ca 25 procent och för en genomsnittlig 1960/1970-talist ca 63 procent. Motsvarande siffror för Kammarspelet är 32 respektive 34 procent, dvs. det råder i stort sett ingen skillnad mellan generationerna.³¹ Orsaken skulle kunna vara

Tabell 7.4 Budgetreformens effekt på intresset för att avvika i Kammarspelet (enskilda motioner) 1994–2002.

	Modell 1
Ledamot av förtroenderåd eller utskottspresidium	-1,1539**
Större intresse pga. allt längre erfarenhet	2,3247***
Mindre intresse pga. allt längre erfarenhet	-2,1322**
Större intresse pga. budgetreformen	0,2095
Mindre intresse pga. budgetreformen	-0,4769
Verkligt N	109
Prob > χ^2	0,0000
Pseudo-R ²	0,1853

Tabellen bygger på enkätfrågorna 4b. och 5b. Bortfall har korrigerats genom viktning på partivariabeln. (mc) = medelvärdescentrerat.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

30. Eftersom intervjuvärderna om budgetreformens effekter inte är korrelerade med enkätsvaren om övriga förklaringsfaktorer (se avsnitt 3.4) används faktorn med högst effekt – erfarenhetsfaktorn – som kontrollvariabel i tabell 7.4.

31. I båda fallen innebär genomsnittlig ledamot att han eller hon har suttit ca 11 år i riksdagen.

ökade incitament att avvika för den yngre generationen som endast gäller utskottsarbetet. Men det skulle också kunna bero på att intresset för att avvika i motionsskrivandet redan varit så högt för den yngre generationen att det inte funnits utrymme för ytterligare ökning. Bedömningen av vilken av dessa förklaringar som förefaller rimligast får anstå tills analyserna i avsnitt 7.3 och 7.4 slutförts.

Slutligen kan noteras att den andra starka effekt som noterades i Utskottsspelet – erfarenhetseffekten – visar sig vara tydlig även i Kammar-spelet, vilket redan framgått av tabellerna 7.2 och 7.4. Den förväntade sannolikheten för att en i övrigt genomsnittlig ledamots intresse för att avvika i Kammarspelet skall ha ökat är 47 procentenheter högre om ledamoten anser att hans allt längre erfarenhet ökat hans intresse för att avvika, jämfört om han inte anser att den längre erfarenheten påverkat intresset för att avvika.³² Men värt att notera är att för en liten grupp ledamöter finns även en signifikant negativ effekt av erfarenheten på intresset för att avvika.³³

Kammarspel om ärenden i beslutsfas – voteringar

Om motsvarande analyser utförs på svaren från den del av enkätfrågan som gällde voteringar kan först noteras att 73 procent av ledamöterna inte anser att deras intresse för att avvika har förändrats alls. Andelen som fått större intresse för att avvika är betydligt lägre än för motionerna, ca 19 procent, medan andelen som fått mindre intresse är ca 8 procent. Som förmodat är voteringar mindre känsliga för den allmänna trenden mot ökat intresse för att avvika.

Den positiva effekten av personvalsreformen på intresset för att avvika är heller inte signifikant, vare sig för urvalet som helhet eller olika grupper av ledamöter (exempelvis icke-socialdemokrater). Däremot förefaller den socialdemokratiska motreaktionen gälla även voteringarna, även om detta resultat är mindre tydligt. Inte heller för voteringar får de två underhypoteserna 2a och 2b stöd. Budgetreformen har heller inte haft någon påverkan på intresset för att avvika i Kammarspel om voteringar.

Vad gäller övriga effekter finns inte skillnaden mellan ”elitledamöter” och andra som noterades för motioner. Däremot finns svagt signifikanta och positiva effekter för centerpartister och ledamöter från valkretsar med hög arbetslöshet. Det kan misstänkas att den centerpartistiska reaktionen

32. Genomsnittlig innebär i detta fall bara att ledamoten inte tillhör sin partigrups förtroenderåd eller sitt utskotts presidium.

33. Effekten motsvarar ca 31 procentenheters skillnad i förväntad sannolikhet att intresset för att avvika i motioner skall ha minskat mellan en genomsnittlig ledamot som anser att erfarenheten minskat intresset för att avvika och en ledamot som inte anser att erfarenheten haft någon effekt på intresset.

även för voteringar kan vara ett resultat av personvalsreformen, även om sambandet inte är signifikant. En sådan tolkning får också stöd av intervju-data.³⁴ Slutligen kan nämnas att effekten av erfarenhet är signifikant, men mindre stark, på intresset för att avvika i voteringar.³⁵

Sammanfattning

Avsnitt 7.2 ger som helhet gott stöd åt hypoteserna 2 och 4 i relevanta delar. Budgetreformen visar sig inte heller i Kammarspelet ha påverkat ledamöternas intresse för att avvika. Till skillnad från i Utskottsspelet finns den i hypotes 2 förväntade positiva effekten av personvalsreformen på ledamöternas intresse för att avvika i Kammarspelet. Effekten visar sig emellertid vara beroende av interaktion med partivariabeln; det är endast ledamöter som inte kommer från regeringspartiet socialdemokraterna som upplever att personvalsreformen ökat deras intresse för att avvika. Särskilt tydlig är effekten för centerpartistiska ledamöter. Åtminstone delar av den socialdemokratiska riksdagsgruppen verkar i stället snarast ha haft en motreaktion på personvalsreformen, som de upplever ha minskat deras intresse för att avvika. Även i det socialdemokratiska intervjumaterialet framkommer dock farhågor om att personvalsreformen på sikt kommer att öka intresset för att avvika också inom det egna partiet. Underhypoteserna 2a och 2b får inte stöd.

Trots att personvalsreformen för de flesta ledamöter tycks ha bidragit till ett ökat intresse för att avvika, är andelen ledamöter som totalt sett upplevt en ökning, mindre i Kammarspelet än i Utskottsspelet. Skillnaden beror antagligen till stor del på att den yngsta generationen riksdagsledamöter inte upplevt den kraftiga ökning av intresset att avvika i Kammarspelet som visade sig vara fallet i Utskottsspelet.

Slutligen kan noteras att hypotes 2 inte får stöd för Kammarspel om voteringar, varken för riskdagen som helhet eller för vissa ledamotsgrupper (exempelvis icke-socialdemokrater). Detta kan troligen tolkas som att incitamenten att avvika behöver vara betydligt större för ärenden i beslutsfas för att de skall resultera i ett ökat intresse att avvika.

34. Hansson (c).

35. Effekten motsvarar bara ca 15 procentenheters skillnad i förväntad sannolikhet att intresset för att avvika i voteringar skall ha ökat för en genomsnittlig ledamot, dvs. en ledamot som inte är centerpartist och kommer från en valkrets med medelhög arbetslöshet.

7.3 Att kunna avvika i Kammarspelet

De båda reformerna antas i hypoteserna 3 och 5 om Kammarspelet ha varandra motverkande effekter. Personvalsreformen antas öka ledamöternas möjligheter att avvika i Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas. Detta antas – enligt underhypoteserna 3a och 3b – i synnerhet gälla för personvalda ledamöter och i ärenden som gäller ledamotens valkrets. Budgetreformen antas, liksom i Utskottsspelet, minska ledamöternas möjligheter att avvika i budgetärenden.

Tabell 7.5 nedan beskriver hur ledamöterna upplever att deras möjligheter att avvika i Kammarspelet förändrats under undersökningsperioden. Av tabellen framgår att nästan tre av fyra ledamöter inte anser att deras möjligheter att avvika har påverkats. Andelen som anser att deras möjligheter har öka – 22 procent – är också klart lägre i jämförelse med andelen som ansåg att intresset ökat i Kammarspelet och andelen som ansåg att möjligheterna ökat i Utskottsspelet. Trots det kan även nollhypotesen om att möjligheterna att avvika i Kammarspelet är oförändrade ändå förkastas på 99-procentsnivån, eftersom endast 4 procent anser att deras möjligheter minskat.³⁶

Tabell 7.5 Förändring av möjligheterna att avvika i Kammarspelet (enskilda motioner) 1994–2002.

	Mycket mindre möjligheter (%)	Något mindre möjligheter (%)	Ingen skillnad i möjligheter (%)	Något större möjligheter (%)	Mycket större möjligheter (%)	N
Socialdemokrater	0	6	73	18	2	49
Moderater	0	0	80	31	11	35
Folkpartister	0	17	67	0	17	6
Centerpartister	0	14	71	14	0	7
Vänsterpartister	0	0	63	38	0	8
Kristdemokrater	0	0	63	25	13	8
Alla	0	4	73	18	4	113
Alla (viktat)	0	4	73	18	4	184

Tabellen baserar sig på enkätfråga 4b. Den nedersta raden visar fördelningen i hela populationen vid viktning på partivariabeln.

36. Medelvärdet är + 0,22 vid kodning av variabelvärdena från -2 till +2.

Personvalsreformen

Personvalsreformen skulle potentiellt sett kunna skapa svårigheter för Kammar-spelets principal, eftersom den ökar ledamöternas intresse för att avvika. För Kammarspel som inte är i beslutsfas har i hypotes 3 ändå antagits att reformen ökat ledamöternas möjligheter att avvika. Orsaken är att grupp-ledningarna antas vilja maximera partiernas valframgångsmål (PV) genom att tillåta begränsade avvikelser från ledamöternas sida.

Hypotesen tycks dock inte få stöd i den generella modell 1 i nedanstående tabell 7.6. I tabellen ser man att effekten av den positiva dummyvariabeln för personvalsreformen har det förväntade tecknet, men inte är signifikant. Svagt signifikant är däremot effekten av den negativa personvals-reformen, indikerande att reformen skulle ha minskat ledamöternas möj-

Tabell 7.6 Personvalsreformens effekt på möjligheterna att avvika i Kammarspelet (enskilda motioner) 1994–2002.

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Född på 20-/30-talet	0,2593	0,2871	0,2626	0,2235
Född på 50-talet	-0,1533	-0,0975	-0,0454	-0,2541
Född på 60-/70-talet	2,0525**	2,0339**	2,1526***	1,7348*
Anciennitet (mc)	0,0268	0,0269	0,0354	0,0404
Större möjligheter pga. allt längre erfarenhet				1,8224***
Större möjligheter pga. personvalsreformen	0,7031	3,3111**	2,9833**	
Mindre möjligheter pga. personvalsreformen	-0,6539*	-0,7460*	-0,6622	
Icke-centerpartister		1,7673*		
Icke-centerpartister X Större möjligheter pga. personvalsreformen		-2,7096*		
Icke-kristdemokrater			0,4422	
Icke-kristdemokrater X Större möjligheter pga. personvalsreformen			-2,5755**	
Direkt personvald				1,1345
Verkligt N	107	107	107	106
Prob > χ^2	0,0674	0,0653	0,0195	0,0010
Pseudo-R ²	0,0526	0,0631	0,0728	0,1251

Tabellen bygger på enkätfrågorna 4b. och 5b. Bortfall har korrigerats genom viktning på partivariabeln. (mc) = medelvärdescentrerat.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

ligheter att avvika i enskilda motioner. Ett närmare studium av de observationer som ligger till grund för effekten ger anledning att modifiera tolkningen. Den statistiska effekten är ett resultat av endast två socialdemokratiska observationer, motsvarande ca 4 procent av de socialdemokratiska enkätsvaren.³⁷ Att personvalsreformen skulle ha en *negativ* effekt på möjligheterna att avvika i enskilda motioner förefaller således vara ett mycket avgränsat fenomen. (Jfr tabell 7.8 nedan).

För två partier – centerpartiet och kristdemokraterna – får emellertid hypotes 3 stöd. Personvalsreformen har för dessa partiers ledamöter haft en starkt positiv och signifikant effekt på möjligheterna att avvika i Kammarspelet, vilket framgår av interaktionsmodellerna 2 respektive 3. Att ledamöterna från dessa två partier skiljer ut sig ifråga om personvalets effekt framgår också av att interaktionsvariablernas effekt är signifikanta med det förväntade tecknet.³⁸ Storleken på effekterna framgår av tabell 7.7 nedan.³⁹

Tabell 7.7 visar att den icke-signifikanta effekten av personvalet på en genomsnittlig ledamot är ca 10 procentenheter, medan den för genomsnittliga centerpartister och kristdemokrater är ca 40 respektive 60 procenten-

Tabell 7.7 Storleken på personvalsreformens effekt på möjligheterna att avvika i Kammarspelet (enskilda motioner) för en genomsnittlig ledamot.

	Oförändrade möjligheter av personvalsreformen (%)	Större möjligheter av personvalsreformen (%)	Personvalsreformens effekt i Kammarspelet
Samtliga partier (modell 1)	14,1	25,1	+ 11,0
Centerpartiet (modell 2)	2,8	44,3	+ 41,5**
Kristdemokraterna (modell 3)	9,4	67,1	+ 57,7**

Tabellen visar förväntade sannolikheter beräknade på modellerna 1, 2 respektive 3 i tabell 7.6.

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$.

37. Dessa två svarspersoner är alltså de enda som uppgivit att personvalsreformen gjort deras möjligheter att avvika något eller mycket mindre (dvs. den negativa personvalsdummyvariabeln = 1) och samtidigt besvarat enkätfrågan som gällde förändrade möjligheter att avvika i enskilda motioner. Anledningen till att dummyvariabeln blir statistiskt signifikant i den generella modellen 1, trots att den bygger på endast två observationer, är att variansen i den beroende variabeln är lägre när värdet på den oberoende variabeln är 1 (dvs. för de två observationerna) än när den är 0 (för övriga 105 observationer). Om de två observationerna togs bort skulle däremot dummyvariabeln försvinna helt ur modellen, eftersom variation då helt skulle saknas i den *oberoende* variabeln.

38. Effekten blir likartad, men svårare att tolka och redovisa, om centerpartister, kristdemokrater och övriga jämförs i samma interaktionsmodell.

39. En genomsnittlig ledamot är i detta fall en 1940-talist som varit ledamot i ca 11 år.

heter. Som framgår av tabell 7.8 nedan har centerpartister och kristdemokrater också en högre svarsbalans på frågan om personvalsreformens effekt på möjligheterna att avvika än övriga partiers ledamöter.

Ätminstone för kristdemokraterna får resultatet att personvalet medfört större möjligheter att avvika för ledamöterna stöd i intervjudata. Det gäller även orsaksmekanismen via gruppleddningens önskan att främja partiets valframgångsmål. På frågan om personvalet påverkat kristdemokraternas enskilda motioner svarar en ledamot:

[IP]: Jag tror det, om vi skulle titta på de enskilda motionerna [...]. Mitt intryck är att man försöker nischa in sig alltså. De här som nu blir personvalda eller överhuvudtaget där det är flera mandat i valkretsarna som skall väljas. [...]. Ö[huvudtaget inför [valet...]] hittar man nischer. Och det klart att det bör ju följas upp sedan i riksdagsarbetet för att annars så undrar ju de som röstade på [en...]. Och det är inte minst det här då som jag var inne på – de som har blivit invalda för att de är kritiska till EU, de måste ju leverera på något sätt.[...]

Det är ju det som är paradoxalt. Jag menar, du har hela tiden en dualism mellan det här partidisciplin och att ändå visa upp en större bredd. Och EU-frågan är ju en typisk exponent för detta, där ju vi har ett intresse av att även behålla de väljare som har en mera kritisk hållning. Och då måste de ju ha ledamöter som de kan identifiera sig med i vår riksdagsgrupp. [...]

[LD]: [...T]ycker du att det faktum att det finns den här dualismen, å ena sidan partiets konsekvens och å andra sidan partiets behov av röster, tycker du att det har gjort att man har släppt lite på vad som tillåts, eller?

[IP]: Jag skulle vilja säga i EU-frågan. Jag har själv varit aktiv att försöka lätta på de tyglarna för att jag tycker att man har tenderat att kunna vara kontraproduktiv i detta. Vi har – nu får jag väl utveckla det här – vi har ju dels de som är entusiastiska för detta och de som är kritiska och vi måste...våra väljare simmar omkring i bägge de vattnen, vi måste kasta ut våra redskap i bägge fiskevattnen för att få ihop tillräcklig fångst för att utvecklas här. Och det

Tabell 7.8 Personvalsreformens effekt på möjligheterna att avvika (svarsbalans för individer i modellerna 1–3 i tabell 7.6).

	Mindre möjligheter (%)	Ingen skillnad i möjligheter (%)	Större möjligheter (%)	Svarsbalans	N
Centerpartister och kristdemokrater	0	53	47	+ 47	15
Övriga	2	68	29	+ 27	92
Alla	2	66	32	+ 30	107
Alla (vikttat)	2	69	29	+ 27	184

måste man ha förståelse för.

[LD]: *Men det gäller primärt EU-frågan, skulle du säga?*

[IP]: Ja, det skulle jag säga. I andra sådana här frågor som kan vara känsliga som har kännetecknat kristdemokraterna då för att ha ett barnperspektiv i också frågor om könsneutrala äktenskap och sådant, där finns ingen sådan [önskan att avvika]. Vi har inga som jag kan dra mig till minnes som vill gå någon annan väg än den partiet har slagit fast.”⁴⁰

Av svaret framgår medvetenheten om partiets avvägning mellan behovet av disciplin och behovet av politisk bredd, liksom att personvalet har gjort denna avvägning mer betydelsefull, eftersom det har öppnat nya möjligheter att visa upp sådan bredd.

Intervjupersonen menar att de större möjligheterna till avvikelse främst varit begränsade till EU-frågan. Två slutsatser och en hypotes kan utvinnas ur resonemanget på denna punkt. För det första framgår av intervjusvarets sista del att ökade möjligheter för avvikelse antagligen skulle finnas även i andra ”känsliga frågor”, men att intresset saknats bland ledamöterna. För det andra kan noteras att EU-frågan har spelat en liknande roll inom centerpartiet som inom kristdemokraterna, vilket skulle kunna förklara personvalsreformens genomslagskraft på möjligheterna att avvika även i detta parti. Denna slutsats kan emellertid inte beläggas i centerpartistiska intervjudata.

Viktigast är att en likartad effekt av personvalet borde kunna slå igenom även inom andra partier. Att så inte skett beror förmodligen på att det saknats en fråga som delat partiets väljarkår och därmed aktualiserat avvägningen mellan disciplin och bredd på samma sätt som EU-frågan inom kristdemokraterna (och möjligen centerpartiet). En rimlig hypotes kunde vara att personvalet ger ökade möjligheter att avvika i Kammar-spelet – som ett resultat av att grupp- och partiledning vill bredda partiets profil – under förutsättning att det också finns en politisk fråga som samtidigt uppfyller två kriterier. Å ena sidan måste frågan vara viktig nog och dela partiets potentiella sympatisörer i tillräcklig grad för att det skall löna sig att ”kasta ut redskapen i båda fiskevattnen”. Å andra sidan får frågan inte samtidigt vara så viktig och sympatisörerna så delade att frågan riskerar att splittra partiet. Gällande just EU-frågan skulle det kunna hävdas att det första kriteriet inte varit uppfyllt för moderaterna, folkpartiet, vänsterpartiet eller miljöpartiet, medan det andra kriteriet inte varit uppfyllt för socialdemokraterna.

Om man återgår till tabell 7.6 finner man i modell 4 avslutningsvis att underhypotesen 3a inte får stöd, eftersom personvalda ledamöter inte i sig-

40. Referensnummer 206.

nifikant högre grad än andra anser sig ha fått större möjligheter att avvika.

Detta är också det bestående intrycket från intervjumaterialet. Även om de inte avvisar logiken, menar ledamöterna att de personvalda i praktiken inte fått någon särställning.⁴¹

”Alltså det finns ingen...inte en tillstymmelse till att man lägger någon tonvikt vid att säga att 'Den är ju personvald' och så. Däremot så skulle man ju kunna göra det, säga att en person som är personvald med ett extremt stort stöd skulle ha en större legitimitet att göra egna turer i lokala frågor, möjligen, men [...] det har inte dykt upp.”⁴²

Den enda intervjuperson som själv varit personvald upplever heller inte att det gett någon särställning:

”Nej, här [i riksdagshuset] bryr vi oss inte om sådant. Nej, det gör vi inte. Och jag vill aldrig använda det heller, utan här är jag partivald som alla andra.”⁴³

Budgetreformen

Liksom i Utskottsspelet antas budgetreformen i hypotes 5 i Kammarspelet ha minskat ledamöternas möjligheter att avvika i budgetfrågor. Effekten antas emellertid vara mindre i ärenden som inte är i beslutsfas – exempelvis enskilda motioner – eftersom det formella förbudet mot ofinansierade förslag gäller beslutsfas, inte initiativfas. Det är med andra ord formellt möjligt för en ledamot att väcka en motion, vars krav inte är finansierade inom utgiftsområdets budgetram. Det vore däremot inte formellt möjligt för riksdagen att bifalla en sådan motion, i utskottsbetänkande eller kammarvotering. Den begränsande effekt på möjligheterna att avvika som ändå antas även för ärenden som inte är i beslutsfas kommer av att gruppledningarna efter budgetreformen förmodas ha fått större incitament att presentera konsekventa budgetalternativ.

Hypotes 5 får emellertid inte stöd i enkätdata, vilket framgår av tabell 7.9. Den negativa dummyvariabeln för budgetreformen är inte signifikant i tabellen och har heller inte det förväntade negativa tecknet. Inte heller om hypotesen provas i interaktionsmodeller med partivariabler visar sig den förväntade signifikant negativa effekten.

Intervjumaterialet ger emellertid en mindre entydig bild. Majoriteten av intervjupersonerna tycker sig visserligen inte ha sett någon effekt av bud-

41. Referensnummer 207. En intervjuperson tycker sig ha märkt att vissa personvalda *anser* sig ha en särställning, men menar att det nog inte är så i praktiken. Referensnummer 208.

42. Referensnummer 209.

43. Referensnummer 210.

Tabell 7.9 Budgetreformens effekt på möjligheterna att avvika i i Kammarspelet (enskilda motioner) 1994–2002.

Modell 1	
Född på 20-/30-talet	0,3599
Född på 50-talet	-0,1538
Född på 60-/70-talet	1,8391**
Anciennitet (mc)	0,0338
Större möjligheter pga. allt längre erfarenhet	1,6297***
Större möjligheter pga. budgetreformen	0,4889
Mindre möjligheter pga. budgetreformen	0,9628
Verkligt N	106
Prob > χ^2	0,0001
Pseudo-R ²	0,1358

Tabellen bygger på enkätfrågorna 4b. och 5b. Bortfall har korrigerats genom viktning på partivariabeln. (mc) = medelvärdescentrerat.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

getreformen på ledamöternas möjlighet att avvika i enskilda motioner.⁴⁴ Anledningen sägs vara att budgetpåverkande enskilda motioner granskades strängt av gruppledningen redan innan budgetreformen.⁴⁵

”Jajemän. Jajemän. Det var förbjudet att yrka på mera pengar. [...] Det har det alltid varit. En och annan gjorde det i alla fall, va, men ... huvudlinjen var att 'Inte en spänn!'. Och det var, det hade som sagt ingenting med budgetreformen att göra, utan det satt i generna.”⁴⁶

En betydande minoritet menar emellertid att reformen tvärtom haft den effekt som förutspås i hypotes 5.⁴⁷ Intressant är att det även i detta fall tycks finnas en interaktionseffekt med partivariabeln, då samtliga socialdemokratiska och centerpartistiska intervjupersoner tillhör denna minoritet.

En socialdemokratisk utskottsordförande pekar på att rollen som vetopunkt i Kammarspelet förändrades med budgetreformen:

”[IP]: Och det påverkade ju oss på så sätt att vi som [ordförande i utskottsgrupperna] fick ju vakta ännu mer, inte en krona över det som ligger i budgeten för då går det här på tok. Och då kanske då ibland att man inte var riktigt snäll när man talade om att 'Det här kostar ju!'.

[LD]: Men då menar du [...] när du kollade motioner och sådär?

44. Referensnummer 211.

45. Könberg (fp), Bäckström (v).

46. Unckel (m).

47. Hansson (c), Hägglund (kd). Referensnummer 212.

[IP]: Ja, precis, alltså hur det påverkade den enskilda ledamoten, för det är ju där det kan påverka – att du skall ligga inom ramen. Skall du göra förändringar så skall du omfördela inom, eller också skall du tala om att du skall ta det från något annat politikområde bara vi håller oss under taket.”⁴⁸

Även de socialdemokratiska agenterna i Kammarspelet upplever att budgetreformen inneburit en tydlig förändring i motionsskrivandet.⁴⁹

”Ja, det har den, för man får ju inte överskrida de här budgettaken. Så det var ju mycket större restriktioner med att inte motionerna fick kosta pengar, utan i så fall var man tvungen att *anvisa* pengar.”⁵⁰

De centerpartistiska ledamöterna har uppfattat samma effekt.⁵¹

”[Budgetreformen] har klart påverka *motionsskrivandet*. Därför att alla motioner man skrev – och de flesta motioner innehåller ju på ändå något vis någon form av ekonomisk konsekvens [...] – och alla motioner med ekonomi inbyggt i texten måste finansieras.”⁵²

Den centerpartistiske gruppledaren ger argumentet varför reformen även påverkat centern som oppositionsparti.

”Ja, vi har också blivit striktare *där* [dvs. vid granskningen av enskilda motioner] att försöka att för trovärdighetens skull kan inte ledamoten sedan lägga motioner som går långt utanför våra budgetramar. Det är en omöjlighet.”⁵³

Ledamöterna har mött förändringen genom att undvika skarpa, direkt budgetförsvagande motionsförslag, till förmån för mjukare formuleringar och begäran om utredningar.⁵⁴ ”Det innebär att det blir ’verka för’ i stället för att ’anslå till’.”⁵⁵ Förändringen är inte bara kosmetisk, utan har inneburit en väsentlig inskränkning av möjligheterna att avvika.

”Sedan kan man ju inte då begära *utredningar* varenda gång, för även utredningar kostar ju pengar. Det vill till att man får *fundera* då när man skall motionera, vad man kan hitta för [förslag].”⁵⁶

48. Referensnummer 213.

49. Referensnummer 214.

50. Referensnummer 215.

51. Referensnummer 216.

52. Referensnummer 217.

53. Hansson (c). En likartad argumentation förs av den kristdemokratiska gruppledaren, men hans partikamrater bekräftar inte att budgetreformen haft effekt på de kristdemokratiska motionerna. Hägglund (kd).

54. Referensnummer 218.

55. Referensnummer 219.

56. Referensnummer 220.

Hur skall de motstridiga signalerna från intervju- respektive enkätmaterial sammanvägas? Klart är att budgetreformen inte förefaller ha haft den förväntade effekten i de flesta partigrupper. Där anser man att granskningen av enskilda motioner med budgeteffekt alltid granskats hårt. Denna tolkning får också stöd av den genomgång av tidigare forskning om Kammarspelet som gjordes i kapitel 6. Samstämmigheten i intervjumaterialet talar dock för att hypotes 5 tycks stämma i de socialdemokratiska och centerpartistiska partigrupperna, trots att ingen sådan effekt uppmäts i enkätdata.

Det är inte uppenbart vad denna skillnad mellan å ena sidan socialdemokrater och centerpartister och å andra sidan övriga partier beror på. Regeringsinnehav medför visserligen en hårdare granskning.⁵⁷ Men det förklarar inte varför även centerpartisterna känt av budgetreformen i Kammarspelet. I centerpartisternas fall skulle i stället det faktum att de har det högsta motionsantalet per ledamot kunna vara en bidragande orsak. En hög motionsvolym skulle kunna medföra att den ekonomiska trovärdigheten som budgetreformen medför måste försvaras hårdare än vid en låg motionsvolym.

Övriga effekter

Som framgår av tabellerna 7.6 och 7.8 är den enda bakgrundsvariabel som signifikant påverkat ledamöternas möjligheter att avvika i Kammarspelet den tidigare diskuterade generationseffekten. Liksom var fallet i Utskottsspelet anser sig ledamöter ur den yngsta generationen i signifikant högre grad än sina 1940-talistkolleger fått ökade möjligheter att avvika i Kammarspelet.

Även upplevd erfarenhet har signifikant positiv effekt på sannolikheten för att möjligheterna att avvika i Kammarspelet skall ha ökat. Av tabell 7.10 nedan framgår att de båda effekterna förstärker varandra, i så måtto att effekten av upplevd erfarenhet är störst i den yngsta generationen.⁵⁸

Kammarspel om ärenden i beslutsfas – voteringar

Förändringarna i möjligheterna att avvika är något mindre i Kammarspel om voteringar än i Kammarspel om motioner. 77 procent av ledamöterna anser inte att möjligheterna att avvika i voteringar har förändrats alls, 19 procent anser att de har ökat och 4 procent att de har minskat.

Vare sig personvals- eller budgetreformen har enligt ledamöterna haft någon signifikant effekt på möjligheterna att avvika, i de generella analy-

57. En borgerlig ledamot bekräftar att så var fallet även under den borgerliga regeringstiden. Referensnummer 221.

58. Tabell 7.8 visar effekten för en i övrigt genomsnittlig ledamot, vilket här innebär en ledamot med ca 11 års erfarenhet i riskdagen..

Tabell 7.10 Effekten av generation och upplevd erfarenhet på en genomsnittlig ledamots möjligheter att avvika i Kammarspelet (förväntade sannolikheter).

	Ingen skillnad i möjligheter pga. erfarenhet (%)	Större möjligheter pga. erfarenhet (%)	<i>Erfarenhetseffekt</i>
1940-talist	6,6	31,0	+ 24,4
1960-/70-talist	29,6	72,7	+ 43,1
<i>Generationseffekt</i>	+ 23,0	+ 41,7	

Beräkningarna är gjorda på en variant av modell 1 i tabell 7.7, som inte inkluderar dummyvariablerna för budgetreformen.

serna. I en interaktionsmodell visar sig budgetreformen ha haft en svagt signifikant effekt på de folktopartistiska ledamöternas möjlighet att avvika. Resultatet bekräftas emellertid inte av intervjudata. Inte heller underhypotesen 3a om personvalda ledamöters större möjligheter att avvika får stöd för Kammarspel om voteringar.

Såväl generations- som erfarenhetseffekterna är emellertid starkt positiva – till och med något starkare än för de enskilda motionerna – och signifikanta för möjligheterna att avvika.

Sammanfattning

Stödet för hypoteserna 3 respektive 5 visar sig vara villkorat. När det gäller hypotes 3 – att personvalet medfört större möjligheter att avvika i Kammarspelet – visar sig en sådan effekt finnas hos centerpartiet och kristdemokraterna, men inte hos övriga partier. En möjlig hypotes om varför personvalet haft denna differentierade effekt kan vara att det för just dessa partier funnits en politisk fråga – EU-frågan – för vilken personvalet kunnat användas för att förbättra uppfyllelsen av partiernas valframgångsmål. Att de personvalda skulle ha större möjligheter att avvika än andra ledamöter, som antagit i hypotes 3a får inte stöd vare sig i enkät- eller intervjudata.

Budgetreformen förefaller som helhet inte minskat ledamöternas möjligheter att avvika i budgetfrågor, på det sätt som antagits i hypotes 5. I samstämmiga intervjudata om två partier – socialdemokraterna och centerpartiet – kan dock en sådan effekt noteras, även om den inte återkommer i enkätdata. Att socialdemokraterna varit regeringsparti är antagligen det huvudsakliga skälet till att budgetreformen haft stor genomslagskraft där. Effekten i den centerpartistiska gruppen är mer svårbedömd, men den höga motionsvolymen skulle kunna vara en möjlig förklaring.

De positiva effekterna av såväl generation som upplevd erfarenhet på möjligheterna att avvika är tydliga även i Kammarspelet. När det gäller

generationseffekten är det inte heller i Kammarspelet klart om det är frågan om att ledamöterna själva upptäckt nya möjligheter eller om skillnaden speglar att gruppledningarna blivit något mer tillåtande för avvikelser från de yngsta ledamöterna.

7.4 Att faktiskt avvika i Kammarspelet

Prövningen av hypoteserna har hittills endast berört förändringar i attityder. Hypoteserna 2–5 kan emellertid – såvitt avser Kammarspel om ärenden som inte är i beslutsfas – provas även för förändringar i beteende. Den materialkategori som valts för studien är ledamöternas enskilda motioner. Tack vare motionsundersökningens stora antal observationer kan även underhypotes 2c – om utsatta ledamöters större känslighet för personvalsreformen – provas. Att analysenheten är enskilda motionsyrkanden gör också att hypoteserna 2d och 3b – om större chans för avvikelse i ärenden som rör den egna valkretsen – kan provas.

Det är naturligtvis endast beteendedelen av hypoteserna som kan provas med motionsdata och inte de bakomliggande attityderna. Därför kan prövningen av hypoteserna 2 och 3 samt 2d och 3b inte särskiljas, eftersom de förutspår samma effekt på beteende.

Personvalsreformen

Studien av personvalsreformens effekt på motionsskrivandet har delats upp i två delar. Först provas hypoteserna 2 och 3, samt underhypoteserna 2a-d och 3b. Därefter specialstuderas de personvalda ledamöternas beteende och hypotes 3a provas.

Avvikande yrkanden

Av nedanstående tabell 7.11 framgår hur avvikelsebenägenheten skiljer sig mellan partier och över tid under undersökningsperioden. Om man i tabellen först studerar utvecklingen över tid går det inte att urskilja något tydligt mönster som stämmer med hypoteserna om att andelen avvikande yrkanden skall stiga efter personvalsreformen. Avvikelsegraden ligger relativt stabilt kring 50 procent.

Socialdemokraternas ledamöter framstår som något mer avvikelsebenägna än övriga partiers under undersökningsperioden. Anledningen är med största sannolikhet regeringsinnehavet, som på många sätt minskar möjligheterna att profilera sig för partiets ledamöter. Den viktigaste faktorn torde vara att partilinjén är smalare, vilket gör att fler yrkanden bedöms som avvikande, enligt det resonemang som fördes i kapitel 3. En bidragande fak-

Tabell 7.11 Andel och skattat antal motioner med avvikande yrkanden.

	Andel avvikande yrkanden (%)	Antal enskilda motioner	Antal avvikande motioner (uppskattning)
<i>Parti</i>			
Socialdemokraterna	66,0	4141	2733
Moderaterna	39,1	2847	1113
Folkpartiet	48,5	924	448
Vänsterpartiet	61,1	421	257
Centerpartiet	57,7	1341	774
Kristdemokraterna	42,2	1224	517
Miljöpartiet	32,2	853	275
<i>Riksmöte</i>			
1994/95	54,1	2042	1105
1997/98	52,5	2241	1177
1998/99	46,7	1751	818
2001/02	51,0	3090	1576
2002/03	55,5	2627	1458
Genomsnitt	52,0	2350	1222

Antal enskilda motioner har beräknats utifrån bearbetade data från riksdagens databas Motionsarkivet. Motioner som behandlats av utrikesutskottet är inte inkluderade i vare sig population eller urval.

tor är att de enskilda motionerna blir ett av få instrument som regeringspartiets företrädare har att lyfta fram de egna eller väljarnas åsikter även när dessa inte stämmer med partiets.

Både moderata och miljöpartistiska ledamöter framhåller däremot i intervjuundersökningen att partilinjens är relativt bred i behandlingen av de egna ledamöternas motioner i utskottet.⁵⁹ Detta torde vara ett skäl till varför avvikelsebenägenheten är lägre för dessa partiers ledamöter.

De bivariata sambanden i tabell 7.11 räcker inte för att pröva de relevanta hypoteserna. I nedanstående tabell 7.12 har kontrollvariabler införts i modellen. Hypoteserna 2 och 3 – att andelen avvikande yrkanden ökat efter personvalsreformen – prövas i tabellens modell 1. Personvalsreformen förefaller inte ha fått den förväntade effekten, eftersom dummyvariabeln som skiljer motioner väckta före och efter reformen har fel tecken.⁶⁰

Först kan från kapitel 3 upprepas att en motions avvikelsegrad beror av både partilinjens bredd och motionärens avvikelsebenägenhet. Parti-

59. Unckel (m). Referensnummer 222.

60. Dummyvariabeln har värdet 1 för motioner som är väckta före personvalsreformens införande och 0 efter, varför den förväntade effekten är negativ. Anledningen till att denna ”omvända” kodning valts är att det underlättar tolkningen av vissa interaktionsmodeller.

Tabell 7.12 Personvalsreformens effekt på avvikande yrkanden.

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4a	Modell 4b	Modell 5
Konstant	-2,4704***	-2,5119***	-2,5500***	-3,0462***	-2,0470***	-1,7846***
Motionärens parti i majoriteten	2,7448***	2,7318***	2,8634***	2,8145***	2,8145***	2,7276***
Motion i eget utskott	-0,8018***	-0,7793***	-0,8968***	-0,8449***	-0,8449***	-0,7738***
Motion med anledning av prop.	-0,6487**	-0,6353**	-0,6380**	-0,5511*	-0,5511*	-0,6619**
Född på 20-/30-t.	0,3575	0,3514	0,3078	0,4405*	0,4405*	0,3435
Född på 50-t.	0,0962	0,1110	0,0999	0,0579	0,0579	0,1078
Född på 60-/70-t.	0,4831*	0,4812*	0,5275**	0,4353	0,4353	0,4724*
Anciennitet (mc)	-0,0145	-0,0183	-0,0122	-0,0001	-0,0001	-0,0144
Regional arbetslöshet (mc)	-0,1573**	-0,2006***	-0,1458**	-0,1695**	-0,1695**	-0,1567**
Valkrets får EU mål 1-stöd	0,3444*	0,2873	0,3668*	0,4930**	0,4930**	0,3437*
Reglerande utskott	-0,0978	-0,1074	-0,1039	-0,2737	-0,2737	-0,0772
Omfördelande utskott	0,0417	0,0291	0,0803	-0,1262	-0,1262	0,0380
Skatteutskottet	-0,3208	-0,3188	-0,3494	-0,4783	-0,4783	-0,3108
Finansutskottet	1,4443***	1,4688***	1,4324***	1,1312**	1,1312**	1,4207***
Regional motion	0,8438***	0,8303***	0,8358***	0,9447***	0,9447***	
Före PV-reformen	0,3941	0,5502*	0,4042	0,7991**	0,0394	0,7856**
Valkretsstorl. (mc)		-0,0120				
Valkretsstorl. X Före PV-reformen		-0,0168				
Partistorl. (mc)			-0,0030			
Partistorl. X Före PV-reformen			-0,0003			
Utsatt position				0,9992***		
Utsatt position X Före PV-reformen				-0,7596**		
Ej utsatt position					-0,9992***	
Ej utsatt position X Före PV-reformen					0,7596**	

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4a	Modell 4b	Modell 5
Ej regional mot. Ej regional mot. X Före PV- reformen						-0,6204** -0,5454
Verkligt N	972	972	972	776	776	972
Prob > χ^2	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Pseudo-R ²	0,2537	0,2560	0,2561	0,2680	0,2680	0,2554

Jämförelsekategori för utskottsvariabeln är distribuerande utskott (utrikesutskottet inte inkluderat). (mc) = medelvärdescentrerat. Det stratifierade urvalet har kompenserats genom viktning på det verkliga antalet motioner/riksmöte.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

linjens bredd visar sig också vara den viktigaste faktorn för motionens avvikelsegrad. Den förväntade sannolikheten att en i övrigt genomsnittlig motion skall vara avvikande är ca 57 procent om motionärens parti ingår i utskottsmajoriteten, men bara ca 8 procent om partiet reserverat sig.⁶¹

Det positiva tecknet för tidsdummyvariabeln i modell 1 i tabell 7.12 innebär att benägenheten att avvika – i motsats till förutsägelserna i hypotes 2 och 3 – var något högre innan 1998. Effekten är liten och inte signifikant. Den förväntade sannolikheten att en genomsnittlig motion var avvikande sjönk efter 1998, men bara med ca 3 procentenheter där partilinjens var bred och 9 procentenheter där partilinjens var smal. Effekten visar sig emellertid vara genomgående även om man i interaktionsmodeller prövar eller utesluter motioner från enstaka partier. Inget partis ledamöter verkar med andra ord ha blivit mer benägna att avvika efter 1998. Den negativa slutsatsen gäller även centerpartiets ledamöter, trots att de – som visades i avsnitt 7.2 och 7.3 – upplevt sig ha fått såväl större intresse som större möjligheter att avvika i Kammarspel om enskilda motioner på grund av personvalsreformen.

I modellerna 2 och 3 i tabell 7.12 prövas underhypoteserna 2a och 2b att ledamöter från små valkretsar respektive små partier i högre grad än andra förväntas avvika efter personvalsreformen. Ingen av underhypoteserna får stöd. Visserligen sjunker avvikelsegraden om valkretsstorleken eller

61. I modellerna i tabell 7.10 har en genomsnittlig motion inlämnats efter 1998 års val, under allmänna motionstiden och behandlats av ett fördelande utskott i vilket motionären inte sitter. Motionären är en 1940-talist som suttit drygt 6 år i riksdagen, inte är medlem av båda förtroenderåd och utskottspresidium och kommer från en valkrets med regional arbetslöshet på ca 5,6 procent som inte mottar stöd ur EU:s mål 1. Källuppgifter om kontrollvariablerna finns i Appendix och de intressantaste effekterna diskuteras nedan i delavsnittet ”Övriga effekter”.

partistorleken ökas med ett mandat över medelvärdet efter personvalsreformen. Men interaktionstermen har fel tecken, vilket indikerar att dessa skillnader var mer uttalade innan reformen. För motioner från medelstora valkretsar och partier var avvikelsegraden också högre före reformen än efter.⁶²

Hypotes 2c – som hittills i studien inte har kunnat prövas – förutspår att ledamöter som förväntar sig hamna i en utsatt position inför kommande val efter personvalsreformen kommer att ha en högre avvikelsegrad än andra.⁶³ När denna hypotes prövas i modellerna 4a och 4b visar det sig att personvalsreformen haft genomslagskraft i Kammarspelen för vissa kategorier av ledamöter. Av modell 4a framgår till att börja med att avvikelsegraden efter personvalsreformen är signifikant högre i motioner som kommer från ledamöter vilka förväntar sig hamna i en utsatt position inför nästa val. Utsatta ledamöter har alltså känt ett större behov av att profilera sig i motioner genom att avvika från partilinjerna. Av interaktionstermen framgår att denna skillnad mellan utsatta och icke-utsatta ledamöter också är signifikant högre efter personvalet, indikerande att behovet av att profilera sig ökat, på det sätt som förutspås i underhypotes 2c. I modell 4a kan också noteras att avvikelsegraden i motioner från *icke-utsatta* ledamöter var signifikant högre före personvalsreformen.⁶⁴ Om man jämför med modell 4b – där kodningen för utsatthetsvariabeln omvänts – framgår att motioner från utsatta ledamöter också varit marginellt mer avvikande före personvalsreformen, men att skillnaden för denna kategori är så gott som obefintlig.

Detta ger anledning att tro att det finns en i modellerna inte inkluderad effekt, som motverkat personvalsreformen. Utan någon personvalsreform hade avvikelsegraden därför sjunkit mellan mandatperioden 1994–1998 och mandatperioden 1998–2002. För de utsatta ledamöterna har emellertid personvalreformens effekt varit stark nog för att så gott som neutralisera denna omodellerade effekt.

Personvalsreformen har haft den förväntade effekten i Kammarspel om enskilda motioner, men endast för en specifik grupp ledamöter. De ledamöter som genom sin förväntade placering på sitt partis lista i kommande val antingen själv måste lita till personröster eller riskerar att bli bortpetad av en personvald har en högre avvikelsegrad än andra i sina motioner. I mindre

62. Liknande resultat uppnås om partistorleken dikotomeras eller om man studerar partiets storlek i valkretsen.

63. Det kan upprepas att med utsatt position avses placering på näst sista, sista eller utanför valbar plats på partiets lista i det efterföljande riksdagsvalet.

64. Detta utläses av tidsdummyvariabeln, eftersom denna i interaktionsmodellen endast mäter effekten för de ledamöter för vilken den andra ingående variabeln – ledamöternas utsatthet – har värdet 0 (dvs. icke-utsatta ledamöter).

valkretsar och mindre partier är andelen utsatta betydligt högre än i stora valkretsar och stora partier. I många mindre partier är samtliga ledamöter utsatta, enligt studiens definition. Trots det har inte vare sig valkrets- eller partistorlek visat sig interagera med personvalets effekt. Det förefaller alltså som om även de utsatta från större valkretsar och partier måste läggas till för att personvalet skall få den förväntade effekten.

Regionala motioner – dvs. motioner med anknytning till valkretsen – visar sig i samtliga modeller i tabell 7.12 vara signifikant mer avvikande än andra motioner. Orsaken är naturligtvis att geografiskt partikularistiska förslag oftast inte kan rymmas inom partilinjens för ett rikstäckande parti. I underhypoteserna 2d respektive 3b förutspås att ledamöten efter personvalsreformen borde ha såväl större intresse som större möjligheter att avvika i ärenden som rör hans valkrets, eftersom behovet av att profilera sig inför valkretsen är större. Av modell 5 framgår emellertid att underhypoteserna inte får stöd. De regionala motionerna var signifikant oftare avvikande före personvalsreformen. Interaktionstermen visar att skillnaden mellan regionala och icke-regionala motioner har minskat snarare än ökat, även om effekten inte är signifikant.

De regionala motionerna är emellertid signifikant oftare avvikande även efter personvalsreformen. En alternativ hypotes skulle kunna vara att de regionala motionerna visserligen inte blivit mer avvikande, men att ledamöternas profilering i stället tar sig uttryck i *fler* regionala motioner. Denna möjlighet provas i tabell 7.13 nedan.

Av modell 1 i tabell 7.13 framgår att andelen regionala motioner mycket riktigt ökat efter personvalsreformen, vid kontroll för signifikanta bakgrundsvariabler.⁶⁵ Effekten är dock inte signifikant, förutom för moderata ledamöter, vilket framgår av modell 2.⁶⁶ Även interaktionstermen är svagt signifikant, indikerande att andelen regionala motioner ökat mer för moderater än andra.

Personvalsreformens huvudsakliga effekt på avvikelsegraden i motionsyrkanden föreföll vara begränsad till ledamöter som förväntar sig vara i en utsatt position i kommande val. Därför är det särskilt intressant att studera om de har blivit mer benägna att profilera sig i form av regionala motioner. Så visar sig också vara fallet, vilket framgår av modellerna 3 och 4.

Om man till att börja med studerar modell 3, framgår att utsatta ledamöter är (svagt) signifikant mer benägna att väcka regionala motioner efter

65. Det kan noteras att vilka kontrollvariabler som visar sig ha signifikant effekt bara delvis sammanfaller med de som användes i analyserna av avvikande yrkanden i tabell 7.12.

66. För att underlätta tolkning av denna partiinteraktionsmodell har den annars signifikanta dummyvariabeln för centerpartister utesluts ur modell 2.

Tabell 7.13 Personvalsreformens effekt på regionala yrkanden.

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Konstant	-1,3712**	-1,2457**	-1,9242***	-1,8842***
Född på 20-/30-talet	-0,0539	0,01221	-0,1082	-0,1755
Född på 50-talet	-0,1855	0,00670	0,0320	0,0050
Född på 60-/70-talet	-0,4631*	-0,4977*	-0,6966**	-0,6990**
Anciennitet (mc)	-0,0211	-0,0226	-0,0124	-0,0086
Ledamot av förtroenderåd & utskotts-presidium	1,3795***	1,4062***	1,6136***	1,5337***
Centerpartist	0,6752***		0,5529**	0,4622
Regional arbetslöshet (mc)	0,1632**	0,1488**	0,2276***	0,2254***
Valkrets får EU mål 1-stöd	0,4086**	0,4268**	0,4724**	0,5038**
Reglerande utskott	-0,6568	-0,7001	0,0446	0,0197
Fördelände utskott	1,0954**	1,0962**	1,9952***	1,9945***
Omfördelände utskott	-0,7618	-0,7987	0,0770	0,0750
Skatteutskottet	0,3249	0,3732	1,1371	1,0818
Före PV-re formen	-0,2881	-0,7507**	-0,6183*	-0,7357**
Ej moderat		-0,0734		
Ej moderat X Före PV-reformen		0,6230*		
Ej utsatt position			-0,7173**	-0,7085**
Ej utsatt position X Före PV-reformen			0,5309	0,7272*
Före PV-re formen X Centerpartist				0,8113
Ej utsatt position X Centerpartist				-0,3514
Ej utsatt position X Före PV-reformen X Centerpartist				-1,0573
Verkligt N	980	980	784	784
Prob > χ^2	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Pseudo-R ²	0,1563	0,1506	0,1843	0,1888

Jämförelsekategori för utskottsvariabeln är finansutskottet (utrikesutskottet inte inkluderat). (mc) = medelvärdescentrerat. Det stratifierade urvalet har kompenserats genom viktning på det verkliga antalet motioner/riksmöte.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

personvalsreformen än före. Den förväntade sannolikheten att ett i övrigt genomsnittligt motionsyrkande från en utsatt ledamot skall vara inriktat på valkretsen har ökat från ca 37 procent före till ca 52 procent efter personvalsreformen.⁶⁷ Av modellen framgår också att efter personvalsreformen är utsatta ledamöter signifikant mer benägna än övriga ledamöter att motionera regionalt. Interaktionstermen har rätt tecken, men är inte signifikant.

Av modell 3 framgår också att centerpartistiska ledamöter sett till hela undersökningsperioden varit signifikant mer benägna att motionera för valkretsen än övriga partiers ledamöter. I urvalet är nästan hälften, 47 procent, av de centerpartistiska yrkandena regionala.⁶⁸ Partiets ledamöter är även flitiga motionärer totalt sett, i förhållande till partiets storlek. Den genomsnittlige centerpartisten lämnar in 12,0 enskilda motioner per riksmöte varav 5,6 med regionala yrkanden.⁶⁹ Detta stämmer väl överens med Esaiasson och Holmbergs (1996) studie från mandatperioden 1985–1988 och med intrycket från intervjuundersökningen, i vilken centerpartisterna starkare än andra partiföreträdare betonar vikten av att representera hembygden och valkretsen.⁷⁰

Om man därför, som i modell 4, isolerar de centerpartistiska ledamöterna ur interaktionsanalysen och jämför skillnaden mellan utsatta och icke-utsatta ledamöter i övriga partier före respektive efter reformen, blir även interaktionseffekten signifikant på 90-procentsnivån. Skillnaden i benägenhet att motionera för valkretsen mellan utsatta och icke-utsatta har ökat efter personvalsreformen.

Det förefaller alltså som att personvalet haft en profilerande effekt på utsatta ledamöter även i fråga om benägenheten att genom enskilda motioner framföra hembygdens intressen. Anledningen till att centerpartisterna inte följer mönstret är antagligen att de redan innan reformen låg på en hög nivå när det gällde att motionera för valkretsen.

Personvalda

För att till sist pröva underhypotes 3a – att personvalda ledamöter har större möjligheter att avvika än andra – skall personvalda ledamöters beteende jämföras med listvalda ledamöters beteende. Av tabell 7.14 framgår aktivitetsgraden hos direkt personvalda – dvs. sådana som annars inte skulle ha

67. Beräkningen är gjord på modell 3 i tabell 7.13, i vilken en genomsnittlig motion har behandlats av ett fördelande utskott och är inlämnad av en 1940-talist som suttit drygt 6 år i riksdagen, inte är centerpartist eller medlem av både förtroenderåd och utskottspresidium och kommer från en valkrets med regional arbetslöshet på ca 5,6 procent som inte mottar stöd ur EU:s mål 1.

68. Genomsnittet över alla partier är ca 30 procent.

69. Genomsnittet är 6,7 enskilda motioner per ledamot och riksmöte, varav 2,1 regionala.

70. Referensnummer 223.

fått en riksdagsplats – respektive samtliga personvalda, i form av en jämförelse av deras andel inlämnade yrkanden och deras andel av ledamotskollektivet.⁷¹

Först kan i tabell 7.14 konstateras att de direkt personvaldas aktivitetsgrad har legat något över deras andel av ledamotskollektivet. De är alltså något mer aktiva än den genomsnittlige ledamoten i fråga om inlämnande av motioner. Mellan partierna är dock variationerna stora, med de centerpartistiska och den ende kristdemokratiske personvalde under undersökningsperioden i viss särklass, svarande för 15–20 procent av sina partiers totala motionsproduktion. Miljöpartiets och folkpartiets direkt personvalda har varit mindre aktiva. Att de direkt personvalda varit så få gör emellertid att det inte är möjligt att dra några egentliga slutsatser på basis av partiskillnaderna.

Om man lägger till de personvalda från valbar plats består emellertid intrycket av att de personvalda är lite mer aktiva än genomsnittsledamoten, vilket även Karvonen (2001) och Nielsen (2003) funnit. Det är endast i mil-

Tabell 7.14 Andel motionsyrkanden från personvalda ledamöter.

	Andel yrkanden från direkt per- sonvalda (%)	Andel direkt personvalda (%)	Andel yrkanden från personval- da (%)	Andel personvalda (%)
<i>Parti</i>				
Socialdemokraterna	1,1	0,7	4,8	4,2
Moderaterna	4,7	3,7	35,5	29,2
Folkpartiet	2,2	7,3	70,5	45,1
Vänsterpartiet	3,7	2,6	33,3	27,6
Centerpartiet	18,8	12,1	90,0	91,7
Kristdemokraterna	15,9	1,7	15,9	15,4
Miljöpartiet	2,9	8,2	14,3	30,6
<i>Riksmöte</i>				
1998/99	7,0	3,4	35,0	22,9
2001/02	4,0	3,4	31,5	22,9
2002/03	4,0	2,9	31,5	22,3
Genomsnitt	5,0	3,2	32,7	22,7

Med direkt personvalda avses sådana som blivit personvalda från icke valbar plats på sina partiers lista. Personvalda innefattar både direkt personvalda och personvalda från valbar plats.

71. Det kan nämnas att antalet direkt personvalda endast var 12 under mandatperioden 1998–2002 och 10 under mandatperioden 2002–2006. De direkt personvalda bestod 1998–2002 av en socialdemokrat, två moderater, tre folkpartister, en vänsterpartist, tre centerpartister, en kristdemokrat och en miljöpartist. Under 2002–2006 bestod de av en socialdemokrat, fyra moderater, två vänsterpartister, en centerpartist och två miljöpartister.

jöpartiets fall som andelen personvalda är klart högre än andelen yrkanden från personvalda. Centerpartiets personvalda är också obetydligt mindre aktiva än övriga ledamöter. Eftersom mer än 90 procent av partiets ledamöter under undersökningsperioden – *samtliga* under mandatperioden 1998–2002 – var personvalda, är jämförelsen dock mindre meningsfull. De folkpartistiska personvalda ledamöterna är de mest aktiva i förhållande till partiets okryssade ledamöter; de knappt hälften personvalda svarade för nästan tre fjärdedelar av motionerandet.

Om man i stället för den allmänna aktivitetsgraden snävar in frågeställningen till att gälla avvikande motioner respektive regionala motioner, förefaller det av tabell 7.15 nedan att döma som att de personvalda i högre utsträckning än andra ledamöter även väcker dessa typer av motioner. Effekterna är dock inte signifikanta.

Tabell 7.15 Personvalda ledamöters avvikande och regionala yrkanden.

	Avvikande yrkanden	Regionala yrkanden
Konstant	-2,6290***	-0,4235
Motionärens parti i majoriteten	2,6606***	
Motion i eget utskott	-0,6825**	
Motion med anledning av proposition	-0,7717*	
Född på 20-/30-talet	0,5362	-0,28177
Född på 50-talet	0,3175	0,1393
Född på 60-/70-talet	0,6162**	-0,3505
Anciennitet (mc)	-0,0318	-0,0076
Ledamot av förtroenderåd och utskottspresidium		1,0644**
Centerpartist		0,5482*
Regional arbetslöshet (mc)	-0,1983**	0,1630*
Valkrets får EU mål 1-stöd	0,2024	0,3193
Reglerande utskott	0,2193	-1,3237***
Omfördelande utskott	0,0143	-1,8055
Skatteutskottet	-0,4725	-0,4868
Finansutskottet	1,4008**	-1,0177
Regional motion	0,6453**	
Direkt personvald	0,0307	0,0242
Indirekt personvald	0,3259	0,3399
Verkligt N	583	584
Prob > χ^2	0,0000	0,0000
Pseudo-R ²	0,2518	0,1336

Observera att avvikande yrkanden är beroende variabel i modellen i första kolumnen, medan regionala yrkanden är beroende variabel i modellen i andra kolumnen. (mc) = medelvärdescentrerat. Det stratifierade urvalet har kompenenserats genom viktning på det verkliga antalet motioner/riksmöte.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

Tabell 7.15 visar att hypotes 3a inte får säkert stöd av motionsundersökningen. Personvalda förefaller visserligen i något större utsträckning att lämna in såväl regionala som avvikande motioner, men effekten är inte signifikant vid kontroll för bakgrundsvariablerna.

Budgetreformen

Det huvudsakliga måttet på budgetreformens effekt i motionsundersökningen är utvecklingen av budgetförsvagande yrkanden. För att få en generell uppfattning om utvecklingen är det inledningsvis av intresse att se hur andelen och antalet budgetförsvagande yrkanden har förändrats över tid. Detta framgår av tabell 7.16 nedan.

Utvecklingen över riksmöten ger anledning till två slutsatser. För det första kan i tabell 7.16 en vikande trend noteras såväl i andelen budgetförsvagande yrkanden som i det skattade antalet budgetförsvagande motioner. Budgetreformen ger anledning att förvänta att andel och antal budgetförsvagande motioner sjunkit från och med 1997 års budget. Den nedåtgående trenden – i form av tidsdummyvariablerna – är också signifikant.⁷²

Tabell 7.16 Andel och skattat antal motioner med budgetförsvagande yrkanden.

	Andel budgetförsvagande yrkanden (%)	Antal enskilda motioner	Antal budgetförsvagande motioner (uppskattning)
<i>Parti</i>			
Socialdemokraterna	5,3	4 141	219
Moderaterna	9,7	2 847	276
Folkpartiet	6,1	924	53
Vänsterpartiet	5,4	421	23
Centerpartiet	9,5	1 341	127
Kristdemokraterna	2,1	1 224	26
Miljöpartiet	3,2	853	27
<i>Riksmöte</i>			
1994/95	9,5	2 042	194
1997/98	6,0	2 241	134
1998/99	8,0	1 751	140
2001/02	6,5	3 090	200
2002/03	3,0	2 627	79
Genomsnitt	6,6	2 350	155

Antal enskilda motioner har beräknats utifrån bearbetade data från riksdagens databas Motionsarkivet. Motioner som behandlats av utrikesutskottet är inte inkluderade i vare sig population eller urval.

⁷². Tidsvariabeln som helhet är signifikant på 95 procents säkerhetsnivå, vid ett LR-test där man kontrollerar för generation och anciennitet.

Den andra slutsatsen är att den vikande trenden startar från en nivå som redan är förhållandevis låg. Endast knappt 10 procent av motionsyrkandena har bedömts vara budgetförsvagande enligt den relativt krävande definition som tillämpats. Det förefaller alltså som att agenternas möjligheter att lägga budgetförsvagande motionsyrkanden varit förhållandevis begränsade redan *före* budgetreformens införande. Partiskillnaderna är också begränsade, men moderata och centerpartistiska ledamöter förefaller lämna in budgetförsvagande motioner i något högre utsträckning än övriga partiers ledamöter.

I modellerna 1a–b i tabell 7.17 nedan prövas de budgetförsvagande yrkandenas effekt på avvikelsebenägenheten före respektive efter budgetreformen.

Tabell 7.17 Budgetreformens effekt på avvikande yrkanden.

	Modell 1a	Modell 1b
Konstant	-1,2485	-2,6186***
Motionärens parti i majoriteten	2,7429***	2,7429***
Motion i eget utskott	-0,8077***	-0,8077***
Motion med anledning av proposition	-0,6335**	-0,6335**
Född på 20-/30-talet	0,3634	0,3634
Född på 50-talet	0,0909	0,0909
Född på 60-/70-talet	0,4469*	0,4469*
Anciennitet (mc)	-0,0167	-0,0167
Regional arbetslöshet (mc)	-0,0876*	-0,0876*
Valkrets får EU mål 1-stöd	0,3021	0,3021
Reglerande utskott	-0,1083	-0,1083
Omfördelande utskott	0,0175	0,0175
Skatteutskottet	-0,2679	-0,2679
Finansutskottet	1,4811***	1,4811***
Regional motion	0,8309***	0,8309***
Efter budgetreformen	-1,3701*	
Ej budgetförsvagande yrkande	-1,0999	
Ej budgetförsvagande yrkande X Efter budgetreformen	1,4417*	
Före budgetreformen		1,3701*
Ej budgetförsvagande yrkande		0,3418
Ej budgetförsvagande X Före budgetreformen		-1,4417*
Verkligt N	972	972
Prob > χ^2	0,0000	0,0000
Pseudo-R ²	0,2549	0,2549

Jämförelsekategori för utskottsvariabeln är fördelande utskott (utrikesutskottet inte inkluderat). (mc) = medelvärdescentrerat. Det stratifierade urvalet har kompenserats genom viktning på det verkliga antalet motioner/riksmöte.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

Hypotes 5 – att budgetreformen har minskat möjligheterna att avvika i utgiftsfrågor, vilket leder till färre avvikelser – får tydligt stöd i modellerna 1a-b i tabell 7.17. I den första interaktionsmodellen 1a markerar tidsdummyvariabeln brytningen mellan tiden före respektive efter budgetreformen. Variabeln har också vänts i jämförelse med tidigare tabeller, så att värdet 1 innebär tiden efter reformen. Därför innebär den (svagt) signifikant negativa effekten att hypotes 5 får stöd. Budgetförsvagande yrkanden är avvikande i signifikant lägre grad efter än före budgetreformen.⁷³ Den förväntade sannolikheten att ett budgetförsvagande yrkande skall avvika från partilinjens har sjunkit från 22 till 7 procent i ärenden med bred partilinj och från 82 till 53 procent i ärenden med smal partilinj. Även om den inte är signifikant är även nästa variabel i tabellen högst intressant. Den visar skillnaden mellan budgetförsvagande och icke-budgetförsvagande yrkanden *före* budgetreformen. Variabeln skall tolkas som att budgetförsvagande yrkanden innan reformen var avvikande i *högre* grad än icke-budgetförsvagande yrkanden. En jämförelse kan göras med motsvarande variabel i modell 1b. Den visar förhållandet mellan avvikelsegraden i budgetförsvagande och icke-budgetförsvagande yrkanden *efter* budgetreformen.⁷⁴ Den skall tolkas som att budgetförsvagande yrkanden efter reformen avviker i lägre grad än icke-budgetförsvagande yrkanden.

Budgetförsvagande yrkanden har alltså gått från att vara mer avvikande än icke-budgetförsvagande yrkanden till att vara mindre avvikande. Interaktionstermen visar att denna förändring i avvikelsskillnaden mellan budgetförsvagande och icke-budgetförsvagande yrkanden är (svagt) signifikant.

Övriga effekter

För diskussionen om övriga effekter används modell 1 i tabellerna 7.12 och 7.13. Det är framför allt två resultat som förtjänar att diskuteras.

Den generationseffekt som varit framträdande i undersökningen av attityder återfinns även i studien av beteende, även om effekten är något mindre markant. I avsnitt 7.3 framgick att den yngsta generationen under undersökningsperioden i högre grad än sina äldre kolleger ansåg sig ha fått större möjligheter att avvika i Kammarspelet. Ledamöterna ur denna yngre generation har också enligt tabell 7.12 under undersökningsperioden som helhet avvikit signifikant mer i Kammarspel om enskilda motioner. Samtidigt visar tabell 7.13 att den yngsta generationen i signifikant *lägre* grad än den äldre motionerar för valkretsen. Resultatet stämmer väl överens med

73. Effekten av tidsdummyvariabeln är begränsad till budgetförsvagande yrkanden, eftersom variabeln "Ej budgetförsvagande yrkande", enligt logiken i interaktionsmodeller, samtidigt är 0.

74. I modell 1b är tidsdummyvariabeln kodad så att 1 innebär före reformen.

tidigare diskussioner om att den yngsta generationen vill avvika till förmån för den egna åsikten, snarare än som agent för utomstående intressen. En sådan effekt är också mycket tydlig i de frågor om ledamöternas normativa uppfattningar som ingick i enkäten (jfr kapitel 5). Åsikten att en ledamot i enskilda motioner bör prioritera den egna åsikten sjunker nästan linjärt med åldern, medan åsikten att ledamoten bör prioritera väljarnas åsikter omvänt stiger nästan linjärt med åldern.

Sett till hela undersökningsperioden är den yngre generationen mer benägen att avvika. Men har det också skett en generationsberoende *förändring* i de faktiska avvikelserna? Av tabell 7.18 framgår att så är fallet.

Först bör noteras att tabell 7.18 av utrymmesskäl endast visar ett utdrag av de mest relevanta variablerna i analysen. I analysen ingår också samma kontrollvariabler som i exempelvis modellerna i tabell 7.17.⁷⁵ Av modell 1a

Tabell 7.18 Generationseffekten på förändring av faktiska avvikelser (utdrag av fullständig analys).

	Modell 1a	Modell 1b
Född på 20-/30-talet	0,5577*	0,1087
Född på 50-talet	0,3449	-0,3994
Född på 60-/70-talet	0,7358**	-0,2309
Anciennitet (mc)	-0,0147	-0,0147
Före 1998 års val	0,7840**	
Född på 20-/30-talet X Före 1998 års val	-0,4490	
Född på 50-talet X Före 1998 års val	-0,7444*	
Född på 60-/70-talet X Före 1998 års val	-0,9667*	
Efter 1998 års val		-0,7840**
Född på 20-/30-talet X Efter 1998 års val		0,4490
Född på 50-talet X Efter 1998 års val		0,7444*
Född på 60-/70-talet X Efter 1998 års val		0,9667*
Verkligt N	972	972
Prob > χ^2	0,0000	0,0000
Pseudo-R ²	0,2571	0,2571

Observera att tabellen endast visar ett utdrag av den fullständiga regressionsanalysen. Samma kontrollvariabler som i exempelvis tabell 7.17 ingår i modellen, men redovisas inte. (mc) = medelvärdescentrerat. Det stratifierade urvalet har kompenserats genom viktning på det verkliga antalet motioner/riksmöte.
 * p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

75. De utelämnade kontrollvariablerna är alltså "Motionärens parti i majoriteten", "Motion i eget utskott", "Motion med anledning av proposition", "Regional arbetslöshet (mc)", "Valkrets får EU mål 1-stöd", "Reglerande utskott", "Omfördelande utskott", "Skatteutskottet", "Finansutskottet" samt "Regional motion". Deras logit-koefficienter och signifikansnivåer är ungefärligen desamma som i tabell 7.17, med undantag för att båda de regionalekonomiska kontrollvariablerna är signifikanta på minst 90 procents säkerhetsnivå.

i tabell 7.18 framgår att den yngsta generationen är signifikant mer benägen att avvika än 1940-talisterna, sett bara till den *senare* halvan av undersökningsperioden. Av modell 1b framgår att detsamma inte gällde under den tidigare halvan av undersökningsperioden. Då fanns ingen signifikant skillnad i avvikelsebenägenhet mellan generationerna. Av modellerna framgår också att förändringen över tid – interaktionseffekten – är svagt signifikant, liksom att 1940-talisterna blivit signifikant mindre benägna att avvika om första och andra halvan av undersökningsperioden jämförs.⁷⁶ Den förväntade sannolikheten för att ett i övrigt genomsnittligt yrkande skall vara avvikande har sjunkit för alla generationer utom den yngsta.⁷⁷

I sammanhanget kan det också vara värt att nämna något om könsskillnader i den yngsta generationen. Under undersökningens första halva fanns ingen skillnad i avvikelsebenägenhet mellan manliga och kvinnliga ledamöter födda på 1960-/1970-talet. Andelen avvikande yrkanden var för båda könen ca 44 procent. Under undersökningsperiodens senare halva finns emellertid en tydlig skillnad. Unga, manliga ledamöters avvikelsegrad har bara ökat till 52 procent, medan unga kvinnliga ledamöters avvikelsegrad ökat till 68 procent. Eftersom antalet observationer är begränsat är effekterna inte signifikanta vid kontroll för de variabler som inkluderats i modell 1 i tabell 7.17. Resultatet tyder ändå på att det huvudsakligen är de yngre kvinnorna som står bakom den ökade avvikelsebenägenheten i den yngsta generationen. Mot bakgrund av vad som framkom i avsnitt 7.2 och 7.3 beror det i så fall mer på ökade möjligheter att avvika än på ökat intresse. En tolkning som stämmer med resultaten är att unga kvinnliga ledamöter givits något större utrymme att profilera sig i förhållande till partiet, som en reaktion på den debatt som förts under undersökningsperioden om avhopp från politiken i just denna grupp.⁷⁸

Ett annat intressant resultat ur motionsundersökningen rör de regional-ekonomiska variabler som ingår i modellerna. Den regionala arbetslöshe-

76. Det bör noteras att det inte går att bedöma i vilken grad den ökade skillnaden mellan generationerna är resultat av förändringar på individnivå, eftersom motionsundersökningen inte består av paneldata.

77. Ett genomsnittligt yrkande från en 1940-talist var avvikande med ca 71 procents förväntad sannolikhet perioden 1994–1998, jämfört med 53 procents sannolikhet perioden 1998–2002. Motsvarande siffror för ett genomsnittligt yrkande från en 1960-/1970-talist var 66 procent 1994–1998 och 70 procent 1998–2002. Siffrorna är likartade om ledamoten antas vara helt nybliven ledamot.

Ett genomsnittligt yrkande var i detta fall ett yrkande utan regional anknytning, väckt under den allmänna motionstiden till ett fördelande utskott som motionären inte satt i och där ledamotens parti tillhörde majoriteten. Ledamoten hade suttit drygt 6 år i riksdagen och kom från en valkrets med 5,6 procents arbetslöshet, som inte mottog EU:s mål 1 stöd.

78. Se diskussion i kapitel 8.

ten har en svagt signifikant *negativ* effekt på avvikelsebenägenheten, men en signifikant *positiv* effekt på regionala motioner. Samtidigt har det regionala glesbygdsstödet samma signifikant positiva effekt på både avvikelsebenägenheten och de regionala motionerna. Resultatet ger anledning att ompröva den intuitiva tanken att variablerna mäter ungefär samma sak.

Arbetslöshetseffekten kan tolkas som att ledamöter med hög arbetslöshet i hemlandet visserligen producerar många regionala motioner, men formulerar dem så att de länkas till problemet med hög arbetslöshet i stort. Med en sådan allmän formulering torde dessa motioner falla inom många partiers linje. De regionala motionerna av ledamöter med hög arbetslöshet är med andra ord inte särskilt partikularistiskt formulerade.

De positiva effekterna av EU mål 1-indikatorn på såväl regionala motioner som avvikelsebenägenhet leder till slutsatsen att den antagligen snarare skall tolkas som en glesbygdsledamotsindikator. Dessa ledamöter har en genuint annorlunda problembild än sina partikolleger i Stockholm. Skillnaden avspeglas i en hög andel regionala motioner – i vilka problembilden framförs – och en hög andel avvikande motioner – eftersom problembilden förkastas av kollegerna i utskottet.

Övriga signifikanta resultat är antingen väntade eller av mindre betydelse.⁷⁹

Sammanfattning

Det övergripande intrycket från motionsundersökningen är att personvalet inte haft en generell effekt på alla ledamöters beteende i Kammarspel om enskilda motioner. Däremot kan en tydlig effekt på de omvalsmässigt mest utsatta ledamöterna utläsas.

Av hypoteserna 2 och 3 samt underhypoteserna 2a–d och 3a–b är det endast hypotes 2c – att ledamöter som förväntar sig att befinna sig i en ur

79. Ur tabell 7.12 kan nämnas att yrkanden där motionären själv tar ställning till sin egen motion och där motionen väcks med anledning av proposition som väntat mer sällan bedöms vara avvikande. När ledamöterna fritt får välja ämne är det inte förvånande att de oftare går bortom gränsen för vad partiet kan ställa sig bakom. Enskilda följdmotioner kan också oftare antas vara förtäckta försöksballonger för partierna, av det slag som diskuterades i avsnitt 7.2.

Ur tabell 7.13 kan nämnas att elitledamöter som ingår i såväl förtroenderåd som utskottspresidium oftare än andra väcker regionala motioner. Resultatet tycks kontrainuitivt och motsäger också vad Esaiasson och Holmberg finner. En möjlig förklaring skulle dock kunna vara att motionsskrivande är ett jämförelsevis enkelt sätt för tidspressade elitledamöter att visa att de inte glömt valkretsen.

Slutligen kan nämnas att regionala motioner oftare väcks inom fördelande utskotts ansvarsområden, eftersom dessa utskott behandlar just geografisk fördelning av olika resurser. Att yrkanden som behandlas i finansutskottet i högre grad än andra bedöms vara avvikande förklaras antagligen främst av att partilinjerna är smalare där, eftersom utskottet hanterar den övergripande budgetpolitiken.

omvallsynpunkt utsatt situation – som får empiriskt stöd. Detta innebär att den effekt som personvalsreformen haft på motionerandet inte varit likartad över hela ledamotskollektivet. Det är endast ledamöter i en speciell situation, nämligen de som förväntar sig att hamna utanför eller på någon av de sista valbara platserna på partiets valsedel i kommande val, som sett anledning att ändra sitt beteende. Det faktum att andelen avvikelser inte ökat efter personvalet ens i den utsatta gruppen tyder dock på att det finns en eller flera omodellerade faktorer som under undersökningsperioden motverkat personvalsreformens effekt.

Att tillhöra ett litet parti eller komma från en liten valkrets ökar chansen att tillhöra gruppen utsatta ledamöter. Att hypoteserna 2a och 2b inte får stöd medan 2c får stöd betyder att man måste tillföra de utsatta även från stora partier och stora valkretsar för att förklara effekten på motionerandet. De personvalda förefaller vara något mer aktiva, både i allmänhet och när det gäller regionala och avvikande motioner, men effekten är inte vare sig signifikant eller stark. Detta talar för att man inte bör förvänta sig att de personvalda kommer att agera annorlunda än andra ledamöter, om de inte också tillhör den utsatta gruppen.

Motionsundersökningen ger tydligt stöd till att budgetreformen haft den i hypotes 5 förutspådda begränsande effekten på ledamöternas avvikelser i Kammarkspol om enskilda motioner som rör utgiftsfrågor.

Motioner som innehåller yrkanden med en budgetförsvagande innebörd – dvs. som förordar specificerade utgiftshöjningar eller inkomstminskningar med omedelbar budgeteffekt, vilka inte samtidigt ges en kompenserande finansiering – avviker efter budgetreformen i lägre grad från partilinjens. Detta innebär också en signifikant förändring jämfört med tiden före budgetreformens införande, då budgetförsvagande yrkanden i högre grad än andra avvek.

Andelen budgetförsvagande yrkanden har sjunkit från knappt 10 till drygt 5 procent. Det kan förväntas vara just *avvikande* yrkanden som svarar för denna minskning. Innan budgetreformen fick även budgetförsvagande yrkanden som inte överensstämde med partiets budgetalternativ framläggas. De avslogs dock av partirepresentanterna i utskottet, då partilinjens i budgetfrågor alltid varit smal. Detta medförde att avvikelsegraden för budgetförsvagande yrkanden var hög. Efter budgetreformen får budgetförsvagande yrkanden endast framläggas om de överensstämmer med partiets budgetalternativ. Detta medför att avvikelsegraden bland de budgetförsvagande yrkanden som faktiskt får framläggas är låg.

Samtidigt kan noteras att budgetförsvagande yrkanden – enligt den krävande definition som här använts – inte varit särskilt vanliga vare sig före eller efter budgetreformen. Detta stämmer väl överens med tidigare diskus-

Tabell 7.19 Interaktion mellan personvalsreformens och budgetreformens effekter på avviken-
de yrkanden.

	Modell 1a	Modell 1b
Konstant	-3,0261***	-2,0344***
Motionärens parti i majoriteten	2,8174***	2,8174***
Motion i eget utskott	-0,8537***	-0,8537***
Motion med anledning av proposition	-0,5555*	-0,5555*
Född på 20-/30-talet	0,4281*	0,4281*
Född på 50-talet	0,0829	0,0829
Född på 60-/70-talet	0,4477	0,4477
Anciennitet (mc)	0,0001	0,0001
Regional arbetslöshet (mc)	-0,1734**	-0,1734**
Valkrets får EU mål 1-stöd	0,5130**	0,5130**
Reglerande utskott	-0,2727	-0,2727
Omfördelande utskott	-0,1300	-0,1300
Skatteutskottet	-0,4434	-0,4434
Finansutskottet	1,1119**	1,1119**
Regional motion	0,9233***	0,9233***
Före personvalsreformen	0,7608**	-0,0485
Budgetförsvagande yrkande	-0,3594	-0,4239
Utsatt position	0,9917***	
Utsatt position X Före personvalsreformen	-0,8094**	
Före personvalsreformen X Budgetförsvagan- de yrkande	0,6827	1,6990*
Utsatt position X Budgetförsvagande yrkande	-0,0645	
Utsatt position X Före personvalsreformen X Budgetförsvagande yrkande	1,0163	
Ej utsatt position		-0,9917***
Ej utsatt position X Före personvalsreformen		0,8094**
Ej utsatt position X Budgetförsvagande yrkande		0,0645
Ej utsatt position X Före personvalsreformen X Budgetförsvagande yrkande		-1,0163
Verkligt N	972	972
Prob > χ^2	0,0000	0,0000
Pseudo-R ²	0,2715	0,2715

Jämförelsekategori för utskottsvariabeln är distribuerande utskott (utrikesutskottet inte inkluderat). (mc)
= medelvärdescentrerat. Det stratifierade urvalet har kompenserats genom viktning på det verkliga anta-
let motioner/riksmöte.

* p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01.

sioner om att budgetreformen haft effekt, men från en relativt låg nivå.

Är då budgetreformen den omodellerade faktor som motverkat personvalsreformens effekt? Nedanstående tabell 7.19 tyder på att så inte är fallet.

Om budgetreformen vore den främsta förklaringen till personvalsreformens begränsade effekt – framför allt bland säkra, dvs. icke-utsatta ledamöter – borde personvalsreformen få fullt genomslag i yrkanden som inte är budgetförsvagande. Så förefaller dock inte vara fallet. Av modell 1a i tabell 7.19 framgår att de säkra ledamöterna blivit signifikant mindre avvikelsebenägna efter personvalsreformen, också i motioner utan budgetförsvagande effekt. Även de utsattas högre benägenhet att avvika efter personvalsreformen och den ökade skillnaden mellan grupperna före och efter reformen är signifikanta om man begränsar sig till icke-budgetförsvagande yrkanden. Av modell 1b framgår att avvikelsegraden i yrkanden från utsatta ledamöter faktiskt är marginellt högre efter personvalet, om man bara ser till denna typ av motioner. Effekten är dock inte signifikant. Slutligen kan noteras att budgetreformens begränsande effekt på avvikelsegraden hos budgetförsvagande yrkanden jämfört med icke-budgetförsvagande faktiskt tycks varit signifikant större för de utsatta ledamöterna. Varför så är fallet är svårt att förklara, givet att budgetreformens effekt förväntas slå likvärdigt över alla ledamöter.

Budgetreformen har hypotesenligt motverkat personvalsreformens effekt i utgiftsfrågor. Men den sjunkande avvikelsebenägenheten även i andra frågor hos de flesta ledamöter talar för att en eller flera ytterligare faktorer verkat i samma riktning som budgetreformen. De fångas inte av modellerna, där dock en generationseffekt även här är tydlig. En regionalekonomisk effekt kan också noteras på hur ledamöterna motionerar.

7.5 Att vilja, kunna och faktiskt avvika i Kammarspelet

Kapitel 7 ger inte någon glasklar bild av personvals- och budgetreformens effekt på avvikelser från partilinjen i Kammarspelet. Data från de olika undersökningarna bekräftar varandra på vissa punkter, kompletterar varandra på andra punkter och motsäger varandra på ytterligare andra. Samtidigt är det fullt möjligt att göra en tolkning av resultaten som täcker in alla de empiriska pusselbitarna.

Tabell 7.20 Hypoteser om förändring i ledamöternas attityder och beteende gällande avvikelser i Kammarspelet (om enskilda motioner).

Hypotes	Innebörd	Hypotesen får empiriskt stöd
Personvalsreformens effekt på attityder		
Hypotes 2 – intresse	PV-reformen har ökat intresset	Ja (dock ej socialdemokrater)
<i>Underhypotes 2a – intresse</i>	<i>PV-reformen har ökat intresset i små valkretsar</i>	<i>Nej</i>
<i>Underhypotes 2b – intresse</i>	<i>PV-reformen har ökat intresset i små partier</i>	<i>Nej</i>
Hypotes 3 – möjligheter	P-reformen har ökat möjligheterna	Nej (bara centerpartister och kristdemokrater)
Personvalsreformens effekt på beteende		
Hypotes 2 och 3 – beteende	PV-reformen har ökat andelen avvikelser	Nej
<i>Underhypotes 2a – beteende</i>	<i>PV-reformen har ökat andelen avvikelser i små valkretsar</i>	<i>Nej</i>
<i>Underhypotes 2b – beteende</i>	<i>PV-reformen har ökat andelen avvikelser i små partier</i>	<i>Nej</i>
<i>Underhypotes 2c – beteende</i>	<i>PV-reformen har ökat andelen avvikelser från utsatta ledamöter</i>	<i>Ja</i>
<i>Underhypotes 3a – beteende</i>	<i>Avvikelsegraden är högre hos personvalda ledamöter</i>	<i>Nej</i>
<i>Underhypotes 2d och 3b – beteende</i>	<i>PV-reformen har ökat avvikelsegraden i valkrets-motioner</i>	<i>Nej</i>
Budgetreformens effekt på attityder		
Hypotes 4 – intresse	B-reformen har inte påverkat intresset	Ja
Hypotes 5 – möjligheter	B-reformen har minskat möjligheterna i utgiftsfrågor	Nej (möjligen socialdemokrater och centerpartister)
Budgetreformens effekt på beteende		
Hypotes 5 – beteende	B-reformen har minskat andelen avvikelser i utgiftsfrågor	Ja

Hypoteserna får blandat stöd

Resultaten av hypotesprövningen sammanfattas i tabell 7.20. Det kan noteras att underhypoteserna 2c och 2d samt 3a och 3b endast kunnat prövas vad gäller beteende. Det kan också noteras att de effekter på ledamöternas beteende som förutspås i hypoteserna 2 och 3 samt i underhypoteserna 2d och 3b inte kan särskiljas.

Som framgår av tabell 7.20 har personvalseffekten hypotesenligt ökat intresset för att avvika i Kammarspelet. Särskilt tydlig är effekten hos centerpartistiska ledamöter. Ett undantag utgörs av ledamöter från regeringspartiet, vilka snarast verkar ha haft en motsatt reaktion på reformen. En möjlig förklaring till det socialdemokratiska undantaget skulle kunna vara partiets skeptiska inställning till reformen som sådan. Mer sannolikt är emellertid att förklaringen kan sökas i ledamöternas måluppfyllelse. För ledamöterna i ett regeringsparti finns mer att förlora på att partiets förmåga att genomföra sin politik begränsas av interna avvikelser. På grund av partiets storlek är andelen omvalsmässigt utsatta ledamöter också betydligt lägre än i övriga partier. Detta utgör ett annat viktigt skäl till varför personvalsreformen snarast haft en negativ effekt på socialdemokratiska ledamöters intresse för att avvika.

Hypotesen att personvalsreformen kan ha ökat ledamöternas möjligheter att avvika får inte samma generella stöd som för effekten på intresset. Ledamöter från kristdemokraterna och centerpartiet uppgav sig dock ha känt av en sådan effekt. En tänkbar förklaring till dessa resultat som stämmer väl överens med diskussionen i kapitel 3 är att personvalets effekt på möjligheterna att avvika är villkorad. Effektens mekanism beskrevs som att personvalsreformen ger gruppleddningarna ett större möjligheter att gynna partiernas valframgångsmål genom att tillåta begränsade avvikelser. Ett sannolikt villkor för att sådana avvikelser skall godkännas är att ledamöten vill avvika i en fråga där partiets väljare är lagom splittrade för att en bredare profil skulle kunna gynna partiet. Just kristdemokraterna och centerpartiet kan sägas ha haft en sådan fråga i EU-politiken. Hypotes 3 skulle kunna sägas få begränsat stöd, med det diskuterade förbehållet. Vidare analys krävs för att resultatet skall bedömas som säkert.

När det gäller personvalsreformens effekt på ledamöternas beteende tycks tabell 7.20 indikera magert resultat. Från avsnitt 7.4 kan också upprepas att en genomsnittlig ledamots förväntade sannolikhet att avvika har sjunkit, snarare än ökat mellan 1994–1998 och 1998–2002. En möjlighet är naturligtvis att personvalsreformen inte ändrat ledamöternas beteende. Det kan dock vara värt att påminna om att hypoteserna gäller förändring av beteende *allt annat lika*. Personvalsreformen kan ha påverkat ledamöternas beteende, men neutraliserats av en eller flera motverkande faktorer.

Att personvalsreformen haft effekt på ledamöter som är omvalsmässigt utsatta tyder på att så är fallet. Prövningen av denna underhypotes är nämligen något av ett kritiskt test för personvalets effekt på ledamöternas avvikelser från partilinjen. På grund av personvalets konstruktion – med en tröskel på 8 procent för att få effekt – är det de ledamöter som tror sig komma att hamna kring strecket för valbar plats som har absolut störst incitament att profilera sig gentemot valkretsen. Om ingen effekt kunnat skönjas i denna grupps riksdagsaktiviteter skulle personvalet ha kunnat bedömas vara utan betydelse för ledamöternas arbete på Helgeandsholmen.

Den kritiska underhypotesen visar sig emellertid få stöd. De utsatta ledamöterna är efter personvalsreformen signifikant mer avvikelsebenägna än övriga. Skillnaden mellan grupperna ökade också signifikant mellan tiden före och efter reformen. Liknande signifikanta effekter kan utläsas även i de utsattas benägenhet att profilera sig genom regionala motioner. Som gruppen utsatta är definierad – ledamöter som förväntar sig att bli placerade utanför, på sista eller på näst sista valbara plats i nästkommande val – utgör den en betydande del av riksdagen. Av exempelvis ledamöterna i 1998–2002 års riksdag hade ca 40 procent anledning att befara att de befann sig i en omvalsmässigt utsatt position.

Därmed kan en övergripande bild av personvalsreformens effekt i Kammarspelet skönjas. Reformen har, hypotesenligt, ökat ledamöternas intresse för att avvika i Kammarspelet. Effekten av reformen har dock begränsats genom spärregeln på 8 procent innan den får effekt på kandidaternas rangordning. Spärregeln innebär att ledamöter som inte riskerar att bli placerade kring sista valbara plats i kommande val i praktiken inte behöver ändra sitt beteende som en följd av reformen. Reformen förefaller också ha motverkats av en eller flera faktorer som minskat ledamöternas intresse eller möjligheter att avvika. Därför är det bara den knappa minoritet ledamöter som befinner sig i en omvalsmässigt utsatt position som har haft tillräckligt starka incitament för att också ändra sitt beteende i riktning mot profilera sig genom att högre andel avvikande och regionala motioner.

Det socialdemokratiska partiet har en relativt sett lägre andel utsatta ledamöter. Detta är antagligen en bidragande förklaring till att partiets ledamöter som grupp inte ansett sig få ökat intresse för att avvika. Men även det faktum att partiets maktställning gör att partiet och dess ledamöter har mer att förlora på att agera splittrat torde vara en bidragande förklaring.

Reformen tycks också ha ökat ledamöternas möjligheter att avvika, men bara i den utsträckning det har funnits en fråga där partiets väljare är så splittrade att partiets valframgångsmål kunnat gynnas av en politisk profil som är "bredare" än partilinjen. EU-frågan har varit en sådan fråga för

kristdemokraterna och centerpartiet, vilket skulle kunna förklara att effekten på möjligheterna att avvika visar sig bland deras ledamöter.

Personvalsreformens effekt under undersökningsperioden förefaller ha motverkats av någon faktor. En möjlig sådan faktor är budgetreformen. Den visar sig i enlighet med hypotes 4 inte ha haft någon effekt på ledamöternas intresse för att avvika. Enligt hypotes 5 förväntades reformen minska ledamöternas möjligheter att avvika och – allt annat lika – de faktiska avvikelserna i Kammarspel om utgiftsfrågor.

Enkät- och intervjudata är delvis motsägelsefulla när det gäller reformens effekt på möjligheterna att avvika. Intervjuundersökningen visar att åtminstone socialdemokratiska och centerpartistiska ledamöter upplever sig ha känt av den förväntade effekten i Kammarspel om motioner. Reformens effekt på beteende är tydligare. Budgetförsvagande motionsyrkanden är i signifikant lägre grad avvikande efter, jämfört med före budgetreformen. I själva verket har budgetförsvagande yrkanden gått från att i högre grad än andra yrkanden vara avvikande, till att i lägre grad än andra yrkanden vara avvikande. Också denna förändring – interaktionseffekten – är signifikant. Andelen budgetförsvagande yrkanden har också sjunkit från ca 10 till ca 5 procent. Det är antagligen just de avvikande yrkandena som svarar för minskningen. Efter reformen får endast budgetförsvagande yrkanden som är i linje med partiet över huvud taget väckas.

Av tabell 7.19 framgår emellertid att Budgetreformens effekt inte är så stark att den ensam kan förklara personvalsreformens begränsade genomslagskraft. Även för yrkanden som inte påverkats av budgetreformen var avvikelsebenägenheten signifikant högre före personvalsreformen i gruppen säkra ledamöter.

Det är i slutänden svårt att säga vilka övriga motverkande faktorer som kan ha påverkat ledamöternas beteende. Att avvikelsegraden i motionsyrkandena generellt har minskat under undersökningsperioden är särskilt besynnerligt mot bakgrund av att ledamöterna samtidigt uppger att såväl deras intresse för som deras möjligheter att avvika i Kammarspelet totalt sett har ökat signifikant under samma period.

Generations- och erfarenhetseffekterna – igen

Liksom i Utskottsspelet anser ledamöterna att såväl deras intresse som möjligheter att avvika ökat som en följd av deras allt längre erfarenhet som riksdagsledamot. Effekten är dock något mindre i Kammarspelet, troligen beroende på att kravet på sakkunskap där är lägre.

Även den i kapitel 5 upptäckta skillnaden mellan ledamotsgenerationerna återkommer i Kammarspelet. Skillnaden begränsar sig dock till att den yngre generationen i högre grad än den äldre anser sig ha fått ökade möj-

ligheter att avvika medan däremot förändringen av *intresset* för att avvika inte varit generationsberoende i Kammarspelet. En tänkbar förklaring kan vara att även ledamöter som kommit till riksdagen mycket unga har tillräckliga politiska kunskaper för att redan från början vara *intresserade* av att avvika i Kammarspelet.

Den yngsta generationen – födda på 1960- och 1970-talen – skiljer på ett signifikant sätt ut sig i förhållande till kolleger från äldre generationer även i det faktiska beteendet genom att i högre grad avvika sett till hela undersökningsperioden. Men även om man studerar *förändring* i faktiska avvikelser uppkommer samma mönster som för förändringarna i attityder. Medan avvikelsegraden i de äldre generationernas motioner har minskat mellan undersökningsperiodens första och andra halva har avvikelsegraden i den yngsta generationens motioner ökat. Resultatet gäller oavsett om ledamöterna antas vara nykomna till riksdagen eller om de antas vara mer erfarna. Intressant är också att det framför allt tycks vara de unga kvinnorna som i högre grad väcker avvikande motionsyrkanden.

Dessa resultat ur motionsundersökningen är intressanta eftersom de bekräftar att skillnaden mellan generationerna inte bara gäller attityder, utan även agerande. Motionsundersökningen har också fördelen att den i någon mån kan göra distinktionen mellan ålder och födelseår. Än viktigare är att urvalet inte är begränsat till relativt erfarna ledamöter. Därmed kan generationseffekten med större säkerhet sägas vara just en generationseffekt – inte en övergående ålderseffekt eller en förtäckt senioritetseffekt. Liksom de utsatta ledamöterna förefaller den yngsta generationen ledamöter ha gått emot den allmänna trenden mot sjunkande avvikelsegrad i motionerna.

När hypoteserna om reformernas effekt i Kammarspelet nu har undersökts kan resultatet av studien summeras. Så sker i det avslutande kapitel 8.

8. I linje med partiet?

Parlamentariska partigrupper är viktiga aktörer i den representativa demokratin. De förvaltar både som grupp och genom sina individuella medlemmar det demokratiska mandatet från väljarna. I parlamentariska stater spelar de en central roll genom att tillsätta och utkräva ansvar av regeringen. Men de utgör också en viktig arena för formandet av sina partiers politik. En förutsättning för att partigrupperna skall kunna utföra dessa centrala demokratiska uppgifter är att de upprätthåller en hög grad av inbördes enighet i sitt agerande, vad som brukar kallas partiloyalitet. Samtidigt innehar gruppmedlemmarna personliga mandat att agera i väljarnas intresse efter eget omdöme. Den potentiella motsättningen mellan partigruppens kollektiva mål och den enskilde ledamotens individuella mål har stått i centrum för denna bok.

I avsnitt 8.1 sammanfattas den i studien utvecklade teorin om hur partilinjens formas och upprätthålls i parlamentariska partigrupper och prövningen av denna teori på fallet Sverige. Avsnitten 8.2–8.5 sammanfattar därefter studien av hur de svenska riksdagsledamöternas intresse för och möjligheter att avvika från partigruppens intressen förändrats under perioden 1994–2002. I avsnitt 8.2 diskuteras personvalsreformens effekt, i avsnitt 8.3 budgetreformens effekt och i avsnitt 8.4 den generationseffekt som framkommit i de empiriska undersökningarna. Kapitlet avslutas med avsnitt 8.5 där de tre effekterna ställs emot varandra och där en normativ diskussion om personvalsreformen förs.

8.1 Delegation och återdelegation i parlamentariska partigrupper

I kapitel 1 noterades de luckor som fanns i såväl teoribildningen om partiloyalitet som teoribildningen om principal-agentrelationer i parlamentariska system. Studiens bisyfte blev att försöka fylla dessa teoretiska luckor och därigenom utveckla en teori för hur partilinjens formas och upprätthålls i parlamentariska partigrupper. Teorin har sedan prövats på fallet Sverige.

I detta delavsnitt presenteras en sammanställning av resultaten. Allra

först diskuteras dock frågan om vad som gör parlamentariska partigrupper till särskilt intressanta studieobjekt för principal-agentteori. Därefter sammanfattas resultaten av den empiriska prövningen av de tre bärande elementen i teorin om delegation och återdelegation i den svenska riksdagen. Slutligen diskuteras teorins generalitetsgrad och potentiella användbarhet i andra kontexter.

Ledamöter som både principaler och agenter

Det unika med delegationsrelationerna inom parlamentariska partigrupper är att aktörerna – ledamöter och gruppledning – har dubbla roller. Av sina väljare har de – bland annat – fått i uppgift att forma och upprätthålla sitt partis politik. Denna uppgift kräver emellertid i moderna samhällen omfattande sakkunskap inom så många politiska sektorer att partigruppens ledamöter som kollektiv knappast kan fungera som direkt agent till väljarna. Det praktiska utförandet av uppgiften måste därför delegeras vidare från partigruppen som principal till en eller flera agenter.

Men uppgiften kan av konstitutionella skäl inte delegeras till andra än parlamentsledamöter. Partigrupperna kan exempelvis inte låta utomstående experter ta plats i utskotten eller vid voteringsknapparna för att fatta beslut för deras räkning. Lösningen måste därför bli att ledamöterna i partigruppen inbördes fördelar agentuppdragen mellan sig. Men *samtidigt* måste partigruppens medlemmar fortsätta att fungera som principal i förhållande till sig själv och de andra agenterna i partigruppen. Formandet och upprätthållandet i parlamentariska partigrupper riskerar därmed att behöva lösas med vad som i litteraturen kallats cirkeldelegation (jfr avsnitt 2.3) där samma aktör delegerar en uppgift till sig själv.

Cirkeldelegationer är ovanliga eftersom de i grunden är mindre effektiva än kedjedelegationer, där ett uppdrag helt eller delvis delegeras vidare till nya aktörer. Syftet med att delegera är att överlåta utförandet av ett uppdrag till en annan aktör, som förväntas kunna utföra det till en lägre kostnad än om uppdragsgivaren själv skulle ha gjort det. Genom att överlåta uppdraget undviker principalen dessutom en alternativkostnad, eftersom hon själv kan ägna sig åt andra uppgifter. I sällsynta fall – exempelvis i de parlamentariska partigrupper – har en kollektiv principal inte möjlighet att använda sig av andra agenter än de egna medlemmarna. Men att principalens medlemmar tvingas att utföra vissa uppdrag åt sig själva i en cirkeldelegation innebär att de får sämre möjligheter att aktivt utföra sin roll som principal.

Situationen i partigrupperna, där en cirkeldelegation riskerar att uppstå, är unik i den parlamentariska delegationskedjan. Även i övriga relationer tar aktörerna emot en delegation från en principal och delegerar i sin tur

vidare till en agent. Men samma aktör fungerar inte som både principal och agent i dessa delegationer. Den överväldigande majoriteten av väljare fungerar exempelvis inte också som agenter i den demokratiska delegationskedjan. De kan därmed – åtminstone teoretiskt – fokusera sitt politiska engagemang till sin principaluppgift i förhållande till de folkvalda parlamentsledamöterna. Regeringsbildare har normalt sett inte ansvar för något sakdepartement, utan kan fokusera på sin principalroll i förhållande till portföljministrarna. Portföljministrarna har normalt sett inte operativt ansvar för utförandet av den löpande verksamheten, utan kan fokusera på sin principalroll i förhållande till ministeriet och förvaltningen. Även i andra principal-agentrelationer i samhället är cirkeldelegationer ovanliga. Ledamöterna i en bolagsstyrelse är exempelvis normalt sett inte ansvariga för var sin del av den löpande verksamheten, utan kan fokusera på sin principalroll i förhållande till den verkställande direktören och andra höga chefer osv. Ett undantag utgörs i viss mån av olika kooperativa relationer där principalerna samtidigt kan fungera som sin egen agent.

Att partigruppers ledamöter fungerar som både agenter och principaler i en cirkeldelegation skulle kunna innebära en stor risk för delegationsförlust. I formandet av partilinjens delegationers orsak är brist på specialinformation. Delegationens uppgift är därför fördelad mellan en mängd specialiserade agenter. Principalens roll i delegationer av specialiserade uppgifter är alltid svag, då övervakningen är kostsammare än om den uppgift som delegeras är mindre specialiserad. Men partigruppen som gemensam principal är svagare än i andra delegationer av samma typ, eftersom *principalens medlemmar samtidigt måste fungera som agent inom ett eget specialområde*.

Till skillnad från andra delar av den parlamentariska delegationskedjan har partigruppens ledamöter som principal därför inte tid och möjlighet att fokusera på sin uppgift att utkräva ansvar av agenterna. Man kan i ett sådant läge förvänta sig en utveckling där delegationsrelationen som skapats för gemensam informationsinhämtning och policyformulering fungerar allt sämre och till slut upphör att fungera. Ledamöterna ger upp sin principalroll och fördelar istället den gemensamma beslutsauktoriteten över olika sakområden mellan sig i exklusiva revir, där var och en kan låta sina individuella intressen styra.

En sådan utveckling får i sin tur efterverkningar på ledamöternas roller som både principal och agent i upprätthållandet av partilinjens. Ledamöternas möjlighet att utföra sin uppgift som principal är begränsad även i denna delegation, på grund av deras åtaganden som agent i formandet av partilinjens. Men om delegationen av formandet av partilinjens upphör att fungera kan detta också medföra att ledamöten blir mindre intresserad av att utföra sin uppgift som agent i delegationen av upprätthållandet av partilinjens.

Frestelsen att prioritera sina individuella intressen skulle bli betydligt starkare om partilinjens formats av aktörer som inte är ansvariga inför någon representant för gruppens kollektiva intressen.

Om ledamöterna fungerar som både principaler och agenter direkt mot varandra – cirkeldelegation – blir delegationsproblemen mer omfattande än i genomsnittliga principal-agentrelationer. Men införandet av ett ledarskap löser många av dessa problem genom att omvandla partigruppen till ett system av delegation och återdelegation. Ledningen internaliserar som agent gruppens intressen och fungerar som en effektiv principal gentemot de individuella ledamöterna genom att ha både tid och möjlighet att övervaka och besluta om sanktioner. I utbyte garanteras ledningen tillgång till attraktiva maktpositioner i det politiska systemet för att uppfylla sitt personliga målt. Tillgången på sådana positioner är i sin tur avhängig hur väl ledningen uppfyller sina uppgifter som agent och principal. Ledningens maktutövning kontrolleras av dess ansvar inför gruppmötet, som ursprunglig principal.

Om ledamöterna i stället för att agera både principal och agent direkt mot varandra tar omvägen över en gruppleddning – vad som i denna studie kallats delegation och återdelegation – kan delegationsproblemen i partigrupper snarare förväntas vara *mindre* omfattande än i en genomsnittlig principal-agentrelation. Ledamöternas principaluppgift – både när det gäller att forma och att upprätthålla partilinjens – blir lättare att utföra. Den begränsas till att välja, övervaka och vid behov sanktionera en enda agent, i stället för 20–200 agenter i form av övriga ledamöter i partigruppen.

Även agentuppgifterna blir lättare att utföra på ett sätt som långsiktigt gynnar dem. I jämförelse med genomsnittliga principal-agentrelationer är urvalsproblemen mindre i delegationerna inom partigrupperna, eftersom ledamöterna ligger nära varandra åsiktsmässigt i många frågor. Som agenter har de potential att vara lydigare och delegationsproblemen lägre. För att så verkligen skall bli fallet krävs emellertid att ledamöterna uppfattar att partilinjens formats under ansvar gentemot en effektiv principal som har deras gemensamma intresse för ögonen. Ledningen utgör en sådan effektiv principal, medan gruppen som helhet normalt sett inte skulle göra det. Frukten av ledamöternas ideologiska närhet till varandra kan paradoxalt nog bara skördas under en Leviathan, med mandat att övervaka och vid behov bestraffa.

Ett ytterligare villkor för att ledamöterna skall fungera som lydiga agenter i upprätthållandet av partilinjens förefaller vara att de också ges en agentroll i formandet av partilinjens. Om deras agentkontrakt sett till båda uppgifterna är för snävt utformat finns en uppenbar risk att ledamöterna söker sig utanför partigruppens ram för att uppfylla sina individuella mål. Ansträngningarna i de större partierna att försöka säkra ett ansvarsområde till varje ledamot i utskottsarbetet skall ses ur detta perspektiv.

Sammanfattningsvis medför ledamöternas unika dubbelroll som både principaler och agenter i förhållande till varandra i en cirkeldelegation potentiellt stora delegationsproblem inom partigruppen. Genom införandet av ett valt ledarskap som mellanliggande länk förändras principal-agentrelationens natur, till en situation av delegation och återdelegation. Delegationsproblemen i parlamentariska partigrupper kan då i stället förväntas vara mindre omfattande än i de flesta andra principal-agentförhållanden.

Ledamoten som ensam agent i riksdagen

Det första grundelementet i teorin om delegation och återdelegation är att ledamöterna fungerar som ensamma agenter i förhållande till principalen. Teorielementet får gott empiriskt stöd både för Utskottsspelet och för de två varianterna av Kammarspelet. I utskottsarbetet visar sig specialiseringen inom partigrupperna även inom de större partierna vara så genomgående att varje ledamot numera fungerar som ensam agent i Utskottsspelet. Denna arbetsfördelning medför också stort inflytande för den enskilde ledamoten. Av tabellerna 4.1a-f framgår att detta förhållande gäller alla partier även om ansvarsområdena är bredare i de mindre partierna. Mindre anmärkningsvärt är att ledamoten också fungerar som ensam agent i Kammarspelet.

Det empiriska materialet indikerar att ledamotens intresse för att avvika från sin partigrupps intressen ($\Delta P + \Delta V$) som förväntat är lägre i Utskottsspelet än i Kammarspelet. För det första framgår av intervjuerna att ledamöterna haft goda möjligheter att placera partilinjen nära den egna idealpunkten så att ΔP är lågt. För det andra framgår att ledamöterna inte ser samma omvalsmässiga vinster i att avvika i utskottsarbetet som i aktiviteter vilka är öppnare för insyn, dvs. även ΔV är lågt.

Den största partiskillnaden mellan ledamöterna som agenter gäller Utskottsspelet, där regeringspartiets ledamöter har betydligt mindre möjligheter att avvika än övriga. Under undersökningsperioden har inte bara initierandet av partilinjen, utan även mycket av fastställandet av partilinjen varit förlagt till regeringskansliet som ett resultat av det organiserade samarbetet med vissa oppositionspartier. De socialdemokratiska ledamöterna spelar därmed en begränsad variant av Utskottsspelet där de i praktiken fungerar som en vetopunkt i förhållande till departementet. För avvikelse krävs därför att ledamot och departement är eniga om att avvika på samma sätt. Intervjuundersökningen indikerar att sådana situationer förekommer, men är mycket ovanliga.

Gruppledningen som ensam principal i riksdagen

Teorins andra del – att den gruppledning som väljs och kan avsättas av gruppmötet fungerar som ensam principal – får också empiriskt stöd, om

än med nyansskillnader. Den centrala frågan är hur stort inflytande ledare som *inte* valts och kan avsättas av partigruppen har, dvs. aktörer som inte är agenter till partigruppen. För Kammarspelet finns inget i datamaterialet som tyder på att sådana aktörer skulle ha inflytande. Ansvar för att upprätthålla partilinjens vilar helt på gruppledningens representanter.

För Utskottsspelet är bilden mindre entydig. I enkätfrågan om inflytande över utskottsarbetet rangordnas både gruppledningens och partiledningens aktörer högt. Vid en explicit jämförelse mellan gruppledningen och partiledningen som riksdagsexternt organ bedöms emellertid gruppledningen ha större inflytande. I båda fallen utgör socialdemokraterna undantag; partiledningens inflytande bedöms här vara större än gruppledningens. I intervjuundersökningen framhåller ledamöterna att partiledarens, partiledningens och partistyrelsens inflytande primärt gäller det utåtriktade respektive det långsiktiga ideologiska arbetet, snarare än hanterandet av dagspolitiken i riksdagen. I de socialdemokratiska intervjuerna framkommer inget som tyder på att aktörer utanför riksdagsgruppen utövar direkt ledarskap i det dagliga riksdagsarbetet. Tvärtom betonas regeringsföreträdarnas roll som agent i dessa relationer. Med dessa nyanseringar får teorins andra element stöd även för Utskottsspelet.

Intressant är att i stora och kontroversiella ärenden i Utskottsspelet och Kammarspelet om voteringar, dvs. i de spel där agenten binder partiet vid en ståndpunkt, rullas delegationen tillbaka så att *gruppmötet* fungerar som principal. Vare sig gruppledning eller gruppmöte har råd att riskera att gruppledningen skall tolka gruppmötets vilja fel i förhållande till agenten i sådana ärenden.

Även antagandet att ledningens intresse av att ledamoten inte avviker ($\Delta PP + \Delta PV + \Delta PM$) är betydligt högre i spelen i beslutsfas får empiriskt stöd. I Kammarspel om motioner är det enligt intervjupersonerna huvudsakligen i spel där ledamotens initiativ har budgeteffekt som ledningen bedömer att nyttoförlusten av avvikelser är så hög att det lönar sig att övervaka. Att ett ärende har budgeteffekt gör att förlusten av att ledamoten avviker är högre även i spelen i beslutsfas. En annan faktor som ökar förlusten av en avvikelse – och därmed chansen att principalen skall övervaka – är den parlamentariska situationen. I ett jämnt parlamentariskt läge eller om många ledamöter kan förväntas ha intresse av att avvika ökar ledningens incitament att övervaka. Även regeringsställning eller samarbete med andra partier medför att kostnaden för avvikelse är högre (högt ΔPM).

Värt att notera är att utskottsgrupps-/kommittéordförandena utgör en viktig skillnad mellan stora och små partier i Utskottsspelet och för socialdemokraterna även Kammarspelet. Ordförandena har en mycket stark ställning som vetopunkt i de stora partierna och fungerar som en pålit-

lig signalsändare till principalen, i kraft av sin dubbla roll som ledarskapsagent och ämnessakkunnig. Därmed kan kostnaden för att övervaka, C, sägas vara lägre för principalen i de större partierna. Även den bättre tillgången på brandlarm – i form av andra utskottsledamöter och grupptjänstemän – för stora partigrupper ledningar innebär att de effektivare kan upptäcka avvikelser.

Utfallet i konfliktsituationer i riksdagen

Frågan om vilken aktör som dominerar om båda spelar en konfrontativ strategi får enligt teorins tredje del olika svar i de båda spelen. För Utskottsspelet antas principalen dominera och korrigera partilinjens till sin egen ståndpunkt, så att ledamoten inte har någon nytta av att avvika om hon blir övervakad. För Kammarspelet antas principalen inte kunna hindra ledamoten från att avvika, men kan fortfarande försöka övertala en agent att inte avvika och sanktionera en ledamot som inte låter sig övertalas.

Teorin får mycket gott empiriskt stöd i båda dessa avseenden. I Utskottsspelet uppges gruppledningen kunna korrigera partilinjens om ledamoten vill binda partiet för en ståndpunkt som inte ligger i partigruppens intresse. Som teorin förutspår visar sig emellertid sådana situationer vara mycket ovanliga, eftersom ledamoten vet att hon inte kommer att vinna något på att avvika om hon blir övervakad.

Studien visar att ledningen inte kan hindra en ledamot att vare sig rösta eller motionera som hon vill i Kammarspelet. Förklaringen är att rösträtt och motionsrätt ingår i kontraktet mellan ledamot och väljare, inte i kontraktet mellan ledamot och partigrupp. Kontraktet mellan väljare och vald visar sig också spela roll för om avvikelser sanktioneras. En ledamot som innan valet har indikerat att hon har en annan ståndpunkt än partiet i en fråga har större frihet att avvika i den frågan.

I Kammarspel om motioner beskrivs förhandlingen mellan principal och agent ungefärligen följa de steg som skisseras i den spelteoretiska modellen, med övervakning, indikerad avvikelse, övertalningsförsök och ledamotens slutliga beslut. Som nämndes är det dock huvudsakligen motioner med budgeteffekt som övervakas. I Kammarspel om voteringar finns en stark norm att ledamoten själv skall uppges om hon ämnar avvika. Eftersom normen i allt väsentligt följs kan ledningen – i spelteoretiska termer – tillgodoräkna sig informationen om ledamoten skall avvika eller inte utan att behöva betala kostnaden för att övervaka henne.

Delegation och återdelegation i riksdagen

I kapitel 2 utmejslades teorin om delegation och återdelegation som ett sätt att förklara hur formandet och upprätthållandet av partilinjens går till i parlamentariska partigrupper. Samtliga teorins delar har visat sig få gott empiriskt stöd för fallet Sverige. Tre punkter förtjänar att lyftas fram i detta sammanhang.

För det första visar studien av de svenska partigrupperna att formandet och upprätthållandet av partilinjens i riksdagen är en i hög grad decentraliserad process. Gahrtons (1983) bild av riksdagsgrupperna som toppstyrda och centraliserade organisationer är vitt skild från åtminstone situationen i 1990- och 2000-talets riksdag. Riksdagsgruppernas arbete bedrivs nästan uteslutande av funktionella specialister. Ämnesspecialisterna i utskottet utvecklar förslag till ställningstaganden i sak och i förhandlingar. Arbetet övervakas och justeras vid behov av en specialiserad ledningsfunktion med uppdrag att se till partigruppens gemensamma intressen. Ledningsfunktionen har emellertid varken intresse eller möjlighet att detaljstyra verksamheten. Än mindre är sådan detaljstyrning något som partigruppen som kollektiv ägnar sig åt. Gruppmötets främsta uppgift är att välja och avsätta ledning och dess emellan övervaka att ledningen på effektivast möjliga sätt tillvaratar partigruppens – och därmed ytterst väljarnas – intressen.

En andra punkt att notera är att ledningens effektivitet i arbetet med att forma partilinjens beror på partigruppens grad av organisation, där hög organisation definierats som regeringsinnehav och/eller hög gruppstorlek. Givet att alla partigrupper förutsätts forma och upprätthålla en politik över samma spännvidd av ärenden medför hög gruppstorlek och större resurser en fördel, även om ämnesspecialisterna som skall övervakas är fler. Hög gruppstorlek tillåter ledningen att bygga upp ett mer sofistikerat system av vetopunkter och brandlarm som kan varna om partigruppens intressen hotas. I synnerhet införandet av en mellannivå i form av ordföranden i utskottsgrupperna, som kombinerar viss ämnessakkunskap med egna ledarskapsambitioner utgör en viktig fördel i de större partigrupperna. Även regeringsinnehavet underlättar gruppledningens arbete. Det faktum att ledamöterna inte behöver fungera som agenter i Utskottsspelet, frigör dem till att fungera som sakkunniga signalinstrument i både Utskottsspel och Kammarspel.

Slutligen framgår av studien att den enskilde riksdagsledamoten kan ha ett betydande inflytande på sitt partis politik om hon väljer att ta vara på möjligheten. I synnerhet i de mindre partierna blir ledamöterna sina partiers sakkunniga inom relativt breda policysektorer. Som en följd av den långtgående specialiseringen blir den ämnesansvarige ledamotens förslag till beslut också partiets ställningstagande i en stor majoritet av fallen. Även i de stör-

re partierna har utvecklingen gått mot att varje ledamot har ett specialområde att ansvara för. Denna breddning av kontrakten för ledamöterna som agenter har bland annat varit ett medel för att säkra deras lojalitet i övriga beslut de förväntas ställa sig bakom.

Delegation och återdelegation i andra parlament

Hur generaliserbar är den teori som här utvecklats för analys av andra parlamentariska demokratier? Nyckeln ligger i de två första teorielementen, som bestämmer spelens aktörer, agenten och principalen, i de två typerna av återdelegationsspel. Det tredje teorielementet utgör inte en förutsättning för teorins tillämpbarhet, men avgör vilken typ av spel som kommer att spelas om en viss aktivitet. Någon undersökning av teorins tillämpbarhet på andra parlament kan inte göras här, men med hjälp av jämförande parlamentsstudier är det möjligt att ge en preliminär bild.

Grunden för det första teorielementet – ledamoten som ensam agent – är att partigrupperna präglas av intern arbetsfördelning som sträcker sig ned till individuell ledamotsnivå. Detta avgörs å ena sidan av parlamentets utskottssystem och å andra sidan av hur fritt ledamotens mandat är. För utskottsarbetet där partilinjen *formas* är ett utskottssystem med många, små utskott, som möjliggör en relativt snäv sektorsindelning, alternativt utskottssystem med rapportörsskap, antagligen en nödvändig förutsättning.¹ Av Mattson och Strøm (1995) framgår att en klar majoritet av de parlamentariska demokratierna i Västeuropa har relativt många, små lagstiftningshanterande utskott.² De huvudsakliga undantagen utgörs av Frankrike och Grekland, där man medvetet valt ett system med få och stora utskott.³ Utskottsledamöternas inflytande över partiets politik klassificeras också som lågt i bland annat dessa två länder. De svenska ledamöterna bedöms ha medelhögt inflytande medan exempelvis norska, holländska och österrikiska ledamöters inflytande klassificeras som högt.⁴ För ledamotsaktiviteter i vilka partilinjen skall *upprätthållas* är en nödvändig förutsättning att ledamoten har ett fritt mandat att agera både i förhållande till väljarna och i förhållande till andra aktörer inom partiet. Motsvarande komparativa studier saknas på detta område, men bundna mandat bedöms vara mycket sällsynta i moderna demokratier.

Grunden för det andra teorielementet – gruppledningen som ensam prin-

1. Jfr Mattson & Strøm (1995), s. 268f.

2. Mattson & Strøm (1995), s. 259ff.

3. Damgaard (1995), s. 310f. Damgaard påpekar att stora utskott emellertid inte utesluter specialisering.

4. Damgaard (1995), s. 316. De 18 länderna i studien fördelar sig jämnt mellan kategorierna lågt, medelhögt och högt inflytande.

cial – är partigruppens ställning i förhållande till å ena sidan partiets regeringsföreträdare och å andra sidan den nationella partiorganisationen utanför parlamentet. Heidar och Koole (2000b) klassificerar en partigrupps ställning i första hand efter graden av åtskillnad mellan partigruppen och dessa två grenar av partiet. I de fall åtskillnaden är svag klassificeras partigruppen som dominant eller dominerad av i förhållande till den eller de andra grenarna av partiet.⁵ Teorin om delegation och återdelegation är tillämpbar på partigrupper som är starkt åtskilda från de andra grenarna av partiet. Men den är också tillämpbar på sådana partigrupper som är svagt åtskilda från de andra grenarna, men där partigruppen inte är dominerad av dem. Nämnas kan att Hagevi (2000) klassificerar de svenska partigrupperna som svagt åtskilda från båda de andra grenarna av partiet, men ser inte partigruppen som dominerad av dem.⁶

Den bild som Heidar & Koole (2000c) ger i sin jämförande sammanfattning av tolv länderstudier är att det finns en generell europeisk trend mot ökad integration mellan partigrupperna och övriga två grenar av partiet. De menar att partigrupperna i allt högre utsträckning är dominanta i förhållande till den nationella partiorganisationen utanför parlamentet, som ett resultat av ökande statliga bidrag till partigrupperna och det allt snabbare politiska tempot. Untag utgörs av Belgien och Österrike, som beskrivs som "röstmaskiner", dominerade av båda de andra grenarna av partiet. När det gäller partigruppernas ställning i förhållande till partiets regeringsföreträdare är trenden inte lika klar, men tycks snarast gå i riktning mot en svagare ställning för partigrupperna. Det är emellertid regeringarnas allt starkare dagordningsmakt som betonas, dvs. en starkare agentroll, snarare än principalroll för regeringsföreträdare i Utskottsspelet.⁷

Det tredje teorielementets formulering avgör hur spelet om en viss aktivitet kommer att spelas. Ingenting säger att en given aktivitet nödvändigtvis spelas enligt samma spelmodell som i den svenska riksdagen. Mer generellt kommer aktiviteter i vilka ledamöterna *inte är* konstitutionellt garanterade att delta att spelas enligt Utskottsspelets spelmodell. Omvänt kommer aktiviteter i vilka ledamöterna *är* konstitutionellt garanterade att delta att spelas som Kammarspelet. Utomstående aktörers grad av insyn i spelets utfall avgör således inte vilken typ av spel som spelas, utan bara storleken på nyttovärdet av att avvika. När det gäller utskottsarbetet menar

5. Heidar & Koole (2000b), s. 12–15.

6. Hagevi skriver: "For Swedish Riksdag members, party activities in all four party domains are important. Most important are the local extra-parliamentary organisation and the parliamentary party group, followed by the party-in-government. Least important is the central extra-parliamentary organisation." Hagevi (2000), s. 159f.

7. Heidar & Koole (2000c), s. 257ff.

Damgaard (1995) att någon form av godkännande från gruppledningens sida krävs i alla de 18 västeuropeiska länder som han studerar.⁸ I elva av länderna är gruppledningens sanktionsmöjligheter också större än i Sverige, eftersom ledamöter kan tvingas lämna sin utskottsplats under mandatperioden. Ledamöters avvikelser i utskottsarbete verkar således avgöras i ett Utskottsspel i alla de studerade länderna. När det gäller individuella initiativ i form av lagstiftningsförslag från enskilda ledamöter visar Mattson (1995) att ledamöterna i ungefär hälften av de västeuropeiska demokratierna är huvudsakligen fria att väcka sådana.⁹ I dessa länder kan ledamöters avvikelser i motioner förväntas avgöras i ett Kammarspel. I de länder – Frankrike, Grekland, Irland och Luxemburg – där regeringen kontrollerar väckandet av motioner kan ledamöternas avvikelse snarare förväntas avgöras i ett Utskottsspelsliknande spel.

Sammanfattningsvis visar den översiktliga genomgången att teorin om delegation och återdelegation i parlamentariska partigrupper har goda förutsättningar att vara tillämplbar även på andra parlamentariska system än det svenska. Den inskränkning i påstående 1a som följer av det parlamentariska styrelseskicket – att ledamöter i regeringspartier inte fungerar som agenter i initierandet och i vissa fall inte heller i fastställandet av partilinjens – måste naturligtvis tillämpas även vid analys av andra system.

8.2 Personvalsreformen – press på de utsatta

Införandet av personval innebar något principiellt nytt i den svenska demokratin. Den renodlade modell där val mellan partier varit den enda mekanismen för demokratiskt ansvarsutkrävande tillfördes ett element av individuellt ansvar för enskilda ledamöter. Därmed skapades också incitament för ledamöterna att i viss mån bygga upp en individuell politisk profil vid sidan av partiet.

Vissa aspekter av personvalsreformen har redan hunnit utvärderas. De tidiga analyser som gjorts har emellertid av naturliga skäl begränsat sig till väljarnas val av kandidater. Ett av huvudmålen för denna studie har därför varit att fylla kunskapsluckan vad gäller reformens effekt på riksdagsarbetet, i synnerhet för ledamöternas val mellan att vara lojala och att avvika från sin partigrupps intressen. Nedan sammanfattas och diskuteras vad studien kommit fram till i detta avseende. Som bakgrund till studiens resul-

8. Damgaard (1995), s. 317f.

9. Mattson (1995), s. 468ff. Mattson finner att ledamötens frihet generellt är högre i små parlament och i konsensusdemokratier. Jfr Lijphart (1984).

tat sammanfattas först vad tidigare utvärderingar kommit fram till om personvalsreformens effekter.

En halvhjärtad start

Det svenska valsystemets allmänna funktionsduglighet förefaller åtminstone inte ha påverkats i någon tydligt *positiv* riktning av personvalet. Valdeltagandet har sjunkit från 86,5 procent 1994, till 81,3 procent 1998 och 80,1 procent 2002.¹⁰ Anmärkningsvärt – med tanke på reformens inriktning – är att andelen röstande som efter valet 2002 korrekt kunde uppge namnet på någon kandidat i den egna valkretsen endast var 30 procent. Denna andel förefaller också sjunkit under de senaste valen, då personvalssystemet tillämpats.¹¹

Av presentationen av personvalsreformen i inledningskapitlet framgick att reformens direkta genomslag varit begränsat när det gällde väljarnas val. Såväl andelen väljare som utnyttjade möjligheten att personrösta – 29,9 procent – som antalet direkt personvalda riksdagsledamöter – 12 ledamöter – var låg efter valet 1998. Att reformens bristande genomslagskraft inte bara var en barnsjukdom framgår av att båda dessa faktorer *sjönk* något vid valet 2002, till 26,0 procent kryssande väljare respektive 10 direkt personvalda ledamöter.

Den svaga genomslagskraften uppmärksammades redan i utvärderingen av 1998 års personval. Utredningen pekade ut spärrnivån på 8 procent som trolig orsak till den begränsade genomslagskraften, men utredningens majoritet ansåg inte att utfallet varit så anmärkningsvärt att det föranledde någon sänkning av spärrnivån. I stället hoppades och trodde man på en ökning av andelen personröstande i kommande val, vilket samtidigt skulle öka andelen direkt personvalda.¹² I den tjänstemannautvärdering som gjordes av 2002 års personval konstaterade författaren att dessa förhoppningar om ett ökat personkryssande inte infriats. Samtidigt konstaterades att varken en hypotetisk ökning av personkryssandet eller en mindre justering av spärrnivån skulle medfört någon dramatisk förändring av antalet direkt personvalda. Hade spärren helt tagits bort skulle emellertid antalet direkt personvalda stigit till 80 ledamöter.¹³

10. Det sjunkande valdeltagandet *beror* sannolikt inte på införandet av personval, men personvalsreformen tycks inte heller ha motverkat den negativa trenden. Jfr SOU 1999:136, s. 154.

11. Holmberg & Oscarsson (2004), s. 185ff.

12. SOU 1999:136, s. 116f.

13. En hypotetisk ökning från ca 30 till 50 procent personröstare i 2002 års hade resulterat i att de direkt personvalda varit 25 stycken i stället för 10. En ungefär lika stor effekt skulle ha erhållits om spärrnivån varit 5 i stället för 8 procent. Nielsen (2003), s. 30 och 58ff.

Som också påpekas i utvärderingen måste beräkningarna tas med en nypa salt, eftersom de förutsätter ett realistiskt antagande om att aktörerna skulle ha agerat på exakt samma sätt, trots annorlunda förutsättningar.

Reformens genomslagskraft har också varierat högst betydligt med storleken på valkrets och parti. En kandidat för det största partiet i den största valkretsen (en socialdemokrat i Stockholms läns valkrets) skulle i 2002 års val ha behövt 16 500 personröster för att nå 8 procent av partiets personröster i valkretsen. För en kandidat för det minsta partiet i den minsta valkretsen (en miljöpartist i Gotlands läns valkrets) hade det räckt med 152 personröster.¹⁴ I praktiken var det endast två av de 22 direkt personvalda i 1998 och 2002 års val som representerade det största partiet.¹⁵ Endast en av 22 direkt personvalda kom från någon av de tre största valkretsarna.¹⁶

Även problemet med variationen i personvalssystemets genomslagskraft uppmärksammades i utvärderingen av 1998 års personval, som kallade variationen ”en demokratisk obalans som det vore önskvärt att åtgärda”.¹⁷ Den principiellt bästa lösningen – att de största valkretsarna ritades om – ansågs emellertid inte politiskt möjlig med hänsyn till lokala synpunkter.¹⁸ I utvärderingen av 2002 års personval noterades att det i större valkretsar både var en mindre andel väljare som personröstade och en lägre sannolikhet för att som kandidat bli personvald.¹⁹

Studiens empiriska resultat

Personvalsreformen förväntades ha ökat ledamöternas intresse för att avvika i sådana aktiviteter där individuell profilering är möjlig att kommunicera till utomstående. En sådan effekt uppmättes också i det öppna Kammar-spelet, men inte i det slutna Utskottsspelet. Effekten begränsade sig emellertid till Kammarspel om motioner. De socialdemokratiska riksdagsledamöterna utgjorde ett undantag från den generella effekten, då de i såväl enkät som intervjuer snarast beskrev sig ha fått mindre intresse för att avvika efter personvalsreformen.

14. Exemplet hämtat från Holmberg & Oscarsson (2004), s. 178. Det kan noteras att det inte räcker med att få mer än 8 procent av rösterna för att säkra en plats i riksdagen. Inte minst måste *partiet* få mandat att fördela i valkretsen, vilket inte skulle vara fallet med en miljöpartist från Gotland.

15. Kent Härstedt (s) blev direkt personvald vid 1998 års val och Sören Wibe (s) vid 2002 års val. Den socialdemokratiska andelen av de direkt personvalda motsvarar ca 9 procent. Som jämförelse kan nämnas att socialdemokraterna i genomsnitt vann 39 procent av mandaten i dessa två val.

16. Eva Flyborg (fp) blev direkt personvald från Göteborg kommuns valkrets i 1998 års val. De tre största valkretsarnas – Stockholms kommuns, Stockholms läns och Göteborg kommuns valkretsar – andel av de direkt personvalda motsvarar ca 4,5 procent. Andelen ledamöter från dessa tre valkretsar var i genomsnitt 24 procent av riksdagen som helhet i dessa två val.

17. SOU 1999:136, s. 119.

18. SOU 1999:136, s. 119. Denna slutsats baserades på överväganden i Nomineringsrätts- och valkrets-kommitténs betänkande SOU 1995:143. Samma bedömning gjordes även 2002 av 1999 års författningsutredning. SOU 2002:42, s. 76.

19. Nielsen (2003), s. 20ff. och 63ff

Den förväntat positiva effekten på möjligheterna att avvika var mer begränsad. Endast centerpartistiska och kristdemokratiska ledamöter menade sig ha fått ökade möjligheter att avvika i Kammarspelet om motioner efter reformen.

När det gäller personvalets effekt på hur ledamöterna faktiskt agerar var inte det partiskiljande mönstret tydligast. Det är i stället ledamöter som befinner sig i en ur omvalssynpunkt utsatt position, som efter personvalsreformen både avviker och väcker regionala motioner i högre grad än övriga ledamöter.

Slutligen kan noteras att vare sig de indirekt eller de direkt personvalda agerar markant annorlunda i riksdagen, jämfört med partivalda ledamöter. Liksom i tidigare studier visar motionsundersökningen att personvalda är något mer aktiva än partivalda när det gäller att väcka enskilda motioner. Någon särskild profilering gentemot valkretsen förefaller de personvalda dock inte ägna sig åt, vare sig i form av högre andel regionala eller avvikande motioner. De har heller inte givits större möjligheter att avvika som en följd av sin mer direkta relation till väljarna.

Ledamöter med skilda förutsättningar

Personvalsreformens effekt på arbetet i riksdagen varierar mellan olika ledamöter. Förklaringen kan spåras till personvalssystemets utformning. För att partiernas invalsortning på valsedlarna skall ändras krävs att någon ledamot når minst 8 procent av partiets röster i valkretsen. Därmed har personvalsreformen skapat nya förutsättningar för vissa, men inte alla riksdagsledamöters val mellan att gynna sina personliga intressen eller att vara lojal mot partigruppens intressen. Effekten är inte primärt avgränsad till den lilla skaran direkt personvalda, de hittills ca 5 procent av riksdagens ledamöter som varit reformens vinnare. De nya förutsättningarna visar sig i stället gälla den betydligt större skaran utsatta, de närmare 40 procent av riksdagens ledamöter som blivit reformens förlorare, då de riskerar att bli bortkryssade i kommande val.

Ledamöter som befinner sig på en säker valbar plats har inte ändrat sitt beteende efter reformen, då de i praktiken inte behöver oroa sig för att bli "bortkryssade". Ledamöter som förväntar sig att bli placerade utanför eller på någon av sitt partis sista valbara platser har däremot börjat profilera sig i ökad utsträckning i förhållande till valkretsen (deras ΔV är högre). Före reformen bestod den huvudsakliga risken för dessa omvalsmässigt utsatta ledamöter av att partiet skulle göra ett så dåligt val att mandaten i valkretsen inte räckte till. Dessa förutsättningar gav incitament till lojalt arbete för partiets framgång. Efter reformen ligger i stället den huvudsakliga risken för de utsatta att bli bortkryssade av partikamrater på samma lista. De änd-

rade förutsättningarna ger incitament till att skapa en egen personlig profil, vid sidan av partiet. Profileringen visar sig både i form av högre andel avvikande yrkanden och i form av högre andel regionala yrkanden.

Förmodligen är det också primärt den utsatta gruppen ledamöter som ligger bakom den i enkätundersökningen bekräftade uppfattningen att personvalet ökat *intresset* för att avvika från partigruppens intressen. Effekten begränsade sig hypotesenligt till Kammarspelet, eftersom profilering i form av avvikelse sällan lönar sig omvalsmässigt i Utskottsspelet.

Att socialdemokratiska ledamöter anser att personvalsreformen minskat snarare än ökat deras intresse för att avvika kan åtminstone delvis spåras till de skilda förutsättningar som reformen bidrar till. Socialdemokraterna är nämligen det enda parti i vilket en majoritet av ledamöterna inte befinner sig i en ur omvalssynpunkt utsatt position. Men socialdemokratiska ledamöter har också större anledning än andra att frukta att en splittrad partigrupp kan hota den personliga måluppfyllelsen. I kraft av regeringsparti har de socialdemokratiska ledamöterna mycket att vinna på att följa partilinjen, eftersom partilinjen normalt sett omsätts i faktisk politik.

Personvalsreformens skilda förutsättningar har delvis samband med parti- och valkretsstorlek. Andelen säkra platser är högre bland stora partier – framför allt socialdemokraterna – än bland små partier. Detsamma gäller storstadsvalkretsar, eftersom det där finns fler valbara platser. Som framgick ovan har man också diskuterat att minska storleken på vissa storstadsvalkretsar för att öka möjligheten att kandidater skall nå upp till tröskelvärdet där.

Intressant att notera är dock att kategorin utsatta ledamöter inte kan begränsas till ledamöter från små partier och/eller små valkretsar, om effekten av personvalet på beteendet skall framträda. Det är först när även ledamöter utanför eller på någon av de två sista valbara platserna från *stora* partier och *stora* valkretsar läggs till som effekten blir tydlig.

Personvalsreformens effekt på *möjligheterna* att avvika förefaller vara begränsad och villkorad. I undersökningen var det endast kristdemokratiska och centerpartistiska ledamöter som tyckt sig få större möjligheter. En möjlig hypotes är att effekten hos just dessa partiets ledamöter bottnar i partiledningarnas intresse av att använda personvalet till att röstmaximera för partiet genom att locka EU-negativa väljare trots den EU-positiva partilinjen. Mer generellt antas personvalsreformen bara ge större möjligheter att avvika om det samtidigt finns frågor där partiets väljare är så splittrade att partiets valframgångsmål kan gynnas av att vissa avvikelser tillåts. Denna empiriskt grundade hypotes behöver emellertid prövas på nya data.

Att personvalsreformen har givit en effekt på gruppen *utsatta* ledamöters riksdagsarbete, men inte på gruppen *personvalda* ledamöters ageran-

de är intressant. En möjlig tolkning är att ledamöterna räknar med att väljarna blickar bakåt, snarare än framåt, i den mån de baserar sitt personval på riksdagsarbete för valkretsens räkning. Ledamöterna tror att väljarna "belönar" aktiva ledamöter med kryss, snarare än kryssar in kandidater mot löfte att de skall "betala" med riksdagsarbete för valkretsens räkning.²⁰

En annan tolkning är att riksdagsarbete för valkretsens räkning bör ses som strategiskt handlande i syfte att säkra nästa återval, snarare än som normstyrt handlande, där den personvalde upplever ett extra tryck att uppfylla rollen som god representant för valkretsen. Personvalda ledamöter är inte aktivare än andra för sin valkrets räkning, om de inte också förväntar sig bli placerade på en utsatt position inför kommande val.

Det bör noteras att personvalsreformen inte ens på utsatta ledamöter haft en så stark effekt att det ökade intresset för att avvika fått genomslag i en nettoökning i faktiska avvikelser. Ledamöterna har uppenbarligen utsatts för motverkande krafter som medför att andelen avvikelser bland utsatta ledamöter ligger ungefär på samma nivå före och efter reformen, medan avvikelserna har sjunkit bland icke-utsatta ledamöter. Vad denna motverkande effekt skulle kunna vara är svårt att bedöma, i synnerhet som ledamöterna samtidigt tycks uppfatta att både deras intresse för och möjligheter att avvika har ökat. Ett alternativ är att gruppleddningarna minskat möjligheterna att avvika just som ett svar på personvalsreformen. Det finns dock inget i enkät- eller intervjudata som stöder en sådan tolkning. Troligare är att någon annan förändring motverkat personvalreformens genomslag.

Sammanfattningsvis har personvalsreformen som väntat ökat ledamöternas intresse för att avvika från partilinjen och i förlängningen deras benägenhet att faktiskt avvika. På grund den tröskelnivå som infördes för att dämpa personfaktorns genomslagskraft i valet har reformen emellertid fått ojämnt genomslag på ledamöternas benägenhet att avvika i riksdagsarbetet. Ur omvalssynpunkt utsatta ledamöter har tvingats att i ökad utsträckning profilera sig genom att väcka regionala och avvikande motioner. Ledamöter på säkra platser har däremot inte ändrat sitt beteende. Personvalsreformens effekt är relativt måttlig och förefaller ha motverkats av andra faktorer. För ledamöter på utsatta positioner har nettoavvikelserna vare sig ökat eller minskat, medan de minskat för ledamöter på säkra positioner.

20. Jfr Petersson et al. (2002).

8.3 Budgetreformen – pengarnas makt

Den ekonomiska krisen i början av 1990-talet aktualiserade en översyn av den statliga budgetprocessen, eftersom det bland både politiker och forskare hävdades att en del av de svenska problemen hade institutionella orsaker. I en serie av reformer förändrades budgetprocessen i riktning mot ökad transparens och förstärkt helhetsperspektiv. Reformen syftade till att riksdagen inte skulle kunna ändra i regeringens budgetförslag med mindre än att riksdagsmajoriteten kunde enas om ett nytt förslag. Genom hela processen stärktes de aktörer som ansvarar för det ekonomiska helhetsperspektivet.

Analogt förutspåddes i kapitel 3 att reformen medfört en motsvarande förändring inom riksdagens partigrupper. Aktörerna med ansvar för det ekonomiska helhetsperspektivet – gruppledning inklusive partiets ekonomiska talespersoner – antogs ha fått både större intresse för och större möjligheter att stävja avvikelser från partilinjens i utgiftsfrågor. Därmed uppställdes hypotesen att budgetreformen minskat ledamöternas möjligheter att avvika i utgiftsfrågor i både Utskottsspelet och Kammarspelet.

Studiens empiriska resultat

Som förväntat har budgetreformen inte påverkat ledamöternas *intresse* för att avvika, vare sig i Utskottsspelet eller i Kammarspelet. Reformen har i stället, hypotesenligt visat sig påverka ledamöternas *möjligheter* att avvika.

Av kapitel 5 framgick att ledamöterna upplevt att budgetreformen minskat deras möjligheter att avvika i Utskottsspelet. I enkätdata kunde en negativ effekt uppmätas motsvarande ca 8 procentenheters högre förväntad sannolikhet att ledamöternas möjligheter att avvika hade minskat. Vidare analys visade att effekten framför allt gällde regeringspartiets ledamöter, för vilka effekten var tydligt signifikant och motsvarade 53 procentenheters högre sannolikhet att möjligheterna att avvika minskat. Intervjudata gav en splittad bild av budgetreformens effekt i Utskottsspelet. En betydande minoritet bland intervjudata personerna ansåg att reformen haft den förväntade effekten och kunde också beskriva just den orsaksmekanism som underliggert hypotesen. Majoriteten av intervjudata personerna menade emellertid att reformens effekt varit begränsad, eftersom partigruppens intressen övervakats hårt i utgiftsfrågor även före förändringen.

I kapitel 7 gav de olika materialkategorierna olika svar på frågan om budgetreformens effekt i Kammarspelet. I enkätdata kunde ingen effekt avläsas. I intervjudata framgick att huvudsakligen socialdemokratiska och centerpartistiska ledamöter upplevt att budgetreformen haft den förväntade effekten. I motionsdata framgick en tydlig och signifikant effekt av reformen. För det första hade andelen budgetförsvagande yrkanden sjunkit från ca 10 till ca 5 pro-

cent efter reformen. För det andra hade avvikelsegraden i de budgetförsvagande yrkandena blivit signifikant lägre. De budgetförsvagande yrkandena hade i själva verket gått från att ha varit mer avvikande än andra yrkanden före reformen till att vara mindre avvikande än andra yrkanden efter reformen. En förklaring som stämmer överens med båda resultaten i motionsundersökningen är att gruppleddningarna efter reformen inte längre tillåter att ledamöterna väcker budgetförsvagande yrkanden som avviker från partilinjén

Inte en spänn!

Som framgår är data inte entydiga när det gäller budgetreformens effekt. En tolkning som stämmer väl överens med samtliga data är dock att reformen haft den förväntade effekten i både Utskottsspelet och Kammarspelet, men att minskningen av ledamöternas möjlighet att avvika har skett från en redan låg nivå.

Av såväl tidigare forskning liksom av resultaten i kapitel 4 och 6 framgår att partiledningarna även före budgetreformén varit särskilt noga med att övervaka att ledamöter inte avviker från partigruppens intressen. I utskottsarbetet har budgetpåverkande effekter varit en anledning för agenterna att förankra sina beslut. I hanteringen av enskilda motioner framgår att gruppleddningens främsta och i vissa fall enda skäl att övervaka är att se till att motionerna inte strider mot partiets budgetalternativ. Även det faktum att andelen budgetförsvagande motionsyrkanden var ca 10 procent innan reformen tyder på att ledamöternas möjligheter att avvika i utgiftsfrågor var relativt begränsade även före budgetreformén.

Givet att möjligheterna att avvika i budgetfrågor alltså alltid varit relativt begränsade, förefaller budgetreformén ändå ha begränsat dem ytterligare. När det gäller socialdemokratiska ledamöter pekar data ur samtliga materialkategorier tydligt på att så är fallet. Att effekten är tydligast för regeringspartiets ledamöter är inte förvånande. Den socialdemokratiska gruppleddningen har ansvaret för att se till inte bara att partiets budgetalternativ är sammanhållen utan att den faktiskt också blir landets statsbudget. Kostnaderna för att misslyckas med att skapa trovärdighet kring budgeten kan få samhällsekonomiska konsekvenser utöver de snävt partistrategiska.

För oppositionspartierna är bilden mer splittrad. Medan aktörsberoende motionsdata visar en tydlig effekt, varierar aktörsberoende enkät- och intervjudata betydligt mer. Det är svårt att urskilja några partiskillnader som kan förklara de olika bedömningar av reformens effekt, eller brist på effekt, som görs av aktörerna. Ett par av oppositionspartiernas gruppleddare för kategoriska och utvecklade resonemang som beskriver just den orsaksmekanism som underliggör hypotesen om budgetreformens effekt. Det är därmed uppenbart att reformen haft en viss effekt även i andra partier än

det socialdemokratiska. Samtidigt anser sig de flesta av intervjupersonerna inte ha märkt av någon tydlig effekt.

En möjlig förklaring till den splittrade empiriska bilden kan ligga i att individuella ledamöter inte kopplat inskränkningar i möjligheterna att avvika till just förändringen av budgetprocessen. Gruppledarna för i sina svar i intervjuundersökningen genomgående längre och mer detaljerade resonemang kring budgetreformen och dess eventuella effekter på det interna partiarbetet. De vanliga ledamöterna uppfattar oftare frågeställningen som ny och deras svar är kortare och mindre nyansrika. Som jämförelse kan nämnas att ledamöterna har betydligt lättare att utveckla sina synpunkter på personvalsreformens effekt i detta avseende.

Denna skillnad mellan gruppleddning och vanliga ledamöter är inte förvånande. Delegationssystemen inom riksdagsgrupperna innebär att ledningen har huvudansvar för helhetsperspektivet medan ledamöterna har ansvar för avgränsade sakområden. Därför kan man förvänta sig att ledningen haft större anledning att fundera över hur budgetreformen påverkar det interna partiarbetet. Givet att det även före reformen var ledningens uppgift att slutligt avgöra om avvikelser kunde tillåtas eller inte har det möjligen varit svårt för ledamöterna att uppfatta att ledningen efter reformen har haft delvis nya bevekelsegrunder för sina beslut. Detta är särskilt troligt då avvikelsetoleransen i utgiftsfrågor var låg redan före budgetreformen. Således kan de vanliga ledamöternas svar i intervjuerna, och kanske i än högre utsträckning i enkäten, ha underskattat budgetreformens faktiska effekt på möjligheterna att avvika från partigruppens intressen.

Sammanfattningsvis har studien visat att budgetreformen, som förväntat, minskat ledamöternas möjligheter att avvika från sin partigrupps intressen i utgiftsfrågor såväl i Utskottsspelet som i Kammarspelet. Begränsningen av ledamöternas möjligheter att avvika i utgiftsfrågor har dock skett från en redan tidigare låg nivå. Gruppleddningarnas huvudlinje när det gäller avvikelser i utgiftsfrågor – av den moderata gruppledaren sammanfattad ”Inte en spänn!” – har alltså blivit ännu tydligare.

8.4 Den avvikande generationen

Antalet riksdagsledamöter under 25 år sjönk mellan mandatperioderna 1994–1998 och 1998–2002 från 10 personer till en enda. I upptakten till 1998 och 2002 års val uppmärksammades särskilt att några unga kvinnliga riksdagsledamöter inte tänkte ställa upp för omval efter sin första period i

riksdagen.²¹ En av dem upplevde att det hade varit svårt att få gehör för sina åsikter som ung kvinna i riksdagen:

”En man i 50-årsåldern lyssnar alla på. [...] Jag måste hela tiden bevisa att jag kan mitt ämne, annars riskerar man att bli förlöjligad och nonchalerad.”²²

Några av de kvarvarande ledamöterna ur 1960-/1970-talsgenerationen varnade för ett generationskrig där olika åldersgrupper ställdes mot varandra. I synnerhet 1940-talisterna pekades ut som skyldiga till att skapa motsättningar. Den unge moderaten Fredrik Reinfeldt ville bilda ett nätverk för unga riksdagsledamöter för att ”synliggöra vår generation”.²³

Den kartläggning som beställdes efter debatten om avhoppet vid valet 1998 nyanserar bilden något.²⁴ När de tillfrågats om skälen till att de lämnade riksdagen instämmer avhoppare ur den yngsta generationen i något högre grad än sina äldre kolleger i påståendena att ”Den enskilda riksdagsledamoten har för lite inflytande i riksdagsarbetet” och ”Det är för mycket pampvälde bland politikerna”. Det rör sig emellertid inte om några dramatiska skillnader.²⁵ De två vanligaste skälen som unga avhoppare anger är i stället ”Det var dags för mig att ägna mig åt något nytt” och ”Riksdagen var inte rätt forum för de frågor jag ville driva”.²⁶ Intrycket är knappast att de unga kände sig maktlösa och borttvingade. Det förefaller snarare handla om ett frivilligt och medvetet val att lämna politiken eller bedriva den i andra fora.

Studiens empiriska resultat

Mot bakgrund av denna debatt blir den generationseffekt på benägenheten att avvika som noterats i föreliggande studie särskilt intressant.

I kapitel 5 framgick att ledamöter födda på 1960-/1970-talet i signifikant högre grad än sina kolleger ur äldre generationer ansåg att såväl deras intresse som deras möjligheter att avvika i Utskottsspelet ökat under undersökningsperioden. Dessa resultat i enkätdata återspeglades i intervjudata i

21. GP 1997-09-18, TT 1998-05-08, TT 2001-08-16.

22. GP 1997-12-14.

23. TT 1996-10-10.

24. Ahlbäck Öberg et al. (kommande). Stort tack till författarna för möjligheten att ta del av deras material.

25. Den fråga som ställdes var ”Vilket är skälet till att Du inte ställde upp som riksdagskandidat till höstens [dvs. 1998 års] val?” och ledamöterna ombads instämma i ett antal påståenden genom ange siffror från 0 (”Helt oviktigt skäl”) till 10 (”Mycket viktigt skäl”). Medelvärde för påståendet ”Den enskilda riksdagsledamoten har för lite inflytande i riksdagsarbetet” är 4,67 för de unga mot genomsnittliga 3,10. För påståendet ”Det är för mycket pampvälde bland politikerna” är medelvärdet 4,00 för de unga mot genomsnittliga 2,21.

26. Medelvärdena är 6,67 respektive 5,67 för de två påståendena i kategorin ledamöter under 30 år.

så måtto att de på 1940- och 1950-talen födda intervjupersonerna ansåg att den yngsta generationen var betydligt mer individualistiska och avvikelsebenägna än de själva hade varit i samma ålder.

Även i Kammarspelet kunde en tydlig generationseffekt noteras, vilket visades i kapitel 7. Effekten gällde emellertid inte förändringar i intresset för att avvika i vare sig motioner eller voteringar. Däremot ansåg sig den yngsta generationen ledamöter i signifikant högre grad än de äldre ha fått ökade möjligheter att avvika i såväl motioner som voteringar. Slutligen visades att generationseffekten återkom även i motionsdata där den yngsta generationen var den enda som ökat avvikelsegraden i sina motioner mellan mandatperiodens första och andra hälft. Ökningen förefaller framför allt bero på de kvinnliga ledamöterna ur den yngre generationen. Sett till perioden som helhet var också avvikelsegraden högre i den yngre generationens motioner.

De nya individualisterna

Skillnaderna mellan den dominerande och mest talrika generationen bland riksdagsledamöterna – 1940-talisterna – och den yngsta generationen – 1960-/1970-talisterna – är så gott som genomgående i materialet.

En första punkt gäller *intresset* för att avvika. Det kan från avsnitten 5.1 respektive 7.2 noteras att intresset för att avvika generellt har ökat i såväl Utskottsspelet som Kammarspelet. Men det är bara i Utskottsspelet som den yngsta generationens intresse för att avvika har ökat i högre grad än 1940-talisternas. Även om generationseffekten är oberoende av ledamöternas tid i riksdagen beror den i detta fall förmodligen på skillnader i allmänpolitisk erfarenhet. I kapitel 5 konstaterades att utskottsarbetet är så specialiserat att det förmodligen krävs vissa baskunskaper inom ämnesområdet för att ledamöten skall kunna avgöra om hon är intresserad av att avvika eller inte. Ledamöter söker sig generellt till utskott som hanterar ämnen i vilka de själva har erfarenhet och kompetens, exempelvis från tidigare yrkesverksamhet.²⁷ Det är därför troligt att äldre ledamöter, med en yrkeskarriär bakom sig, i större utsträckning än sina yngre kolleger har vissa baskunskaper inom sitt utskottsområde redan när de tillträder som ledamöter. Därmed har också den äldre generationen större möjligheter än den yngre att redan från början avgöra om de är intresserade av att avvika eller inte i Utskottsspelet. Motsvarande baskrav i allmänpolitisk kompetens finns inte för Kammarspelet om voteringar, som alla ledamöter spelar om alla frågor, eller för Kammarspel om motioner, där ledamöterna själv väljer ämnesområde. Att intresset för avvika ökat mer i den yngre generationen i Utskottsspelet kan avspegla att

27. Hagevi (1998), s. 178.

de under undersökningsperioden skaffat sig de nödvändiga baskunskaperna för att vara intresserade av att avvika. Intervjudata indikerar att nivån på den yngsta generationens intresse för att avvika också är högre än för den äldres.

Om den yngre generationen är mer intresserad av att avvika, går det att säga något om till förmån för vem man vill avvika? Är det hänsyn till den egna åsikten (ΔP) eller hänsyn till väljarnas åsikter (ΔV) som ligger bakom? Några data som direkt besvarar denna frågeställning finns inte i studiens undersökningar. I enkäten ingick dock en fråga om ledamöternas normativa uppfattningar. Resultaten av denna enkätfråga har redan berörts i kapitel 5 och 7, men utvecklas här något.

Av enkätsvaren framgår att nästan alla ledamöter ur den yngsta generationen ansåg att en ledamot bör följa *sin egen åsikt*, snarare än partiets eller väljarnas åsikt om dessa kommer i konflikt, i både utskottsarbetet och väckandet av enskilda motioner. För voteringar ansåg ungefär hälften av den yngre generationen att ledamoten bör följa den egna åsikten och hälften ansåg att hon bör följa partiets åsikt. I 1940-talistgenerationen ansåg däremot nästan alla att ledamoten bör följa *partiets åsikt* i både voteringar och utskottsarbete, medan normen för motioner var ungefär jämnt fördelad mellan den egna och väljarnas åsikter. Även om enkätfrågan gällde hur ledamoten ansåg att man *bör* göra, snarare än hur man faktiskt gör, torde det kunna gå att dra vissa slutsatser även om det senare. Det förefaller som om den yngre generationens större intresse för att avvika inte handlar om att ta hänsyn till väljare och valkrets (ΔV), utan snarare till den personliga ideologin (ΔP).

I samma riktning pekar intervjudata. Där beskrivs den yngsta generationen som välutbildade individualister, vilka värderar den egna åsikten högt. Däremot sägs ingenting om att de yngsta skulle vara mer intresserade än de äldre av nära kontakter med väljarna eller den lokala partiorganisationen. Vidare kan noteras att den yngsta generationen i lägre grad än övriga uppger sig ha blivit mer intresserad av att avvika till följd av personvalet. De yngre ledamöterna är heller inte överrepresenterade i gruppen utsatta ledamöter, på vilka personvalet haft störst effekt. Slutligen kan noteras att den yngsta generationen i signifikant lägre grad än sina kolleger väcker regionala motioner. Det förefaller som om det är hänsyn till den egna åsikten, snarare än väljarhänsyn som förklarar det större intresset för att avvika i den yngsta generationen.

Om man i stället ser till hur ledamöterna uppfattar sina *möjligheter* att avvika kan man även här se en generell ökning i både Utskottsspel och Kammarspel. Men ökningen är signifikant högre för 1960-/1970-talsgenerationen i båda spelen. Även denna skillnad skulle kunna tillskrivas den yngre generationens lägre allmänpolitiska kompetens när de tillträder som

ledamöter. Men en alternativ tolkning är att den debatt om ungas avhopp från politiken som fördes under undersökningsperioden har varit en faktor i sammanhanget. Gruppleddningarna kan ha låtit den yngre generationen få lite större utrymme att profilera sig än sina äldre kolleger för att motverka framtida avhopp. En mer generös inställning till yngre ledamöters avvikelsebehov antyds också i några intervjuer:

”För det är ju farligt också att slå ned på sådana här ... Jag menar, det har vi ju sett avhopp som kommer både i kommuner och landsting och riksdagen med, för den delen, som egentligen är ett uttryck för att de tycker sig vara mobbade av alla de där äldre förstå-sig-påarna. Och det är ju jättefarligt, för de [unga] behövs ju i politiken, det är ju inte frågan om det.”²⁸

Att den ökade avvikelsebenägenheten delvis beror på en mer generös inställning från gruppleddningarnas sida mot sina yngre ledamöter får också visst stöd om man ser till motionsundersökningen. Som nämnts finns ingen generationsskillnad i förändringen av intresset för att avvika i Kammarspel om motioner, men däremot en skillnad i förändringen av möjligheterna. Om man ser till de faktiska avvikelserna framgår att den yngre generationen ledamöter under första halvan av undersökningsperioden avvek i *lägre* grad än 1940-talisterna. Om man jämför med den senare halvan har däremot avvikelsegraden sjunkit för alla de äldre generationerna, medan den stigit i den yngsta generationen. Tidfaktorns interaktionseffekt på generationsskillnaden är (svagt) statistiskt signifikant.

Sett till enkätdata borde den ökade avvikelsebenägenheten i den yngre generationen snarare bero på ökade möjligheter än ökat intresse för att avvika. Denna ökade möjlighet att avvika kan vara resultatet av att ledningarna bestämt sig för att vara något mer tillåtande mot yngre ledamöters motionsavvikelser. En sådan tolkning får också stöd av att det framför allt verkar vara de unga kvinnorna som i ökande grad avviker. Antalet observationer är för lågt för att könsskillnaden skall vara statistiskt signifikant. Men ett sådant resultat stämmer väl in med bilden att den unga generationens ökade avvikelsebenägenhet är ett resultat av en generösare inställning från gruppleddningarnas sida, som en reaktion på debatten om unga – och särskilt unga kvinnors – avhopp från politiken.

Slutligen är en nyckelfråga om generationseffekten verkligen är en generationseffekt, som kan förväntas vara beständig, och inte en senioritets- eller ålderseffekt, vilka kan förväntas försvinna med åren. Mot att det skulle vara en senioritetseffekt talar att både enkät- och motionsresultaten är kontrollerade för anciennitet och att ancienniteten inte i något fall är signi-

28. Referensnummer 224. Jfr Bohlin Olsson (s).

fikant. För enkätdata är visserligen urvalet skevt med avseende på anciennitet, men så är inte fallet för motionsdata. Mot att det skulle handla om en övergående ålderseffekt talar dels intervjudata, där källorna beskriver en skillnad mellan unga ledamöter förr och nu, dels motionsdata, där generation och ålder kan särskiljas (även om tidsspannet är begränsat).

Eftersom huvudsyftet med materialinsamlingen inte varit att leta efter tecken på en generationseffekt i ledamöternas avvikelsebenägenhet skulle materialet behöva kompletteras för att dra säkra slutsatser om effekten. I synnerhet skulle intervjuundersökningen behöva kompletteras med intervjuer av yngre ledamöter och frågor som mer specifikt gäller hur gruppledningarna har hanterat problemet med avhopp i den yngre generationen.

Med denna reservation kan man ändå göra en sammanfattande tolkning av den generationseffekt som framträder i alla materialkategorier. Ledamöter födda på 1960-/70-talet förefaller generellt vara mer intresserade av att avvika från partilinjen än övriga generationer, och i synnerhet än 1940-talisterna. Under undersökningens första hälft slog dessa skillnader mellan generationerna inte igenom i faktiska avvikelser. Den debatt om unga ledamöters villkor som inleddes under undersökningsperioden kan emellertid ha medfört att den yngre generationen under undersökningsperiodens senare hälft gavs större möjligheter än sina äldre kolleger att profilera sig gentemot partilinjen. Detta kan förklara att den yngre generationen – och särskilt de unga kvinnorna – i större utsträckning än de äldre avviker från partilinjen, åtminstone i Kammarspel om motioner. Effekten förefaller dock inte vara kopplad till personvalet eller andra väljarincitament. Det högre intresset för att avvika bottnar i stället i en tydligare prioritering av *den egna åsikten* än hos äldre generationer, på bekostnad av partiets och väljarnas åsikt.

8.5 Slutord

Denna bok har till stor del handlat om hur den svenska demokratin påverkats av två institutionella reformer. Till skillnad från vad som var fallet med budgetreformen var själva *intentionen* bakom personvalsreformen också att modifiera demokratins funktionssätt. Därför kan det i detta sista avsnitt vara av särskilt intresse att granska personvalsreformen ur ett normativt demokratiperspektiv. Avslutningsvis anläggs sedan ett framåtblickande perspektiv på studiens resultat när det gäller den svenska riksdagens partigrupper och när det gäller forskningen om parlamentarisk partiloyalitet.

Att både ha kakan och äta upp den

I inledningskapitlet beskrevs personvalsreformen som en vision om att förena två goda ting: å ena sidan demokratins förverkligande genom ansvars-tagande partier och å andra sidan en fördjupad kontakt mellan väljare och valda. I detta delavsnitt diskuteras vad har det blivit av denna vision. Sammanfattningsvis hävdas att visionen om att förena två goda ting kommit på skam. "Vision" framstår också som en något smickrande beskrivning av reformens bevekelsegrunder. Personvalsreformen bör snarare beskrivas som ett ganska misslyckat försök från politikernas sida att både ha kakan och äta upp den.

Genom att föra in ett personvalsmoment hoppades de partiledare som slöt kompromissen om personvalssystemet att stärka förtroendebanden mellan väljare och valda. Men samtidigt var det inte meningen att det politiska systemets funktionssätt skulle förändras på något avgörande sätt. Utgångspunkten för den utredning som formulerade det svenska personvalssystemet var att "valen även i fortsättningen skall ha karaktären av ett val mellan partier".²⁹ Intentionen var att väljarnas val även fortsättningsvis primärt skulle stå mellan partiernas politiska program, vilka sedan alla partiets ledamöter lojalt förväntades verka för i riksdagarbetet.

En sådan förhoppning var på intet sätt orealistisk, även i ett valsystem med inslag av personval.³⁰ Men för att verkligen försäkra sig om partiernas fortsatta kontroll över valet av riksdagsledamöter dämpades personfaktorn i det nya valsystemet med hjälp av spärregeln på 8 procent. Åtgärden förefaller också ha fått avsedd effekt. Personvalet har endast marginellt påverkat vilka personer som tagit plats i riksdagen.

Men spärregeln har samtidigt infört en skevhet i reformens genomslagskraft, både gällande väljarnas val av vilka som skall bli riksdagsledamöter och dessa ledamöters riksdagsarbete. Ledamöternas incitament att vinna personröster skiljer sig åt beroende på partitillhörighet, valkrets och placering på valsedeln. Denna skevhet utgör ett demokratiskt problem, av två skäl. För det första bidrar spärregeln till att vissa väljares personröster väger tyngre än andras. Personrösterna från väljare som stödjer stora partier och/eller bor i stora valkretsar är i många fall i praktiken verkningslösa. För det andra vore ledamöterna medvetna om systemets skevheter, vilket resulterar i att endast ledamöter i utsatt position försöker vinna personröster. I den mån ledamöternas försök att vinna personröster gör dem till bättre, eller åtminstone mer aktiva, representanter för sina väljare blir väljare som företräds av en låg andel utsatta ledamöter sämre representerade

29. SOU 1993:21, s. 4.

30. Orsaker till ledamöters beroende av sina partier diskuterades ingående i kapitel 2.

än dem som företräds av en hög andel utsatta ledamöter. Ett sätt att lösa dessa skevhetsproblem vore att spärregeln tas bort, så att alla personröster blir lika mycket värda och alla ledamöter befinner sig i en utsatt position. Ett annat sätt att ta bort skevheter vore att avskaffa personvalsinslaget.

Partierna och deras ledare ville i stort bevara partidemokratins funktion oförändrad även efter personvalsreformen. Men varför skulle valsystemet då förändras? Som den politiska viljan formulerades i utredningar och förarbeten var syftet med personvalsmomentet att öka den *sociala representativiteten*, dvs. hur väl de folkvalda organens sammansättning speglar folket, i termer av olika samhällsgrupper. Det demokratiska argumentet för social representativitet är att den enskilde väljaren kan känna större förtroende för och anse sig bättre företrädd av någon som liknar henne själv, i termer av exempelvis ålder, kön, socialgrupp eller etnicitet. Valsystemet efter reformen skulle kombinera åsiktsrepresentativitet genom partier med social representativitet genom kandidater.

Det är lätt att förstå varför ett sådant system är tilltalande för partierna och deras ledningar. Om personvalet öppnar möjligheten för kandidater från ett bredare socialt spektrum kan det locka nya grupper av väljare till partiet. På så vis förbättras förutsättningarna att uppfylla partiets valframgångsmål. Samtidigt förutsätts alla partiets kandidater fortfarande presentera och vara lojala mot samma politiska plattform, så att policy- och maktmålen inte hotas.

Men är en sådan reform i väljarnas intresse? Om skillnaderna mellan kandidaterna inte speglar skillnader i budskap, utan bara i framställning har väljarna knappast vunnit något. Grunden i den sociala representativiteten är ett förtroende mellan väljare och vald som antas springa ur större förståelse, baserat på gemensamma sociala egenskaper eller erfarenheter. Men detta förtroende måste rimligen bygga på förväntningen att den förtroendevalde i en konfliktsituation – tack vare sin större förståelse – kommer att ställa sig på väljarens sida, även mot sitt parti.

Ett exempel vore en kvinnlig kandidat som fått många kvinnliga väljares personröster baserat på en förväntan om större förståelse genom de gemensamma erfarenheterna som kvinnor. Dessa väljare kommer knappast att känna sig väl representerade om den kvinnliga kandidaten agerar precis som sina manliga kolleger inom samma parti. Ytterst måste personval tillåtas resultera i avvikelser från partigruppens intressen, för att inte bara vara till fördel för partierna, utan också för väljarna.

Från partiernas sida var den bredare social representativitet man hoppades att den svenska personvalsreformen skulle leda till dock inte ämnad att resultera i större avvikelser i förhållande till den fastslagna partilinjen. Förhoppningen var väljarna skulle uppskatta en större variation i utbudet av kandida-

ter, utan att för den skull kräva att variationen skulle slå igenom i avvikelser i förhållandet till partiets politiska plattform. Partiledarna försökte med andra ord både ha kakan och äta upp den, vilket ledde till att personvalsreformen gavs den nuvarande utformningen med en begränsande spärregel.

Men partiledarna visar sig bara delvis ha lyckats i sin föresats. Som framgått av denna studie har personvalsreformen medfört att omvalsmässigt utsatta ledamöter efter reformen i större utsträckning avviker från sin partigrupps intressen. Omvalsmässigt säkra ledamöters beteende har däremot inte förändrats. Därmed har en situation skapats där riksdagsledamöterna företräder sina väljare på olika premisser. Denna skillnad i förutsättningar kan med uttrycket från utvärderingen av 1998 års val beskrivas som "en demokratisk obalans som det vore önskvärt att åtgärda".³¹

Partival, personval eller både och?

Olika typer av blandade valsystem har blivit allt mer populära under de senaste decennierna. Framför allt har det handlat om att stater valt att i ökad utsträckning blanda inslag av majoritetsvalsystem och proportionella valsystem vid fördelningen av mandat mellan partier. Förändringar av den svenska typen, där ett personvals- och partivalselement blandas har varit mindre vanliga.³²

En risk med valsystem där partival och personval blandas är att de medför försämrade möjligheter till demokratiskt ansvarsutkrävande. Ett personvalsinslag i ett partivalssystem ger väljarna intrycket att enskilda ledamöter kan skapa sin egen politiska profil utanför partiets ram. Därmed bör ledamöterna även kunna ställas till individuellt ansvar för denna profilering.

Ett sådant delat ansvar kräver en tydlig ansvarsfördelning mellan partierna och de enskilda ledamöterna. En möjlighet vore exempelvis att partierna bestämmer sig för att endast forma och upprätthålla en partilinje i några för partiet och samhället centrala frågor. I övriga frågor saknas partilinje och ledamöterna får agera efter eget samvete och på eget ansvar. En sådan ansvarsfördelning är emellertid svår att förena med ett parlamentariskt styrelseskick, eftersom regeringens verkställande makt – och därmed partiernas parlamentariska ansvar – sträcker sig över hela det politiska fältet. Ansvarsfördelningen blir än mer otydlig om man som i det svenska fallet väljer ett personvalssystem som i praktiken stimulerar till individuell profilering hos vissa, men inte alla, ledamöter.

Givet att en sådan ansvarsfördelning längs sektorsgränser inte är möj-

31. SOU 1999:136, s. 119.

32. Jfr Shugart & Wattenberg (2001).

lig uppstår i stället, något hårdtaget, en av två situationer. Antingen motarbetar partierna alla försök till individuell profilering, vilket gör väljarnas ansvarsutkrävande av enskilda ledamöter meningslöst och personvalsinslaget till en demokratisk chimär. Mot bakgrund av personvalsreformens begränsade och ojämna genomslagskraft kan Sverige än så länge sägas befinna sig i en situation som liknar denna. Alternativt tillåter partierna individuell profilering och partiloyaliteten luckras upp. Men då uppstår i stället problem med väljarnas ansvarsutkrävande av *partierna*, eftersom dessa inte längre själva kontrollerar uppfyllandet av sitt politiska och parlamentariska ansvar. Givet att personvalsreformens effekt växer kan Sverige i stället komma att hamna i en situation av denna typ.

För väljarnas möjlighet till ansvarsutkrävande är det därför bäst att renodla systemet för representation i en demokrati. Antingen har man ett valsystem som bygger på att partierna är de dominerande aktörerna och där ansvarsutkrävande inte sker genom personer utan genom partier. Alternativt har man ett valsystem som bygger på att kandidaterna är de dominerande aktörerna, där kandidaterna kan bygga upp egna politiska plattformar och själva ta ansvar inför väljarna. Den blandform som införts i Sverige är olycklig ur demokratisk synpunkt, även om den kan innebära fördelar för partierna själva.

Kritik mot utformningen av den svenska personvalskompromissen har även tidigare framförts från forskarhåll. I forskarvolymen till utvärderingen av personvalet i 1998 års val konstaterades att "[p]remiären för det nya svenska personvalssystemet blev inte lyckad".³³ Partierna kritiserades för att inte ha avsatt resurser, kandidaterna för att inte ha bedrivit kampanjer, medierna för att inte ha intresserat sig för kandidaterna och väljarna för att inte ha försökt informera sig om kandidaterna. Den sammanfattande bedömningen var att "[n]är alla aktörer endast gör halvdana insatser kan inte resultatet bli annat än halvdant".³⁴ I Demokratirådets rapport från 1999 framfördes farhågan att "[d]et är mycket möjligt att kompromissen håller på att avlösa valsystemet på dess starka sidor utan att åstadkomma de positiva effekter som åberopades till stöd för reformen".³⁵ Rådet rekommenderade att välja ett mer renodlat system i stället för den nuvarande kompromissen.³⁶

Mot bakgrund av resultaten i denna och tidigare studier finns det således anledning att se över det svenska valsystemets personinslag. Men i vil-

33. Holmberg & Möller (1999), s. 367.

34. Holmberg & Möller (1999), s. 368.

35. Petersson et al. (1999), s. 131.

36. Petersson et al. (1999), s. 133.

ken riktning vore det då lämpligast att gå? Bör personvalsinslaget renodlas genom exempelvis att spärregeln tas bort, att partierna förbjuds rangordna kandidaterna eller till och med att kandidaterna ställs upp på gemensamma valsedlar utan partibeteckning? Eller bör personvalsinslaget avvecklas och det svenska valsystemet återgå till att vara ett rent partival?

Något entydigt svar kan naturligtvis inte ges i denna studie. Tunga argument kan dock anföras för att en renodling av det svenska valsystemet i individualiserande riktning vore både praktiskt svårgenomförbart och tveksamt ur demokratisk ansvarsutkrävandesynpunkt. De politiska partiernas position i den svenska demokratin är vital och ohotad, trots fallande medlemsantal. Att bygga upp en fungerande alternativ mekanism inriktad på ökat individuellt politikeransvar skulle ta mycket lång tid och kräva stora förändringar i det politiska systemet som helhet. Ansvarsutkrävande via partier snarare än individer har också fördelen att politiken formas över längre tidshorisonter och har förutsättningar att vara mer sammanhängande över hela det politiska fältet. Givet att ett valsystem där personinslaget dominerar ökar antalet möjliga kandidater ställer ett sådant system också högre krav på väljarnas intresse för att informera sig. Mot bakgrund av att kandidatkännedomen i Sverige *sjunkit* snarare än ökat efter personvalsreformen är en sådan utveckling inte särskilt sannolik. Väljarna kan därmed förväntas göra mindre informerade val i ett renodlat personvalssystem än i ett renodlat partivalssystem. Slutligen är en individuell ansvarsutkrävande-mekanism svår att förena med ett parlamentariskt styrelseskick, på grund av det ökade antalet möjliga majoriteter.

Sammanfattningsvis förefaller det mest realistiska alternativet att skapa en tydlig mekanism för ansvarsutkrävande i en svensk parlamentarisk kontext därför vara att rulla tillbaka personvalsreformen och därmed förebygga en situation där den svenska partidemokratin urholkas.

Ledamöterna och Leviathan på 2000-talet

Partigruppernas ledningar i den svenska riksdagen har vid en internationell jämförelse haft en lätt uppgift när det gäller att värna lojaliteten mot parti-gruppens intressen. För gruppleddningarna som principaler har både urvalspöblem och handlingspöblem varit begränsade. De svenska partierna är fortfarande medlemsorganisationer, även om medlemstalen sjunker. Partier-nas program är starkt förankrade i ideologier vars värderingar delas av de flesta av partiets medlemmar och ledamöter. Valsystemet med proportionella val i slutna listor har medfört att profilering och avvikelser från den gemensamma linjen inte lönat sig. Det parlamentariska systemet och partiernas dominans som rekryteringsbaser till positioner inom parlamentet och stats-apparaten i övrigt har premierat lojalitet. Att partigruppernas resurser till

största delen är gemensamma och inte knutna till de individuella ledamöterna har gjort ledningarna väl rustade att utöva partidisciplin om så behövs.

Denna studie har pekat ut två faktorer som kan försvåra gruppleddningarnas uppgift. Personvalsreformen innebär ett ökat incitament för vissa ledamöter att profilera sig gentemot sitt eget parti. Än så länge är de utsatta ledamöternas profileringsförsök begränsade till individuella initiativ, vilka normalt sett inte utgör något större hot mot att genomföra partiets politik. Flera intervjupersoner vittnar dock om att de förväntar sig allt större effekter av personvalsreformen i framtiden. Det finns en tydlig snöbollslogik i en sådan utveckling. Profilering innebär definitionsmässigt att skilja ut sig från omgivningen. Givet att allt fler avviker i motioner, måste utsatta ledamöter använda andra metoder för att profilera sig, exempelvis genom att avvika i voteringar.

Gruppleddningarnas andra potentiella problem är den individualistiska generationen ledamöter födda på 1960- och 1970-talen. Denna generation ledamöter visar sig vara mer benägen att avvika än sina äldre kolleger. Till skillnad från effekten av personvalsreformen handlar det i detta fall inte om profilering till förmån för aktörer i ledamotens valkrets. Det är i stället de egna värderingarna och den personliga ideologin som den unga generationen är benägna att prioritera på partiets bekostnad.

Den yngre generationens högre avvikelsebenägenhet tycks – mot bakgrund av data från den första halvan av undersökningsperioden – vara möjlig att kontrollera genom partidisciplin. Risken med denna lösning är emellertid att de unga ledamöterna får uppfattningen att riksdagen inte är rätt forum för deras politiska engagemang och söker sig bort. Gruppleddningarna tvingas då till en ny debatt om unga ledamöters avhopp, liknande den som fördes kring valet 1998. I denna studie hävdas också att det rör sig om en generationseffekt och inte en ålderseffekt. Om så visar sig vara fallet är det naturligtvis på lång sikt ohållbart att disciplinera 1960-/1970-talsgenerationen, i takt med att den växer till en allt större andel av partigruppernas ledamöter.

Studien har visat att budgetreformen i viss mån haft en motverkande effekt. Reformen har hypotesenligt minskat ledamöternas benägenhet att avvika i utgiftsfrågor. Den kan emellertid bara delvis sägas ha underlättat *gruppleddningens* uppgift. I avsnitt 3.1 antogs budgetreformen verka genom två mekanismer. Den mekanism som innebär att vissa typer av avvikelser – sådana som innebär utgiftshöjningar som går utöver ramarna för det aktuella utgiftsområdet – inte är möjliga att göra till underlag för beslut, har ökat gruppleddningarnas möjligheter att stävja avvikelser. Men den andra mekanismen, som innebär att budgetreformen tvingar partierna att formulera mer sammansatta och konsekventa budgetalternativ, utgör snarast

ytterligare en svårighet för gruppledningen. Utomstående aktörer har lättare att få insyn i och kritisera gruppledningarnas arbete med att hålla samman sina partigrupper.

Hittills förefaller emellertid inte de nu diskuterade faktorerna ha utgjort några avgörande problem för gruppledningarna. En paradox i studiens resultat är att medan ledamöterna upplever sig ha fått såväl större intresse för som större möjligheter att avvika från partigruppens intressen, så går deras beteende i motsatt riktning. Avvikelsegraden i enskilda motioner har som helhet sjunkit under undersökningsperioden och skulle sannolikt ha sjunkit än lägre om inte personvalsreformen införts. Inte heller voteringsavvikelserna förefaller ha genomgått någon dramatisk ökning. Trots att deras uppgift försvårats förefaller gruppledningarna hittills klara sin uppgift väl.

När det gäller studiens andra, mer teoretiska syfte är en lärdom att dra att det även för att studera partiloyalitet i *parlamentariska* system är fruktbart att använda individcentrerade teorier. I studien utvecklas en sådan teori – teorin om delegation och återdelegation – vilken befinns vara empiriskt tillämpbar i en så strikt particentrerad kontext som den svenska riksdagen. Teorin kan därmed förmodas vara tillämplig i parlamentariska system generellt.

Av studiens empiriska material framgår tydligt att det även i system som det svenska spelar roll *vilka* individuella ledamöter som ingår i partigrupperna för hur partilinjens formas och upprätthålls i parlamentariska partigrupper. Ett tydligt exempel på behovet av en individcentrerad teori är de två huvudsakliga hoten mot partiloyaliteten i den svenska riksdagen under 2000-talet som identifieras i studien – personvalsreformen och generationseffekten. Båda faktorerna medför visserligen lägre nivå på partiloyaliteten på aggregerad nivå. Men för att förstå att det handlar om två effekter med skilda orsaksmekanismer krävs en analys som också tar hänsyn till de enskilda ledamöternas personliga mål. Personvalsreformens effekt verkar nämligen via uppfyllelsen av ledamöternas omvalsmål och är begränsad till ledamöter i en omvalsmässigt utsatt situation. Generationseffekten verkar däremot via uppfyllelsen av ledamöternas policymål och är begränsad till ledamöter födda på 1960-/1970-talet.

Det är viktigt att notera att betydelsen av individcentrerade teorier vid analysen av partiloyalitet inte är avhängig graden av personvalsinslag i partidemokratien. Även i rena partidemokratier är det enskilda ledamöter som i samspel med gruppledningarna formar och upprätthåller partilinjens. Incitament att avvika från partigruppens intressen kan fortfarande uppkomma för ledamöten, även om de oftare är knutna till uppfyllelse av ledamötenas policymål än hennes omvalsmål. I rena partidemokratier är det demokratiska ansvarsutkrävandet av enskilda ledamöter indirekt. Väljarna tar

ställning till partier och förväntar sig därefter att partierna ser till att deras ledamöter agerar efter det gemensamma intresset. Därmed blir eventuella delegationsförluster i principal-agentrelationen mellan ledning och ledamot relevanta att studera även i parlamentariska system utan personvalsinslag.

Av studien framgår vidare att det finns tydliga skillnader i partiloyalitet mellan olika parlamentariska aktiviteter, både i termer av ledamöternas incitament att avvika och i termer av hur partigruppernas ledning arbetar för att minska avvikelsebenägenheten. Som exempel kan nämnas gruppleddningarnas arbete för att minska ledamöternas avvikelser vid formandet av partilinjerna i utskottsarbetet respektive vid upprätthållandet av partilinjerna i voteringarna. För att minimera avvikelserna i utskottsarbetet försöker ledningarna bygga upp sofistikerade informationssystem för att övervaka sina ledamöter. Kapaciteten att bygga upp sådana system varierar dock högst betydligt beroende på partigruppernas storlek och därmed resurser. För att minimera avvikelserna i voteringar förlitar sig ledningarna däremot i allt väsentligt på ledamöternas självrapportering. Här finns heller ingen skillnad mellan resursstarka och resurssvaga partigrupper.

Denna studie visar att nivån på partiloyaliteten i en parlamentarisk partigrupp i förlängningen avgörs av individuella aktörers – ledamöters och gruppledares – beslut om vilket agerande som bäst uppfyller deras personliga mål. Den visar också att förutsättningarna för deras måluppfyllelse i hög grad varierar, beroende på vilken aktivitet beslutet gäller. Det innebär att ett snävt fokus på voteringsanalys utgör ett osäkert mått på partiloyalitet i allmänhet. Båda dessa resultat kan bidra till framtida forskning om partiloyalitet i parlamentariska demokratier.

Referenser

- Ahlbäck, S. (1997), "Politikermakt eller tjänstemannavälde?" i Mattson, I. & Wängnerud, L. (red.) (1997) *Riksdagen på nära håll*, Stockholm: SNS Förlag.
- Ahlbäck Öberg, S., Hermansson, J. & Wängnerud, L. (kommande)
- Aldrich, J. (1994), "A Model of a Legislature with Two Parties and a Committee System" i *Legislative Studies Quarterly* 19:3.
- Aldrich, J. (1995), *Why Parties?*, Chicago: University of Chicago Press.
- Andersson, L. (1996), *Beslut(s)fattarna*, Stockholm: PM Bäckström.
- Andrews, R. (2000), "Ministers As Double Agents? The Delegation Process between Cabinet and Ministers" i *European Journal of Political Research* 37:3.
- Arter, D. (1984), *The Nordic parliaments*, London: C. Hurst & Company.
- Baker, D., Gamble, A., Ludlam, S. & Seawright, D. (1999), "Backbenchers With Attitude: A Seismic Study of the Conservative Party and Dissent on Europe" i Bowler, S., Farrell D. & Katz, R. (1999) *Party Discipline and Parliamentary Government*, Columbus: Ohio State University Press ; London: Eurospan.
- Banks, J. (1995), "Design of Institutions: An Agency Theory Perspective" i Weimer, D. (ed.) (1995) *Institutional Design*, Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Barrling Hermansson, K. (2004), *Partikulturer*, Uppsala: Acta Universitatis Uppsaliensis.
- Bawn, K. (1998), "Congressional Party Leadership: Utilitarian versus Majoritarian Incentives" i *Legislative Studies Quarterly* 23:2.
- Bergman, T. & Damgaard, E. (eds) (2000), *Delegation and Accountability in European Integration: The Nordic Parliamentary Democracies and the European Union*, London: Frank Cass.
- Bergman, T., Müller, W., Strøm, K. & Blomgren, M. (2003), "Democratic Delegation and Accountability: Cross-National Patterns" i Strøm, K., Müller, W. & Bergman, T. (eds) (2003) *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Bowler, S., Farrell, D. & Katz, R. (1999), "Party Cohesion, Party Discipline, and Parliaments" i Bowler, S., Farrell, D. & Katz, R. (eds) (1999) *Party Discipline and Parliamentary Government*, Columbus: Ohio State University Press; London: Eurospan.
- Brothén, M. (2002), *I kontakt med omvärlden: riksdagsledamöterna och internationaliseringen*, Stockholm: SNS Förlag.
- Brothén, M. (2004), "Riksdagsledamöter och kampanjbidrag". Bilaga i SOU 2004:22 *Allmänhetens insyn i partiets och valkandidaters intäkter*. Betänkande av Utredningen om offentlighet för partiets och valkandidaters intäkter.

- Brothén, M. (2005), *Riksdagsledamöternas arbetsvecka – situationen i och utanför riksdagen*, Riksdagskommittén.
- Brown, R., Davis, J., Overby, M., Smith jr., C. & Holian, D. (1997), "The Dynamics of Committee Outliers: Evidence from the House of Representatives 1951–90" i *Journal of Legislative Studies* 3:2.
- Bäck, H. (2003), *Explaining Coalitions: Evidence and Lessons from Studying Coalition Formation in Swedish Local Government*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Carey, J. (2004), "Political Institutions, Competing Principals, and Party Unity in Legislative Voting", opubl. manuskript från 2004-08-11 på www.dartmouth.edu/~jcarey/.
- Carey, J. & Shugart, M. (1995), "Incentives to Cultivate a Personal Vote: A Rank Ordering of Electoral Formulas" i *Electoral Studies* 14:4.
- Carruba, C. & Gabel, M. (2004), "Selection Bias in the Use of Roll Call Votes to Study Legislative Behavior" European Parliament Research Group – Working Paper 11.
- Coleman, J. (1994), *Foundations of Social Theory*, Cambridge, Mass: Belknap.
- Cox, G. (2004), "Lies, Damned Lies, and Rational Choice Analyses" i Shapiro, I., Smith, R. & Masoud, T. (2004) *Problems and Methods in the Study of Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, G. & McCubbins, M. (1993), *Legislative Leviathan: Party Government in the House*, Berkeley: University of California Press.
- Cox, G. & McCubbins, M. (1994), "Party government in the House" i *Legislative Studies Quarterly* 19:2.
- Creswell, J. (1994), *Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches*, London: Sage.
- DN, *Dagens Nyheter* 2005-09-28, "Vänsterriksdagsmän i bråk med partistyrelsen".
- DN, *Dagens Nyheter* 2006-01-10, "Moderata krav på fler inhemska adoptioner".
- Ds 1995:73, *Fortsatt reformering av budgetprocessen*.
- Damgaard, E. (1995), "How Parties Control Committee Members" i Döring, H. (ed.) (1995) *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*, Frankfurt: Campus Verlag ; New York: St. Martin's Press.
- Denzin, N. (1970), *Sociological Methods: A Sourcebook*, Chicago, Ill.: Aldine.
- Depauw, S. (2003), "Government Party Discipline in Parliamentary Democracies: The Cases of Belgium, France, and the United Kingdom in the 1990s" i *Journal of Legislative Studies* 9:4.
- Depauw, S. & Martin, S. (2005), "Legislative Party Discipline and Cohesion in Comparative Perspective" Paper prepared for ECPR Granada 2005 Conference Workshop #25.
- Devine, F. (2002), "Qualitative Methods" i Marsh, D. & Stoker, G. (eds) (2002) *Theory and Methods in Political Science*, New York: Palgrave Macmillan.
- Downs, A. (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper & Row.

- Döring, H. (1995), "Fewer Though Presumably More Conflictual Bills: Parliamentary Government Acting as a Monopolist" i Döring, H. (ed.) (1995) *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*, Frankfurt: Campus Vlg ; New York: St. Martin's Press.
- Döring, H. (2003), "Party Discipline and Government Imposition of Restrictive Rules" i *Journal of Legislative Studies* 9:4.
- ECPR Granada 2005, Conference Workshop #25 "Intraparty politics and its effects on government formation and duration in parliamentary systems." www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/granada.aspx (2005-12-06).
- Elster, J. (1989), *Nuts and bolts for the social sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Erlingsson, G. (2005), *Varför bildas nya partier?: om kollektivt handlande och partientreprenörer*, Lund: Dept. of Political Science, Univ.
- Esaiasson, P. (2000), "How Members of Parliament Define Their Task" i Esaiasson, P. & Heidar, K. (eds) (2000) *Beyond Westminster and Congress: The Nordic Experience*, Columbus: Ohio State University Press.
- Esaiasson, P. & Holmberg, S. (1996), *Representation from Above: Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*, Aldershot: Dartmouth.
- Esaiasson, P. & Heidar, K. (2000), "The Age of Representative Government" i Esaiasson, P. & Heidar, K. (eds) (2000) *Beyond Westminster and Congress: The Nordic Experience*, Columbus: Ohio State University Press.
- Esaiasson, P., Gilljam, M., Oscarsson, H. & Wängnerud, L. (2004), *Metodpraktikan*, Stockholm: Norstedts juridik.
- Faas, T. (2003), "To Defect or Not To Defect? National, Institutional and Party Group Pressures on MEPs and Their Consequences for Party Group Cohesion in the European Parliament" i *European Journal of Political Research* 42:6.
- Fenno, R. (1973), *Congressmen in committees*, Boston: Little, Brown.
- GP, Göteborgsposten 1997-09-18, "Unga ger upp för lätt"
- GP, Göteborgsposten 1997-12-14, "En fighter lämnar ringen"
- Gahrton, P. (1983), *Riksdagen inifrån*, Stockholm: Prisma.
- Gallagher, M. & Marsh, M. (eds) (1988), *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics*, London: SAGE.
- Gates, S. & Humes, B. (1997), *Games, Information and Politics*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Glynn, R., Laird, N. & Rubin, D. (1993), "Multiple Imputation in Mixture Models for Nonignorable Nonresponse With Follow-Ups" i *Journal of the American Statistical Association* 88:423.
- Groves, R., Fowler, F., Couper, M., Lepkowski, J., Singer, E. & Tourangeau, R. (2004), *Survey Methodology*, Hoboken, NJ: John Wiley.
- Hadenius, A. (1984), "Att belägga motiv" i Hadenius, A., Henning, R. & Holmström, B. (red.) (1984) *Tre studier i politiskt beslutsfattande*, Uppsala: Acta Universitatis Uppsaliensis.

- von Hagen, J. (1992), *Budgeting Procedures and Fiscal Performance in the European Communities*, Commission of the European Communities (DG-II), Economic Papers no. 96.
- Hagevi, M. (1995), *Riksdagen utifrån*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Hagevi, M. (1998), *Bakom riksdagens fasad*, Göteborg: Akademiförlaget Corona.
- Hagevi, M. (2000), "Parliamentary Party groups in the Swedish Riksdag" i Heidar, K. & Koole, R. (eds) (2000a) *Parliamentary Party Groups in European Democracies: Political parties behind closed doors*, London: Routledge.
- Hazan, R. (2003), "Does Cohesion Equal Discipline? Towards a Conceptual Delineation" i *Journal of Legislative Studies* 9:4.
- Hechter, M. (1983), "A Theory of Group Solidarity" i Hechter, M. (ed.) (1983) *The Microfoundations of Macrosociology*, Philadelphia: Temple University Press.
- Hegeland, H. (1994), "Personvalens betydelse överskattad" *Göteborgsposten* 1994-12-12.
- Hegeland, H. (kommande), *Riksdagen och Europeiska unionen – inrikespolitik eller utrikespolitik?*, Lund: Dept. of Political Science, Univ.
- Heidar, K. & Koole, R. (eds) (2000a), *Parliamentary Party Groups in European Democracies: Political parties behind closed doors*, London: Routledge.
- Heidar, K. & Koole, R. (2000b), "Approaches to the Study of Parliamentary Party Groups" i Heidar, K. & Koole, R. (eds) (2000a) *Parliamentary Party Groups in European Democracies: Political parties behind closed doors*, London: Routledge.
- Heidar, K. & Koole, R. (2000c), "Parliamentary Party Groups Compared" i Heidar, K. & Koole, R. (eds) (2000a) *Parliamentary Party Groups in European Democracies: Political parties behind closed doors*, London: Routledge.
- Hellevik, O. (1984), *Forskningsmetoder i sociologi och statsvetenskap*, Lund: Natur och Kultur.
- Hermansson, J. (1990), *Spelteorins nytta: om rationalitet i vetenskap och politik*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Hernes, G. (1975), *Makt og avmakt: en begrepsanalyse*, Bergen: Universitetsforlaget.
- Hernes, G. (1983), *Det moderne Norge, Bind 5: Makt og styrning*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Hinnfors, J. (1995), *På dagordningen?: svensk politisk stil i förändring*, Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Hix, S. (2004), "Electoral Institutions and Legislative Behavior – Explaining Voting Defection in the European Parliament", i *World Politics* 56:2.
- Holmberg, S. (2000), *Välja parti*, Stockholm: Norstedts Juridik.
- Holmberg, S. & Esaiasson, P. (1988), *De folkvalda: en bok om riksdagsledamöterna och den representativa demokratin i Sverige*, Stockholm: Bonnier.
- Holmberg, S. & Möller, T. (1999), "Halvhjärtad premiär" i SOU 1999:92 *Premiär för personval: forskningsrapporter*, utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val.

- Holmberg, S. & Oscarsson, H. (2004), *Väljare. Svenskt väljarbete under 50 år*, Stockholm: Norstedts Juridik
- Hopkin, J. (2002), "Comparative Methods" i Marsh, D. & Stoker, G. (eds) (2002) *Theory and Methods in Political Science*, New York: Palgrave Macmillan.
- Isberg, M. (1999), *Riksdagsledamoten i sin partigrupp*, Södertälje: Gidlunds förlag.
- Isberg, M. & Johansson, J. (1993), "Ledningsrekryteringen i riksdagens partigrupper" i von Sydow, B., Wallin, G. & Wittrock, B. (red.) (1993) *Politikens väsen: idéer och institutioner i den moderna staten*, Stockholm: Tiden.
- Jaccard, J. (2001), *Interaction Effects in Logistic Regression*, Thousand Oaks, Calif.; London: Sage Publications.
- Jacobsson, B. (1989), *Konsten att reagera*, Stockholm: Carlssons.
- Jensen, T. (2000), "Party Cohesion" i Esaiasson, P. & Heidar, K. (eds) (2000) *Beyond Westminster and Congress: The Nordic Experience*, Columbus: Ohio State University Press.
- Jensen, M. & Meckling, W. (1976), "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure" i *Journal of Financial Economics* 3:4.
- John, P. (2002), "Quantitative Methods" i Marsh, D. & Stoker, G. (eds) (2002) *Theory and Methods in Political Science*, New York: Palgrave Macmillan.
- Johnson, J., Joslyn, R. & Reynolds, H. T. (2001), *Political Science Research Methods*, Washington, D.C.: CQ Press.
- Johansson, J. (1999), *Hur blir man riksdagsledamot?*, Hedemora: Gidlund.
- Jungar, A.-C. & Ahlbäck Öberg, S., "Parlament i bakvatten? – Den svenska och finländska riksdagens inflytande över EU-politiken" i SOU 2002:81 *Riksdagens roll i EU – två expertrapporter till EU2004-kommittén*.
- Kalt, J. & Zupan, M. (1990), "The Apparent Ideological Behaviour of Legislators: Testing for Principal-Agent Slack in Political Institutions" i *Journal of Law and Economics* 33:1.
- Kam, C. (2001), "Do Ideological Preferences Explain Parliamentary Behaviour? Evidence from Great Britain and Canada" i *Journal of Legislative Studies* 7:4.
- Kanthak, K. (2004), "Exclusive Committee Assignments and Party Pressure in the U.S. House of Representatives" i *Public Choice* 121:3–4.
- Karvonen, L. (2001), "Partival och personval" i Anckar, D., Karvonen, L. & Isaksson, G.-E. (2001) *Vägar förbi och igenom partier*, Stockholm: SNS förlag.
- Katz, R. (1980), *A Theory of Parties and Electoral Systems*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Katz, R. (1986), "Intraparty Preference Voting" i Grofman, B. & Lijphart, A. (eds) (1986) *Electoral Laws and Their Political Consequences*, New York: Agathon Press.
- Kiewiet, D. & McCubbins, M. (1991), *The Logic of Delegation*, Chicago: University of Chicago Press.
- King, G., Keohane, R. & Verba, S. (1994), *Designing Social Inquiry*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

- Kiser, E. (1999), "Comparing Varieties of Agency Theory in Economics, Political Science, and Sociology: An Illustration from State Policy Implementation" i *Sociological Theory* 17:2.
- Klingemann, H-D., Hofferbert, R. & Budge, I. (1994), *Parties, Policies, and Democracy*, Boulder: Westview Press.
- Krehbiel, K. (1991), *Information and Legislative Organisation*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Krehbiel, K. (1993), "Where's the Party?" i *British Journal of Political Science* 23:2.
- Krehbiel, K. (1999), "Paradoxies of Parties in Congress" i *Legislative Studies Quarterly* 14:1.
- Larsson, T. (1986), "Att vara riksdagsledamot" i SOU 1986:27 *Folkets främsta företrädare – tre undersökningar av riksdagsledamöternas arbete i och utanför riksdagen*.
- Laver, M. (1997), *Private Desires, Political Action: An Invitation to the Politics of Rational Choice*, London: SAGE.
- Laver, M. & Budge, I. (eds) (1992), *Party Policy and Government Coalitions*, Basingstoke: Macmillan ; New York, N.Y.: St. Martin's Press.
- Laver, M. & Schofield, N. (1990), *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*, Oxford: Oxford University Press.
- Laver, M. & Shepsle, K. (1996), *Making and Breaking Governments*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Laver, M. & Shepsle, K. (1999), "How Political Parties Emerged from the Primeval Slime: Party Cohesion, Party Discipline, and the Formation of Governments" i Bowler, S., Farrell, D. & Katz, R. (eds) (1999) *Party Discipline and Parliamentary Government*, Columbus: Ohio State University Press ; London: Eurospan.
- Little, R. & Rubin, D. (1987), *Statistical Analysis With Missing Data*, New York: John Wiley.
- Long, J. S., *Regression Models for Categorical and Limited Dependant Variables*, Thousand Oaks, Calif.: SAGE.
- Longley, L. & Hazan, R. (2000), "On the Uneasy, Delicate, Yet Necessary Relationships between Parliamentary Members and Leaders" i Longley, L. & Hazan, R. (eds) (2000) *The Uneasy Relationship between Parliamentary Members and Leaders*, London: Frank Cass.
- Lowi, T. (1964), "American Business, Public Policy, Case Studies, and Political Theory" i *World Politics* 16:4.
- Luebbert, G. (1986), *Comparative Democracy: Policy Making and Governing Coalitions in Western Europe and Israel*, New York: Columbia University Press.
- Lundell, K. (2004), "Determinants of Candidate Selection: The Degree of Centralization in Comparative Perspective" *Party Politics* 10:1.
- Lupia, A. (2000), "The EU, the EEA and Domestic Accountability: How Outside Forces Affect Delegation within Member States" i Bergman, T. & Damgaard, E. (eds) (2000) *Delegation and Accountability in European Integration: The Nordic Parliamentary Democracies and the European Union*, London: Frank Cass.

- Lupia, A. (2003), "Delegation and Its Perils" i Strøm, K., Müller, W. & Bergman, T. (eds) (2003) *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Lupia, A. & McCubbins, M. (1998), *The Democratic Dilemma*, New York: Cambridge University Press.
- Lupia, A. & McCubbins, M. (2000), "Representation or Abdication? How Citizens Use Constitutions to Help Delegation Succeed" i *European Journal of Political Research* 37:3.
- Malzman, F. (1997), *Competing Principals: Committees, Parties, and the Organization of Congress*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Mattson, I. (1995), "Private Members' Initiatives and Amendments" i Döring, H. (ed.) (1995) *Parliaments and Majority rule in Western Europe*, Frankfurt: Campus Verlag ; New York: St. Martin's Press.
- Mattson, I. (1996), *Förhandlingsparlamentarism: en jämförande studie av riksdagen och folketinget*, Lund: Lund Univ. Press.
- Mattson, I. (2000), *Den statliga budgetprocessen: rationell resursfördelning eller meningslös ritual?*, Stockholm: SNS Förlag.
- Mattson, I. & Strøm, K. (1995), "Parliamentary Committees" i Döring, H. (ed.) (1995) *Parliaments and Majority rule in Western Europe*, Frankfurt: Campus Verlag ; New York: St. Martin's Press.
- Mitchell, P. (1999), "Coalition Discipline, Enforcement Mechanisms, and Intraparty Politics" i Bowler, S., Farrell, D. & Katz, R. (eds) (1999) *Party Discipline and Parliamentary Government*, Columbus: Ohio State University Press ; London: Eurospan.
- Mitchell, P. (2000), "Voters and Their Representatives: Electoral Institutions and Delegation in Parliamentary Democracies" i *European Journal of Political Research* 37:3.
- Moe, T. (1986), "The New Economics of Organisation" i *American Journal of Political Science* 28:4.
- Molander, P. (1992), *Statsskulden och budgetprocessen*, Rapport till ESO, Ds 1992:126.
- Molander, P. (2000), "Reforming Budgetary Institutions: Swedish Experiences" i Strauch, R. & von Hagen, J. (eds) (2000) *Institutions, Politics and Fiscal Policy*, Boston : Kluwer Academic.
- Morrow, J. (1994), *Game Theory for Political Scientists*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Müller, W. (2000), "Political Parties in Parliamentary Democracies: Making Delegation and Accountability Work" i *European Journal of Political Research* 37:3.
- Müller, W. & Strøm, K. (eds) (2000), *Coalition Governments in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press.
- Müller, W. & Strøm, K. (2004), "Servants or Oligarchs?" i *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 45:2.
- Mårtensson, P. (2005), "Budgetberedningen i enkammarriksdagen" i *Riksdagsförvaltningen 1971–2002: enkammartiden. Utskottsväsendet. Budgetberedningen*.

- Utskottens administration och personalorganisation. Utskottens användning av IT.* Stockholm: Sveriges riksdag.
- Narud, H. M., Pedersen, M. & Valen, H. (2002), "Parliamentary Nominations in Western Democracies" i Narud, H. M., Pedersen, M. & Valen, H. (eds) (2002) *Party Sovereignty and Citizen Control*, Odense: University Press of Southern Denmark.
- Nielsen, P. (2003), *Personvalet 2002*, Riksdagens utredningar Konstitutionsutskottet (2003/04:URD6).
- Nielsen, P. (2004), *Utskottsundersökning 2004*, Riksdagskommittén.
- Norris, P. (ed.) (1997), *Passages to Power*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Olson, D. (2003), "Cohesion and Discipline Revisited: Contingent Unity in the Parliamentary Party Group" i *Journal of Legislative Studies* 9:4.
- Oscarsson, H. (red.) (2003), *Demokratitrender*, Göteborg: SOM-institutet, Univ.
- Oskarson, M. & Wängnerud, L. (1995), *Kvinnor som väljare och valda: om betydelsen av kön i svensk politik*, Lund: Studentlitteratur.
- Owens, J. (2003), "Explaining Party Cohesion and Discipline in Democratic Legislatures: Purposiveness and Contexts" i *Journal of Legislative Studies* 9:4.
- Ozbudun, E. (1970), *Party Cohesion in Western Democracies: A Causal Analysis*, Beverly Hills, Ca.: Sage.
- Padgett, D. (1998), *Qualitative Methods in Social Work Research*, London: Sage.
- Petersson, O., von Beyme, K., Karvonen, L., Nedelmann, B. & Smith, E., *Demokrati på svenskt vis. Demokratirådets rapport 1999.*, Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, O., Holmberg, S., Lewin, L. & Narud, H. (2002), *Demokrati utan ansvar. Demokratirådets rapport 2002.*, Stockholm: SNS förlag.
- Pierce, R. (1999) "Mass-elite issue linkages and the Responsible Party Model of representation" i Miller, W (ed.) (1999), *Policy Representation in Western Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Pierre, J. (1986), "Riksdagsledamöterna och de regionala partiorganisationerna" i SOU 1986:27 *Folkets främsta företrädare – tre undersökningar av riksdagsledamöternas arbete i och utanför riksdagen*.
- Piper, J. (1991), "British Backbench Rebellion and Government Appointments, 1945–87" i *Legislative Studies Quarterly* 16:2.
- Rasch, B. (1999), "Electoral Systems, Parliamentary Committees, and Party Discipline: The Norwegian Storting in a Comparative Perspective" i Bowler, S., Farrell, D. & Katz, R. (eds) (1999) *Party Discipline and Parliamentary Government*, Columbus: Ohio State University Press ; London: Eurospan.
- Rasch, B. & Rommetvedt, H. (1999), *Makt og demokrati i norsk parlamentsforskning*, Makt- og demokratiutredningen 1998–2003, Rapportserien Nr. 2.
- Read, M. & Marsh, D. (2002), "Combining Qualitative and Quantitative Methods" i Marsh, D. & Stoker, G. (eds) (2002) *Theory and Methods in Political Science*, New York: Palgrave Macmillan.
- Riker, W. (1962), *The Theory of Political Coalitions*, New Haven: Yale University Press.

- Riksdagsutredningens delbetänkanden, *Reformera riksdagsarbetet* 2, 3 (1993/94: TK2, 1993/94:TK3)
- Riksdagskommitténs betänkande, *Riksdagen inför 2000-talet* (2000/01:RS1).
- Rommetvedt, H. (1996), *Norwegian Parliamentary Committees: Performance, Structural Change and External Relations*, Paper presented at the International Conference on the Changing Roles of Parliamentary Committees in Budapest, June 20–22, 1996.
- Ross, S. (1973), "The Economic Theory of Agency: The Principal's Problem" i *American Economic Review* 63:2.
- SOU 1963:17, *Sveriges statsskick, del 2*. Betänkande av Författningsutredningen.
- SOU 1972:15, *Ny regeringsform – ny riksdagsordning*. Betänkande av Grundlagberedningen.
- SOU 1977:94, *Personval och valkretsindelning*. Betänkande av Personvals- och valkretsutredningen.
- SOU 1987:6, *Folkstyrelsens villkor*. Betänkande av Folkstyrelsekommittén.
- SOU 1990:83, *Ny budgetproposition: en sammanställning*. Betänkande av Budgetpropositionsutredningen.
- SOU 1993:16, *Nya villkor för ekonomi och politik*. Betänkande av Ekonomikommisionen.
- SOU 1993:21, *Ökat personval*. Betänkande av Personvalskommittén.
- SOU 1999:136, *Personval 1998: en utvärdering av personvalsreformen*. Betänkande av Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- SOU 2000:61, *Utvärdering och vidareutveckling av budgetprocessen*. Betänkande av särskilde utredaren Svante Öberg.
- SOU 2002:42, *Den gemensamma valdagen och andra valfrågor*. Betänkande av 1999 års författningsutredning.
- Saalfeld, T. (1995), "On Dogs and Whips: Recorded Votes" i Döring, H. (ed.) (1995) *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*, Frankfurt: Campus Vlg ; New York: St. Martin's Press.
- Sannerstedt, A. (1992), *Förhandlingar i riksdagen*, Lund: Lund University Press.
- Sartori, G. (1976), *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartori, G. (1997), *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry Into Structures, Incentives, and Outcomes*, Washington Square, N.Y.: New York University Press.
- van Schendelen, M. (1976), "Information and Decision Making in the Dutch Parliament" i *Legislative Studies Quarterly* 1:2.
- Shepsle, K. (1979), "Institutional Arrangements and Equilibrium in Multidimensional Voting Models" i *American Journal of Political Science* 23:1.
- Shepsle, K. (1986), "Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions" i Weisberg, H. (ed.) (1986) *Political Science: The Science of Politics*, New York: Agathon Press.
- Shepsle, K. & Bonchek, M. (1997), *Analysing Politics*, New York/London: W.W. Norton & Company.

- Shepsle, K. & Weingast, B. (1987), "The Institutional Foundations of Committee Power" i *American Political Science Review* 81:1.
- Shepsle, K. & Weingast, B. (1995), "Positive Theories of Congressional Institutions" i Shepsle, K. & Weingast, B. (eds) (1995) *Positive Theories of Congressional Institutions*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Shugart, M. & Wattenberg, M. (eds) (2001), *Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds?*, Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair, B. (1995), *Legislators, Leaders and Lawmaking*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Sjöblom, G. (1968), *Party Strategies in a Multiparty System*, Lund: Studentlitteratur.
- Sjölin, M. (1993), *Coalition Politics and Parliamentary Power*, Lund: Lund Univ. Press.
- Snyder, jr., J. & Ting, M. (2002), "An Informational Rationale for Political Parties" i *American Journal of Political Science* 46:1.
- Stefuriuc, I. & Rivas-López, D. (2005), *Party Unity in Multi-Level Systems*, Paper prepared for presentation at the ECPR Joint Session of Workshops in Granada 2005.
- Stjernquist, N. & Bjurulf, B. (1968), "Partisammanhållning och partisamarbete. En studie av voteringar i riksdagens andra kammare 1964 och 1966." i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1968:335-405.
- Strøm, K. (1990), "A Behavioral Theory of Competitive Political Parties" i *American Journal of Political Science* 34:2.
- Strøm, K. (1994), "The Presthus Debacle: Intraparty Politics and Bargaining Failure in Norway" i *American Political Science Review* 88:1.
- Strøm, K. (1997), "Rules, Reasons and Routines: Legislative Roles in Parliamentary Democracies" i *Journal of Legislative Studies* 3:1.
- Strøm, K. (2000), "Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies" i *European Journal of Political Research* 37:3.
- Strøm, K. (2003), "Parliamentary Democracy and Delegation" i Strøm, K., Müller, W. & Bergman, T. (eds) (2003) *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Strøm, K. & Müller, W. (1999), "Political Parties and Hard Choices" i Strøm, K. & Müller, W. (eds) (1999) *Policy, Office, or Votes?: How Political Parties in Western Europe Make Hard Decisions*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Strøm, K., Müller, W. & Bergman, T. (eds) (2003), *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Så arbetar riksdagen på www.riksdagen.se/arbetar/siffror/index.asp (läst 2004-08-31).
- TT, *Tidningarnas Telegrambyrå* 1996-10-10, "Unga politiker varnar för generationskrig".
- TT, *Tidningarnas Telegrambyrå* 1998-05-08, "Unga mp-kandidater avskräcks inte av avhoppare".
- TT, *Tidningarnas Telegrambyrå* 2001-08-16, "Nalin Pekgul lämnar riksdagen".

- Teorell, J. (1998), *Demokrati eller fåtalsvälde*, Uppsala: Acta Universitatis Uppsaliensis.
- Teorell, J. (2001), *Methods Combined: An Overview of the Argument*, opubl. manuskript, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Thatcher, M. & Stone Sweet, A. (2002), "Theory and Practice of Delegation to Non-Majoritarian Institutions" i *West European Politics* 25:1.
- Thomassen, J. & Andeweg, R. (2004), "Beyond Collective Representation: Individual Members of Parliament and Interest Representation in the Netherlands" i *Journal of Legislative Studies* 10:4.
- Valmyndigheten (2005) på www.val.se (läst 2005-12-15).
- Wallenberg, J. (1989), *Den moderna demokratis problem: om partiarbete och riksdagsarbete*, Lund: Doxa.
- Weingast, B. & Marshall, W. (1988), "The Industrial Organization of Congress" i *Journal of Political Economy* 96:132-63.
- Wetterqvist, B. (1996), "Partisammanhållningen i riksdagen", opubl. manuskript, Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg.
- Widfeldt, A. (1997), "Mellan två sköldar: riksdagsledamöterna som representanter" i Mattson, I. & Wängnerud, L. (red.) (1997) *Riksdagen på nära håll*, Stockholm: SNS förlag.
- Wittman, D. (1983), "Candidate Motivation: A Synthesis of Alternative Theories" i *American Political Science Review* 77:1.
- Wittman, D. (1995), *The Myth of Democratic Failure: Why Political Institutions Are Efficient*, Chicago: University of Chicago Press.
- Wängnerud, L. (1997), "'Varannan damernas' i riksdagens utskott" i Mattson, I. & Wängnerud, L. (red.) (1997) *Riksdagen på nära håll*, Stockholm: SNS Förlag.
- Wängnerud, L. (1998), Politikens andra sida: om kvinnorepresentationen i Sveriges riksdag, Göteborg: Göteborg Studies in Politics 53.

Partidokument

- Stadgar för den socialdemokratiska riksdagsgruppen (1998), antagna 17 juni 1998.
- Arbetsordning för Moderata Samlingspartiets riksdagsgrupp (2005), antagen 7 oktober 1976, senast reviderad 18 februari 2005.
- Arbetsordning för Kristdemokraternas riksdagsgrupp (1996), antagen 22 oktober 1992, senast reviderad 19 november 1996.
- Arbetsordning för Folkpartiet liberalernas riksdagsgrupp (1994), antagen december 1991, senast reviderad 22 november 1994.
- Stadgar för Vänsterpartiets riksdagsgrupp (2000), antagna 10 oktober 2000.
- Stadgar för Centerpartiets riksdagsgrupp (1994), antagna oktober 1994.

Arbetsordning för Miljöpartiet de Grönas riksdagsgrupp (2003), antagen 22 maj 2003.

Personliga intervjuer

Bohlin Olsson (s), Britt, gruppledare, intervju 2004-08-10.
Bäckström (v), Lars, gruppledare, intervju 2004-12-09.
Hansson (c), Agne, f.d. gruppledare, intervju 2004-06-09.
Hägglund (kd), Göran, f.d. gruppledare, intervju 2004-09-16.
Könberg (fp), Bo, f.d. gruppledare, intervju 2004-12-03.
Samuelsson (mp), Marianne, f.d. gruppledare, intervju 2004-09-24.
Unckel (m), Per, f.d. gruppledare, intervju 2004-10-01.

Nedanstående intervjuer utgör källor till referensnumren 1-224:

Ledamot 1 ur eliturval (s), intervju 2004-09-16.
Ledamot 2 ur eliturval (m), intervju 2004-05-26.
Ledamot 3 ur eliturval (fp), intervju 2004-06-15.
Ledamot 5 ur eliturval (kd), intervju 2004-08-18.
Ledamot 6 ur eliturval (c), intervju 2004-06-03.
Ledamot 7 ur eliturval (mp), intervju 2004-06-18.
Vanlig ledamot 1 (s), intervju 2004-09-15.
Vanlig ledamot 2 (s), intervju 2004-07-01.
Vanlig ledamot 3 (s), intervju 2004-06-10.
Vanlig ledamot 4 (m), intervju 2004-05-14.
Vanlig ledamot 5 (m), intervju 2004-06-03.
Vanlig ledamot 6 (m), intervju 2004-06-03.
Vanlig ledamot 7 (fp), intervju 2004-11-16.
Vanlig ledamot 8 (v), intervju 2004-06-09.
Vanlig ledamot 9 (kd), intervju 2004-12-01.
Vanlig ledamot 10 (c), intervju 2004-09-15.
Vanlig ledamot 11 (mp), intervju 2004-11-02.

Appendix. Källor till kontrollvariabler.

Uppgifter om följande kontrollvariabler har hämtats från informationen om ledamöter på riksdagens webbplats (www.riksdagen.se), från de av riksdagen utgivna häftena Riksdagens ledamöter 1994/95, 1997/98, 1998/99, 2001/02 respektive 2002/03, samt från de av riksdagen utgivna böckerna Fakta om folkvalda 1994/1998, 1998/2002 respektive 2002–2006:

- Parti
- Valkrets
- Kön
- Ålder
- Tid i riksdagen
- Nuvarande och tidigare utskottsplacering och -presidieplacering
- Medlemsskap i partigruppens förtroenderåd och/eller gruppledning
- Medlemsskap i partistyrelse
- Kommunalt förtroendeuppdrag för partiet

Uppgifter om följande kontrollvariabler har hämtats från Valmyndighetens webbplats (www.val.se):

- Ledamöters placering på partiets valsedel vid 1998 och 2002 års val
- Ledamöters andel personröster vid 1998 och 2002 års val

Uppgifter om följande variabler har hämtats från motioner och utskottsbetänkanden från riksmötena 1994/95, 1997/98, 1998/99, 2001/02 samt 2002/03 via riksdagens webbplats (www.riksdagen.se):

- Motionär (förstanamn)
- Ev. övriga motionärers parti-, köns-, valkrets- och utskottstillhörighet
- Motion med anledning av proposition
- Regionalt motionsyrkande
- Budgetförsvagande motionsyrkande
- Utskottsmajoritetens bedömning av motionsyrkandet
- Motionärens partis bedömning av motionsyrkandet
- Motionär deltog i utskottets justering av betänkande om egen motion

Uppgift om "väljarutskott", dvs. vilka utskott som (enligt 1994 års Riksdagsenkät) föredrogs av ledamöter som angett valkretsanknutna skäl för sin utskottspreferens har hämtats från Hagevi (1998).

Uppgift om andel personröstande väljare per valkrets vid 1998 och 2002 års val har hämtats från Nielsen (2003).

Uppgift om utgiftsnivån för varje utskotts ansvarsområde för riksmötet 2003/04 har hämtats från Nielsen (2004).

Uppgift om regional och kommunal arbetslöshet åren 1994–2002 har hämtats senast 2006-02-03 från Arbetsmarknadsstyrelsens webbplats på www.ams.se/

admin/Documents/ams/arbdata/arblos/kom9204h.xls.

Uppgift om EU:s regionalstöd för perioden 2000–2006 har hämtats senast 2006-02-03 från Europeiska Unionens webbplats på europa.eu.int/comm/regional_policy/atlas/sweden/se_en.htm.

Uppgift om bruttoregionprodukt per capita har hämtats senast 2006-02-03 från Statistiska Centralbyråns webbplats på www.scb.se/statistik/NR/NR0105/2002A02/Hemsv%20BRP%20per%20län%2093-02.xls.

Summary

Chapter 1

The Swedish Parliament (Riksdag) is often described as a parliament where Members of Parliament (MPs) display very high degrees of party loyalty. However, the preconditions for Swedish MP's loyalty to their parliamentary party groups (PPGs) have been modified by two recent constitutional changes: the introduction of an element of preference voting in the electoral system in 1998 (the PV-reform), and the 1997 reorganisation of the national budgetary process (the B-reform). The main purpose of this thesis is study the period 1994–2002 to determine what impact/s the PV-reform and/or the B-reform have had on Swedish MPs' inclination to defect from their PPGs' interests with respect to their willingness to defect, their (perceived) opportunities to defect, and the degree to which they defect in actual behaviour.

In order to answer this question, a theory is required that can trace party loyalty on the aggregated level, to the decisions of actors on the individual level. Existing theories on party loyalty were found lacking in this respect. Consequently, the secondary purpose of this thesis is to develop such a theory and test its applicability to the case of the Swedish *Riksdag*. The main elements for constructing the theory are taken from the newly developed field within principal-agent literature, relating to the parliamentary chain of delegation.

Chapter 2

In chapter two, a theory of party loyalty is developed and formalised into two simple game-theoretical models. The theory assumes MPs seek to maximise the realization of three personal goals: re-election, holding office, and implementing good policy. Following Cox and McCubbins (1993), PPGs are assumed to enhance goal achievement by reducing transaction costs and collective action problems. More specifically, the PPG majority delegate the task of deciding on, and upholding a party line to a leadership agent, who is endowed with resources to defend the majority interest against individual defections.

Leaving Cox and McCubbins, it is noted that the leadership alone cannot perform its delegated task. For constitutional and practical reasons, the

task of deciding and upholding the party line is *re-delegated*, back to individual MPs as agents, with the leadership acting as principal (but still accountable to the PPG majority, as the ultimate principal).

The re-delegation relationships between the leadership as principal and the MP as agent are formalised into two games, which illustrate MP loyalty or defection in different parliamentary activities. The Committee Game describes MP loyalty or defection when the party line is decided upon in committee. The Chamber Game describes MP loyalty or defection when the party line is being upheld in voting and in MPs' submission of PMIs (Private Member Initiatives).

The Committee Game is characterised by; re-delegation for practical reasons, moral hazard-type delegation problems, principal/leadership dominance in conflict situations, and low transparency with respect to outside actors. Conversely, the Chamber Game is characterised by; re-delegation for constitutional reasons, adverse selection-type delegation problems, agent/MP dominance in conflict situations, and high transparency with respect to outside actors.

Chapter 3

Chapter three commences with the formulation of hypotheses. It is hypothesised that the PV-reform primarily *increases MPs' willingness* to defect from PPG interests, consequently leading to *higher* levels of actual defections as a result of MPs' greater need to create personal political platforms. An observable effect however, is only expected in the Chamber Game, which is transparent vis-à-vis outside actors (such as voters, the media etc.). The B-reform is hypothesised to *decrease MPs' opportunities* to defect from PPG's interests and leading consequently to *lower* levels of actual defections in issues with a budget effect, in both the Committee Game and the Chamber Game.

Next, the theory of delegation and re-delegation, developed in chapter two, is reduced to a series of empirically testable propositions. It is proposed that individual MPs act as agents in both the Committee Game and the Chamber Game. It is further proposed that the elected leadership of the PPG acts as principal in both games. Finally, it is proposed that the principal is dominant in conflict Committee Game situations, whereas the opposite is true for the Chamber Game.

The chapter concludes with the presentation of the thesis's research design as a mixed methodology. The results of three studies: a survey study; an interview study; and a document study of PMIs will be combined to ensure that the conclusions are valid, reliable and generalisable. The three studies are then presented in detail.

Chapter 4

In chapter four, the theoretical propositions concerning the Committee Game are tested using data from the survey and interview studies. All three propositions are found to be true for the Swedish Riksdag. The only exception to this is that MPs from the parties forming the government do not act as agents, but merely as veto points when the party line is decided, thereby reducing MPs' ability to defect from PPG' interests. The study shows that large PPGs and parties in government have resources to develop more comprehensive systems of veto points and "fire alarms", which facilitates efficient, low-cost leadership monitoring of MPs' loyalty.

Chapter 5

In chapter five, the hypotheses concerning the effects of the PV-reform and the B-reform in the Committee Game are tested using survey and interview data. As predicted, the PV-reform neither affected MPs' willingness, nor their opportunities to defect from PPG' interests in the Committee Game. The hypotheses concerning the effect of the B-reform are also supported. The B-reform has decreased MPs' opportunities to defect in budgetary issues in the Committee Game, albeit from a fairly low level. The effect is stronger for Social Democratic MPs than for MPs from opposition parties. Unrelated to the reforms, a generational effect is noted; MPs born in the 1960s and 1970s are more willing and have increased (perceived) opportunities to defect from the PPG' interests during the period examined, to a significantly larger extent than their colleagues from older generations.

Chapter 6

Chapter six demonstrates that the theory of delegation and re-delegation also receives empirical support for the propositions concerning the Chamber Game. The propositions are tested using interview data. It is found that PPGs use identical systems for enforcing voting loyalty, irrespective of their size or government status, as a result of the low cost of monitoring roll calls. The study found that when upholding loyalty in the submission of PMIs, involving moderate costs, the Social Democratic PPG can afford a more developed monitoring system, as it is both large and in government.

Chapter 7

In chapter seven, data from all three studies is used to test the hypotheses of the reforms' effects on the Chamber Game. As predicted, the PV-reform has increased the willingness of MPs to defect from the PPG's interests in the Chamber Game; with the exception of Social Democratic MPs, who display the opposite reaction. In terms of behaviour, the PV-reform has clearly had

an effect on electorally vulnerable MPs, i.e. MPs who expect a low placement on the party list, thus risking losing their seat at the next election. After the PV-reform, electorally vulnerable MPs submit a significantly higher share of constituency oriented and deviant PMIs compared to other MPs. A significant effect of the B-reform is also found in the PMI data, even if, as with the Committee Game, the effect appears to be a decrease in deviant behaviour on budgetary issues from a fairly low starting level. Finally, the generational effect is evident in the Chamber Game as well. The youngest generation of MPs is more likely than their older colleagues to perceive increased opportunities to defect during 1994–2000, and both the level and the increase of deviant PMIs are higher compared to older generations of MPs.

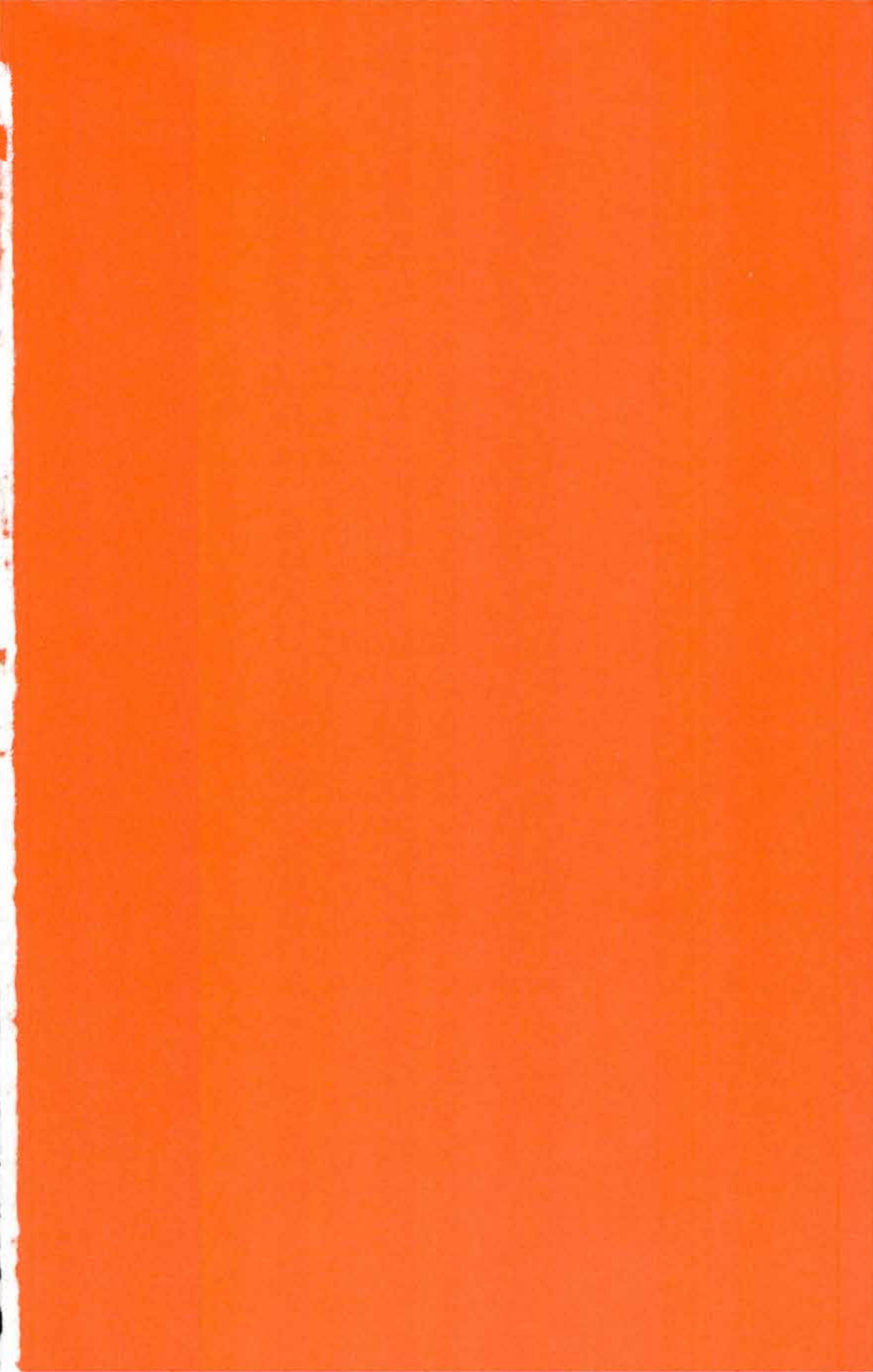
Chapter 8

In the concluding chapter, it is stressed that the relationships for maintaining loyalty within PPGs display interesting qualities for students of principal-agent theory; the members of the collective principal are also its only available agents. By transforming this "circular" delegation into a system of delegation and re-delegation, through the introduction of an elected leadership, its unique delegation problems, and thereby the risk of defection, are reduced. Empirically, the theory of delegation and re-delegation is found to have received nearly complete support for the case of Sweden. A brief comparative overview indicates that the theory may also be useful for analysing party loyalty in other parliamentary systems.

The results concerning the effects of the two constitutional reforms on Swedish party loyalty are summarized. The PV-reform has, as expected, increased both the willingness to defect and the share of actual defections from the PPG's interests in the Chamber Game. The effect is, however, mainly limited to electorally vulnerable MPs, who after the reform need to build a personal political profile. Social Democratic MPs have, thus far, been largely unaffected by the reform, partly because a lower proportion of them are electorally vulnerable. The B-reform has, as expected, decreased defection on budgetary issues in both games, but from a fairly low starting level. One change in the 1994–2002 period, unrelated to the reforms, is that the youngest generation MPs have become more prone to defection than their colleagues of older generations. Ancillary data indicates that this generational effect on party loyalty is the result of ideological differences rather than differences in adherence to constituency demands (which explain the uneven effect of the PV-reform).

On a normative note, it is argued that electoral systems mixing elements of party and preference voting are inherently less favourable to democratic accountability than pure systems. For this reason and others, Sweden would be well advised to roll back the PV-reform.

Finally, the effect of the PV-reform and the generational effect are hypothesised to become an increasing problem for the leaderships of the PPGs in the 21st century; however thus far, Swedish MPs are still generally towing the party line.

Partiloyalitet är en förutsättning för den parlamentariska demokratin. Om riksdagsledamöter sätter sina personliga intressen framför partiets gemensamma så kan partiet inte infria sina löften till väljare, medlemmar och andra partier. Men de folkvalda politikernas lojalitet sätts ibland på hårda prov.

Införandet av personval och förändringarna av den statliga budgetprocessen – två institutionella reformer som genomfördes på 1990-talet – har ändrat förutsättningarna för ledamöternas lojalitet.

Boken analyserar de interna maktspelet i riksdagens partigrupper och författaren undersöker vad som hänt med partiloyaliteten i riksdagen efter personvals- och budget-reformen. Ett omfattande och varierat material kastar nytt ljus över spelet mellan ledamöter och partigruppernas ledning.

Lars Davidsson är verksam som forskare vid Statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet. Boken är hans doktorsavhandling.